T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

130119

XVIII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA KARAHİSAR-I SAHİB SANCAĞI

(Şer'iyye Sicillerine Göre)

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Mehmet GÜNEŞ

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Refik TURAN

130119

Ankara – 2003

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

.....ait.....

.....adlı çalışma, jürimiz tarafından .....

Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

(İmza)

Başkan .....

Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

(İmza)

Üye .....

Akademik Ünvanı, Adı Soyadı (Danışman)

(İmza)

Üye .....

Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

(İmza)

Üye .....

Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

(İmza)

Üye .....

Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

ÖNSÖZ

Osmanlı toplum yapısı ve teşkilat tarihinin vazıh bir şekilde ortaya koyulabilmesi için öncelikle bu yapının tezahürü olan kesitlerin sağlıklı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Toplumların sosyo-ekonomik ve kültürel yapılarının biçimlendiği yerleşim merkezleri olan kentler, bu bakımdan ehemmiyet arz etmektedirler.

Bu anlayışla ülkemizde mahallî tarih araştırmaları gelişmeye başlamış ve bu tür çalışmalarda orijinal bilgiler sunması hasebiyle Şer'iyye Sicilleri vazgeçilmez kaynaklardan birisi olarak kullanılmaya başlanmıştır.

XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib Sancağı isimli bu çalışma da ilgili dönemin Afyonkarahisar'a ait şer'iyye sicilleri esas alınarak hazırlanmıştır. Ancak, şer'iyye sicillerinin muhteva itibarı ile tek başlarına bölge tarihini bütün yönleriyle aydınlatmaya kifayet etmeyecekleri de dikkate alınarak BOA'daki ilgili defter ve belgelere, ayrıca kitabi kaynaklara da müracaat edilmiştir.

Bu çalışmanın zaman bakımından sınırını, adından da anlaşıldığı üzere, XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki yaklaşık 50 yıllık bir dönem teşkil etmektedir. Ancak, ilgi ve önemine binaen zaman zaman araştırma kesitinin dışına çıkılmış, bilhassa fizikî yapı ve nüfus mevzularında daha önceki ve sonraki dönemlere ait kaynak ve bilgilere de müracaat edilmiştir.

Karahisar-ı Sahib'in görev yerimiz olması ve bu münasebetle bölgeye aşina olmamız -bu tür çalışmalarda araştırma konusu edilen bölgenin üzerinde yaşanılan yer olmasının sağlayacağı avantajları dikkate alınarak -mekan olarak bu coğrafyanın seçilmesinde önemli bir etken olmuştur.

Bu araştırma, dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Anadolu Eyaleti'ne bağlı bir sancak merkezi olan Karahisar-ı Sahib'in idarî yapısı ele alınarak, kaynakların müsaade ettiği ölçüde, sancağın kazaları ve nahiyeleri ile bunlara bağlı köyler tespit edilmeye çalışılmıştır. Yine bu bölümde, Karahisar-ı Sahib'de görev yapmış olan idarecilerin atanma ve azilleri, yetki ve salahiyetleri,

sancak ve kaza idaresindeki fonksiyonları vs. belgeler ışığında aydınlatılmaya çalışılmış, akabinde bu görevlilerin isimleri ve görev tarihleri de tablo ya da liste halinde verilmiştir.

Fizikî yapı ve vakıflar başlığı altında teşekkül eden ikinci bölümde, öncelikle Karahisar-ı Sahib şehrinin fizikî unsurları hakkında –yine kaynakların müsaade ettiği nispette- bilgi verilmeye çalışılmıştır. Vakıflarla ilgili kısımda ise, çok fazla teferruata girmeden, belgelerde misallerine rastladığımız oranda konuya temas edilmiş ve akabinde araştırmamızın ana kaynağını oluşturan Afyonkarahisar şer'iyye sicillerinden tespit ettiğimiz vakfiye suretleri telhis edilerek bir tablo halinde takdim edilmiştir. Daha sonra da bu bilgiler genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Nüfus ve sosyal hayatın incelendiği üçüncü bölümde, öncelikle Karahisar-ı Sahib'in nüfusu hakkında muhtelif dönemlere ve incelediğimiz döneme ait bilgiler tespit edilerek, sancağın, merkez, kaza ve köylerinin avarız hanelerinden hareketle tahmini nüfusunun belirlenmesine çalışılmış, bu suretle elde ettiğimiz rakamlar ile, bölgeden geçen seyyahlar tarafından verilen rakamlar mukayese edilerek, bir bakıma avarız hanelerinin demografik tespitlerde ne derecede güvenilir veriler sunabileceği tartışılmıştır. Daha sonra başta aile hayatı olmak üzere, lakap ve sülale isimleri, giyim ve ev eşyaları alt başlıkları altında Karahisar-ı Sahib halkının sosyal hayatı incelenmeye çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde ise sancağın, mâlî ve iktisadî durumu, para ve fiyat hareketleri, vergiler, İstanbul ve ordunun ihtiyaçlarının sağlanması hususunda haiz olduğu bazı mükellefiyetleri, ilgili alt başlıklar altında incelenmeye çalışılmıştır.

Konuların daha iyi anlaşılabilmesi için belgelerden elde ettiğimiz veriler, ilgili bölümler dahilinde zaman zaman tablolar halinde takdim edilmiş, akabinde lüzum görüldüğü ölçüde açıklama ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Bu çalışmanın mahallî bir araştırma olarak kalmayarak, incelenen dönemde -Osmanlı Devleti'nin taşradaki bir kesiti olan- Karahisar-ı Sahib sancağı ile ilgili elde ettiğimiz bilgilerin genel anlamda Osmanlı Devleti'nin idarî, sosyo-ekonomik ve kültürel yapısını da yansıttığı kanaatindeyim. Bu vesile ile, bu çalışma sayesinde

bölge tarihinin yanında, Osmanlı teşkîlat tarihine matuf çalışmalara da bir nebze katkıda bulunabilirsem kendimi mutlu addedeceğim.

Çalışmalarım sırasında kıymetli vakitlerini ayırarak tavsiye ve yardımlarını esirgemeyen muhterem hocam Prof. Dr. Refik TURAN'a, şer'iyye sicillerinin mikrofilm ve fotokopilerinin tedarik edilmesinde alaka ve yardımlarını gördüğüm Milli Kütüphane İbn-i Sina Salonu görevlileri ve mikrofilm şubesi çalışanlarına, BOA görevlilerine ve VGMA görevlilerine minnet ve şükranlarımı arz ediyorum.

Mehmet GÜNEŞ

Ankara – 2003

İÇİNDEKİLER

Sayfa no

ÖNSÖZ i
İÇİNDEKİLER iv
KISALTMALAR ix
TABLOLAR CETVELİ xi

GİRİŞ

A- KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR
I- Kaynaklar 1
1- Şer'iyye Sicilleri ve Karahisar-ı Sahib Şer'iyye Sicilleri 1
2- Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Defter ve Belgeler 6
II- Araştırmalar 9
B- SANCAĞIN ADI VE COĞRAFİ KONUMU
I- Sancağın Geçmişte Aldığı İsimler 10
II- Coğrafi Konumu 11
C- BÖLGENİN TARİHÇESİ
I- İlk Yerleşimden Bizans Dönemine Kadar 13
II- Bizans Dönemi 15
III- Selçuklular ve Beylikler Dönemi 16
IV- Osmanlılar Dönemi 18

BİRİNCİ BÖLÜM
İDARİ YAPI VE İDARECİLER

A-KARAHİSAR-I SAHİB SANCAĞI'NIN İDARÎ YAPISI VE TAKSÎMATI 20
B- IDARECİLER
I- Ümera (Ehl-i Örf) 32
1- Mutasarrıf 32
2- Mütesellim 41

3- Ayan 48
a- Turunçzadeler 54
b-Mollazadeler 58
c-Abdülbakizadeler 60
4- Alaybeyi 63
5- Dizdar 68
6- Müstahfiz 71
II- Ulema (Ehl-i İlm) 72
1- Kadı ve Naib 72
2- Müftü 85
3- Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı 91

İKİNCİ BÖLÜM
FİZİKİ YAPI VE VAKIFLAR

A- KARAHİSAR-I SAHİB ŞEHRİNİN FİZİKİ YAPISI

I- Kale 98
II- Mutasarrıf Sarayı 100
III- Mahkeme Binası 103
IV- Zanaat ve Ticaret Yerleri 104
1- Çarşı ve Pazar Yerleri 104
2- Hanlar ve Bedestenler 108
V- Dînî ve Sosyal Yapılar (Vakıf Müesseseleri) 113
1- Camiler 113
2- Mescidler 122
3- Medreseler 127
4- Mektepler 134
5- Kütüphaneler 137
6- Hamamlar 139
7- Çeşmeler 141
8- Tekke ve Zaviyeler 144
VI- MAHALLELER 149
VII- EV MİMARİSİ 156

B- VAKIFLAR 160
I- Bazı Vakıf Çeşitleri 163
II- Vakıf Görevlileri 166
III- Vakıf Gelirlerinin Toplanması 169

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
NÜFUS VE SOSYAL HAYAT

A- NÜFUS 180
I- Karahisar-ı Sahib Kazasının Nüfusu 180
1- Nüfusun Mahallelere Göre Dağılımı 186
2- Mahallelerin Etnik Yapıları 189
3- Gayr-ı Müslim Nüfusu 191
4- Nüfusun Köylere Göre Dağılımı 196
II- Karahisar-ı Sahib Sancağı'nda Nüfusun Kazalara Göre Dağılımı 200
B- SOSYAL HAYAT
I- Aile Hayatı 202
1- Ailenin Oluşumu 202
a- Nişan ve Namzedlik 203
b- Nikah Akdi 205
c- Mehir ve Başlık 208
2- Boşanma ve Boşanma Türleri 211
a- Talak 213
b- Muhâlaa 216
c- Tefrik 219
3- Taaddüd-i Zevcât (Poligami) 221
4- Aile Nüfusu 225
II- Lâkap ve Sülale İsimleri 229
1- Şahıslara Ait Lâkaplar 230
2- Aile ve Sülale İsimleri 231
III- Giyim ve Ev Eşyaları 233
1- Giyim Eşyaları 233
a- Başlıklar 234

b- İç Kıyafet 235
c- Dış Kıyafet 236
d- Ziynet ve Süs Eşyaları 239
2- Ev Eşyaları 243
a- Yatak Takımları 243
b- Mefrûşât 244
c- Mutfak Eşyaları 246
d- Temizlik Eşyaları 249
e- Aydınlatma ve Isıtma Eşyaları 251
f- Silahlar 252
g- Kitaplar 253

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
MALİ VE İKTİSADİ DURUM

A- PARA VE FİYAT HAREKETLERİ 259
I- Para 259
II- Fiyat Hareketleri 264
1- Bazı Gıda Maddelerinin Fiyatları 265
2- Hububat, Afyon ve Kahve Fiyatları 270
3- Canlı Hayvan Fiyatları 273
4- Kumaş, Bez ve İplik Fiyatları 275
5- Gayr-ı Menkul Fiyatları 277
6- Ücretler 283
B- VERGİLER VE DİĞER MÜKELLEFİYETLER 285
I- Avarız-ı Dîvaniyye 285
1- Avarız ve Nüzül Akçası 294
2- İmdâd-ı Hazeriyye 296
3- İmdâd-ı Seferiyye 301
4- Diğer Avarız Vergileri 305
a- Nüzül Zahîresi 305
b- Sürsat 306
II- Cizye 307

III- İstanbul Halkı ve Ordunun İhtiyaçlarının Temini 314
1- Zahîre Temini 314
2- İstanbul'un Et ve Koyun İhtiyacının Temini 316
3- Ordu-yı Hümâyûn İçin Mekârî Deve Temini 317
SONUÇ 320
KAYNAKÇA 324
EKLER 336
ÖZET 358
ABSTRACT 359

KISALTMALAR

A.DVN	: Bâb-ı Asafi Divan (Beylikçi) Kalemi
a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.mad.	: Adı geçen madde
a.g.t.	: Adı geçen tez
a.g.teb.	: Adı geçen tebliğ
AKÜ.	: Afyon Kocatepe Üniversitesi
AŞS.	: Afyonkarahisar Şer'iyye Sicilleri
AÜDTCFD.	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
b.	: Bin (oğlu)
B.	: Receb
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
C.	: Cemaziye'l-ahir
CA.	: Cemaziye'l-evvel
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
G.Ü.	: Gazi Üniversitesi
H.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
İA.	: İslâm Ansiklopedisi
İÜ.	: İstanbul Üniversitesi
İÜEFD	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Krş.	: Karşılaştırınız
L.	: Şevval
M.	: Muharrem
MAD.	: Maliyeden Müdevver Defterler
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÖ.	: Milattan önce

MS.	: Milattan sonra
N.	: Ramazan
No / Nr.	: Numara
ODTÜ.	: Ortadoğu Teknik Üniversitesi
p.	: Page
R.	: Rebiu'l-ahir
RA.	: Rebiu'l-evvel
s.	: Sayfa
S.	: Safer
Ş.	: Şaban
TAD.	: Tarih Araştırmaları Dergisi
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
VD.	: Vakıflar Dergisi
VGM.	: Vakıflar Genel Müdürlüğü
VGMA.	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
vol.	: Volume
vs.	: Ve saire
Z.	: Zi'l-hicce
ZA.	: Zi'l-ka'de

TABLOLAR CETVELİ

I. BÖLÜM Sayfa no

Tablo-1: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib Sancağı Mutasarrıfları....39-41

Tablo-2: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib Sancağı Mütesellimleri 46-47

II. BÖLÜM

Tablo-1: Karahisar-ı Sahib Mahalleleri 151-153

Tablo-2: 1875 – 1900 Tarihinde Eski Mahallelere İlave Olan Yeni Mahalle İsimleri....155-156

Tablo-3a: Karahisar-ı Sahib Evlerinin Özellikleri 158

Tablo-3b: Karahisar-ı Sahib Evlerinin Özellikleri 158

Tablo-4: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib Şer'iyye Sicillerinde Mevcut Vakfiyeler 171-177

III. BÖLÜM

Tablo-1: Karahisar-ı Sahib'in Nüfusu 185

Tablo-2: Nüfusun Mahallelere Göre Dağılımı 187-188

Tablo-3: Karahisar-ı Sahib Kazası Merkezinde Gayr-ı Müslim Nüfus 192

Tablo-4: XVII. Yüzyıl Sonlarından XX. Başlarına Kadar Karahisar-ı Sahib Kaza Merkezinde Gayr-ı Müslim Nüfusu 195

Tablo-5: Nüfusun Köylere Göre Dağılımı 197-199

Tablo-6: Nüfusun Karahisar-ı Sahib Sancağı Kazalarına Dağılımı 201

Tablo-7: Karahisar-ı Sahib'de 2 ve Daha Fazla Eşle Evli Olan Kimseler ve Çocuk Sayıları 222

Tablo-8: Terekelere Göre Müslüman Erkeklerin Medeni Durumları ve Çocuk Sayıları 225

Tablo-9: Terekelere Göre Gayr-ı Müslim Erkeklerin Medeni Durumları ve Çocuk Sayıları 226

Tablo-10: Müslim ve Gayr-ı Müslim Ailelere Göre Çocuk Dağılımları 227

Tablo-11: Terekelerinde Kitap Bulunan Müslümanlar 255-257

IV. BÖLÜM

Tablo-1: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Tedavüldeki Paraların Resmi Rayicleri 262-264

Tablo-2: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib'de Bazı Gıda Maddelerinin Fiyatları ve Artış Oranları 269

Tablo-3: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib'de Hububat, Afyon ve Kahve Fiyatları 270-271

Tablo-4 a: XVIII.Yüzyılda Karahisar-ı Sahib'de Bazı Canlı Hayvan Fiyatları. 273

Tablo-4 b: XVIII.Yüzyılda Karahisar-ı Sahib'de Bazı Canlı Hayvan Fiyatları. 274

Tablo-5: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib'de Bazı Kumaş, Bez ve İplik Türlerinin Fiyatları 276-277

Tablo-6: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib'de Ev Fiyatları... 278-281

Tablo-7: Bazı Ücretlilerin Birer Gündelikleriyle Alabilecekleri Bazı Gıda ve İhtiyaç Maddeleri 284

Tablo-8: Tevzi Defterlerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında (1749-1798) Karahisar-ı Sahib Kazası Mahalle ve Köylerine Tevzi Olunan Masraflar.....291-293

Tablo-9: 1162 / 1748-49 – 1211 / 1796-97 Tarihleri Arasında Anadolu Valileri ve Karahisar-ı Sahib Sancağı Mutasarrıfları İçin Karahisar-ı Sahib Sancağından Tahsil Olunan İmdâd-ı Hazeriyye Miktarları 300

Tablo-10: Karahisar-ı Sahib Sancağı Mutasarrıfları İçin Tahsil Olunan İmdad-ı Seferiyyenin Kazalara Göre Dağılımı 303

Tablo-11: Anadolu Eyaleti Valileri İçin Karahisar-ı Sahib Sancağı'ndan Tahsil Olunan İmdad-ı Seferiyyenin Kazalara Göre Dağılımı 304

Tablo-12: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib'den Tahsil Olunan Cizye Miktarları ve Cizyedarları 312-313

Tablo-13: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib Sancağından Seferler Zamanında Talep Olunan Mekâri Deve Miktarları 319

GİRİŞ

A- KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

I- Kaynaklar

1- Şer'iyye Sicilleri ve Karahisar-ı Sahib Şer'iyye Sicilleri:

Lügatte okumak, kaydetmek, hükmetmek, karar vermek anlamlarına gelen sicil kelimesi, bir terim olarak insanlarla ilgili bütün hukukî olayları, kadıların verdikleri karar suretlerini, hüccetleri ve yargıyı ilgilendiren muhtelif yazılı kayıtları ihtiva eden defterleri ifade etmektedir. Bu defterlere umumiyetle şer'iyye sicilleri (sicillât-ı şer'iyye) denildiği gibi bunlar, kadı defterleri, mahkeme defterleri, zabt-ı vekâyi' sicilleri, sicillât defteri, sicill-i mahfûz veya sadece sicil olarak da tesmiye edilmekteydi[1].

Yukarıdaki tariflerden de anlaşılacağı üzere şer'iyye sicillerinin kadılık müessesiyle yakından irtibatı vardır. Osmanlı kadıları, sadece bir adlî memur olmadıklarından –bilhassa Tanzimat öncesinde- çok geniş hak ve yetkilere sahiptiler[2]. Bundan dolayıdır ki, şer'iyye sicillerinin fevkalade zengin bir muhtevası vardır. Bu siciller XV. asrın yarısından başlayarak XX. asrın ilk çeyreğine kadar uzanan yaklaşık 5 asırlık Türk ictimaî, iktisadî, siyasî ve hukukî hayatını yakînen ilgilendirmekte ve bu vesile ile Türk kültür ve tarihinin temel kaynaklarından birini teşkil etmektedir[3].

Geçmişten günümüze intikal eden tarihi bir miras olarak telakki edebileceğimiz şer'iyye sicilleri, Osmanlı coğrafyasındaki unsurları doğrudan ilgilendirmesi hasebiyle sadece Türkiye'nin değil, Osmanlı Devleti'nden ayrılan ve

---

[1] Ahmet Akgündüz / Heyet, *Şer'iyye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, c.I, İstanbul, 1988, s.17; Said Öztürk, *Askerî Kassama Göre Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, İstanbul, 1995, s.19

[2] Kadıların görev ve yetkileri hakkında bkz., I. bölüm, Kadı başlıklı kısım.

[3] İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Şer'î Mahkeme Sicilleri", *Ülkü*, (Temmuz 1935), sayı 29, s.366.

bugün sınırlarımız haricinde kalan ülkelerin geçmişlerine de ışık tutması dolayısı ile de ayrı bir hususiyeti haizdir[4].

Şer'iyye sicillerinde, değişik vesilelerle Anadolu'nun en ücra köşelerindeki insanların hayat tarzı, gündelik yaşayış ve çalışma şartları da konu edilmektedir. Bu sebeple bunlar, umumiyetle merkez teşkilatına, rütbe ve memuriyet verilmesine, savaş ilanına ve isyanlara dair bir bilgi vermekten öteye gitmeyen kaynaklardaki eksikliği tamamlamak gibi mühim bir işlevi de yerine getirmektedirler[5].

Şer'iyye sicilleri, askerî tarih bakımından da ehemmiyet arz etmektedirler. Çünkü bunlarda mahallerinde meydana gelen askerî hadiseleri günü gününe izleyebilmek mümkündür. Bunlarda asker toplanması, toplanan askerlerin adedi, nereye nasıl ulaşacakları, iaşeleri, sakatlık, ölüm, görevden ihrac, izin, emeklilik, destek hizmetleri, ikmal, taktik planlama, bedel gibi askerî tarihimizle ilgili bilgiler verilmektedir[6].

İhtiva ettikleri belge türlerinden bazıları hüküm, ferman, berat, i'lam, hüccet, vakfiye sureti ve narh kayıtlarıdır. Dini yapı, müslim-gayr-ı müslim münasebetleri, fiyat hareketleri[7], vakıf malları ve şartları, eşya ve yiyecek adları, imlâ özellikleri, anlatım tarzı[8], askeri seferler bu tür vesikalarda bulunabilecek bilgi türlerinden sadece birkaçıdır.

Şer'iyye sicilleri, hadiseleri müteakiben tutulmaları sebebiyle tadilat ya da tahrifat ihtimali söz konusu olamayacağından son derecede güvenilir kaynaklardır.

Belgeler genellikle eni dar, boyu uzun defterlere "sakk-i şer'î " adı verilen bir tahrir tarzı ile yazılmıştır[9]. Bu defterlerin hepsi aynı ölçülerde olmayıp, mahkemelere, bazen de hakimlere göre ebatı da değişebilmekteydi. Yazıları umumiyetle "talik kırması" denilen türde olup, kağıtları çok sağlam ve mürekkepleri

---

[4] Ahmet Akgündüz / Heyet, a.g.e., c.I, s.12.
[5] Halil İnalcık, "Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak", *AÜDTCFD*, I / 1, 1942, s.89; İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.m., s.368.
[6] Mehmet Kayıran, "Şer'iyye Sicillerinin Askerî Tarih Bakımından Önemi", *I.. Askerî Tarih Semineri Bildiriler I*, Ankara, 1983, s.132.
[7] Hüseyin Özdeğer, *1463-1640 Bursa Tereke Defterleri*, İstanbul, 1988, s.1.
[8] Münir Atalar, "Şe'iyye Mahkemelerine Dair Kısa Bir Tarihçe", *İslâmî İlimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 4, s.313.
[9] İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara, 1988, s.116

de sabittir. Defterlerin üzerinde ait oldukları dönemin kadılarının isimleri ve vazifeye başladıkları tarih bulunmaktadır[10].

XVI. asırdan önce belgelerin yazımında genellikle Arapça, bu asırdan sonra ise hemen tamamen Türkçe kullanılmıştır. Bütün sicil defterlerinin başında genellikle dili Arapça olan bir dibace, yani giriş kısmı bulunmaktadır. Burada şer'î hükümlere ve bunları vaz'eden Allah ve Peygamberine saygı arz edilmektedir. Daha sonra sicili tutan kadı'nın adı ve ünvanı kaydedilmekte, umumiyetle bu kadı'nın tayin berat ve buyuruldusu da defterin başına yazılmaktadır[11].

Şe'iyye sicillerinin sayısı savaş, yangın, sel, ilgisizlik, saygısızlık vs. gibi tabii ve gayr-ı tabii pek çok sebeplerden dolayı hayli azalmıştır. Bugün çeşitli yerlerde mahfuz yaklaşık olarak 20000 civarında şer'iyye sicili bulunmaktadır[12]. Bunların büyük bir ekseriyeti Ankara Millî Kütüphane'de toplanmıştır. Ayrıca, başka ülkelerde de şer'iyye sicillerinin mevcudiyeti ifade edilmelidir[13]. Nitekim Sofya, Üsküp, Makedonya, Kıbrıs, Kahire, Şam ve Basra'da Osmanlı Devleti'nden kalma şer'iyye sicilleri bulunduğu bilinmektedir[14].

Şer'iyye sicilleri ile ilgili olarak yapılan çalışmaları başlıca üç grupta toplamak mümkündür:

1. Katalog çalışmaları[15],
2. Metin yayın çalışmaları[16],
3. Sicillere istinaden yapılan çalışmalar[17].

---

[10] Ahmet Akgündüz / Heyet, a.g.e., c.I, s.18.
[11] A.g.e., s.19.
[12] Halil Cin - A. Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, c.I, İstanbul, 1990, s.98, 274. Şinasi Altundağ ise, VI. Türk Tarih Kongresi'nde sunduğu "Osmanlılarda Kadıların Salahiyet ve Vazifeleri Hakkında" başlıklı bildirisinde, 10-15 bin kadar şer'iyye sicilinin mevcudiyetini ifade etmektedir. Bkz., *VI. Türk Tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961) Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara, 1967, s.346.
[13] Yücel Özkaya, "Sofya Millî Kütüphanesi National Biblioteque'deki Şer'iyye Sicilleri", *TAD.*, (1979-1980), XIII / 24, s.22.
[14] Cahid Baltacı, "Şer'iyye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi", *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul, 1985, s.131.
[15] Osman Ersoy, "Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", *TAD.*, XXI / 3-4, Ankara, 1975; Yusuf Halaçoğlu, "Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru, Adana Şer'iyye Sicilleri ", *İÜEFD.*, sayı 30, İstanbul, 1975 gibi..
[16] Halit Ongan, *Ankara'nın Bir Numaralı Şer'iyye Sicili*, Ankara, 1958; aynı yazar, *Ankara'nın İki Numaralı Şer'iyye Sicili*, Ankara, 1974; Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Şer'î Mahkeme Sicilleri*, Gaziantep, 1966 gibi.

Bunlardan üçüncü türdeki çalışmalar -özellikle araştırmacı sayısının artmasıyla birlikte- oldukça yaygınlaşmıştır.

Karahisar-ı Sahib Şer'iyye Sicilleri:

Karahisar-ı Sahib şer'iyye sicilleri H. 1045 / M. 1632 tarihinden başlayıp H. 1343 / M. 1926 tarihine kadar uzanan, yaklaşık üç asırlık bir vetireyi muhtevidir. Bunların sayıları hakkında farklı rakamlar ileri sürülmekle birlikte[18], tarafımızdan 172 adet şer'iyye sicil defterinin mevcudiyeti tespit edilmiştir.

1991 senesinde Afyon Etnografya Müzesi'nden Ankara'ya intikal ettirilen bu sicil defterleri şu anda Millî Kütüphane'de bulunmaktadır. Son derecede bakir olan bu siciller, mikrofilmleri çekilmiş olarak -hem mikrofilmler üzerinden hem de fotokopi alabilmek suretiyle çalışabilme imkanları sağlanarak- araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.

Bu siciller içerisinden incelediğimiz döneme ait şer'iyye sicil defterlerinin hususiyetlerini de şu şekilde izah edebiliriz:

545 No'lu Defter: Cemaziye'l-evvel 1161 / Mayıs 1748 - Cemaziye'l-evvel 1162 / Nisan-Mayıs 1749 tarihleri arasındaki kayıtları içeren ve 198 varaktan oluşan defterde 245 adet belge bulunmaktadır. Defterin eski numarası (mikrofilme alınmadan önceki numarası) 1044 olup, 13,5 x 39cm. ebadındadır.

546 No'lu Defter: Rebiu'l-evvel 1166 / Ocak 1753 - Receb 1170 / Mart-Nisan 1757 tarihleri arasındaki kayıtları içeren ve 116 varaktan oluşan defterde 468 adet belge bulunmaktadır. Defterin eski numarası 1166 olup, 16 x 40cm. ebadındadır.

547 No'lu Defter: Cemaziye'l-ahir 1162 / Mayıs-Haziran 1749 - Cemaziye'l-evvel 1166 / Mart 1753 tarihleri arasındaki kayıtları içeren ve 97 varaktan oluşan

---

[17] Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Toplum Yaşantısı*, Ankara, 1985; Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara, 1986; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara, 1991 gibi.

[18] Edip Ali Baki'ye göre, Afyonkarahisar'a ait toplam 143 adet şer'iyye sicili bulunmaktadır. Bkz., *Şer'iyye Sicillerine Göre Afyonkarahisar'da XVII., XVIII. Asırlarıda Meçhul Halk Tarihinden*, Afyon, 1951, s.3. Cahid Baltacı ise bu rakamı 158 olarak ifade etmektedir. Bkz., a.g.teb, s.131.

defterde 345 adet belge bulunmaktadır. Defterin eski numarası 1166 olup, 15,5 x 40 cm. ebadındadır.

548 No'lu Defter: Zi'l-hicce 1170 / Ağustos-Eylül 1757 - Rebiu'l-evvel 1178 / Eylül 1764 tarihleri arasındaki kayıtları içeren ve 125 varaktan oluşan defterde 406 adet belge bulunmaktadır. Defterin eski numarası 1173 olup, 17 x 41cm. ebadındadır.

549 No'lu Defter: Muharrem 1176 / Ağustos 1762 – Ramazan 1176 / Nisan 1763 tarihleri arasındaki kayıtları içeren ve 44 varaktan oluşan defterde 112 adet belge bulunmaktadır. Defterin eski numarası A-52 (1175) olup, 14,5 x 41cm. ebadındadır.

550 No'lu Defter: Muharrem 1178 / Temmuz 1764 – Cemaziye'l-ahir 1184 / Eylül-Ekim 1770 tarihleri arasındaki kayıtları içeren ve 107 varaktan oluşan defterde 400 adet belge bulunmaktadır. Defterin eski numarası A-63 (1179) olup, 15 x 37,5 cm. ebadındadır.

551 No'lu Defter: Muharrem 1181 / Haziran 1767 – Cemaziye'l-evvel 1183 / Eylül 1769 tarihleri arasındaki kayıtları içeren ve 112 varaktan oluşan defterde 314 adet belge bulunmaktadır. Defterin eski numarası A-54 (1181) olup, 14 x 47,5 cm. ebadındadır.

552 No'lu Defter: Ramazan 1188 / Kasım 1774 – Rebiu'l-ahir 1199 / Mart 1785 tarihleri arasındaki kayıtları içeren ve 151 varaktan oluşan defterde 382 adet belge bulunmaktadır. Defterin eski numarası A-55 (1189) olup, 15 x 37,5 cm. ebadındadır.

553 No'lu Defter: Cemaziye'l-evvel 1190 / Temmuz 1776 – Rebiu'l-ahir 1199 / Mart 1785 tarihleri arasındaki kayıtları içeren ve 134 varaktan oluşan defterde 360 adet belge bulunmaktadır. Defterin eski numarası A-56 (1195) olup, 14 x 53,4 cm. ebadındadır.

555 No'lu Defter: Safer 1198 / Ocak 1784 – Zi'l-hicce 1202 / Eylül 1788 tarihleri arasındaki kayıtları içeren ve 101 varaktan oluşan defterde 264 adet belge bulunmaktadır. Defterin eski numarası A-57 (1198) olup, 15 x 38 cm. ebadındadır.

556 No'lu Defter: Zi'l-hicce 1202 / Eylül 1788 – Receb 1207 / Mart 1793 tarihleri arasındaki kayıtları içeren ve 130 varaktan oluşan defterde 210 adet belge bulunmaktadır. Defterin eski numarası A-58 (1204) olup, 15,5 x 33 cm. ebadındadır.

557 No'lu Defter: Safer 1208 / Eylül 1793 – Receb 1213 / (Aralık 1798-Ocak 1799) tarihleri arasındaki kayıtları içeren ve 91 varaktan oluşan defterde 216 adet belge bulunmaktadır. Defterin eski numarası A-59 (1210) olup, 14,2 x 38 cm. ebadındadır.

Yukarıda evsafını zikrettiğimiz defterlerin yazıları genellikle okunaklı olmakla beraber rutubetin tesiriyle bazı yerlerinde tahribat olduğu görülmektedir.

Defterlerin belge numaralandırmaları hususunda maalesef gerekli hassasiyet gösterilmemiş olup, bazan birbirinin devamı mahiyetinde olan metinlere farklı iki belge zannıyla ayrı ayrı numara verilmiş olduğu gibi, farklı iki belgeye aynı numaraların verildiği de görülmektedir. Biz bu çalışmamızda karışıklığa mahal vermemek için -yanlışlıklarına rağmen- defterlerdeki belge numaralarını esas almayı uygun gördük.

2- Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Defter ve Belgeler:

Defterler:

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.):

1945'te Maliye Bakanlığı'ndan yığın halinde devralınan takriben 26000 defterin tasnifidir. Muhtelif maliye kalemlerine ait defterler olduğu gibi, arazi tahriri, saray, yeniçeri, mevacib vs. gibi diğer cins defterleri de ihtiva etmektedir. Defterler H.830 / M.1427 yılından başlayıp H.1346 / M.1927 yılına kadar gelmektedir[19].

Bu defterlerden 2813 ve 3795 arşiv no'lu Hane-i Bedel-i Nüzül Defterleri'nden istifade edilmiştir. Bu defterlerde Karahisar-ı Sahib dahil olmak üzere pek çok sancağın kaza ve nahiyelerindeki nüzül bedelleri haneleri, bedel miktarları ve yekünleri verilmektedir.

---

[19] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul, 2000, s.270.

2813 arşiv no'lu defter, H.1173 / M.1759-60 tarihli olup, 80 sayfadan müteşekkildir. Karahisar-ı Sahib sancağı'na ait bilgiler, 39-40. sayfalarda yer almaktadır. Defter, 42x15,5 cm ebadındadır.

3795 arşiv no'lu defter, H.1210 / M.1795-96 tarihli olup, 50 sayfadan oluşmaktadır. Karahisar-ı Sahib sancağı'na ait bilgiler 25. sayfada bulunmaktadır. Defter, 42,5x17 cm. ebadındadır.

Kamil Kepeci Tasnifine Ait Defterler:

Arşiv görevlilerinden Kamil Kepeci'nin başkanlığında bir ekip tarafından yapılan bu tasnifin çoğu maliye kalemlerine ait defterlerden meydana gelmektedir. Ait oldukları kalemler dikkate alınarak tasnif edilen defterlerin içinde Divan-ı Hümayun kalemleri ve Bâb-ı Asafi'ye ait defterler de yer almaktadır. Bu tasnifte muhtelif kalemlere ait H.873-1269 / M.1468-1878 yılları arasındaki kayıtları ihtiva eden 6698 defter bulunmaktadır[20].

Bu tasniften 3860 no'lu cizye muhasebesi kalemine ait defterden istifade edilmiştir. Bahis konusu defter, Hüdavendigar, Bâlıkesir, Karahisar-ı Sahib ve Eskişehir livalarının cizye evrakını ihtiva etmektedir. Defterin Karahisar-ı Sahib'le ilgili olan kısmında nefs-i Karahisar-ı Sahib'de mütemekkin olan ehl-i zimmete ait cizye evrakının miktarları verilmektedir.

Bâb-ı Asafi Defterleri, Divan (Beylikçi) Kalemi (A.DVN):

Tanzimat devrine gelinceye kadar Divan'ı Hümayun'da, ordu divanlarında, padişah, sadrazam, serdar-ı ekrem, kaymakam veya defterdar başkanlığında toplanan divanlarda alınan kararlar, Divan-ı Hümayun ve Bâb-ı Defteri'ye bağlı kalemlerde tutulan defterlere kaydedilerek yürürlüğe konulmaktaydı. Kararların aynen kaydı usul ittihaz edildiğinden, müsvedde veya perakende evrak paketlere, paketler açık torbalara, torbalar da yıllık hazırlanan sandıklara konularak evrak mahzenlerine kaldırılmışlardır. Defterlere kaydetme usulü Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam etmiştir. Böylece İstanbul'un fethinden Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar geçen zaman sürecinde zengin defter koleksiyonları oluşturulmuştur.

---

[20] A.g.e., s.267.

Divan-ı Hümayun teşkilatının ana kalemlerinin başında gelen Divan (Beylikçi) Kalemi Defterleri,

a. 980 Numaralı "Bâb-ı Asafi Defterleri Kataloğu" ndaki Beylikçi Kalemi Defterleri (A.DVN),

b. 986 Numaralı "Kamil Kepeci Kataloğu" ndaki Beylikçi Kalemi Defterleri olmak üzere iki kategoride tespit edilmiştir[21].

Biz bu çalışmamızda 980 Numaralı "Bâb-ı Asafi Defterleri Kataloğu" ndaki Beylikçi Kalemi Defterleri'nden 826 genel sıra no'lu (40 özel no'lu) defterden istifade ettik. H.1205 / M.1790-91 tarihli olan bu defter, Karahisar-ı Sahib ile beraber, Hamid, Terkemiş, Teke, Alanya. Akşehir, Kütahya, Biga ve Kocaili sancaklarına bağlı kazalardan tertip edilen askerlerin miktarlarını göstermektedir. 26,7x78 cm ebadında ve 4 sayfadan oluşan defterin 1. sayfası boştur.

Belgeler:

Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri:

1931 yılında Maliye deposundaki bir kısım belgelerin ihmal ve gaflet ile Bulgaristan'a satılması sonucu 8 Ekim 1932 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Muallim Cevdet başkanlığında oluşturulmuş tasnif heyetinin düzenlediği belgeleri ihtiva etmektedir. Bu tasnifte belgeler kronolojik bir sıra takip etmemekte ancak, konularına göre tasnif edilmiş durumdadırlar. 17 ana bölüm altında tasnif edilen bu belgeler toplam 216572 adet olup, H.960-1322 / M.1553-1904 tarihleri arasındaki kayıtları muhtevidir[22].

Bu çalışmamızda Cevdet Tasnifi'ne ait olarak evkafa ait 15, maarife ait 8, dahiliyeye ait 6, belediyeye ait 6 ve nafiaya ait 2 adet belgeden istifade edilmiştir.

---

[21] A.g.e., s.6-7.
[22] A.g.e., s.411-413.

II- Araştırmalar

Afyonkarahisar bölgesi hem eski çağ medeniyetleri döneminde, hem de Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde mühim bir yere sahip olmasına rağmen, hakkında yeterince araştırma yapılmamıştır. Araştırmaların ekseriyeti de yabancı tarihçiler tarafından yapılmış Roma ve Bizans dönemlerine münhasır çalışmalardır.

Ülkemizde Afyonkarahisar tarihine dair yazılan eserler umumiyetle mahallî araştırmacılar tarafından kaleme alınmıştır.

Bu cümleden olarak ilk araştırma 1936 yılında Afyon Lisesi Riyaziye Muallimi, rahmetli Ömer Fevzi Atabek tarafından Osmanlıca olarak kaleme alınmış olan *Afyon (Vilayeti) Tarihçesi* adlı eserdir. Kısmen şer'iyye sicillerinden de istifade edilmiş ve bol miktarda tablo ve resimlerle desteklenmiş olan eser, 1997 yılında Yrd. Doç. Dr. Turan Akkoyun tarafından yayına hazırlanmıştır.

Afyonkarahisar tarihi ile ilgili olarak bir diğer çalışma da rahmetli Edip Ali Baki tarafından yazılmış olan *Şer'iyye Sicillerine Göre Afyonkarahisar'da XVII. – XVIII. Asırlarda Meçhul Halk Tarihinden* isimli derleme mahiyetindeki küçük çaplı eserdir. İsminden de anlaşıldığı üzere şer'iyye sicillerinden istifade edilerek hazırlanan bu çalışma Karahisar-ı Sahib'in idarî ve ictimaî yapısıyla ilgili bazı bilgileri muhtevi alıntılar sunmaktadır.

Bir diğer çalışma ise, yine rahmetle yad etmeyi vazife addettiğimiz, Süleyman Hilmi Gönçer tarafından yapılmıştır. İki ciltten müteşekkil, *Afyon İli Tarihi* isimli bu eserin birinci cildi, Afyonkarahisar tarihinin antik dönemlerden Beylikler dönemine ait olan bilgileri, ikinci cildi ise, Osmanlı dönemine ait bilgileri muhtevidir. Kitabın ikinci cildinde temel kaynak olarak Afyonkarahisar şer'iyye sicilleri kullanılmıştır.

Yusuf İlgar da, *Afyonkarahisar'da Mevlevîlik, Karahisar-ı Sahib Sancağı Müftilik Kurumu ve Afyonkarahisar Müftüleri, Tarih İçinde Afyon'da Kaybolan Eserlerimiz* gibi bazı çalışmaları ve mahalli gazetelerde neşredilen incelemeleri ile bölge tarihine bir nebze de olsa katkıda bulunmuştur. Yazar, bu çalışmalarında şer'iyye sicillerinden istifade etmiştir.

Üçler Bulduk tarafından, Tahrir Defterleri esas alınarak hazırlanan *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib Sancağı* isimli basılmamış doktora tezi ise, akademik bir özellik taşıması vesilesiyle, Afyonkarahisar tarihi ile ilgili olarak şimdiye kadar yapılmış çalışmalar içerisinde önemli bir yere sahiptir.

Afyon Kocatepe Üniversitesi'nin kurulmasından sonra Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü ve Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde şer'iyye sicilleri esas alınarak yapılan lisans ve lisans üstü tez çalışmaları da bölge tarihine ışık tutabilecek daha kapsamlı çalışmalara vesile olabilmesi bakımından ehemmiyet arz etmektedir.

Afyonkarahisar Belediyesi ve üniversite işbirliği ile tertip edilen sempozyumlar da son zamanlarda akademik anlamda bir gelişme seyrederek Afyonkarahisar tarihi ve kültürüne önemli katkılar sağlamaktadır.

B- SANCAĞIN ADI VE COĞRAFİ KONUMU

I- Sancağın Geçmişte Aldığı İsimler:

Tarih boyunca değişik pek çok isimlerle tesmiye edilmiş olan Afyonkarahisar'ın bilinen en eski adının eski Yunanca'dan gelen "Akronio" olduğu tahmin edilmektedir. Romalılar zamanında ise, paralar ve Latince kitabelerde "Akronium" olarak zikredilmektedir. "Akroenes" ya da "Akroenos"adı ile de Latince şekli halk arasında ve daha sonra Bizans döneminde bozulmuş biçimi kullanılmıştır. Eski paralar üzerinde bulunan haşhaş resimleri, bu kelimelerin haşhaş ya da afyon manalarına gelebileceğini çağrıştırmaktadır[23].

739 tarihinde Battal Gâzi, Bizans'a yenilip vefat ettiğinde buraya Bizanslılar tarafından zafer kenti anlamına gelen "Nikopolis" adının verildiği de belirtilmektedir[24].

Daha sonraki dönemlerde "Karahisar-ı Sahib" ismi ile anılan şehrin bu ismi, ortasında yükselen trakit kayalığın rengine atfen verilen "Karahisar"[25], ve Anadolu

---

[23] *Afyon İl Yıllığı 1967*, İstanbul, 1968, s.87.
[24] *Yurt Ansiklopedisi*, Afyonkarahisar mad., c.I, s.260

Selçuklularının son dönemlerinde buraya sığınan Sahib Ata Fahreddin Ali Bey'in adına izafeten verilen "Sahib" kelimelerinin terekkübü ile istihsal olunmuştur[26]. Sahib Ata Fahreddin Ali Bey'in hakimiyeti ile birlikte buraya "Karahisar-ı Devle"adı da verilmiştir[27].

Osmanlı dönemine ait kayıtlarda Karahisar-ı Sahib olarak geçen şehrin ismine, burada yetişen afyon bitkisine izafeten, "afyon" kelimesinin ilave edilerek "Afyonkarahisar" olarak tesmiye edilmesine ilk olarak 1061 / 1650 tarihli bir şer'iyye sicilinde tesadüf edilmiştir[28].

Muhtelif dönemlerde şehri ziyaret eden bazı yabancı seyyahlar da burayı çeşitli isimlerle zikretmişlerdir. XVI. yüzyılın ortalarında C. Zeno, "Saibcarascar", XVII. yüzyılın ikinci yarısında Tavernier, "Aphiom Carassar"[29], 1842'de Hamilton, "Afiom Kara Hissar" olarak[30], 1803-1807'de Ali Bey el-Abbasi isimli bir seyyah da "Assiom Karaissar" şeklinde bahsetmektedir[31].

Cumhuriyet'in ilanına kadar Karahisar-ı Sahib ismi kullanılmış, daha sonra Afyonkarahisar adı verilmiştir. Son yıllarda ise maalesef "Karahisar" adı bir tarafa bırakılarak halk arasında ve bazen de resmi kurumlarda sadece Afyon ismi daha sık kullanılır olmuştur.

II- Coğrafî Konumu:

Afyonkarahisar, İç Anadolu'nun batısında, coğrafî merkezini Akarçay vadisinin oluşturduğu, deniz seviyesinden takriben 1020-1040 metre yükseklikte bir arazide kurulmuştur[32].

---

[25] "Karahisar", Anadolu'da pek sık rastlanan isimlendirmelerden birisi olup, genellikle ulaşılması güç, yüksek yerleşim yerlerine bu isim verilmiştir.
[26] Feridun Emecen, "Afyonkarahisar", *İA*,I, TDV. Yay., s.443.
[27] B. Darkot, "Afyonkarahisar", *İA*, VI, MEB., s.278.
[28] Bkz., Edip Ali Baki, *Afyonkarahisar'da XVII-XVIII. Asırlarda Meçhul Halk Tarihinden Yapraklar*, Afyon, 1951, s.6.
[29] B. Darkot, a.g.mad., s.278.
[30] Bkz., William J. Hamilton, *Asia Minor, Pontus and Armenia*, vol.I, London, 1842, p.456-469.
[31] Bkz., Ali Bey el-Abbassı, *Travels of Ali Bey in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria and Turkey, Between The Years 1803 and 1807*, vol..II, p.318.
[32] B. Darkot, a.g.mad., s.277.

Afyon ve Eskişehir arasındaki sınırlar Sultan Dağları zinciri ve bunlar arasından geçen modern yollara dayanır. Emir Dağı ve Sandıklı Dağları arasında kalan Karamık düzlüğü ile Şuhut yöresi arasında kalan Çamur Ovası düzlüğü de dağlar arasında kalmış önemli ovalardandır. Akarçay'ın kuzey-batı düzlükleri ise tüm bölgeyi batıya bağlayan en önemli tabii koridoru ve Afyon Ovası'nın kuzey-batı kesimini teşkil etmektedir. Afyon'un batısında kalan Kusura ise, dağlarla çevrili olan Sandıklı Ovası'nda yer alır. Bölge, Eskişehir istikametine kuzeyde yoğunlaşan dağlar vesilesiyle ancak Emir Dağı'nın kuzey-batısındaki tabii koridorlarla bağlanır[33].

Afyonkarahisar'ın işgal ettiği bölge ve güneyi, iki yönde uzanan dağ sıralarının kesiştiği Anadolu'nun güneybatı bölgesindeki bir düğüm noktasının üzerindedir[34]. Bu haliyle Anadolu'nun batı tarafının en yüksek yeri olup, bu durumunu, sularını her tarafa akıtması ve Karadeniz ve Adalar Denizi maileleri ile, Konya cihetindeki iç havzada arazisinin bulunması da teyid etmektedir[35].

Bölgenin orta kısmında kuzeyden güneye doğru 60 km. boyunca kesintisiz olarak uzanan ve Kumalar Dağı olarak isimlendirilen bir dağlık alan yer almakta ve bu dağlık kütleyi, 1000-1200 metre yüksekliğinde irili ufaklı ovalar çevrelemektedir. Volkanik bir kütle olan bu dağın kuzey ve güneyinde bir takım münferid tepeler küme halinde sıralanmaktadır. Bunların belli başlıları kuzeyde Kale, Büyük ve Küçük Kalecik, Ballı kaya, Ulucak kayası, Ulu kaya, Sarıcakaya tepeleri ile güneyde, Büyük Kilimatan, Küçük Kilimatan, Büyük Toklu, Kurt Kayası, Ayran ve Döngel tepeleridir[36].

Bölge, ilk çağlardan beri önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Ege kıyılarından doğuya doğru uzanan iki kral yolundan birisi Dinar'dan, diğeri ise Çay'dan geçmekteydi[37]. Osmanlı döneminde de bir kolu İstanbul'dan, diğer kolu da

---

[33] Doğu Mermerci, "Afyon Bölgesi ve Hinterlandında MÖ. II. Bin Yerleşme Birimleri", *VIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 11-15 Ekim 1976), Kongreye Sunulan Bildiriler*, I, Ankara, 1979, s.159.
[34] *Afyon İl Yıllığı1967*, s.79.
[35] Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm*, c.V, Ankara, 1996, s.3628.
[36] Mehmet Ardos, *Afyonkarahisar Bölgesinin Jeomorfolojisi*, İstanbul, 1978, giriş kısmı.
[37] Halit Çal, "Tarih İçinde Afyonkarahisar Şehrinin Fiziki Gelişimi", *3. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (22-24 Ekim 1993), Afyonkarahisar, 1994, s.302

Bursa'dan çıkan ve Anadolu'yu çaprazlama olarak geçerek Şam'a ulaşan ticaret yolu Kütahya-Afyon-Akşehir-Konya-Adana istikametinde uzanmakta idi[38].

Coğrafî şartları itibarıyla İç Anadolu karakteri arz eden Afyonkarahisar bölgesi, iklim bakımından da tipik karasal bir iklimi haizdir. Bölge, %50 oranında dağlık bir kesime sahip olup bunun %10'u ormanlarla kaplıdır. Geriye kalan %50'lik kesimin %20'sini ziraate elverişli ovalar, %30'unu da ekseriyetle hayvancılığa uygun platolar meydana getirmektedir. Şehir merkezinin kapalı bir havza teşkil etmesi, Bolvadin ve Emirdağı bölgelerini ekonomik ve sosyal bakımdan Konya ve Eskişehir hinterlandına bağımlı kılmaktadır[39].

C- BÖLGENİN TARİHÇESİ

I- İlk Yerleşimden Bizans Dönemine Kadar:

Yapılan araştırmalara göre Afyonkarahisar bölgesindeki ilk yerleşim yerlerinin tarihi MÖ. 3000 yıllarına kadar götürülebilmektedir[40].

Yazılı tarih öncesine ait bilgiler, bu bölgedeki höyüklerin incelenmesi ile elde edilmekte olup, Sandıklı ilçesine bağlı Kusura köyündeki kalıntılar bölgedeki yerleşmenin Kalkolitik çağ'da ortaya çıktığını göstermektedir. Bu bölgede yapılan kazılar neticesinde Taş-maden çağı, Eski tunç çağı ve Orta tunç çağını temsil eden üç uygarlık katı ve yerleşme tabakası tespit edilmiştir. Bunlardan üçüncü tabakaya ait olmak üzere Bolvadin, Emirdağı, Yanarlar ve Beyköy'de Hititlere ait bulgulara rastlanmış ancak bu bölgeye tamamen hakim olduklarına dair kesin deliller elde edilememiştir[41].

Afyonkarahisar bölgesi, MÖ. 1450 yıllarından sonra Akdeniz kıyılarında yaşayan Arzava krallığının egemenliğinde iken Hitit kralı Şuppiluliuma tarafından açılan savaş ile bu bölgedeki iki küçük krallık olan Mira ve Kuvalya krallıkları geri

---

[38] Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara,* Ankara, 1986, s.23.
[39] Üçler Bulduk, XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib Sancağı, A. Ü. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1993, s.26-27.
[40] Bkz. Süleyman Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, c.I, İzmir, 1971, s.28-29; H. Tahsin Uçankuş, "Başlangıcından İkinci Bin Yılı Sonuna Kadar Afyon'un Uygarlık Tarihi", *Tarih İçinde Afyon*, Afyon 1982, s.7-8.
[41] H. Tahsin Uçankuş, a,g,m., s.11-12.

alınmıştır. Bunlardan Mira krallığının başkentinin Döğer ve Değirmenözü civarlarının, Kuvalye krallığının başkentinin de Dinar ilçesinin doğu bölgesinin olabileceği tahmin olunmaktadır[42].

MÖ. 1200 yıllarında Hitit İmparatorluğunun yıkılması ve Truva savaşlarından sonra Anadolu ve dolayısı ile Afyonkarahisar bölgesi karanlık bir döneme girmiştir. Truva savaşı sonucunda Anadolu'nun ortalarına ve Afyonkarahisar taraflarına göçen savaşçılardan birisi ve en önemlisi olan Akamas isminde bir kahraman bu günkü Şuhut yakınlarındaki Synada şehrini kurmuştur[43].

Afyonkarahisar bölgesi Hititlerden sonra, Karadeniz'in kuzeyinden gelip Trakya üzerinden Anadolu'ya giren ve Doğuda Urartuları, güneyde de Asurluları karşılarında bularak Sakarya boylarına yerleşen Friglerin hakimiyetine girmiş ve kısa bir süre bunların merkezi olmuştur. Bölgede bulunan anıt mezarlar ve tapınaklar vesilesi ile Şuhut, Sandıklı, Emirdağ ve Dinar gibi şehirlerin Frigler tarafından kurulduğu ileri sürülmektedir[44].

MÖ. 660'ta doğudan Anadolu'ya giren Kimmerler, Frigya'yı ele geçirmişler ancak, doğuda uğradıkları mağlubiyet üzerine geri çekilmişlerdir. Bu arada Lidya kralları Kızılırmak havalisine kadar Anadolu'ya egemen oldular ise de, MÖ. 575'te Kızılırmak kıyılarında yapılan savaş neticesinde Perslere yenilmişler, böylece Afyonkarahisar bölgesi Perslerin eline geçmiştir[45].

Bu dönemde Afyonkarahisar ve çevresi İranlı bir komutana ya da Frigya valiliğine bağlı olup, başta Gelene (Dinar) kenti olmak üzere bu bölge, ticari önemini muhafaza etmiş, doğudan batıya uzanan eski kral yolunun birkaç önemli konak yerlerinden birisi olmuştur[46].

MÖ. IV. yüzyılın sonlarına doğru imparatorluğun çok büyümesi ve valilerin aralarındaki çekişmeler neticesinde zaten sağlam bir ekonomik temele de dayanmayan Pers İmparatorluğu, MÖ. 334-333'te Makedonya kralı İskender

---

[42] A.g.m., s.13.
[43] Ahmet İlaslı, "Afyon'da MÖ. I. Binde Uygarlık", *Tarih İçinde Afyon*, Afyon 1982, s.16,18.
[44] *Afyon İl Yıllığı 1967*, s.91; Süleyman Gönçer, a.g.e., s.66-72.
[45] *Afyon İl Yıllığı 1967*, s.92-93.
[46] *Yurt Ansiklopedisi*, c.I, 1981, s.262.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

tarafından ele geçirilmiştir. Bu dönemde de başta Gelene (Dinar) olmak üzere bölgedeki pek çok yerleşim yeri mühim gelişmelere sahne olmuştur[47].

II- Bizans Dönemi:

395'ten itibaren başlayan ve 1068'de Anadolu'nun Selçukluların eline geçmesine kadar devam eden Bizans hakimiyeti süresince Afyonkarahisar bölgesi, Emevî ve Abbasîler tarafından sık sık akınlara maruz kalmıştır. Bu cümleden olarak 666'da Abbasî halifesi Muaviye'nin oğlu Yezid, Emirdağ kalesini kuşatarak ele geçirmiş, ancak 2 yıl sonra Bizans İmparatoru II. Kostantin kaleyi geri almıştır. 685'te Misis valiliğine atanan meşhur Battal Gaazi (Abdullah Battal) de 716'da Emirdağ kalesini kuşatmıştır.

717'de Emevî orduları komutanı Mesleme'nin İstanbul kuşatmasından dönerken yaktığı Afyonkarahisar kalesi 739'da Emevîler tarafından ele geçirilmiştir. Bunun üzerine Bizans İmparatoru III. Leon çok güçlü bir ordu ile harekete geçmiş, bu sırada kaleyi savunan Battal Gâzi, yaralanarak esir düşmüş ve Bizans'a götürülürken Nakolia (Seyidgazi)'da vefat etmiştir[48].

Abbasîler döneminde de bu bölgeye akınlar düzenlenmiştir. 803 yılında Harun Reşid'in komutanı Malik b. Salih Afyonkarahisar'ı kuşatmış ama başarılı olamamıştır. Harun Reşid'in oğlu Halife Mu'tasım'ın Türk akıncı komutanlarından Emir Afşin 839'da kaleyi kuşatarak ele geçirmiştir. Bu hadise Bizans'ta çok moral bozucu bir etki yapmıştır. Çünkü, bu bölge Anadolu'nun en önemli kalesi ve ayrıca hakim Bizans hanedanının yurd şehri idi. Hatta Bizans imparatoru bu olay üzerine Avrupa'dan, Fransa ve Venedik'ten Araplara karşı yardım talebinde dahi bulunmuştur[49].

---

[47] A.g.e., s.263.
[48] A.g.e., s.264.
[49] Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1986, s.195.

III- Selçuklular ve Beylikler Dönemi:

Malum olduğu üzere 1071'den önce Türkler tarafından Anadolu'ya çok sayıda akınlar yapılmıştır. Bu akınlardan birisinde Emir Afşin 1068'de Çukurova'dan topladığı Türkmenlerle Afyonkarahisar bölgesine girmiştir. Bu sırada Müslüman Türklerin Anadolu'yu ele geçirmeleri Hristiyan dünyasını telaşlandırmış, Türkleri Anadolu'dan çıkarmak için harekete geçmişlerdir. Haçlı orduları 1115'te İznik ve Eskişehir üzerinden Seyyitgazi, Han ve Bayat yoluyla Bolvadin'e gelmişlerdir. Savaş sonunda yapılan anlaşmaya göre Afyonkarahisar bölgesi Anadolu Selçuklu Türklerine bırakılmıştır[50].

Daha sonraki Haçlı Seferlerinin de hemen hepsinde Eskişehir-Afyon-Konya şehirlerinden geçen doğu yolu kullanılmış olup bu vesile ile bölgedeki hakimiyet sürekli olarak el değiştirmiştir[51].

1176'da Bizans imparatoru Manuel Kommenos, Türkleri Anadolu'dan atmak için büyük bir sefer düzenlemiştir. Afyonkarahisar bölgesindeki Sandıklı Ovası, Düzbel-Durucasu mevkiinde yapılan ve tarihte Miryakefelon Meydan Muharebesi olarak geçen savaşta Bizans güçleri ağır bir mağlubiyete uğratılmış ve Anadolu'nun Türk yurdu olduğu tescil edilmiştir. Afyonkarahisar bölgesindeki Türk iskanı bu savaştan sonra daha da hız kazanmış ve savaşlar vesilesiyle harap ve boş kalmış olan bölge kısa bir zaman zarfında Türkleşmiştir. Bu ilk yerleşmeler konar-göçer hayat tarzı gereği kır kesiminde başlamıştır[52].

Anadolu Selçuklu Hükümdarı Alaeddin Keykubat zamanında bütün Anadolu şehirleri gibi Afyonkarahisar da imar edilmiş, bu cümleden olarak Karahisar kalesi tamir edilerek kalenin üzerinde bir de saray yaptırılmıştır.

1243'te Kösedağ Savaşında Anadolu Selçuklularının Moğollara yenilmesi ile Anadolu'nun siyasi birliği bozulmuş ve çeşitli beylikler ortaya çıkmış idi. Bu beyliklerden birisi de Anadolu Selçuklu hükümdarlarından İzzeddin Keykavus'un veziri Sahib Ata Fahreddin Ali'ye ikta olarak tevcih edilen ve Karahisar, Kütahya, Sandıklı, Gurgurum ve Akşehir'i içine alan Sahib Ata Beyliği idi.

---

[50] *Yurt Ansiklopedisi*, c.I, s.264.
[51] Üçler Bulduk, a.g.t., s.30.
[52] A.g.t., s.30-31.

1271'de Fahreddin Ali ile dönemin veziri Muinüddin Pervane arasında çıkan anlaşmazlık vesilesiyle Fahreddin Ali, vezaretten alınarak Osmancık kalesine hapsolunmuş ve oğlu Tacüddin Hüseyin de tutuklanmıştır. Suçsuzluğu anlaşıldıktan sonra serbest bırakılan Fahreddin Ali, kendisini davet eden İlhanlı hükümdarı Abaka Han'ın huzuruna çıkarak tekrar vezirlik görevini elde etmiş ve oğullarına da Ladik (Denizli), Honaz ve Afyonkarahisar sübaşılıkları verilmiştir[53].

Fahreddin Ali, Selçuklu sultanı III. Giyaseddin Keyhüsrev ile İlhanlı hükümdarı Abaka Han'ı ziyarete gittiğinde Karamanoğlu Mehmed Bey Konya'yı ele geçirerek Cimri (Alaeddin Siyavuş) lakaplı birisini tahta geçirmişti. Bunun üzerine harekete geçen Sahib Ata Fahreddin'in oğulları Nusretüddin Hasan ve Tacüddin Hüseyin Çay yakınlarında yapılan harpte mağlub ve maktul olmuşlardır. Daha sonra Cimri ve Mehmed Bey, Afyonkarahisar'ı kuşatmışlar ise de kaleyi alamayarak Konya'ya geri dönmüşlerdir. III. Gıyaseddin Keyhüsrev ile Fahreddin Ali, Moğol kuvvetleri ile birlikte Konya üzerine yürümüşler ve Mehmed Beyi yakalayarak öldürmüşlerdir. Kaçmayı başaran Cimri, tedarik ettiği yeni kuvvetler ile Selçuklu hükümdarı ile tekrar karşı karşıya gelmiş, Altıntaş taraflarında sıkıştırılarak mağlub edilmiş ve diri diri yüzülerek derisine saman doldurulmuştur[54].

Cimri'nin yakalanmasında önemli rol oynadıkları için Kütahya ucuna atanan Germiyan beyleri, Moğolların tahta çıkardığı II. Mesud'u tanımamışlar, bu vesile ile Selçuklular bunlar üzerine savaş açmışlardır. Bu mücadelede Selçuklular tarafında yer alan Karahisar-ı Sahib emiri Nusretüddin Hasan Bey'in yerine bıraktığı oğlu Şemseddin Bey öldürülmüştür. Bu hadise karşısında çok üzülen Sahib Ata Bütün görevlerini bırakmış ve kısa bir süre sonra da 1288'de vefat etmiştir. Şemseddin'in yerine Sahib Ata'nın diğer torunu Muzafferüddin Devle, daha sonra da 1315'te kardeşinin oğlu Nusretüddin Ahmed Bey getirilmiştir[55].

1318'de Anadolu genel valiliğine getirilen Emir Çoban'ın oğlu Demirtaş Bey, Eşrefoğlu ve Hamidoğulları Beyliklerini itaat altına aldıktan sonra Afyonkarahisar kalesini kuşatmış ancak, geri çekilmek zorunda kalmıştır (1326). Demirtaş Bey

---

[53] İbn-i Bibi, *El-Evamirü'l-Alaiyye Fi'l-Umuri'l-Alaiyye (Selçukname)*, II, çev. Mürsel Öztürk, 1996, s.171-176; M. Feiit – M. Mesut, *Sahib Ata İle Oğullarının Hayat ve Eserleri*, İstanbul, 1934, s.17.
[54] İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.I, Ankara, 1994, s.16-17.
[55] Üçler Bulduk, a.g.t., s.35-36.

Afyonkarahisar'dan çekilince Sahib Ata oğlu Ahmed Bey sınırlarını genişletmek için etrafındaki beyliklere saldırmıştır. Böylece şimdiki Afyonkarahisar ili Sahib Ata Beyliğine katılmış oldu.

1326-1341 yılları arasında en parlak dönemini yaşayan Sahib Ata Beyliği, Ahmed Bey'in çocuksuz olarak ölmesi üzerine kaynatası Germiyan Beyi Yakub Çelebi'ye geçmiştir[56].

IV- Osmanlılar Dönemi:

1386'da Süleyman Şah'ın ölümü üzerine Yıldırım Bayezid tüm Anadolu'yu ele geçirmiş ve böylece Anadolu'da Osmanlı hakimiyeti başlamıştır.

1428'de II. Yakub Bey'in Germiyan Beyliği'ni Osmanlı Devleti'ne bırakarak ölmesiyle, Karahisar-ı Sahib bölgesindeki Germiyan oğulları etkinliği tamamen sona ermiş, Karahisar-ı Sahib Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Bu tarihten sonra burası, Karaman sınırına yakın olması hasebiyle Karaman oğlu Beyliği üzerine yapılan seferlerde üs olarak kullanılmıştır.

Karaman oğulları'nın ortadan kaldırılmasıyla bölge bir süre huzura kavuşmuş ise de Fatih Sultan Mehmed'in ölümünden sonra yerine geçen II. Bayezid ile Cem Sultan arasındaki taht mücadeleleri esnasında tekrar hareketlenmiştir[57].

Afyonkarahisar bölgesi XV. yüzyıl sonlarında Hersek-zade Ahmed Paşa tarafından Mısırlılara karşı yapılan seferde de bir üs vazifesi görmüştür[58].

Afyonkarahisar bölgesi, XVII. yüzyıldan itibaren başlayan Celalî isyanlarından da etkilenmiştir. Bu cümleden olarak, Afyonkarahisar'da hasıl olan ayaklanmaları şu şekilde özetlemek mümkündür. 1602'de Celalî Karayazıcı'nın kardeşi Deli Hasan Kütahya'yı ele geçiremeyince kışlamak üzere Afyonkarahisar'a gelmiştir. 1604'te Tavil Halil Bolvadin'de yağmacılık faaliyetlerinde bulunmuştur. 1648'de Haydaroğlu Mehmed, şehri ele geçirerek bedesteni ve çarşıyı yağmalamıştır. 1649'da isyan eden Abaza Hasan Paşa, Afyonkarahisar'a sığınarak üzerine

[56] *Yurt Ansiklopedisi*, c.I, s.265.
[57] Özer Küpeli, "Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar', *Afyon Kütüğü*, c.I, s.133-134.
[58] B. Darkot, "Afyonkarahisar", *İA*, MEB., s.278.

gönderilen Osmanlı güçleriyle savaşmıştır. 1650'de Yeğen Hasan Paşa'nın isyanı IV. Mehmed'in gönderdiği bir fermanla önlenebilmiştir. 1690'da Çorum mutasarrıfı Ceridoğlu'nun çıkardığı isyan Emirdağı yöresi Türkmenlerinin yardımlarıyla bastırılabilmiştir[59].

[59] *Yurt Ansiklopedisi*, c.I, s.266.

BİRİNCİ BÖLÜM
İDARİ YAPI VE İDARECİLER

A-KARAHİSAR-I SAHİB SANCAĞI'NIN İDARÎ YAPISI VE TAKSÎMATI

Osmanlı Devleti'nin taşradaki yönetim biçimi, askeri-idari yapılanma bakımından eyalet (beylerbeyilik) ve sancak olarak iki ana birime ayrılmaktaydı. Bir eyalet, sancakbeyinin -incelediğimiz dönemde mutasarrıf ya da mütesellimin- idaresi altındaki sancak veya liva denilen idari birimlerden oluşmaktaydı. Osmanlı Devleti taşra teşkilatında en geniş idari birim olan eyaletlerin başında beylerbeyiler bulunur ve padişahın icra gücünün temsilcileri olarak eyaletin bütün işlerinden mesul olurlar, vali sıfatıyla anılırlar, kadıların hükümlerini ve padişahın emirlerini uygulamaya koyarlardı[1].

Sancak, kazaların bağlı bulunduğu temel bir idari birim olarak eyaletin çekirdeğini oluşturmaktadır. Her eyaletin genellikle en eski ve en büyük şehrinin bulunduğu sancak Paşa Sancağı olarak beylerbeyine tahsis olunur ve beylerbeyi burada ikamet ederek aynı zamanda bu sancağın sancakbeyliğini üstlenirdi[2].

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib sancağı, genellikle vezir rütbeli paşalara "ber-vech-i arpalık" olarak tevcih edilmekte, fakat bu paşalar aynı zamanda muhafızlık görevinde bulundukları ve tabiatiyle görev yerlerine gelemedikleri için yerlerine mütesellimler tayin etmekteydiler.

Sancak idaresinde yürütme gücü, sancakbeyi tarafından temsil edilirken, yargı gücü, kadı tarafından temsil edilmekteydi. Böylece Osmanlı ülkesi bir yandan beylerbeyilik ve sancak diye askerî-idarî birimlere ayrılırken, aynı zamanda bu ayrıma tabi topraklar üzerinde kaza denilen şer'î-idarî birimlere de ayrılmaktaydı[3]. Bey, kadı hükmü olmadan hiç kimseyi cezalandıramadığı gibi, kadı da beyin

---

[1] Halil İnalcık, "Eyalet", *İA*, TDV. Yay., XI, s.549-50.
[2] Yusuf Oğuzoğlu, "XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler", *19 Mayıs Ün. Eğt. Fak. Dergisi*, 1, Samsun, 1986, s.140.
[3] Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", *VIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Ekim 1976),Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, Ankara, 1981, s.1267.

kuvvetine dayanmadan hükmünü uygulayamamaktaydı. Kadı, hükümlerinde bağımsız olup, doğrudan doğruya padişahtan emir alır ve ona arzda bulunabilirdi. Osmanlılar taşra yönetiminde bu kuvvetler ayırımını adil bir yönetimin temeli saymışlardır[4].

Kazalar, köylerin birleşmesiyle teşekkül etmekte, bu köylerden aynı özellikleri haiz olanları, idarî ve coğrafî sınırlarla mahdud bölgelere taksim edilerek nahiyeleri meydana getirmekteydi. Çoğunluğu belli bir merkezi yani "nefsi" bulunmayan bu idari birimler, coğrafî ve iktisadî bakımlardan mühim mevkiye sahip, geniş hududları haiz kazalarda daha bariz bir şekilde görülmekteydi[5].

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib'de nahiye tabiri, hem bir kaza mıntıkasını içine alan bir bölgenin, hem de kazanın bir alt biriminin ifadesi olarak kullanılmaktaydı. Bu cümleden olarak belgelerde hem kaza hem de nahiye olarak geçen Sandıklı, Şuhud, Barçınlı ve Sincanlı nahiyeleri bir kaza mıntıkası içerisinde yer almakta, Kırhisar, Şehrabad ve Ulusincanlı nahiyeleri de kazanın bir alt birimi olan nahiyeyi ifade etmekteydi[6].

XVII. yüzyılda bir önceki yüzyıla göre Karahisar-ı Sahib kaza ve nahiyelerinin sayı ve isimlerindeki bazı değişikliklerle beraber hasıl olan yeni idarî yapı[7], araştırma konusu yaptığımız dönemde de mevcudiyetini muhafaza etmiştir. Sadece, XVII. yüzyılda Barçınlı olarak geçen kazanın isminin kayıtlarda Han-Barçınlı olarak geçtiği görülmektedir[8].

---

[4] Yaşar Yücel, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İdari Yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler" , *Belleten*, XLI / 163, (Temmuz 1977), s.495.

[5] Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara, 1989, s.111. Mustafa Akdağ ise, Tanzimattan sonra kazadan daha küçük idari bölge olarak teşekkül eden nahiyenin evvelce mevcud olmayıp, büyük bir köy ve kasaba ile etrafındaki birkaç köyün bir vezir veya bir başka devlet adamının dirliği olarak nahiye adını taşıdığı gibi, birisinin zeametini teşkil eden köy gruplarına da nahiye denildiğini ifade etmektedir. Bkz., "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *AÜDTCFD.*, XIII / 1-2, (1955), s.48.

[6] Mesela, AŞS., 548/334, 551/2 no'lu belgelerde Sandıklı, Şuhud, Barçınlı ve Sincanlı nahiye olarak geçerken, 550/364, 550/385, 550/387, 553/189 no'lu belgelerde kaza olarak ifade edilmektedir. BOA., Cevdet, Evkaf, 20642, AŞS., 553/157, 557/10, 553/288 ve 551/2 no'lu belgelerde Kırhisar, Şehrabad, Ulusincanlı ve Küçük Sincanlı ise Karahisar-ı Sahib sancağına tabi nahiyeler olarak ifade edilmektedir.

[7] Bu dönemdeki değişiklikler için Bkz., Mustafa Karazeybek, "Osmanlı Taşra Teşkilatında Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın İdari Yapısı", *AKÜ. Sos. Bil. Dergisi*, II / 1, (Nisan 2000), Afyon, s. 111.

[8] Mustafa Karazeybek, bahsi geçen makalesinde Han-Barçınlı isminin 1848 tarihli bir belgede geçtiğinden bahsetmektedir. Bizim tespitlerimize göre 1748 gibi daha önceki bir tarihte bu isim kullanılmaktadır. Bkz., AŞS., 545/66. Ancak, bu tarih konumuza kaynaklık eden belgelerin en eski

Osmanlı Devleti taşra teşkilatının en küçük idari birimini oluşturan köyler ise, şehir iskanından farklı olarak sadece toprak mahsulleri yetiştiren ve bunlarla geçimini temin eden, üzerinde yaşadığı toprak parçasıyla organik bir birlik teşkil eden kır iskan merkezleri idi[9].

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib Sancağı, merkezi (Paşa Sancağı) Kütahya olan Anadolu Eyaleti'ne bağlı bir sancak merkezi olup[10], hem idarî hem de şer'î manada 10 kazaya ayrılmakta idi:

Karahisar-ı Sahib Kazası,	Karamık Kazası,
Sandıklı Kazası,	Çöle-abad Kazası,
Şuhud Kazası,	Bolvadin Kazası,
Sincanlı Kazası,	Han-Barçınlı Kazası,

tarihli olanına göre tespit edilmiş olup, bu ismin inceleme dönemimizden daha önceki tarihlerde de kullanılıyor olması muhtemeldir.

[9] Feridun Emecen, a.g.e, s.116.

[10] 1428-29'da Osmanlı ülkesine kat'î olarak dahil olan Karahisar-ı Sahib, 1826 yılına kadar Anadolu Eyaletine bağlı bir sancak merkezi olarak Osmanlı idarî teşkilatı içerisindeki yerini muhafaza etmiştir. 1429 yılında merkezi Ankara olan Anadolu Beylerbeyliğine bağlı 14 sancaktan birisi olan Karahisar-ı Sahib sancağı, XVII. yüzyılda da bu durumunu devam ettirmiştir. XVII. yüzyılda Osmanlı Devletinin idarî taksimatı hakkında bkz., Aynî Ali Efendi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Eyalet Taksimatı, Toprak Dağıtımı ve Bunların Mali Güçleri*, (bugünkü dile çev. Hadiye Tuncer), Ankara, 1964; Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Erzurum, 1961, s.201-232.

Sancağın incelediğimiz dönemden sonraki dönemlerde geçirdiği idarî değişiklikleri de kısaca şöyle özetleyebiliriz:

1826'da Anadolu Eyaleti'nin resmen dörde bölünerek sancaklarının mutasarrıfları olan paşaların mutedil müteselliimlerle idarelerine karar verilmesi sonucunda Karahisar-ı Sahib sancağının yönetimi, Sultanönü ve Ankara sancakları ile beraber Anadolu valiliği ünvanı ile Darendeli İzzet Mehmed Paşa'ya verilmiştir. Bu yönetim biçimi 1833'e kadar devam etmiş, bu tarihlerde Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa ordularının Kütahya önlerine kadar girmesi, Anadolu için yeni bazı düzenlemelerin başlangıcı olmuştur. Bu vesile ile 1836'da ülkede yeni bir askerî-idarî teşkilatlanma gerçekleştirilerek en büyük idarî birim olarak "müşirlik" ve onun bir alt birimi olarak da "feriklik" tesis edilmiştir. Bkz. Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara, 1988, s.119-121. Bu yeni düzenleme ile, Hüdavendigar müşirliği adı ile Hüdavendigar (Bursa) merkezi, Kocaeli, Bolu, Karesi, Eskişehir sancakları birleştirilip, müşirliğine Ahmed Fevzi Paşa getirilmiştir. Kütahya ve Karahisar-ı Sahib sancakları ise "feriklik" olarak bu müşirliğe bağlanmıştır. Bkz. Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *Belleten*, LI / 201, Ankara, 1988, s.1228. 1839'da Kocaeli, Bolu, Eskişehir, Karesi ve Karahisar-ı Sahib sancakları, Hüdavendigar Eyaleti adı altında toplanmış, Kütahya sancağı merkez olmak üzere eyaletin yönetimi Tayyar Mehmed Paşa'ya tevcih edilmiştir. 1842'de Hüdavendigar Eyaleti'nin başkenti Bursa olmuş, bu tarihten sonra Karahisar-ı Sahib'e atanan kaymakam ve mutasarrıflar Hüdavendigar Eyaleti müşirlerine bağlı kalmışlardır. Bkz. *Yurt Ansiklopedisi*, c.I, s.267. 1867 Vilayet Nizamnamesi ile bütün eyalet adları vilayete, kaymakam adları da mutasarrıflığa dönüştürülmüş, böylece Hüdavendigar Eyaleti, Hüdavendigar Vilayeti adını ve bu vilayete bağlı Kütahya ve Karahisar-ı Sahib kaymakamlıkları da mutasarrıflık adını almıştır. Bkz. Musa Çadırcı, a.g.m., s.1227. 1917'de bağımsız mutasarrıflık olan Karahisar-ı Sahib, nihayet 1922'de vilayet olmuştur.

Çay Kazası, Nevahi Barçınlı Kazası.

İncelediğimiz döneme ait şer'iyye sicillerine göre Karahisar-ı Sahib'in idarî manada 4 adet nahiyesi bulunmaktadır. Bunlar da şunlardı:

Kırhisar Nahiyesi, Ulu Sincanlı Nahiyesi,

Şehrabad Nahiyesi, Küçük Sincanlı Nahiyesi.

Karahisar-ı Sahib sancağının kaza ve nahiyelerine tabi olan köylerinin incelediğimiz dönemdeki ve şimdiki isimlerini de -tespit edebildiğimiz kadarıyla- şöyle sıralayabiliriz:

Karahisar-ı Sahib kazasına bağlı köyler:

Köyün eski adı(1750-1800)	**Bugünkü adı**	**Bugünkü kazası**
Ablak	Ablak	Emirdağ
Ahiler (Ortaviran)	--	--
Akçain	Akçin	Merkez
Aksaz	--	--
Akviran	Akören	Sincanlı
Alcalı	Alcalı	İhsaniye
Anbanas	Beyyazı	Merkez
Arablı	--	--
Aşağı Tandırı	Aşağı Tandır	İhsahiye
Ayasini	Ayazini	İhsaniye
Ayvalı	Ayvalı	Sincanlı
Azılar	--	--
Bayat		Bayat
Bağçacık	Bahçecik	İşçehisar
Belce	Belce	İhsaniye
Bestanlı	Bostanlı	Merkez
Bey	Beyköy	İhsaniye
Bulhallı	--	--
Cenkçi	--	--

Çakır-ı Sagir	--	--
Çakur	Çakır	Merkez
Çalışlar	Çalışlar	İşçehisar
Çapak	--	--
Çavdarlı	Çavdarlı	Merkez
Çebişli	--	--
Çıkrık	Çıkrık	Merkez
Çobanlar		Çobanlar
Çobanlıca	--	--
Çorca-i Kebir	--	--
Çorca-i Sagir	--	--
Çukurca	--	--
Daylak	Daylık	Sandıklı
Deper	Ataköy	Merkez
Doğanlar	Doğanlar	İscehisar
Döger	Döger	İhsaniye
Elçi	--	--
Elpirek	Saraydüzü	Merkez
Emre Sultan	--	--
Erkmen	Erkmen	Merkez
Eymür	--	--
Eyret	Kaplanlı	Merkez
Feleli	Kocaöz	Çobanlar
Gazi Mürsel	--	--
Gebeceler	Gebeceler	Çobanlar
Göbel	--	--
Göynük	Göynük	Çobanlar
Güçsüz	--	--
Hacı Beyli	Hacı Beyli	İhsaniye
Halimuğru	Bozdoğan	Merkez
Harmanlı	--	--
Hass-ı Çakır	--	--

Hayran Bali	--	--
Ilıca Arablısı	--	--
Işıklar	Işıklar	Çobanlar
İnaz	Demirçevre	Merkez
İnegazi	--	--
İsmail	İsmailköy	Merkez
İssizce	--	--
Karaağaç	Karaağaç	İscehisar
Karaarslan	Karaaslan	Merkez
Karacaviran	Karacaören	Sandıklı
Karaviran	--	--
Kaplan (lı)	Eğret	Merkez
Karacaahmed	Karacaahmed	İhsaniye
Kerenbe (كرنبه)	--	--
Kınık	Kınık	Sandıklı
Kışlacık	Kışlacık	Merkez
Kiçi Murad	--	--
Kobuzca (قوبزجه)	--	--
Kozluca-i Çıkrık	--	--
Kozluca-i Mikail	--	--
Köprülü	Köprülü	Merkez
Köreler (كورەلر)	--	--
Kulatay	--	--
Kumartaş	Kumartaş	Merkez
Kunduzlu	Kunduzlu	İhsaniye
Kurdbaşlı	--	--
Kureyş	--	--
Küşneş (كوشنش)	--	--
Liğen	Üçlerkayası	İhsaniye
Manastır	--	--
Mihail	--	--
Muttalib	--	--

Olucak	Olucak	Merkez
Oluklu (اولوقلو)	--	--
Ortaklar	--	--
Osman	Osmanköy	İhsaniye
Ömer	--	--
Öyük	--	--
Salar	Salar	Merkez
Sarık	Sarık	Merkez
Sipsin	Çayırbağ	Merkez
Susuz	Susuz	Merkez
Süğlün	Söğütoluk	Merkez
Sülümenli	Beşkuyu	Merkez
Tazlar	Tazlar	Sincanlı
Tekkeler (ya da Tekeler)	--	--
Turfallı	--	--
Ulu Murad	--	--
Üçağıl	--	--
Yakublu	--	--
Yapıldak	--	--
Yarımca	Yarımca	Merkez
Yukarı Tandırı	Yukarı Tandır	İhsaniye

Sandıklı kazasına bağlı köyler:

Köyün eski adı(1750-1800)	**Bugünkü adı**	**Bugünkü kazası**
Ahurhisarı	Ahırhisar	Sandıklı
Akçabadrık	Akçadere	Sandıklı
Alagöz	Alagöz	Sandıklı
Bektaş	Bektaş	Sandıklı
Belkavak	--	--
Çalça	Çalça	Sandıklı
Çepni	Çepni	Sandıklı
Derzi Bahşı	--	--

Develiköy	--	--
Devle	--	--
Elçiler	--	--
Kırı (قرى) Sandıklı	Kara Sandıklı	Sandıklı
Resul	Yolkonak	Sandıklı
Sorkun	Sorkun	Sandıklı

Şuhud kazasına bağlı köyler:

Köyün eski adı(1750-1800)	**Bugünkü adı**	**Bugünkü kazası**
Ağzıkara	Ağzıkara	Şuhud
Balçıkhisar	Balçıkhisar	Şuhud
Efe	Efeköy	Şuhud
Etli (اتلى)	--	--
Hallaç	Hallaç	Şuhud
Kantıra (قنطره)	--	--
Karahalilli	--	--
Öngi (اوكى) (mezraa)	--	--
Umurlu	--	--

Sincanlı kazasına bağlı köyler:

Köyün eski adı(1750-1800)	**Bugünkü adı**	**Bugünkü kazası**
Balmahmud	Balmahmud	Sincanlı
Bulca	Bulca	Sincanlı
Çatöyük	--	--
Gezler	Gezler	Sincanlı
Kayadibi	Kayadibi	Sincanlı
Öyük	--	--
Paşa	Paşaköy	Sincanlı
Saraycık	Saraycık	Sincanlı
Senir	Sinirköy	Sincanlı
Sinan Paşa	--	--

Çöle-abad kazasına bağlı köyler:

Köyün eski adı(1750-1800)	Bugünkü adı	Bugünkü kazası
Haydarlı	Haydarlı	Dinar
Kadılar	Kadılar	Dinar
Okçular	Okçular	Dinar

Bolvadin kazasına bağlı köyler:

Köyün eski adı(1750-1800)	Bugünkü adı	Bugünkü kazası
Dişli	Dişli	Bolvadin
Eber	Eber	Çay

Barçınlı kazasına bağlı köyler:

Köyün eski adı(1750-1800)	Bugünkü adı	Bugünkü kazası
Ağızviran	--	--
Alakilise	--	--
Altı ahuru	--	--
Arslan Paşa (mezraa)	--	--
Balluca	--	--
Baverdi	Alanyurt	İscehisar
Bayat		Bayat
Belviran	--	--
Çifteler	--	--
Çoğu	Kemerkaya	Bolvadin
Emirhisarı	--	--
Erten (ارتن)	--	--
Eymürcek (mezraa)	--	--
Hisarcık	--	--
Hıracı (خراجی) (mezraa)	--	--
Karıncaviran	--	--
Kızılcaviran	--	--
Kulpa (قولپه)	--	--
Peçene	--	--

Pınar (mezraa)	--	--
Samanlu	--	--
Sarıkavak	Sarıkavak	Dazkırı
Ulu Kilise	--	--
Yarımca	Yarımca	Emirdağ
Yüğrekviran (mezraa)	--	--

Kırhisar nahiyesine bağlı köyler:

Köyün eski adı(1750-1800)	**Bugünkü adı**	**Bugünkü kazası**
Ahi Sarı	--	--
Akviran	Akören	Sincanlı
Aytemur	--	--
Bersek (برسک)	--	--
Bozöyük	Bozhüyük	İhsaniye
Demir Kal'a	--	--
Devlethan	Devlethan	Sandıklı
Dinar	Yaylabağı	İhsaniye
Engi (انکی)	--	--
İldoğan	--	--
Kazlıviran (n. d. Ulucak)	--	--
Kesikbaşlu	--	--
Kırkpınar	Kırkpınar	Emirdağ
Kürt	--	--
Ortaviran	--	--
Yeregire (ییره کره)	--	--

Şehrabad nahiyesine bağlı köyler:

Köyün eski adı(1750-1800)	**Bugünkü adı**	**Bugünkü kazası**
Baloğlu	--	--
Cabaklar (جباقلر)	--	--
Çam	--	--
Kızıl Kilise	--	--

Ulu Sincanlı nahiyesine bağlı köy:

Köyün eski adı(1750-1800)	Bugünkü adı	Bugünkü kazası
Göni (گونی)	--	--

Küçük Sincanlı nahiyesine bağlı köy:

Köyün eski adı(1750-1800)	Bugünkü adı	Bugünkü kazası
Nuh	Nuhköy	Sincanlı

Yukarıdaki listede de görüldüğü üzere Karahisar-ı Sahib sancağındaki köy yerleşimlerinin kahir ekseriyeti Türkçe isimlerle adlandırılmıştır. Bu isimleri çok genel bir tasnife tabi tuttuğumuzda, boy, cemaat ve şahıs isimleri ile coğrafi ve tabii unsurlara matuf isimlendirmelerin kesafet teşkil ettiği görülmektedir.

Bunlardan birinci gruba girenlerin menşeini öncelikle Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinde mülahaza etmek yerinde olacaktır. Özellikle Moğol istilası akabinde Batı Anadolu'ya kitleler halinde akın eden Türkmenler[11], eski iskan yerleri ile yeni tesis ettikleri iskan yerlerine yerleşerek buralara mensup oldukları boyların isimlerini, eski hayat tarzları ile özdeşleşen ve Orta Asya'yı çağrıştıran isimler vermişlerdir. Bu cümleden olarak Anadolu'nun pek çok şehrinde olduğu gibi Karahisar-ı Sahib'de de 24 Oğuz boyundan isim alan köyler mevcut olup, bunlardan tespit edebildiklerimizi şöyle sıralayabiliriz:

Köy adı	Boy adı	Tabi olduğu kaza*
Bayat	Bayat (Boz-Ok)	Merkez, Barçınlı
Çepni	Çepni (Üç-Ok)	Sandıklı
Döğer	Döğer (Boz-Ok)	Merkez
Eymür	Eymür (Üç-Ok)	Merkez
Eymürcek	Eymür (Üç-Ok)	Barçınlı
Kınık	Kınık (Üç-Ok)	Merkez

[11] Osman Turan, 1261'den önce Kütahya ve Karahisar-ı Sahib arasında 30000 çadır (takriben 3 milyon) civarında göçebe Türkmen bulunduğuna dair bilgi vermektedir. Bkz., *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1993, s.304.

* İncelediğimiz dönem itibarıyla.

Peçene Peçene (Üç-Ok) Barçınlı

Bahis konusu olan bölgenin Türkleşmesinde hiç şüphesiz en büyük rolü oynayan ve kurdukları zaviyelerle köy yerleşimini yaygınlaştıran Türk dervişlerinin[12] ve bu bölgenin fethedilmesinde mühim rol alan beyler ve komutanların ve bazı cemaat ve aşiretlerin isimleri de bu köylere büyük ölçüde yansımıştır. Bu türden köy isimlerini de şu şekilde sıralayabiliriz:

Emre Sultan,	Aytemur,	Osman,
Hayran Bali,	Sinan Paşa	Nuh,
Karaca Ahmed	Ulu Murad,	Bektaş,
Ahi Sarı,	Kiçi Murad,	Arablu,
Gazi Mürsel,	Kozluca-i Mikail,	Karahalilli,
Dinar,	Derzi Bahşı,	Hacı Beyli,
Arslan Paşa,	İsmail,	Sülümenli,
Devlethan,	Muttalib,	Yakublu,
İldoğan,	Ömer,	Haydarlı.

Bu süreç içerisinde bazı eski iskan merkezlerine müdahale edilmemiş, bunların eski isimleri sadece yeni sahiplerinin lisanlarına uygun olarak telaffuz değişikliğine maruz kalmıştır[13]. Ayasini, Anbanas, Mihail bu cümleye dahil edilebilir. Ayrıca, Ala Kilise, Ulu Kilise, Kızıl Kilise, Manastır gibi köy isimleri de eski yerleşim yerlerinin ana unsurlarını yansıtan isimlerle tesmiye olunmuştur.

Coğrafi ve tabii unsurlara matuf isimler de pek çok Anadolu kentinde görüldüğü üzere Karahisar-ı Sahib'de de yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bunlar genellikle tarihi manadan yoksun, her devirde rastlanabilen yer adlarıdır. Bununla beraber kendi kültür çevrelerinden uzakta yeni bir tabiatla karşılaşan insanların bu tabiat karşısındaki ilk vaziyet alışlarını yansıtmaları dikkat çekicidir[14]. Akçain, Susuz, Kayadibi, Belkavak, Belviran, Ağızviran, Kızılcaviran, Kazlıviran

---

[12] Ayrıntılı bilgi için Bkz., Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu olarak vakıflar ve Temlikler I, İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri", *VD*, II, (Ankara 1942), s.279-386.

[13] Feridun Emecen, a.g.e, s.115.

[14] Bahaeddin Yediyıldız, "Türkiye'de Yer Adı Verme Usulleri ve Yer Adı Değişikliklerinin Tarihi Gelişimi", *Türk Yer Adı Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984)*, Ankara, 1984, s.27.

(Gazlıviran), Pınar, Kırkpınar, Çam bunlara misal olarak verebileceğimiz köy isimlerindendir.

Köylerin isimlendirilmesinde al, ala, alaca, ak, akça, kara, karaca, kızıl, kızılca, sarı, boz gibi renklerle, aşağı, yukarı, büyük (kebir), küçük (sağir, kiçi), ulu, orta gibi sıfatlar ve –ı, -lı, -lısı, -ca, -cık, -suz vb yapım ve çekim eklerinin de sıkça kullanıldığı yukarıdaki listeye bakıldığında rahatlıkla görülebilmektedir.

B- İDARECİLER

1- Ümera (Ehl-İ Örf)

I- Mutasarrıf:

Lügatte, "tasarruf eden, kendinde kullanma hakkı ve selahiyeti bulunan" anlamlarına gelen mutasarrıf[15], bir görevin yanında ek olarak bir sancağı yöneten veya herhangi bir görevi olmadan yalnızca bir sancağı "ber-vech-i arpalık" olarak idare eden veyahutta bir görevi olsun veya olmasın bir veya birden fazla sancakla birleştirilen bir sancak yönetimini üstlenen, genellikle de vezir rütbesine sahip olan paşalara denilmekte idi[16].

Eyalet yönetiminde vali ile aynı yetkiye sahip olan bu yöneticilerin valilerden tek farkı genellikle tasarrufları altında olan sancak veya sancaklardan birisini merkez seçerek orada ikamet etmemeleri idi[17].

Mutasarrıf, padişahın emri ile atanırdı. Atama emirlerinin hepsinde atanacak kişilerin "yarar ve kârgüzâr, her vechile müstahak-ı inâyet ve hakkında mezid-i inâyet-i re'fet-i seniyye-i pâdişâhâne" nin hâsıl olmasının gerekliliği vurgulanmaktaydı[18].

---

[15] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1992, s.826.
[16] Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara, 1986, s.144.
[17] Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara, 1997, s.21.
[18] Mesela bkz., AŞS., 547/157.

Sancakta bulunan kazaların kadı ve naiblerine gönderilen fermanda, mutasarrıf olarak tayin edilen kişinin ismi ve atama tarihi belirtildikten sonra bütün görevlilerin bu yeni mutasarrıfa itaat etmeleri istenmektedir[19].

İncelediğimiz dönemde Anadolu eyaleti için ve Karahisar-ı Sahib sancağı için ayrı ayrı mutasarrıflar tayin edilmekte idi. Anadolu Eyaleti mutasarrıfı olarak tayin edilen kişi eyalet merkezi (Paşa sancağı) olan Kütahya'da, Karahisar-ı Sahib sancağı mutasarrıfı olarak görevlendirilen kişi de bu sancağın merkezinde ikamet etmekte idi. Ancak gerek eyalet mutasarrıfları gerekse sancak mutasarrıfları genellikle görev yerlerine bizzat gelmeyip, kapu kethudası arzıyla, itimad ettiği adamlarından bir kimseyi mütesellim olarak tayin ederek, kendisi adına sancağı yönetip vergileri toplamasını padişahtan talep etmekteydi. Mutasarrıfın bu isteği doğrultusunda padişah tarafından Karahisar-ı Sahib kadı ve naiblerine gönderilen fermanla mutasarrıfın başka bir görevi (herhangi bir kalenin muhafazasında görevli olmak, sefer-i hümayunda bulunmak gibi) dolayısı ile sancağa gelemeyeceği ve yerine görevlendirdiği bir mütesellimin bu vazifeyi ifa edeceği belirtilmekteydi. Mesela, 20 Muharrem 1203 / 21Ekim 1788'de Karahisar-ı Sahib sancağı, Rumeli Beylerbeyliği payesi olan Mehmed Paşa'ya Fethü'l-İslam muhafazası şartıyla "ber-vech-i arpalık" tevcih olunmuş, bu görevi dolayısı ile sancağa gelemeyen Paşa, kapu kethudasının istidasıyla Turunçzade Hasan Ağa'nın mütesellim olarak tayin edilmesini istemiş ve uygun görülerek ferman sadır olmuştur[20].

Karahisar-ı Sahib mutasarrıflarından bazılarının bizzat görev yerlerinde bulunduklarına dair belgelerden bazı bilgiler elde edilebilmektedir: Atama belgelerinin bir kısmında ".....müşârun-ileyh liva-i mezbûra vâsıl oluncaya kadar..." bir mütesellimin yerine vekalet etmesi istenmekte, ancak mutasarrıfın görev yerine ulaşıp ulaşmadığı hususunda daha sonra her hangi bir bilgi verilmemektedir. Bununla beraber, bazı belgelerde doğrudan doğruya ismi ile Karahisar-ı Sahib mutasarrıfına hitab edilmesi, bizzat mutasarrıfın sancakta bulunduğunun bir göstergesi olmalıdır. Nitekim, 1 Cemaziye'l-evvel 1208 / 5 Aralık 1793'te Anadolu Eyaleti valiliğinden

---

[19] AŞS., 546/159, 546/243, 546/257, 546/336, 548/259, 550/69, 552/86, 553/20, 555/21, 556/23, 557/151.
[20] AŞS., 556/23.

gönderilen bir buyurulduda direkt olarak Karahisar-ı Sahib sancağı mutasarrıfı Mahmud Paşa'ya hitap edilmiştir[21].

XVII. yüzyıldan itibaren timar sisteminin bozulup yerini iltizam yönetimine bırakması yanısıra vezir rütbesini taşıyan kimselerin artması, bu kişiler için ünvanlarına uygun görevlerin bulunmamasına yol açmıştı[22]. Bu vesile ile daha önce ulema sınıfı için uygulanan "arpalık" sistemine yönetimde de yer verilmiş, vali olması gerekirken boş eyalet bulunmadığı için atanamayan görevlilere sancak idaresi daha önce de ifade edildiği üzere bazan muhafizlık şartıyla, bazan yürütülen bir göreve ek olarak bazan da ya tek başına ya da birden fazla sancakla birleştirilerek genellikle "ber-veçh-i arpalık" şartıyla vezir rütbeli paşalara tevcih olunmuştur[23]. Nitekim, Karahisar-ı Sahib sancağı, 9 Cemaziye'l-ahir 1202 / 17 Mart 1788'de Belgrad Kalesi muhafızı olan Osman Paşa'ya[24], 12 Şevval 1203 / 6 Temmuz 1789'da Köstendil sancağının ilhakıyla beraber Fethu'l-İslam muhafızı Mehmed Paşa'ya tevcih edilmiştir[25].

Mutasarrıfların görevleri, atanma emirlerinde çok genel bir şekilde ifade edilmektedir. Bunlara göre "zapt u rapt-ı memleket, reaya ve berayanın himayet u siyanetinde ve sair ferman olunan hidemat-ı aliyyenin eda ve temşiyyet ve tekmîlinde bezl-i iktidar ve sa'y-ı pîşmar eylemek" mutasarrıfın temel vazifesiydi[26].

Mutasarrıflar, harp zamanında sefere çıktıklarında maiyyetlerindeki askerleri ile beraber savaşa iştirak etmek[27], görev mahalli içerisindeki halkın güvenliğini sağlamak[28], tayin ettiği mübaşirler vasıtasıyla suçluların ve şikayet edilen kişilerin "divan"a ihzar edilmesini temin etmek[29], gerektiğinde şehirde bulunan bazı dini ve

---

[21] AŞS., 557/9.
[22] Musa Çadırcı, a.g.e., s.11.
[23] İncelediğimiz dönemde Osmanlı Devleti genelinde bulunan 28 eyaletten 20 tanesi vezir rütbeli idarecilere yetecek geliri haiz iken, bu rütbeye sahip 35 kadar kişi bulunduğu dikkate alınırsa bu "arpalık" sisteminin yaygın bir hal alması kaçınılmaz görülmektedir. Bkz., Musa Çadırcı, a.g.e, s.13.
[24] AŞS., 555/213.
[25] AŞS., 556/61.
[26] Mesela bkz., AŞS., 547/157.
[27] Mesela, evahir-i Cemaziye'l-evvel 1182 / 1768 Eylül ortalarında gönderilen bir ferman ile Karahisar-ı Sahib sancağı mutasarrıfı Mehmed Paşa'nın, Rusya ile savaşmak için, 150 nefer asker ile ilkbaharda Edirne sahrasında Ordu-yı Hümayun'a iştirak etmesi istenmiştir. Bkz., AŞS., 550/293. Ayrıca bkz., AŞS., 550/280, 555/29.
[28] AŞS., 552/136, 552/21, 547/309, 557/23.
[29] AŞS., 550/55, 552/347.

sosyal yapıların, su yollarının tamir ettirilmesi, herhangi bir tabii afet anında halkın ihtiyacı olan temel gıda maddelerinin temin edilmesi, sancak içerisinde ihtiyaç duyulan görevlilerin atanması veya merkezden atanmaları için takrir yazılması, narh verilmesi gibi idarî, askerî, ekonomik ve sosyal nitelikli görevleri ifa etmekteydiler.[30]

Eyalet mutasarrıfları, belgelerden anlaşıldığı kadarıyla eyalet bazında en yetkili şikayet mercii idi. İncelediğimiz dönemde herhangi bir şekilde haksızlığa uğrayan, "gadr-ı külli" ye maruz kalan kimse Anadolu Eyaleti mutasarrıflığına arz-ı halde bulunmakta, mutasarrıf da hadisenin cereyan ettiği mahallin mutasarrıf / mütesellim, kadı veya naibine bir buyuruldu göndererek, tayin ettiği mübaşirle beraber davanın görülmesi, eğer "ihkâk-ı hak" temin edilemez ise tarafların mübaşir marifeti ile "Divân-ı Anadolu" ya (Kütahya) ihzar edilmeleri talimatını vermektedir. Meselâ, 11 Ramazan 1170 / 30 Mayıs 1757'de Konya'dan Karahisar-ı Sahib tarafına gelirken Karahisar-ı Sahib'e tabi Çukurca isimli köye uğrayıp köy halkından parasıyla ekmek isteyen Yusuf isimli şahsa köylüler ekmek vermedikleri gibi, bu şahsın şehre gidip ekmek almasına da, kendilerini şikayet edeceği düşüncesiyle, izin vermeyip hapsetmeleri ve parasını, çeşitli eşyalarını gasp ederek öldüresiye dövmeleri üzerine adı geçen şahıs, Kütahya'ya bir arz-ı hal göndererek durumu anlatmış ve köy ahalisi ile mürafaa olunmasını taleb etmiştir. Bu tarihte Anadolu Eyaleti mutasarrıfı olan Abdülcelilzade Hüseyin Paşa da Karahisar-ı Sahib mutasarrıfı ve kadısına gönderdiği buyurulduda arz-ı hal sahibinin hasımları ile Karahisar-ı Sahib'de murafaa olunmasını, murafaa sonucu icra-yı hak olunmak mümkün olunmaz ise "sûret-i sicillatı" ile davalı ve davacıların tayin olunan mübaşir marifetiyle "Divân-ı Anadolu" ya ihzar olunmalarını buyurmuştur[31].

Mutasarrıflar, tayin edildikleri yerlere gelirlerken[32], sefere gidip-dönerlerken[33] veya eşkiyayı bertaraf etmek üzere herhangi bir bölgeye geçerlerken[34] güzergah üzerindeki mahallerin yöneticilerine buyuruldu göndererek maiyyetinde bulundurduğu "kapı halkı"nın yiyecek, içecek, münâkale ve konaklama gibi

[30] Rifat Özdemir, a.g.e., s.147.
[31] AŞS., 546/409. Benzeri durumlar için bkz., AŞS., 546/416, 546/327, 546/311, 546/217, 546/166, 456/153, 546/154, 546/97, 746/83, 546/85, 546/57, 546/59, 547/186, 547/187.
[32] AŞS., 547/63, 547/165.
[33] AŞS., 555/93.
[34] AŞS., 548/61.

ihtiyaçlarının temin edilmesini talep etmekteydiler. Sicillerde "zahire buyuruldusu" olarak tesmiye edilen bu belgelerde mutasarrıfın maiyyetinin 3 günlük ihtiyacı olan zahirenin tür[35] ve miktarları önceden belirlenmekte ve bölgeye intikal edilmeden önce bu zahirenin zaman geçirilmeden tedarik edilmesi ilgili yöneticilerden istenmektedir[36].

"Zahire pusulaları"ndaki yiyecek miktarlarına bakılacak olursa mutasarrıfların "daire halkı"nın bir hayli kalabalık olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim, 6 Zilhicce 1190 / 16 Ocak 1777 tarihinde Kütahya'dan yola çıkarak Sincanlı kazası Paşa köyüne ve oradan da görev yeri olan Karahisar-ı Sahib şehrine gelecek olan mutasarrıfın dairesi halkı için tedarik edilmesini istediği günlük ekmek miktarı 750 kıyye (=300 000 dirhem) olup[37] bu tarihte bir ekmeğin ortalama 80 dirhem[38] olduğu göz önüne alınacak olursa her birisi yaklaşık 256 gram[39] olan 3750 adet ekmek yapar ki, bir insanın günde 3 ekmek yiyebileceği var sayıldığında bu rakam 1250 kişinin bir günde tüketebileceği ekmek miktarını ifade etmektedir. Yani yukarıda bahsi geçen mutasarrıfın maiyyetinde 1250 kişiden oluşan "daire halkı" bulunduğunu söyleyebiliriz ki bu gerçekten oldukça büyük bir rakamdır. Burada talep edilen ekmeğin ihtiyaten fazla talep edilmiş olabileceği ihtimalini de göz önüne almak yerinde olacaktır.

Evahir-i Safer 1166 / 1753 Ocak tarihli bir başka belgede[40] de Karahisar-ı Sahib sancağı mutasarrıfı Hüseyin Paşa'nın görev yeri olan Karahisar-ı Sahib'e gelişi münasebetiyle maiyyeti için günlük 200 kıyye ekmek talep edilmiştir. Yukarıdaki hesaplamaları 1166 / 1752-53 senesinde ekmek için verilen narhı[41] dikkate alarak bu miktar üzerine uyarladığımızda her birisi 320 gr. ağırlığında 800 ekmek yapar ki, bu

---

[35] Belgelerde geçen zahire türleri genelde şunlardı: Ekmek, koyun eti, pirinç, sade yağ, şeker, bal, bal mumu, yağ mumu, un, nohut, baharat, soğan, tuz, yumurta, tavuk, süt, yoğurt, sebze, kahve, nişasta, arpa ve saman. Ayrıca odun, kömür, bargir, deve, kılavuz ve konak gibi ihtiyaçlar da zahire türlerinin belirtildiği "pusula" larda yer almaktaydı. Bkz., AŞS., 552/7-8

[36] AŞS., 547/173, 547/313, 547/158, 547/10, 547/76, 547/93, 548/339, 552/117, 552/139, 552/180, 552/7, 552/194, 553/53, 553/200, 555/176, 555/165, 557/126, 557/128.

[37] Bkz., AŞS., 552/195.

[38] Bkz., 4. bölüm, Bazı Gıda Maddelerinin Fiyatları başlıklı kısım.

[39] 1 dirhem = 3,207 gr. hesabı üzere.

[40] AŞS., 547/313.

[41] Bu tarihte 1 ekmek 100 dirhem ağırlığındadır. Bkz., Bazı Gıda Maddelerinin Fiyatları başlıklı kısım.

da yaklaşık 266 kişinin bir günlük yiyebileceği ekmek miktarıdır. Yani bu hesaba göre Hüseyin Paşa'nın maiyyetinde bu kadar kişi olmalıdır.

Yukarıda tespit ettiğimiz her iki rakam da tahmini rakamlar olmakla birlikte bu iki misale bakarak mutasarrıfların daire halkı miktarları arasında büyük farklar olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz[42].

İncelediğimiz dönemde hem Anadolu Eyaleti mutasarrıfları için Kütahya'da, hem de Karahisar-ı Sahib mutasarrıfları için Karahisar-ı Sahib şehrinde tahsis edilmiş sarayların mevcudiyetini belgelerden tespit etmekteyiz. Bunların bakım, onarım vs. masrafları tevzi defterlerine kayıt edilerek şehir halkı tarafından karşılanmakta idi[43].

Her eyaletin ve vilayetin valisine ve mutasarrıfına ait olan gelirleri, zaman zaman, yer yer değişmekte, hiç birisinin geliri ötekinin gelirine tam tamına eşit olmamaktaydı[44].

Normalde bir yıllık bir süre için göreve atandıkları halde, çok kısa bir süre içerisinde yerleri değiştirilen ya da açığa alınan mutasarrıflar, "atama bahşişi", "hediye", "sarraf ücreti", "kapı kethüdası ücreti" gibi masrafları, kendilerine tahsis edilmiş olan eyaletin yasal vergileri ile karşılayamadıkları için çeşitli bahanelerle yeni vergiler ihdas ederek halktan yasal olmayan gelirler temin ediyorlardı[45]. Bir

---

[42] Mustafa Nuri Paşa, orta halli bir vezirin / mutasarrıfın dairesinde bulunan hizmetlileri 4 sınıfta mütalaa etmiştir. Buna göre birincisi, kethuda, divan efendisi, mektupçu, kethuda katipleri, divan katipleri, imam ve harem kethudası gibi ileri gelenlerden ayrı olarak, her vezirin iç ağalarından 24 gedikliden müteşekkil idi. İkincisi, kavas, tatar, mehterhane takımı, seyis, akkam (çadır mehteri), meş'aleci, aşçı ve saraydar gibi daire hizmetlileri ki bunlar en az 150 kişiye ulaşmaktaydı. Üçüncüsü, gedikli iç ağalarının "zobu" adı verilen üçer beşer hizmetkarları ve koğuş uşakları ve seyislerinden oluşmaktaydı ki bunların da toplamı 80-100 kişiye ulaşmaktaydı. Dördüncüsü, bir "tüfenkçi başı" ve bir "deli başı" ve bunların komutasında bulunan 150'şer kişilik bir asker topluluğundan oluşmaktaydı. Bkz., *Netayicü'l- Vukuat*, c. III-IV, (sadeleştiren Neşet Çağatay), Ankara 1992, s.109-110.

[43] Kütahya'da vezirlere mahsus olan sarayın yanması dolayısı ile, 1 Zi'l-hicce 1209 / 19 Haziran 1795 tarihinde, bu sarayın yeniden inşa edilmesi için sadece Kütahya sancağına değil, Anadolu Eyaleti sancakları ile beraber Karahisar-ı Sahib sancağına da tevziat yapılmış ve bu sancağın hissesine bütün kazaları dahil olmak üzere 5000 kuruş isabet etmiştir. Bkz., AŞS., 557/77, 557/79; 25 Cemaziye'l-evvel 1211 / 26 Kasım 1796'da de bahsi geçen sarayın inşası için keşfi mucibince iktiza eden meblağ yine Anadolu eyaletindeki kazalara tevzi edilmiştir. Bkz., BOA., Cevdet, Dahiliye, 2548; 7 Rebiu'l-ahir 1181 / 2 Eylül 1767'de Karahisar-ı Sahib'de paşalara mahsus olan sarayın bina ve tamiri için sancak kazalarına toplam 3025 kuruş tevzi olunmuştur. Bkz., AŞS., 550/400, 550/238. Ayrıca bkz., 2. bölüm, Mutasarrıf Sarayı başlıklı kısım.

[44] Mustafa Nuri Paşa, a.g.e., c.III-IV, s.109

[45] Çadırcı, a.g.e., s.18.

başka ifade ile, görev yerlerinde çok az bir süre kalacak olan ve ellerinde eskisi gibi kuvvet ve servet bulunmayan mutasarrıfların bu usulsüz davranışları, bozulmuş olan düzende, sürekli, güvenli bir göreve sahip olamayışlarından, görev yerlerinde kısa bir süre kalmak mecburiyetinde olmalarından, masrafları için fazla paraya ihtiyaç duymalarından kaynaklanıyordu[46].

Mutasarrıfların, bölgelerinde güvenlik ve asayişi sağlamada görevli olan kapı halkının masraflarının temini için tahsis edilen "imdâd-ı hazeriyye" "imdâd-ı seferiyye" gibi yasal vergilerin haricinde, görev yerlerine ya da sefere giderlerken uğradıkları yerlerde "zahire paha", "mürûriyye", "teftişiyye" vs. isimlerle karşılığını ödemeden halktan yem, yiyecek vs. talep etmemeleri hususunda defaatle yayınlanan Hatt-ı Hümayun'lara[47] rağmen bu tür teamüllerin daha sonraki dönemlerde de devam ettiğini belgelerden tespit edebilmekteyiz[48].

Mutasarrıflar hakkında verdiğimiz bu malumattan sonra şimdi de incelediğimiz dönemde görev yapan Karahisar-ı Sahib mutasarrıfları hakkında, belgelerden tespit edebildiğimiz kadarıyla, şu bilgileri verebiliriz:

---

[46] Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara, 1985, s.193.

[47] AŞS., 548/34, 553/41. Evahir-i Zilhicce 1170 / 5-14 Eylül 1757'de Anadolu Valisi Abdülcelilzade Hüseyin Paşa, Karahisar-ı Sahib kazasından seleflerinden daha fazla "zahire baha" ve "harc-ı bâb" talep etmesi ve bundan başka lüzumundan fazla mübaşir göndererek (herkesin yokluk içinde bulunduğu böyle bir zamanda) halktan bedava yiyecek almalarına sebep olması, bununla da kalmayarak mübaşirlerin beyhude bahanelerle suçsuz günahsız insanları yakalayıp hapsederek "cerime" ismiyle paralarını almalarına sebep olması gibi davranışlarından dolayı halk tarafından şikayet edilmiş, bunun üzerine Paşa, bu gibi vergiler almaması ve gereğinden fazla mübaşir tayin etmemesi hususunda uyarılmıştır. Bkz., AŞS., 548/13.

[48] Bkz., AŞS., 552/ 95, 555/176, 557/126, 557/128, 557/211. Bu vaziyetin XIX. yüzyılın ilk yarısında da devam ettiğini görmekteyiz. Bkz., Mehmet Güneş, Tanzimat Dönemi Öncesinde Karahisar-ı Sahib Sancağı, Gazi Ün. Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1995, s.30-34.

Tablo-1. XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib Sancağı Mutasarrıfları[49]

Sıra no	Mutasarrıfın adı	Mevcut görevi	Eski görevi	Atanma tarihi H. / M.
1	Seyyid Hüseyin Paşa	–	Karesi sancağı mutasarrıfı	18 S 1164 / 16.01.1751
2	el-Hac Ömer Paşa	–	Karesi sancağı mutasarrıfı	12 B 1164 / 06.06.1751
3	Hüseyin Paşa	–	İnebahtı muhafızı	18 M 1166 / 25.11.1752
4	Ebubekir Paşa	–	Kırşehir sancağı mutasarrıfı	12 L 1166 / 12.08.1753
5	Muhassıl Ahmed Paşa	–	Maraş beylerbeyi	15 L 1167 / 05.08.1754
6	Seyyid Halid Paşa	–	–	5 L 1168 / 15.07.1755
7	Ebubekir Paşa	–	Beyşehri sancağı mutasarrıfı	12 ZA 1168 / 20.08.1755
8	Mehmed Sadık Paşa	–	–	Selh-i N 1169/ 28.06.1756
9	Hasan Paşa	–	Amasya sancağı mutasarrıfı	28 S 1172 / 31.10.1758
10	Yusuf Paşa	–	Kayseriye sancağı mutasarrıfı	6 L 1172 / 02.06.1759
11	Abaza Mehmed Paşa	Kaş Muhafızı	–	Evail-i ZA 1174 / (04-13).06.1761
12	Keküzade(ككو) el-Hac Hasan Paşa	–	–	10 L 1176 / 24.04.1763
13	Köprülüzade Vezir el-Hac Ahmed Paşa	Bender muhafızı	–	3 N 1177 / 06.03.1764
14	Memiş Paşazade Ebubekir Paşa	–	Kırkkilise sancağı mutasarrıfı	13 ZA 1178 / 04.05.1765
15	Abaza Mehmed Paşa	–	Kayseriye sancağı mutasarrıfı	1 L 1179 / 13.03.1766
16	Mehmed Paşa	–	Adana ve Maraş eyaletleri mutasarrıfı	15 L 1182 / 22.02.1769
17	Abdullah Paşa	Boğdan seraskeri ve İbrail muhafızı	–	24 S 1184 / 19.06.1770
18	Bosnevi el-Hac Ahmed Paşa	–	–	14 S 1189 / 16.04.1775
19	Cezzar Ahmed Paşa	Mekke ve havalisi kaleleri muhafızı	–	Evasıt-ı CA 1189 / (09-19).07.1775
20	Abdullah Paşazade Mehmed Paşa	–	Üsküp sancağı mutasarrıfı	9 N 1189 / 03.11.1775

[49] Sıra numarası üzere Karahisar-ı Sahib şer'iyye sicillerindeki şu belgelere göre düzenlenmiştir: 1) 547/157, 2) 547/188, 3) 547/288, 4) 546/72, 5) 546/159, 6) 546/243, 7) 546/257, 8) 546/336, 9) 548/102, 10) 548/130, 11) 548/259, 548/330, 12) 548/373, 13) 548/387, 14) 550/69, 15) 550/123, 550/205, 16) 550/278, 17) 550/367, 18) 552/66, 19) 552/86, 20) 552/118, 21) 552/164, 22) 552/183, 23) 552/192, 24) 552/216, 25) 552/248, 26) 552/260, 27) 552/264, 553/3, 28) 553/20, 29) 553/122, 30) 553/171, 31) 553/297, 32) 555/21, 33) 555/81, 34) 555/100, 35) 555/113, 36) 555/152, 37) 555/210, 38) 555/213, 39) 556/23, 556/61, 40) 556/76, 41) 556/104, 42) 556/117, 43) 556/127, 44) 556/163, 45) 557/ 29, 46) 557/91, 47) 557/120, 48) 557/151, 59) 557/193.

21	Halil Paşa	Niğde san. mutasarrıfı, Bağdad muhafızı	Şehrizor valisi	10 CA 1190 / 27.06.1776
22	Yusuf Paşa	Niğde sancağı mutasarrıfı	Adana valisi	7 L 1190 / 19.11.1776
23	Zaralızade Abdullah Paşa	--	--	22 ZA 1190 / 02.01.1777
24	Vezir Mustafa Paşa	--	Karaman valisi	3 S 1191 / 13.03.1777
25	Vezir Abdullah Paşa	Diyarbakır valisi ve seraskeri	--	Evail-i B 1191 / (05-14).08.1777
26	el-Hac Yeğen Mehmed Paşa	--	--	7 L 1191 / 08.11.1777
27	Ali Zevt (زوت) Paşa	Özü Kalesi muhafızı	Yanya sancağı mutasarrıfı	16 ZA 1191 / 16.12.1777
28	Ali Paşazade İsmail	Özü Kalesi muhafızı	--	16 Z 1192 / 05.01.1779
29	Ebubekir Paşa	--	Kars beylerbeyi	14 C 1194 / 17.06.1780
30	Memiş Paşazade Ebubekir Paşa	--	--	4 L 1195 / 23.09.1781
31	Ebubekir Paşa	Rumeli beylerbeyi, Bender Kalesi muhafızı	--	7 L 1197 / 05.09.1783
32	Osman Paşa	Silistre seraskerliği maiyyetinde	Sivas mütesellimi	6 Ş 1198 / 25.06.1784
33	el-Hac İbrahim Paşa	Rumeli beylerbeyi, Sinop Kalesi muhafızı	--	2 Ş 1199 / 10.06.1785
34	Mehmed Paşa	--	Resmo muhafızı	4 L 1200 / 31.07.1786
35	Vezir Yusuf Paşa	--	Adana valisi	19 M 1201 / 11.11.1786
36	Cafer Paşa	Rumeli beylerbeyi ve Niş Kalesi muhafızı	--	22 B 1201 / 10.05.1787
37	Vezir Ali Paşa	İsmail canibi seraskeri	--	6 RA 1202 / 16.12.1787
38	Osman Paşa	Belgrad Kalesi muhafızı	Selanik sancağı mutasarrıfı	9 C 1202 / 17.03.1788
39	Mehmed Paşa	Rumeli Beylerbeyi, Fethu'l-İslam muhafızı	--	20 M 1203 / 21.10.1788
40	Muhtar Paşazade Abdullah Paşa	Rumeli beylerbeyi, Maçin ve Rusçuk muhafızı	Kocaeli sancağı mutasarrıfı	1 ZA 1203 / 24.07.1789
41	Hasan Paşa	Silistre muhafızı	--	18 L 1204 / 01.07.1790
42	Ahmed Paşa	--	Sultanönü sancağı mutasarrıfı,Rahva muhafızı	1 Z 1204 / 12.08.1790
43	Kelleci Osman Paşa	Babadağ canibi seraskeri	--	14 CA 1205 / 19.01.1791
44	Mehmed Paşa	İsmail canibi muhafızı	--	3 L 1206 / 25.05.1792
45	Hafız Seyyid Mehmed Paşa	Ada-i Kebir muhafızı	Karesi sancağı mutasarrıfı	5 L 1208 / 06.05.1794
46	Vezir Mehmed Paşa	--	Vidin muhafızı	4 CA 1210 / 16.11.1795

47	Vezir Süleyman Paşa	--	Karaman valisi	4 L 1211 / 02.04.1797
48	Vezir Melek Ahmed Paşazade Osman Paşa	Ankara, Kayseri sancakları mutasarrıfı, Anapa muhafızı	--	1 M 1212 / 26.06.1797
49	Vezir Mehmed Paşa	Karaman valisi, Kıbrıs muhafızı	--	9 S 1213 / 23.07.1798

Yukarıdaki tabloya baktığımızda Karahisar-ı Sahib sancağının, Kaş, Bender, İbrail, Özü, Sinop, Niş, Belgrad, Fethu'l-İslam, Maçin, Ruscuk, Silistre, İsmail, Ada-yı Kebir, Anapa, Kıbrıs, Mekke ve havalisi gibi yerlerin muhafazasında görevli, genellikle vezir rütbeli paşalara ve Rumeli, Karaman, Diyarbakır eyaletleri valileri ve Niğde, Köstendil, Ankara, Kayseri sancakları mutasarrıflarına "ber-vech-i arpalık" olarak tevcih edilmiş olduğunu görmekteyiz.

Karahisar-ı Sahib sancağı mutasarrıflarının görev sürelerine baktığımızda bu hususta pek de istikrar sağlanamadığı görülmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere, normalde 1 yıllık bir süre için atanmış olmaları gereken[50] bu mutasarrıflardan bazılarının 1 ay gibi çok kısa bir süre, bazılarının da 2 yıl kadar görevde kalmaları bu istikrarsızlığı gözler önüne sermektedir. Belgelerde, görevden alınma ya da değiştirilme sebepleri ekseriyetle belirtilmediği, belirtilse bile çok genel ifadeler kullanıldığı için bu konuda kesin bir şey söyleyebilmek mümkün olamamaktadır.

2- Mütesellim:

Mütesellim lügatte, teslim olunan şeyi ahz ve kabz eden, bir idare memuru tarafından vergi ve rüsumun kabzına memur adam, tahsil memuru, muhassıl anlamlarına gelmektedir[51].

Mütesellimlik müessessi, XVI. yüzyılın ikinci yarısından Tanzimat Dönemine kadar Osmanlı Devleti'nde mevcudiyetini muhafaza ettirmiş bir müessesedir[52]. Mutasarrıf veya sancak beyinin görevleri başına gidinceye kadar

[50] Musa Çadırcı, a.g.e., s.18; Yücel Özkaya, a.g.e., s.193.
[51] Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, İstanbul, 1992, s.1277.
[52] Talat Mümtaz Yaman, "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilatında Mütesellimlik Müessesesine Dair", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, I, (Ankara 1944), s.75-105. Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi", *AÜDTCFD*, XXVIII / 3-4 (1970), s.369-390.

geçecek sürede atandıkları bölgeyi yönetmek üzere tayin ettikleri kişilere mütesellim denilmekteydi[53].

Timar usulünün bozulması neticesinde devletin önemsediği bazı mukataaları doğrudan doğruya merkezde bulunan hazinelere bağlayarak bunların idaresi için gönderdiği kimselere ve ayrıca, III. Selim döneminde İrad-ı Cedid Hazinesi'ne gelir temin etmek amacıyla bazı önemli sancakların gelirleri bu hazineye tahsis olunarak bu sancakların idaresi için direkt olarak merkezden gönderilen kapucubaşı rütbesindeki kimselere de mütesellim denilmekteydi[54].

XVIII. yüzyılda mütesellim sayısının hızla arttığını görüyoruz. Bunun sebebi, savaşların uzun sürmesi dolayısı ile sancak beylerinin bu süre içinde seferde bulunmaları ya da uhdelerinde başka görevleri de olmaları yüzünden sancaklara gelememeleri, sayıları çok artmış olan vezirlere pek çok sancağın "arpalık" olarak verilmesi, bu vezirlerin de sancağa bizzat gitmektense yerlerine mütesellim tayin ederek İstanbul'da ikamet etmelerine bağlanmaktadır[55].

Mutasarrıfların idarelerinde bulunan sancaklara mütesellim atamaları geçici ve daimi olmak üzere iki şekilde gerçekleşmekteydi. Mutasarrıf olarak atanan kişi, bazan yeni görev yerine gelene kadar geçici olarak, bazan da başka bir yerdeki görevi dolayısı ile görevine gelemeyeceği için daimi olarak bir mütesellim atamaktaydı. Mesela, 13 Zi'l-ka'de 1178 / 4 Mayıs 1765 tarihinde Karahisar-ı Sahib sancağına mutasarrıf olarak atanan Ebubekir Paşa, bu yeni görev mahalline gelinceye kadar, Karahisar-ı Sahib eski mütesellimi Turunçzade Ali Ağa'yı mütesellim olarak görevlendirmiştir[56]. Evail-i Zi'l-ka'de 1174 / (4-13) Haziran 1761'de ise, mutasarrıf olarak tayin olunan Abaza Mehmed Paşa, Yaş Kalesi'nin muhafazasında görevlendirildiği için Karahisar-ı Sahib'e gelemeyeceğinden el-Hac Bakizade Ahmed Ağa'ya bu sancağın mütesellimliğini vermiştir[57].

---

[53] Musa Çadırcı, a.g.e., s.23.
[54] Musa Çadırcı, "II. Mahmut Döneminde Mütesellimlik Kurumu". *AÜDTCFD*, XXVIII / 3-4 (1970) s.288.
[55] Yücel Özkaya, a.g.m., s.371.
[56] AŞS., 550/69.
[57] AŞS., 548/259.

Mütesellim tayin edilecek şahsın bu göreve liyakatlı olmasına dikkat edilmiş, işbilir, tecrübeli, dirayetli, gayretli, sadakatli, insaflı, basiretli, "zabt u rapt-ı memlekete muktedir" ve bilhassa Allah'ın emaneti olan "fukara, zuafa ve aceze"nin korunmasına riayetkar olmak gibi vasıfları haiz olması şartı aranmıştır[58].

Mütesellimin atanması, mutasarrıfin kapu kethudasının arzıyla, kendi adına mali ve idari işleri yürütecek adamlarından veya hariçten itimad ettiği bir kişinin padişaha bildirilmesi ve padişahın da bu isteği kabul ve onayı ile gerçekleşmekteydi. Padişah tarafından yazılan bir ferman ile ve mutasarrıf tarafından yeni tayin edilen mütesellim hakkında yazılan "buyuruldu"nun Karahisar-ı Sahib mahkemesine gönderilmesi ile mütesellim ataması gerçekleşmiş oluyordu. Nitekim, 4 Şevval 1195 / 23 Eylül 1781'de Karahisar-ı Sahib sancağı, Memiş Paşazade Ebubekir Paşa'ya tevcih edilmiş Paşa, kapu kethudası Mustafa Ağa'nın arz-ı haliyle "cümlenin muhtarı" olan Duhani Mehmed Ağa'nın mütesellim olarak tayin edilmesini talep etmiş, bu talep üzerine yazılan bir ferman ile de Duhani Mehmed Ağa mütesellim olarak atanmıştır[59].

Mütesellim atamaları ile ilgili belgelerde mütesellimlerin görevleri "memleketin zapt u raptı", "ahali ve raiyyetin siyaneti ", "mutasarrıfi tarafına raci' olan tayyarat ve aidatı kadimden olageldiği vechile ahz u kabz ettirmek" olarak zikredilmektedir[60]. Yani mütesellimin esas görevi, yerine atandığı mutasarrıf adına sancağın yönetimine iştirak etmek, onun adına tahsis olunan gelirleri toplamak idi. Böyle bir durumda mutasarrıf olan kişinin yakınlarından birisini[61] ya da güvendiği birisini bu göreve getirmesi ameliyesi ön plana çıkmakta idi.

Mütesellimler ayrıca, harp zamanlarında asker tedarik etmek[62], tedarik ettikleri askerler ile beraber cepheye gitmek[63], eşkıyaya karşı halkı korumak[64],

---

[58] Mehmet Güneş, a.g.t., s.39.
[59] AŞS., 553/171.
[60] Mesela bkz., AŞS., 552/66.
[61] Nitekim, 4 Şevval 1211 / 2 Nisan 1797'de Karahisar-ı Sahib'e mutasarrıf tayin olunan Eski Karaman Valisi Vezir Süleyman Paşa, görev yerine gelinceye dek Karahisar-ı Sahib sakinlerinden kardeşi Hasan Bey'i mütesellim olarak atamıştır. Bkz., AŞS., 557/120.
[62] Nitekim, 1205 / 1790-91 senesi kışında Ordu-yı Hümayun'a iştirak ettirilmek üzere Karahisar-ı Sahib mütesellimi ve "vücuh-ı ahali" marifetiyle sancağa bağlı kazalardan toplam 400 nefer piyade tertib olunmuştur. Bkz., BOA., ADVN., 826.
[63] AŞS., 555/180, 555/181, 556/125.
[64] AŞS., 555/5, 550/366.

mutasarrıf adına suçluları mahkemeye getirtmek, onun vekilharcı olarak esnafa borçlarını ödemek, divan kurarak mahkeme oturumu düzenlemek gibi görevleri de yerine getirmekteydiler[65].

Mütesellimler, sefere iştirak etmek ve eşkıya ile mücadele gibi bazı görevleri münasebetiyle görev yerlerinden ayrıldıklarında yerlerine "vekil-i kaim-i makam" olarak bir vekil bırakabilmekteydiler. Mesela, 19 Ramazan 1212 / 7 Mart 1798 tarihinde Karahisar-ı Sahib mütesellimi Seyyid Mollazade Ahmed Ağa, eşkiyadan Vidinli Paspanoğlu Osman'ın yakalanması için görevlendirilen Kaptan-ı Derya Vezir Hüseyin Paşa'nın maiyyetinde memur olduğundan yerine Seyyid Halil Efendizade Seyyid Hasan Efendi'yi vekil bırakmıştır[66]. Evail-i Safer 1169 / (6-15) Kasım 1755' te Kütahya mütesellimi Kapucubaşı Ömer Ağa, bazı memuriyetle Belgrad tarafında bulunması gerektiği için Kütahya'ya gelinceye kadar yerine vekaleten Kızılbaşoğlu Osman atanmıştır[67].

Sancağın hem mâlî hem de idârî işlerine bakan mütesellimlere herhangi bir maaş ödenmediğinden bunlar görevlerinin karşılığı olan parayı halktan temin etmekteydiler. Sancak gelirinin bir kısmını kendilerine ayırıyorlar ya da belirli miktar parayı peşin alarak asıl mutasarrıfa ödedikten sonra kalan sancak gelirleri tamamen kendilerine bırakılıyordu[68].

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib mütesellimlerinden bazılarının yasal gelirlerle iktifa etmeyip, zaman zaman suistimallere kalkıştıklarını[69], bazan ayandan kimselerle[70], bazan da eşkıya ile anlaşarak[71] halka olmadık zulüm ve eziyette bulunduklarını belgelerden tespit edebilmekteyiz.

---

[65] Yusuf Oğuzoğlu, "XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler", *19 Mayıs Ün. Eğt. Fak. Dergisi*, I, Samsun, 1986, s.148.
[66] AŞS., 557/177.
[67] AŞS., 546/291, 546/292.
[68] Yücel Özkaya, a.g.m., s.373; Musa Çadırcı,a.g.e., s.23.
[69] Mesela, Evail-i Cemaziye'l-ahir 1205 / (5-14) Şubat 1791 tarihli bir belgeye göre, Karahisar-ı Sahib mütesellimi Turunçzade Hasan Ağa'ya Karahisar-ı Sahib kazası ve köylerinden 350 nefer piyade askeri toplayarak bizzat Ordu-yı Hümayun'a iştirak etmesi için emr-i ali gönderilmiş olup, Hasan Ağa'nın ise, sefere iştirak etmediği gibi halktan topladığı 27500 kuruşu da yediği "vücûh-ı ahâli" nin takriri ile ortaya çıkmıştır. Bkz., AŞS., 556/127.
[70] AŞS., 556/189.
[71] AŞS., 556/42, 548/316, 555/7.

Bu kişilerin zulmüne maruz kalan halk, ya Karahisar-ı Sahib mahkemesine gelerek[72] ya da İstanbul'a arz-ı halde bulunarak[73] mağduriyetlerini ifade etmişlerdir. Bunu içlerine sindiremeyen bazı mütesellimler ayandan bazı kişileri de yanlarına alarak halkı korkutmak için mahkemeyi bile basmışlardır[74].

Devlet, böyle mütegallibane davranışlarda bulunan mütesellimleri bir takım müeyyidelerle bertaraf etme yoluna gitmiş ise de, aynı şahısların bir müddet sonra tekrardan mütesellim olarak halkın başına geçmeleri, bunda pek başarılı olunamadığını göstermektedir. Mesela, 22 Rebiu'l-evvel 1193 / 9 Nisan 1779'da Limni'ye sürülmesi istenen[75], 14 Rebiu'l-ahir 1197 / 19 Mart 1783'de de memleket işlerine karışmamak üzere 40000 kuruş nezre bağlanan[76] Karahisar-ı Sahib eski mütesellimi Turunçzade Süleyman Ağa daha sonraki tarihlerde defaatle mütesellim olarak atanmıştır[77].

Aynı şekilde halka zulmeden Mollaoğlu Seyyid Ahmed Ağa, Karahisar-ı Sahib'e ayak basmamak üzere 20000 kuruş nezre bağlanmasına rağmen[78] evail-i Şevval 1208 / (2-11) Mayıs 1794 ve evail-i Muharrem 1212 / (26 Haziran-5 Temmuz) 1757 tarihlerinde yine mütesellim olarak karşımıza çıkmaktadır[79].

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, halkın hoşnut olmadığı bir mütesellim görevden alınabildiği gibi, yeni atanan bir mütesellimin halk tarafından tasvip edilip edilmemesi de dikkate alınmakta idi. Nitekim, 1 Muharrem 1207 / 19 Ağustos 1792'de Karahisar-ı Sahib'e mütesellim olarak görevlendirilen Hassa Silahşörlerinden Mustafa Ağa, "Karahisar-ı Sahib'in âb u hevasıyla ülfet etmeyüp adem-i imtizacına binaen umur-ı mütesellimliği idareden aciz ve adem-i iktidarından" dolayı görevden alınarak yerine halkın tasvibi ile ayandan Turunçzade

---

[72] AŞS., 555/88, 553/69.
[73] AŞS., 553/285.
[74] Nitekim, daha önce memleket işlerine karışmamak üzere hakkında defalarca emr-i ali sadır olan Turunçoğlu Süleyman, hakkındaki şikayetler ile Kütahya'ya ihzarı hususundaki buyurulduya itaat etmediği gibi, Kandilcioğlu Mustafa isimli müfsid ve avenesinden 150 kadar adamı başına toplayarak Karahisar-ı Sahib mahkemesini basmış ve halkı korkutarak hakkında "hüsn-i halini" belirten bir kıt'a i'lam ve mahzar tedarük ederek serkeşliğe devam etmiştir. Bkz., AŞS., 553/252 (Evail-i Rebiu'l-ahir 1197 / (6-15) Mart 1783), 553/254 (14 Rebiu'l-ahir 1197 / 19 Mart 1783).
[75] AŞS., 552/343.
[76] AŞS., 552/252.
[77] AŞS., 555/42, 555/81.
[78] AŞS., 556/177.
[79] AŞS., 557/29, 557/151.

Abdullah Ağa getirilmiştir[80]. Ancak öyle tahmin ediyoruz ki, burada da ayana mensup kişilerin hariçten kimselerin bu göreve getirilmelerini engellemek ve bir şekilde halka zor ve baskıda bulunarak halkı kendi lehlerine tercih yapmak zorunda bırakmaları bahis konusu olmalıdır.

Mütesellimler hakkında verdiğimiz bu bilgilerden sonra, araştırma konusu yaptığımız dönemde vazifeli olan Karahisar-ı Sahib mütesellimlerini ve göreve başlama tarihlerini şu şekilde gösterebiliriz:

Tablo-2. XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib Sancağı Mütesellimleri[81]

Sıra no	Müteselliminin adı	Atanma tarihi H. / M.
1	Turunçzade Ali Ağa	1 S. 1163 / 10.01.1750
2	Hüseyin Ağa	22 B. 1164 / 16.06.1751
3	Baki Ağazade Ahmed Ağa	Evasıt-ı M. 1166 / (17-27).11.1752
4	Turunçzade Mustafa Ağa	15 L. 1167 / 05.08.1754
5	Hacı İbrahim Ağa	1 RA. 1168 / 16.12.1754
6	Sivasi Ömer Ağa	4 B. 1168 / 16.04.1755
7	Ali Ağa	Evail-i L. 1168 / (11-20).07.1755
8	Baki Ağazade Abdullah Ağa	Evasıt-ı ZA. 1168 / (8-28).08.1755
9	Turunç Ağazade Ali Ağa	Selh-i N. 1169 / 28.06.1756
10	Arzmanzade Seyyid Mustafa Ağa	28 S. 1172 / 31.10.1758
11	Turunç Ağazade Hacı İbrahim Ağa	6 L. 1172 / 02.06.1759
12	Baki Ağazade Ahmed Ağa	Evail-i ZA. 1174 / (04-13).06.1761
13	Turunç Ağazade Ali Ağa	10 L. 1176 / 24.04.1763
14	Baki Ağazade Ahmed Ağa	1 L. 1179 / 13.03.1766
15	Abdullah Ağa	Evasıt-ı L. 1180 / (11-21).03.1767
16	Ali Ağa	15 CA. 1182 / 27.09.1768
17	Ahmed Ağa	Evasıt-ı ZA. 1182 / (28.03)-(07.04).1769
18	Seyyid Ahmed Ağa	Evahir-i S. 1184 / (15-24).06.1770
19	Turunçzade Seyyid Hasan Ağa	Evasıt-ı S. 1189 / (12-22).04.1775
20	Turunçzade Süleyman Ağa	Evasıt-ı CA. 1190 / (27.06)-(07-07).1776
21	Duhani Ahmed Ağa	15 B 1191 / 19.08.1777
22	Mehmed Ağa	1 N. 1191 / 03.10.1777
23	Derviş Mehmed Ağa	Evail-i Z. 1191 / (31.12.1777)-(09.01.1778)
24	Hacı Mustafazade Seyyid Hasan Ağa	Evail-i ZA. 1192 / (21-30).11.1778

[80] AŞS., 556/172.

[81] Sıra numarası üzere Karahisar-ı Sahib şer'iyye sicillerindeki şu belgelere göre düzenlenmiştir: 1) 547/97, 547/153, 2) 547/189, 3) 547/288, 4) 546/159, 5) 546/187, 6) 546/223, 7) 546/243, 8) 546/257, 9) 546/336, 10) 548/102, 11) 548/131, 12) 548/259, 548/330, 13) 548/373, 548/387, 550/69, 14) 550/125, 15) 550/205, 16) 550/278, 17) 550/318, 18) 550/367, 19) 552/66, 552/86, 20) 552/164, 552/183, 552/192, 552/216, 21) 552/248, 22) 552/258, 552/260, 552/264, 23) 552/268, 24) 553/3, 553/20, 25) 553/122, 26) 553/171, 27) 553/297, 28) 555/21, 29) 555/31, 30) 555/42, 555/81, 31) 555/100, 32) 555/100, 33) 555/113, 34) 555/152, 35) 555/187, 36) 555/203, 37) 555/210, 38) 555/213, 39) 555/233, 40) 555/238, 556/23, 556/61, 556/77, 41) 556/104, 42) 556/117, 556/127, 43) 556/163, 44) 556/172, 45) 556/180, 46) 556/189, 47) 557/29, 48) 557/91, 49) 557/120, 50) 557/151, 51) 557/177, 52) 557/193.

25	Ahmed Ağa	14 C. 1194 / 17.06.1780
26	Duhani Ahmed Ağa	4 L. 1195 / 23.09.1781
27	Hacı Ahmed Ağa	Evasıt-ı L. 1197 / (08-18).09.1783
28	Mehmed Ağa	6 Ş. 1198 / 25.06.1784
29	Turunçzade Halil Ağa	17 M. 1199 / 30.11.1784
30	Turunçzade Süleyman Ağa	Evasıt-ı S. 1199 / (23.12.1784)-(02.01.1785)
31	El-Hac İsa Ağa	Evahir-i Ş. 1200 / (18-27).06.1786
32	Seyyid Hasan Paşa	Evail-i L. 1200 / (28.07)-(06.08).1786
33	Hacı Mustafa Efendizade Hasan Ağa	Evahir-i M. 1201 / (12-22).11.1786
34	Halil Ağa	Evahir-i B. 1201 / (08-18).05.1787
35	Mollazade Seyyid Mehmed Ağa	Evasıt-ı Z. 1201 / (23.09)-(03.10).1787
36	Mollazade Seyyid Ahmed Ağa	23 RA. 1202 / 02.01.1788
37	Mehmed Ağa	1 C. 1202 / 09.03.1788
38	Mustafa Ağa	15 C. 1202 / 23.03.1788
39	Mollazade Seyyid Mehmed Ağa	Evahir-i L. 1202 / (05-14).07.1788
40	Turunçzade Seyyid Hasan Ağa	Evail-i ZA.1202 / (03-12).08.1788
41	Turunçzade Halil Ağa	18 L. 1204 / 01.07.1790
42	Turunçzade Hasan Ağa	Evahir-i S. 1205 / (29.10)-(07.11).1790
43	Mustafa Ağa	Evail-i ZA. 1206 / (21-30).06.1792
44	Turunçzade Abdullah Ağa	1 M. 1207 / 19.08.1792
45	Turunçzade Hasan Ağa	1 R. 1207 / 16.11.1792
46	Halil Efendizade Seyyid Hasan Efendi	1 B. 1207 / 12.02.1793
47	Mollazade Seyyid Ahmed Ağa	Evail-i L. 1208 / (02-11).05.1794
48	Seyyid Mehmed Sadık Bey	Evail-i C. 1210 / (13-22).12.1795
49	Hasan Bey	Evasıt-ı L. 1211 / (08-18).04.1797
50	Mollazade Ahmed Ağa	Evail-i M. 1212 / (26.06)-(05.07).1797
51	Halil Efendizade Seyyid Hasan Efendi	19 N. 1212 / 07.03.1798
52	Seyyid Ahmed Ağa	Evahir-i S. 1213 / (03-12).08.1798

Yukarıdaki tabloya baktığımızda Karahisar-ı Sahib mütesellimlerinin kahir ekseriyetinin yerli hanedana mensup kimselerden müteşekkil olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz[82]. Başta Turuçzadeler olmak üzere, Mollazadeler, Bakizadeler ve Arzmanzadeler'e mensup kişiler değişik zaman ve sürelerde mütesellimlik yapmışlardır. Bunların görev sürelerinde de mutasarrıflarınki gibi bir istikrar olmadığı yine bu tabloda gözlemlenebilmektedir. Bu mütesellimler, farklı mutasarrıflar döneminde devam eden zamanlarda görevli olabildikleri gibi, bazan mutasarrıf değişikliği ile görev süreleri son bulabilmekte, bazan da yeni gelen mutasarrıf tarafından eski vazifelerine "ibkaen" devam edebilmektedirler.

[82] Bu durum , Yücel Özkaya'nın XVIII. yüzyıl mütesellimleri için ileri sürdüğü görüşü te'yid eder mahiyettedir. Bkz., Yücel Özkaya, a.g.m.

3- Ayan:

XVII. Yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı yönetim düzeni, toprak idaresi ve asker tedarik etme usüllerinde meydana gelen önemli değişikliklere paralel olarak klasik dönemin bir çok kurum ve kuruluşunun etkinliğini yitirmesi ile beraber ortaya çıkan boşluk yeni örgütlerle doldurulmak istenmiştir. Bunlardan birisi de ayanlık olmuştur[83].

XVII. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan[84] ve 1726 yılında hükümet tarafından resmen bazı hanedan mensuplarına görev olarak verilmesi ile yerli aileler arasındaki mücadeleler sonunda gelişmeye başlayan ayanlık müessesesi, XVIII. yüzyılın ortalarına doğru Anadolu'nun önce önemli sancak ve kazalarında, bu yüzyılın ikinci yarısında ise bütün Anadolu'da görülmeye başlamıştır[85].

Ayanlar, XVIII. yüzyıldan sonra gerek Anadolu ve gerekse Rumeli'nin muhtelif yerlerinde, bulundukları yerlerde hükümet tarafından gönderilen idarecilerin önüne geçerek, hükümet ile bölge halkı arasında vasıta vazifesini ifa eden sosyal bir zümredir. Bu yüzden ayanlar, sadece ayanlık ünvanını elde etmekle kalmayarak, voyvodalık, mütesellimlik, muhassıllık, hatta valilik gibi önemli görevleri ele geçirmek suretiyle vilayetin siyasi hakimiyetini elde etmiş ve aynı zamanda mültezim, çiftlik sahibi ve vakıf kuruculuğu gibi sıfatlarıyla bölgelerinde sosyal ve ekonomik nüfuz kazanmış kimselerdir[86].

Bilhassa XVIII. yüzyıldan sonra Osmanlı Devleti'nin taşra hayatının hemen hemen her biriminde yer alan ayanlar halkın mümessilleri olarak devlet tarafından muhatap alınmış ve kendilerine pek çok vazifeler yüklenmiştir. Bu cümleden olarak ayanlar, savaş zamanlarında kaza ve köylerden asker tedarik etmek[87], gerektiğinde bu askerlerle beraber sefere iştirak etmek[88], gerek kendi bölgelerinde gerekse başka bölgelerde zuhur eden "levendat taifesi" ve sair eşkıyayı bertaraf etmek için

---

[83] Musa Çadırcı, a.g.e., s.39.
[84] Ayanlığın, bu dönemden sonraki kadar etkin olmamakla birlikte, klasik dönemde de mevcud olduğu ileri sürülmektedir. Bu hususta bkz., Özer Ergenç, "Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve A'yan Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları*, III, İstanbul, 1982, s.105-118.
[85] Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Ankara, 1994, s.13.
[86] Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar, Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara, 1997, önsöz kısmı.
[87] AŞS., 550/103, 556/25, 556/87, 556/101.
[88] AŞS., 556/41, 556/125, 556/130.

görevlendirilen valinin maiyyetine belli bir miktar asker ile iştirak etmek[89], ordunun ve İstanbul halkının ihtiyacı olan araç, gereç, yiyecek ve hayvanların temin edilmesi, vergilerin tahsili, vali, mutasarrıf veya mütesellim için gerekli olan konakların kiralanması, İstanbul Baruthanesi için gerekli olan güherçilenin mübayaası[90], sancak adına alım-satım ve borçlanma işlerinin yürütülmesi[91], sancak yöneticisinin emri üzerine belediye hizmetlerinin yürütülmesi, bazan çocuk ve emeklilerde olan zeamet ve timarların "cebelü bedeliyyeleri"ni toplamak gibi pek çok idarî, iktisadî ve askerî nitelikli görevleri yerine getirmekteydiler[92].

Devlet, ayanlara ücret yahut maaş ödemez, buna karşılık ayanlar yaptıkları masrafları bölgeleri halkının sırtından çıkarırlardı. Devletin, ayanlara maaş vermemesi, bilhassa kuvvetli ailelerin kendi istek ve çıkarlarına göre halktan para toplamaları ve tevzi defterlerine kendileri için fazladan vergi koymaları, onların daha çok ve çabuk zenginleşmesine, halkın ise o nispette fakirleşmesine sebep olmakta idi. Devlet bu kişilere para ödeyemediğinden bunları halk ile karşı karşıya bırakmakta, bu yüzden geçimini halkın sırtından çıkarmak durumunda kalan ayanlar, halkı soyarak çok çabuk zengin olabilmekteydiler[93]. Bu şekilde tevzi defterlerine gereğinden fazla vergi yazıp, daha sonra kendi çıkarları için harcayan ayanlar halk tarafından sürekli olarak şikayet edilmişlerdir. Mesela, Karahisar-ı Sahib kazası sakinlerinden Hark Mütevellisi Kaburcu ( ) oğlu Mustafa isimli şahsın 1185 / 1771-72'den beri ayanlık iddiasıyla tekalifleri umuruna karışıp, her tekalif vukuunda kendi nefsi için tevzi defterine 15'er keseden fazla akça zam ve tahsil ettiğinin İstanbul'a bildirilmesi üzerine bu şahsın mahkemeye çıkarılarak, eğer ithamlar gerçek ise, aldığı paraların sahiplerine iade edilerek ihkâk-ı hak ettirilmesi hususunda

---

[89] AŞS., 550/80. İncelediğimiz dönemde uzun süren savaşlar vesilesiyle paşaların ekseriyetinin seferde olması, özellikle "kapusuz levendat taifesi"nin yakalanmasında ayanların üzerlerine düşen görevin ehemmiyetini artırmıştır.
[90] AŞS., 557/95, 557/125.
[91] AŞS., 547/20.
[92] Yücel Özkaya, a.g.e, s.141-168; Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara, 1986, s.171.
[93] Yücel Özkaya, a.g.e, s.148-149. Yazar, aynı eserinin bir başka yerinde Karahisar-ı Sahib'in özel durumuna temasla, Karahisar-ı Sahib ayanlarının maaş şeklinde para aldıklarını ifade etmektedir. Bkz., s.263.

sadır olan ferman gereğince Divan-ı Anadolu (Kütahya) 'dan bir buyuruldu gönderilmiştir[94].

Ayanların tevzi defterlerine gelişigüzel masraf yazmalarını ve bu suretle halktan haksız yere para almalarını önlemek[95] ve topladıkları bu paraları geri alıp hak sahiplerine iade etmek için devlet gayret göstermiş, bu kişilerin mütesellimlik, ayanlık gibi görevleri ellerinden alınmış, nezre bağlanmak[96], sürgün edilmek[97], kalebendlik[98], hapis[99], idam[100] ve nasihat edilmek gibi türlü cezalara başvurulmuştur[101].

Ayanlar, fiili görevleri bir tarafa, aynı zamanda beldenin diğer görevlilerini dolaylı yollardan etkilemekte, bazan onlarla anlaşarak bazan onlara yanlış bilgi vererek, bazan da iftira ve gammazlama gibi davranışlarla istediklerini yaptırabilmekteydiler. Mesela, Evail-i Cemaziye'l-evvel 1180 / (05-14) Ekim 1776'da Karahisar-ı Sahib kazasında sakin ve ayanlık iddiasında bulunan Hacıbakioğlu Abdullah, kardeşi Ahmed ile beraber olup, yine aynı kazada bulunan Ohannes, İstefan, Bagos, Artin ve kilise mütevellisi Kirakos isimli zimmileri Rahip Tavid'e karşı tahrik etmişler, daha sonra bu rahip hakkında Karahisar-ı Sahib mutasarrıfına şikayette bulunarak, yakalatarak haksız yere 700 değnek vurdurup, 5 kese akça aldırıp, kilisenin kapısına astırmışlardır. Bunun üzerine Mıgırdıç ve Kirkor isimli zimmiler meselenin, tayin olunacak mübaşir ile tahkik edilmesi için İstanbul'a arz-ı halde bulunmuşlardır[102].

---

[94] AŞS., 553/229. Benzer hadiseler için bkz., AŞS., 552/276, 547/72.

[95] Bu amaçla tevzi defterlerinin senede iki defa tevzi olunması ve yapılan masrafların isimleri ve yerleri malum olarak kaza mahkemelerinden birer suretinin İstanbul'a gönderilmesi hususunda pek çok ferman sadır olmuştur. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz., 4. bölüm, Avarız-ı Divaniyye başlıklı kısım.

[96] AŞS., 555/99, 557/65, 556/42, 556/177, 555/96, 553/252, 553/254.

[97] AŞS., 556/188, 552/318, 552/341

[98] AŞS., 555/123, 555/89, 547/107.

[99] AŞS., 555/50.

[100] AŞS., 548/71.

[101] Yücel Özkaya, a.g.e, s.151.

[102] AŞS., 550/169. Diğer bir misal için bkz., 548/88. Bu ve benzeri davranışları, incelediğimiz dönemde ayanlık iddiasında bulunan zümrelerin birbirleri ile mücadelelerinde de sıkça görmekteyiz. Mesela, evasıt-ı Muharrem 1193 / (28 Ocak)-(07 Şubat) 1779'da Karahisar-ı Sahib ahalisinden "eşirra ve müfsid makûlesinden" Arzmanoğlu Sadık ile Çeribaşıoğlu isimli şahıslar kendilerine tabi birkaç "eşirra" ile, Karahisar-ı Sahib sakinlerinden ve Hz. Mevlana sülalesinden es-Seyyid Esad Efendi'ye, ayanlık iddiasında bulunduğu ve salyaneden kendisi için para aldığı şeklinde iftirada bulunarak hakkında ferman sadır olmasına sebep olmuşlar ancak, Karahisar-ı Sahib mahkemesine iştirak eden

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib ayanları arasında ayanlığı ele geçirme mücadeleleri de eksik olmamıştır. Bilhassa Turunçzade ve Mollazadeler arasındaki mücadeleler uzun süre hem bölge halkını hem de devleti rahatsız etmiş, aynı zamanda mütesellimlik vazifesini de ellerinde bulunduran bu zümreler, yukarıda da bahsettiğimiz türden bazı müeyyidelerle te'dib edilmeye çalışılmıştır[103]. Ayrıca devlet bu yerli güçlerin mukavemetini bertaraf etmek için merkezden (İstanbul) mütesellim tayin etme yoluna gitmiş ise de bunlar, yerli ayanların baskısıyla firar ya da istifa etmek zorunda bırakılmışlardır[104].

Merkezden gönderilen mütesellimlerin mal, eşya ve servetlerinin şehir hanedanına nazaran yok denecek kadar az olması ve bu vesile ile yerli hanedana göre daha az nüfuz sahibi olmaları dolayısı ile devletin ve sancak beyinin gelirlerini toplayamamaları, ayanlığın daha da kuvvetlenmesini ve gelişmesini intac ettirmiştir. Kendilerine tahsis olunan vergilerin toplanamaması da paşaların merkezden atanan bu kimseleri tercih etmemelerine sebep olmaktaydı[105].

Ayanların, yolsuzlukları ve birbirleri ile mücadeleleri vesilesiyle halka ve devlete verdikleri zararları önleyebilmek için ayanlık seçimi ve ayanların hareketlerinin belirli bir nizama sokulması yolunda çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bu cümleden olarak 1178 / 1764-65 senesinde Rumeli'nin, 1179 / 1765-66'da da Anadolu'nun üçer kollarına gönderilen Hatt-ı Hümayun ile, ayan olacak kimselerin halk tarafından seçilerek, o kaza, kasaba ve belde halkı seçilen kimseyi ayanlığa kabul ettiklerine dair ilam ve mahzarlarını İstanbul'a gönderecek ve sadrazam tarafından nasbına icazeti şamil mektup ve kaime valilere ulaşmadan ayanlık buyuruldusu ve mürasele verilmeyecektir[106]. Ancak, 1182 / 1768'de zuhur eden savaş münasebetiyle, ayanların mühim vazifelerinden olan deve, katır, bargir mübayaaası ve sair "umur-ı mühimmeden" olan işlerin aksamaması için ayan

---

bütün ulema, şurefa, ayan ve köy ihtiyarları bu suçlamaların asılsız olduğunu ifade etmişlerdir. Bkz., AŞS., 553/21.

[103] Bununla beraber devlet, ayanların bölgelerindeki siyasî nüfuzlarını dengede tutmak amacıyla birbirleri arasındaki mücadelelerden istifade etme yoluna gitmiştir. Ağır cezalara çarptırılıp memlemeket umuruna iştirak etmekten men edilmelerine rağmen mütenaviben iş başına getirilmeleri bu vaziyetin bir göstergesi olmalıdır.

[104] ".....taşraludan aheri nasb u tayin olundukta bir takrib kimini firar ve kimini istifa ittirderek daima kendülerini mütesellim olmak hasebiyle ....." bkz., AŞS., 557/65.

[105] Yücel Özkaya, a.g.e, s.149.

[106] AŞS., 550/304, 553/38.

tayininde uzun zaman alan, sadrıazama ilam gönderme ve cevabını bekleme uygulaması geçici olarak kaldırılmış ve "nizam-ı kadim" üzere bir kazanın ayanı öldüğünde veyahut zulüm ve cevr sebebiyle görevden alındığında o belde ve kaza ahalisi ale'l-umum kimi ayanlığa talep ederler ise bu suretle seçilen kimse "marifet-i şer'le ve cümle ittifakı ile" ayan tayin edilecektir[107].

Evahir-i Rebiu'l-evvel 1193 / (07-17) Nisan 1779 tarihinde yayınlanan bir ferman ile, halk tarafından seçilen ayanın sadrazamlık makamına gönderilen ilam ile bildirilmesi ve sadrazam tarafından nasbına icazeti şamil mektup ve kaimenin valilere gönderilerek akabinde verilecek ayanlık buyuruldusu ile göreve getirilmesi usulü tekrardan getirilmiştir[108].

Evail-i Cemaziye'l-evvel 1198 / (23 Mart)-(01 Nisan) 1784 tarihinde yayınlanan bir başka fermanda da, daha öncekiler gibi halk tarafından seçilen ayanın sadrazam mektubu olmaksızın atanmaması belirtilmekte, "ayanlık nasbının mücerred ve himayet-i raiyyet içün olup askeri taifesinin müdahale edecekleri serdarlık misillü umur-ı askeriyyeden olmamağla ber-mukteza-yı şurût a'yan azl u nasbında askeri taifesinin karıştırılmaması" istenmektedir[109].

Ayanlık seçimi ve ayanların hareketlerinin belirli bir nizama konulması hususunda evail-i Cemaziye'l-ahir 1200 / (01-10) Nisan 1786 tarihinde yayınlanan bir başka fermanla[110] yukarıda bahsettiklerimizden daha geniş kapsamlı bir düzenlemeye gidilmiştir. 1765-1768 ve 1771-1774 yılları arasında iki defa sadaret makamına getirilen ve Sultan III. Mustafa'nın sadrazamı olan Muhsinzade Mehmed Paşa tarafından hazırlanan nizamnamenin bir benzeri olan[111] bahis konusu fermana göre:

1. Osmanlı Devleti içerisindeki beldelerde yaşayan insanlar işlerini görecek olan ayanları ittifakla kendileri seçecekler, seçilen kimsenin vasıflarını ve ayanlığa ehliyetli olup olmadığını İstanbul'a bildirecekler.

---

[107] AŞS., 550/304.
[108] AŞS., 553/38.
[109] AŞS., 555/13.
[110] AŞS., 555/97.
[111] Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnamelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", *Belleten*, XXXVIII / 159, (1974), s.485-486; Rifat Özdemir, a.g.e, s.169.

2. Ayan seçiminde kaza halkı arasında ittifak hasıl olmaz da ikiye ayrılırlarsa, her iki tarafın da desteklediği adaylar araştırılıp "hüsn-i hali" tercih edilecek veyahut ayanlık işine muktedir hariçten bir kimse sadrazam reyiyle atanacaktır.

3. Ayan olarak seçilecek kimsenin eline "vali-i vilayet" veyahut "hakim-i memleket" e hitaben "kaime ve mektup" verilecek ve bu suretle sadrazam senedi verilmeksizin hiçbir yerde ayan seçilmeyecektir.

4. Seçilen ayanlar, fakir halktan kendileri namına bir akça dahi almayacaklar, aldıkları duyulursa haklarından gelinecek.

5. Bu nizama aykırı olarak ayanlar, akça karşılığında valilerden ayanlık buyuruldusu almayacaklar, "bizim bu mesnedi almaya şu kadar masrafımız oldu ve sizin uğrunuza harcadık" diyerek tekalif defterlerine lüzumundan fazla akça yazmayacaklar.

6. Ayanlar, kadı, naib ve taraftarlarına reaya sırtından rüşvet vererek ayanlığa ehliyetli olduklarına dair arz ve mahzar almayacaklar.

7. Ayanlık mücadelesine son verilip, bu vesile ile fakir halk zarara maruz bırakılmayacak.

8. Bundan böyle "ayanlık" lafzı kaldırılacak, yerine ahali ve reaya, aralarından bir "şehir kethudası" seçeceklerdir.

Ancak, bu uygulama da fazla uzun sürmemiş, yaklaşık 1 yıl sonra, evail-i Receb 1201/ (19-28) Nisan 1787 tarihinde Karahisar-ı Sahib, Uşak ve Denizli kadılarına hitaben gönderilen emr-i şerif'le, bu tarihlerde Rusya ile Osmanlı Devleti arasında vuku bulan münazaadan dolayı "umur-ı mühimme-i müsta'cile ile memur mübaşirler ve gerek ahali-yi reaya ve beraya cümlesi zahmet-i meşakkat üzere olduğundan eşkıya ve hırele makuleleri ferce bulduğu" için tekrar "hanedan ve umûr-ı dîde ve mücerrebü'l-etvâr" olan kimselerin mübaşir marifeti ve marifet-i şer'le ayan nasb olunması kararlaştırılmıştır[112].

Evahir-i Rebiu'l-evvel 1205 / (27 Kasım)-(07 Aralık) 1790 tarihinde yayınlanan Hatt-ı Hümayun ile, daha önce "her mahalde birer şehir kethudası nasb ve

[112] AŞS., 555/149.

mecmu' ayanlığa müteferri' hususatı şehir kethudaları rü'yet eylemek üzere" tamamen kaldırılan ayanlık lafzı -ayanların atanmasına valiler ve sair görevlilerin müdahil olmayıp, ahali tarafından seçilmesi ve ayanlık için ferman, mektup ve buyuruldu verilmemek ve rüşvet ile ayan tayin edilmemek şartıyla- tekrardan ihdas olunmuştur. Zira "şehir kethudaları dahi sahib-i nüfuz makulesinden olmayup, aceze güruhundan olduklarından ahali beyninde itibarları olmayup, yine ol mahalde iş gören ve nüfuzu cari olan ahalinin müteayyen ve kişizadeleri olup lakin zahiren a'yan tabiri olmadığından, Devlet-i Aliyye'nin umurunu rü'yet iktiza etse "biz a'yan değiliz, işe karışmayız" deyü şehir kethudasını irae ve ol dahi hod be-hod bir hususu rü'yet ve hükkam ve mübaşirana cevab virmeğe kadir olmamakta" idi[113].

Ayanlık kurumu, Tanzimat'ın ilanından önce bazı bölgelerde, Tanzimat sonrasında da tamamen ortadan kaldırılmış ancak, ayan menşeli kimseler daha sonraki düzenlemelerle hasıl olan meclislerde şehir ve kasaba yönetiminde etkinliklerini uzun süreler muhafaza ettirmişlerdir[114].

Ayanlar ile ilgili verdiğimiz bu malumattan sonra incelediğimiz dönemde belgelerde adlarından sıkça bahsedilen Karahisar-ı Sahib ayanlarından bazıları hakkında da malumat vermeye çalışalım[115]:

a- Turunçzadeler:

İncelediğimiz dönem itibarıyla belgelerde ismine ilk olarak rastladığımız Turunçzadelere mensub kişi, 1 Safer 1163 / 10 Ocak 1750'de Karahisar-ı Sahib mütesellimi olan Turunç el-Hac Mustafa Ağazade Ali Ağa'dır. 25 Rebiu'l-ahir 1163 / 3 Nisan 1750'ye tadar bu görevi sürdüren Ali Ağa[116], daha sonra 12 Safer 1164 / 10 Ocak 1751– 22 Receb 1164 / 16 Haziran 1751[117], Selh-i Ramazan 1169 / 28 Haziran

[113] AŞS., 556/119; krş. BOA., Cevdet, Dahiliye, 1409.
[114] Musa Çadırcı, a.g.e, s.37.
[115] XVIII. yüzyılın sonları ve XIX.. ilk yarısında Karahisar-ı Sahib ayanları hakkında teferruatlı bilgi için Bkz., Yalçın Ölmez, Karahisar-ı Sahib Sancağı'nda Ayanlık Müessesesi (1784-1848), Hacettepe Ün. Sosyal Bilimler Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1991.
[116] AŞS., 547/97.
[117] AŞS., 547/153.

1756 – 28 Safer 1172 / 31 Ekim 1758[118], 10 Şevval 1176 / 24 Nisan 1763 – 1 Şevval 1179 / 13 Mart 1766[119] tarihleri arasında da defaatle mütesellimlik yapmıştır[120].

Hakkında çok fazla bilgi edinemediğimiz Ali Ağa'nın, Evasıt-ı Rebiu'l-ahir 1194 / (15-25) Nisan 1780 tarihli bir belgede, Nevşehir'den Aydın tarafına giderken Karahisar-ı Sahib'e uğrayan bir kişinin atını gasbettiği ve daha sonra adamları ile bu kişiyi ve oğlunu öldürdüğü iddia edilmektedir[121].

Turunçzadelerin ikinci temsilcisi olarak Mustafa Ağa'yı görmekteyiz. 15 Şevval 1167 / 5 Ağustos 1754 – 1 Rebiu'l-evvel 1168 / 16 Aralık 1754 tarihleri arasında mütesellimlik yapan Mustafa Ağa[122], 1160 / 1747'de Kalebaşı mahallesindeki konağının önünde bir mektep yaptırmıştır[123].

Mustafa Ağa'dan sonra Turunçzade Seyyid Hasan Ağa, 1775 Nisanında Karahisar-ı Sahib mütesellimi olarak atanmıştır[124]. Daha sonra, Evasıt-ı Safer 1189 / (12-22) Nisan 1775 – Evasıt-ı Cemaziye'l-evvel 1190 / (27 Haziran)-(7 Temmuz) 1776[125], Evail-i Zi'l-ka'de 1202 / (3-12) Ağustos 1788 – 18 Şevval 1204 / 1 Temmuz 1790[126], Evahir-i Safer 1205 / (29 Ekim)-(7 Kasım) 1790 – Evail-i Zi'l-ka'de 1206 / (21-30) Haziran 1792[127], 1 Rebiu'l-ahir 1207 / 16 Kasım 1792 – 1 Receb 1207 / 12 Şubat 1793[128] tarihlerinde de mütesellimlik yapan Hasan Ağa'nın Evasıt-ı Rebiu'l-ahir 1205 / (17-26) Aralık 1790'da Karahisar-ı Sahib kazası ve köylerinden 350 nefer piyade askeri tedarik ederek ve kendisi de "sergerde" olarak başlarında olmak üzere ilkbaharda Ordu-yı Hümayun'da bulunmak üzere, yerine bir vekil tayin ederek sefere katılması istenmiş[129] ancak, Hasan Ağa sefere iştirak etmediği gibi halktan tahsil

---

[118] AŞS., 546/336.
[119] AŞS., 548/373.
[120] Bkz., tablo 2.
[121] AŞS., 553/10.
[122] AŞS., 546/159.
[123] Süleyman Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, c.II, Afyon, 1991, s.79.
[124] Yücel Özkaya, a.g.e, s.221.
[125] AŞS., 552/66, 552/86.
[126] AŞS., 555/238, 556/23, 556/61, 556/77.
[127] AŞS., 556/117, 556/127.
[128] AŞS., 556/180.
[129] AŞS., 556/125.

ettiği 27500 kuruşu da yediğine dair vücuh-ı ahali tarafından takrirde bulunulmuştur[130].

Evasıt-ı Zi'l-hicce 1206 / (30 Temmuz)-(9 Ağustos) 1792 tarihli bir belgeye göre de Hasan Ağa, beraberindeki adamları ile Sincanlı kasabasına tabi Kılıçarslan köyü sakinlerinden Ali Sipahizade Halil isimli şahsın evini basıp, haksız yere 500 kuruş nakit akçasını ve 100 kile buğday ve 200 kile arpa, saman ve sair zehairini çalmıştır[131].

Evasıt-ı Cemaziye'l-evvel 1190 / (27 Haziran)-(7 Temmuz) 1776'da mütesellimliği Hasan Ağa'dan devralan ve 15 Receb 1191 / 19 Ağustos 1777'ye kadar bu görevi yürüten Turunçzade Süleyman Ağa, "sadakati ve fukara ve zuafayı her zaman himayet ve sıyaneti" münasebetiyle bu zaman zarfında defaatle görevlendirilmiştir[132]. Daha sonra görevden alınarak yerine Duhani Mehmed Ağa atanmıştır[133].

Turunçzade Süleyman Ağa, mütesellimlikten alındıktan sonra ayan olmak için mücadeleye girişmiş, bu vesile ile gerek Karahisar-ı Sahib'de ve gerekse diğer kazalarda tedirgin edilen halk, Süleyman Ağa hakkında pek çok şikayetlerde bulunmuştur[134]. Bu vesile ile belgelerin bir kısmında "eşkıya"[135] ve "müfsid"[136] olarak nitelendirilen Süleyman Ağa'nın yaptığı iddia edilen "zulm ü taaddi" lerin bazılarını şöyle sıralayabiliriz[137]:

---

[130] AŞS., 556/127.
[131] AŞS., 556/167.
[132] AŞS., 552/164, 552/183, 552/192, 552/216.
[133] AŞS., 552/248.
[134] Mesela, Evail-i Cemaziye'l-evvel 1200 / (2-11) Mart 1786'da Karahisar-ı Sahib'de sakin ulema, suleha, sadat-ı kiram vs. mahkemeye gelerek Turunçoğlu Süleyman'ın 15 seneden beri kah mütesellim, kah ayan olarak Karahisar-ı Sahib kazası ve diğer kazalarda olmadık zulümlerde bulunduğunu ifade etmişler, bunun üzerine Karahisar-ı Sahib Naibi Mehmed Zihni Efendi'nin yazdığı mektup ile İstanbul'a ihzarı hakkında Padişah tarafından emir sadır olmuştur. Bkz., AŞS., 555/87, 555/88.
[135] AŞS., 552/318.
[136] AŞS., 553/252.
[137] Gerek Turunçzadeler ve gerekse -ileride temas edileceği üzere- diğer ayanlara itham edilen suçlar, bazan iftira olmaktan öteye gitmemektedir. Ayanlar arasındaki mücadelelerin yoğunlaştığı dönemlerde bu tür suçlama ve ithamların artmış olması, birbirlerini rakip olarak gören ayanların kendilerine taraftar olarak gördükleri şahıs ve grupları telkin ve tacizlerle böyle bir yola sevketmiş olabileceklerini akla getirmektedir. Mesela bkz., dip not 102.

Evasıt-ı Receb 1193 / (24 Temmuz)-(3 Ağustos) 1779 'da yardımcısı Seyyid Esad isimli şaki ve yanlarındaki 5 kişi ile beraber akşam üzeri Karahisar-ı Sahib sakinlerinden Süleyman isimli bir şahsın sokak kapısını kırarak evine girip hamile karısını dövmüş, bir küçük oğlunu öldürmüş, bununla da kalmayıp bir kızını da kaçırıp konağında hapsederek ırzına geçmiş, ayrıca bir keresinde 350, bir keresinde de 34 kuruşunu aldırmak için adı geçen şahsın üzerine adamlar göndermiştir[138].

Evahir-i Şevval 1193 / (31 Ekim)-(9 Kasım) 1779'da vilayet masrafları ismiyle kaza halkına her bir sene 50'şer, 60'ar kese akça tevzi ederek 3 sene boyunca bunu halktan tahsil etmiştir[139].

Evail-i Rebiu'l-ahir 1197 / (6-15) Mart 1783'te Kandilcioğlu Mustafa isimli müfsid ve avenesinden 150 kadar adamı başına toplayarak Karahisar-ı Sahib mahkemesini basmış, halkı korkutarak ve bu suretle "hüsn-i halini" belirten bir kıt'a i'lam ve mahzar alarak İstanbul'a firar etmiştir[140].

Evasıt-ı Receb 1197 / (11-21) Haziran 1783'te Şuhud kasabasını basarak "hetk-i ırz, katl-i nüfus ve gasb-ı emval" e kalkışmıştır[141].

Bütün bu davranışları yüzünden şikayet edilen Süleyman Ağa ve adamları mahkemeye çağırılmışlar fakat bunlar mahkemeye gelmedikleri gibi Karahisar-ı Sahib'den de kaçmışlardır. Süleyman Ağa, Kandilcioğlu Mustafa ile beraber Tavaslı Ömer'in himayesine girerek orada gizlenmiş, bunun üzerine mallarının mahkeme kararıyla zapt edilmesi hususunda ferman sadır olmuştur[142].

Daha sonra Limni adasına sürülmüş olan Süleyman Ağa[143] buraya gideceği esnada, Karahisar-ı Sahib'de bulunan "ulema, suleha, eimme, meşayıh, sadat-ı kiram ve sair reaya ve beraya" hepsi mahkemeye gelerek Süleyman Ağa'nın affını talep etmişler, bunun üzerine artık ayanlık işlerine karışmamak şartıyla affedilmiştir[144].

---

[138] AŞS., 553/44.
[139] AŞS., 553/69
[140] AŞS., 553/252
[141] AŞS., 553/285
[142] AŞS., 552/276. Krş., Yücel Özkaya, a.g.e, s.222; Süleyman Gönçer, a.g.e, s.281.
[143] AŞS., 552/318
[144] AŞS., 553/115

Diğer bir hanedan olan Mollazadeler ile Turunçzadeler arasındaki ayanlık mücadelesinde Süleyman Ağa'nın oldukça faal bir rol oynadığı gözlemlenmektedir. Bu mücadeleler esnasında bir ara Süleyman Ağa'nın şehre girmesi yasaklanarak 40 000 kuruş nezre bağlanmış, mallarına el konmuştur[145].

Süleyman Ağa, Şevval 1211 / Nisan 1797'de Konya Beylerbeyi, 4 Zi'l-hicce 1213 / 9 Mayıs 1799'da Karahisar Valisi olarak atanmıştır. Daha sonra 500 neferlik asker ile Kıbrıs muhafazasına tayin edilen Süleyman Ağa, Receb 1214 / Kasım-Aralık 1799'da Kıbrıs'ta vefat etmiştir[146].

Turunçzadeler, sahip oldukları servetin bir kısmını vakıflar tesis etmek suretiyle çeşitli hayır kurumlarına sarf etmişlerdir. Bu cümleden olarak Turunçzade Mustafa Ağa b. el-Hac Ali Ağa, 1163 / 1749-50'de Kahil mahallesinde bir mektep bina etmiş, Kahil ve Sinan Halife mahallelerinde menzil ve Tuz Pazarı'nda bulunan Kadı Hamamı, Uzunçarşı'da bulunan Müftü Hanı ve Tahıl Pazarı yakınındaki arsa ve hanın kirasını bu mektebin görevlilerine ve tamirat masraflarına vakfetmiştir[147].

11 Rebiu'l-evvel 1197 / 14 Şubat 1783 tarihinde Turunçzade Süleyman Ağa b. Ali Ağa, Kızılçam yakınlarında Serdaroğlu Değirmeni olarak bilinen değirmenin senelik hasıl olan icarının ¼'lük hissesini Karahisar-ı Sahib'de bina ettiği medresenin müderrislerine vakfetmiştir[148].

Süleyman Ağa'nın kardeşi olan Turunçzade Ahmed Ağa ise, Otpazarı Camii yakınındaki bir terzi dükkanının ve Kasap Mandaoğlu dükkanı karşısındaki bir çubukçu dükkanının icarını biraderinin yaptırdığı medresenin müderrislerine vakfetmiştir[149].

b- Mollazadeler:

Hz. Mevlana soyundan gelen[150] Mollazadelere mensup olarak incelediğimiz dönemde ayanlık ve mütesellimlik yapmış olan iki isim karşımıza çıkmaktadır.

---

[145] AŞS., 555/96
[146] Süleyman Gönçer, a.g.e, s.281.
[147] AŞS., 547/121; VGMA., df. no.31, s.185. Bkz., 2. bölüm, Turunçzade Mustafa Mektebi başlıklı kısım.
[148] AŞS., 553/317.
[149] AŞS., 553/318; VGMA., df. no.228, s.93.
[150] Süleyman Gönçer, a.g.e, s.286.

Bunlardan birincisi Mollazade Derviş Mehmed Ağa, diğeri ise, oğlu Hacı Ahmed Ağa'dır.

Belgelerde bazan Derviş Mehmed Ağa, bazan da Seyyid Mehmed Ağa olarak zikredilen şahıs hakkında çok fazla bilgi elde edememekteyiz. Ancak 1191 / 1777 ve 1202 / 1787-88 tarihleri arasında mükerrer olarak Karahisar-ı Sahib mütesellimliği yaptığını belgelerden tespit edebilmekteyiz[151].

Mollazadeler içerisinde en aktif olarak gördüğümüz şahıs Mollazade Derviş Mehmed Ağa'nın oğlu Hacı Seyyid Ahmed Ağa'dır. Bir zamanlar 21359 akça zeamet ile Kırhisar nahiyesine bağlı Keçibaşlu köyü zaimliği yapmış olan Ahmed Ağa, Şuhud, Çay ve Karamık kazaları naiblerinin İstanbul'a gönderdikleri bir mektupla, sefer-i hümayuna gitmekten ictinab etmesi ve kazalarda mutasarrıf adına fazla para toplaması gibi suçlarla itham edilerek, bu zeameti elinden alınmıştır[152].

Daha sonra alaybeyisi bayrağı altında sefere katılması hususunda gönderilen emr-i şerife rağmen Seyyid Ahmed Ağa, ayanlık iddiasıyla itaatsizliğe devam etmiş, Çaruk Abdullah, Cingane Kasım, Sarhoş İsmail, Kör Ömer, Bayramoğlu Ömer ve Kel Mustafa isimli eşkıya ve 60 kadar avenesiyle Karahisar-ı Sahib, Şuhud ve Çay kazaları köylerinde dolaşarak halka zarar vermeye devam etmiştir[153].

Daha önce Karahisar-ı Sahib alaybeyiliği görevinde de bulunan Seyyid Ahmed Ağa, bir zamanlar "hilâf-ı şurût" davranışlarından dolayı Kıbrıs'a sürülmüş, ancak, bir şekilde kurtularak mahkemeyi basmış ve zamanın hakimini korkutarak eşyasını yağmalamıştır. Bunun üzerine Seyyid Ahmed Ağa ve aveneleri Karahisar-ı Sahib kazasına girmemek şartıyla 20000 kuruş nezre bağlanmışlardır[154].

23 Rebiu'l-evvel 1202 / 2 Ocak 1788'de tekrar mütesellimliğe getirilen Ahmed Ağa, bu görevin daha sonra Turunçzadelere verilmesi üzerine, ayanlığı tekrar elde etme yolundaki gayretlerini daha da artırmıştır. Bu münasebetle halka zulüm yaptığı gerekçesiyle 20000 kuruş nezrin yanında Bozcaada'ya sürgün edilmesi de

---

[151] Bkz., tablo 2.
[152] AŞS., 555/225.
[153] AŞS., 556/26.
[154] BOA., Cevdet, Dahiliye, 16828.

ferman olunmuş, ancak hakkındaki ithamların iftira olduğu anlaşılınca hem sürgün hem de nezr cezaları kaldırılmıştır[155].

Evasıt-ı Ramazan 1209 / (31 Mart)-(10 Nisan) 1795 tarihinde gönderilen bir ferman ile, Mollaoğulları ve Turunçzadeler arasında hasıl olan ayanlığı ele geçirme münazaa ve münakaşalarına son vermek için her iki taraftan da bir miktar para alınarak kaza masraflarına sarf olunmak üzere Karahisar-ı Sahib bedestanına sermaye olarak verildiği belirtilmekte ve bundan sonra ayanlık mücadelelerine son vermek ve memleket işlerine karışmamak şartıyla her iki tarafın da nezr cezalarının kaldırıldığı bildirilmektedir[156].

Bununla beraber Seyyid Mehmed Ağa'nın daha sonra, Evail-i Muharrem 1212 / (26 Haziran)-(5 Temmuz) 1797 'de "iyi hali göz önünde bulundurularak" dönemin Karahisar-ı Sahib mutasarrıfı Osman Paşa tarafından tekrar mütesellimliğe getirildiğini görmekteyiz[157].

Receb 1227 / Temmuz 1812'de vefat etmiş olan[158] Mollaoğlu Seyyid Ahmed Ağa, Karahisar-ı Sahib'de ayanlık ve mütesellimlik faaliyyetlerinden başka bazı hayır işleri ile de uğraşmıştır. 10 Muharrem 1216 / 23 Mayıs 1801'de Mürdümek Sultan civarında yaptırdığı bir medrese ile Akmescid Sıbyan mektebine 3 han, 21 dükkan, 1 fırın ve 1 attar dükkanı vakfetmiştir[159].

c- Abdülbakizadeler:

XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki kadar etkin olmamakla birlikte 1724'lerde de mevcudiyetini gördüğümüz[160] Abdülbakizadeler'den incelediğimiz dönem itibarıyla isimlerine en çok rastladığımız kişiler, 1166 / (1752-53) – 1180 / (1766-67)

---

[155] AŞS., 557/65.
[156] BOA., Cevdet, Dahiliye, 3308.
[157] AŞS., 557/151, 557/152.
[158] Süleyman Gönçer, a.g.e, s.286.
[159] VGMA., def. no. 1/1212, s.280.
[160] Nitekim, 27 Kasım 1724 tarihinde, İran savaşları sebebiyle Karahisar-ı Sahib sakinlerinden Abdi Ağaoğlu diye tanınan ve gedikli sipahilerden Abdülbaki Ağa'nın, Ser-asker Abdullah Paşa'nın Tebriz için görevli askerlerine verilecek tayinat, zahire, cebehane, tophane ve sair levazımat için gerekli hayvanları tedarik ederek ve develerin yanına Karahisar-ı Sahib ayanı olarak başbuğ tayin olunduğunu görmekteyiz. Bkz., Yücel Özkaya, a.g.e, s.154.

tarihleri arasında muhtelif dönemlerde mütesellimlik yapmış olan Baki Ağa-zade Ahmed Ağa ve kardeşi Abdullah Ağa'dır[161].

Haklarında yapılan şikayetler ve yakalanarak mahkemeye çıkarılmaları hususundaki belgelere bakılacak olursa, Abdülbakizadeler'in de diğer yerli hanedanlar gibi ayanlık mücadelesi dolayısı ile halka pek çok sıkıntı çektirdikleri söylenebilir. Bu cümleden olarak her iki kardeşin de adlarının karıştığı bu faaliyetlerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Evahir-i Zi'l-hicce 1171 / (25 Ağustos)-(3 Eylül) 1758 tarihinde, eski naib Şükrü Mehmed ve Gavur İmam isimli müfsid ile anlaşarak Karahisar-ı Sahib Mutasarrıfı Ebubekir Paşa'ya para vermek suretiyle Burmalı mahallesinden Hacı Abdullah b. Mustafa isimli şahsı haksız yere suçlayarak katledilmesine vesile olmuşlar, bunun üzerine Mutasarrıf Ebubekir Paşa ile beraber İstanbul'a ihzar edilmeleri hususunda ferman sadır olmuştur[162].

18 Receb 1175 / 12 Şubat 1762'de Tuğlu Bölükbaşı ve Etmekçioğlu isimli şakileri himaye ettikleri gerekçesiyle Divan-ı Anadolu (Kütahya)'ya ihzarları hakkında buyuruldu gönderilmiştir[163].

Bakiağazadeler'in diğer güçlü ayanlar gibi mühim görevler üstlendiklerini de görmekteyiz. Nitekim, 27 Muharrem 1179 / 16 Temmuz 1765'te Kütahya'dan gönderilen bir buyuruldu ile, Haymana taraflarına yaklaşan "kapusuz levendat taifesi"nin yakalanarak öldürülmeleri için Turunçzade Ali Ağa ile beraber Bakiağazade Ahmed ve kardeşi Abdullah Ağaların toplam 400 süvari ile vakit geçirmeden Anadolu Eyaleti valisi Ali Paşa'nın maiyyetine iştirak etmeleri istenmiştir[164].

Abdülbakioğulları'ndan, incelediğimiz döneme ait belgelerde ayan ya da mütesellim olarak ismine rastladığımız üçüncü bir kişi bulunmamakla birlikte, Ahmed Ağa'nın oğlu Süleyman Paşa'yı da burada zikretmek yerinde olacaktır.

---

[161] Bkz., tablo 2.
[162] AŞS., 548/71, 548/88. Bakiağazadelerin Karahisar-ı Sahib mutasarrıfına şikayette bulunarak istedikleri kişiyi öldürtmeleri hakkında bir başka misal için bkz., AŞS., 550/169.
[163] AŞS., 548/316.
[164] AŞS., 550/80.

Süleyman Paşa, enderunda yetişerek sancağa çıkmış, sancak beyliği ve valilik yapmıştır. Genç yaşta hastalanarak 1185 (1771)'de vefat etmiştir[165].

Yukarıda bahsettiklerimizden başka, daha zayıf olan ya da ayan olamayıp kuvvetli bir ayanın taraftarı olarak faaliyetlerde bulunmuş yerli hanedana mensup kişi ve zümreler de mevcut idi. Bunlardan bir kısmı belgelerde ayan olarak zikredilmediği halde halk nezdinde sahip oldukları nüfuz itibarıyla ve faaliyetleri dolayısıyla ayan olarak nitelendirilebilecek kimselerdi. Bunları da şu şekilde sıralayabiliriz:

Duhani Ahmed Ağa[166], Arzmanzade Seyyid Mustafa Ağa[167], Arzmanzade Sadık Ağa[168], Seyyid Es'ad Efendi[169], Kandilcioğlu Mustafa Ağa[170], Kandilcioğlu Yusuf Ağa[171], Yakalıoğlu Hacı Abdullah Ağa[172], Sucuoğlu (Ali Ağa)[173], Ağzıkaralı Mustafa Ağa[174], Seyyid Mehmed Arif Ağa[175], Köleoğlu Hacı Ali Ağa[176], Kaburcuoğlu Mustafa Ağa[177], Oynağanlıoğlu Hüseyin (Şuhud kazası ayanı)[178], İsmail Bey (Sincanlı kazası ayanı)[179], Ömer Paşazade Ömer (Karamık kazası şehir kethudası), Oruçoğlu Kara Mehmed (Çay kazası şehir kethudası), Hacı Haliloğlu Hacı Ali (Sandıklı kazası şehir kethudası)[180], Ebubekirzade Feyzullah Efendi (Sandıklı kazası ayanı)[181].

---

[165] Süleyman Gönçer, a.g.e, s.271.
[166] AŞS., 555/7, 555/28, 552/248, 553/171. İncelediğimiz dönemde birkaç defa müteselimlik de yapmıştır. Bkz., tablo 2.
[167] AŞS., 548/102. 28 Safer 1172 – 6 Şevval 1172 tarihleri arasında müteselimlik yapmıştır. Bkz., tablo 2.
[168] AŞS., 553/21.
[169] Hz. Mevlana sülalesinden ve kuzattan. AŞS., 553/21, 550/104, 555/89, 553/227.
[170] AŞS., 556/188, 557/8, 557/65, 552/276, 556/25, 556/41.
[171] AŞS., 550/103.
[172] AŞS., 556/101, 557/7.
[173] AŞS., 547/107.
[174] AŞS., 550/104.
[175] AŞS., 556/42.
[176] AŞS., 556/42.
[177] AŞS., 553/229.
[178] AŞS., 556/130.
[179] AŞS., 547/20, 547/72.
[180] AŞS., 556/87, 556/130.
[181] BOA., Cevdet, Dahiliye, 309.

4- Alaybeyi:

Alaybeyi, bir sancaktaki veya beylerbeyilikteki timarlı sipahilerin en üst derecede amiri olup serbest timara sahip idi[182]. Timarlı sipahilerin bir kumandaya bağlanma itibarıyla sahip oldukları hiyerarşik sisteme baktığımızda alaybeyilerin yeri şu şekilde tayin olunabilmektedir: Her kazadaki timarlılar, başlarında bir çeribaşının bulunduğu bir bölük teşkil etmekte, birkaç kazanın timarlıları başlarındaki çeribaşıları ile birlikte bir sancak oluşturmakta, bunların başında da alaybeyi bulunmakta idi. Alaybeyinin üstünde de bütün bölgenin komutanı olarak Sancakbeyi yer almakta idi[183].

Alaybeyleri, sancak veya eyalet mutasarrıflarının mektubu, kadı'nın arzı, zuema ve erbab-ı timarın mahzarları[184] ile tayin ve azl edilmekteydiler. Nitekim, 28 Şevval 1188 / 1 Ocak 1775'te, Karahisar-ı Sahib sancağı alaybeyisi olan Çelikoğlu İbrahim, "sancaklısunun zuema ve erbab-ı timarını birer vech ile tecrim ve tekdir eylemek adet-i müstemirresi olmaktan naşi" zuema ve erbab-ı timarın emniyyet ve rahatlarını bozması ve böylece askeri nizamın bozulmasına sebep olması üzerine görevden alınarak yerine, Karahisar-ı Sahib mutasarrıfı Ahmed Paşanın mektubuyla "inha ve iltimas", Karahisar-ı Sahib kadısı Yusuf Efendi'nin "arzı", zuema ve erbab-ı timarın da "mahzar" etmeleriyle daha önce Karahisar-ı Sahib alaybeyiliği yapmış olan ve "cümlenin muhtarı, zuema ve erbab-ı timar ile hüsn-i zindeganesi olup her vechile kendisinden hoşnud ve şükran üzere olunduğuna binaen"Seyyid Mehmed Said veled-i Abdurrahman Çavuş getirilmiştir[185].

İncelediğimiz dönemde alaybeyi olabilecek kişilerin sahip olmaları gereken nitelikleri ve bu kişilerin görevleri hakkında bazı bilgileri, şer'iyye sicillerindeki muhtelif kayıtlardan tespit etmemiz mümkün olabilmektedir.

---

[182] Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara, 1989, s.46; Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara, 1991, s.50.

[183] Mustafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş Devrinde Esas Düzen", *TAD.*, III / 4-5, Ankara, 1965, s.156.

[184] Alaybeyinin atama ve azlinde vilayet sipahilerinin görüşleri dikkate alındığı gibi, bu hususta tek bir isimde ittifak sağlamaları da istenmektedir. "....ve zuema ve erbab-ı timar dahi arzlarında tabiiyyet-birle "falanı alaybeyi isteriz" dimeyüp, iki fırka olmayup, cümlesi birden zikr olunan evsaf ile alaybeyiliğe müstehak olan kimseyi ihtiyar ve kemal-i mertebe itaat ve inkıyad ideler..." bkz., AŞS., 556/182.

[185] AŞS., 552/32. Zuema ve erbab-ı timarın Çelikoğlu İbrahim hakkındaki şikayetleri için bkz., AŞS., 552/14.

Bu cümleden olarak, 28 Zilhicce 1172 / 22 Ağustos 1759'da Anadolu valisine hitaben gönderilen bir fermanda[186] alaybeyilerin, sancaklarının zuema ve erbab-ı timarından vakar sahibi, muktedir, asker i'maline kadir, doğruluk ve dindarlık ile mevsuf ve seçkin kimselerden nasb olunması belirtilmektedir.

Aynı fermanda alaybeylerinin zeamet ve timar tevcihi yaparken dikkat etmeleri gereken hususlar da belirtilmekte ve boşalan zeamet ve timarların "reaya ve çingâne makulesi" kişilere verilmeyip, gerektiğinde harp ve darbe ve silah kullanımına yatkın "yarar ve kişizade yiğitlere" vermeleri tenbih edilmektedir. Fermanın devamında alaybeyilerin, arzını verdikleri zeamet ve timarın senelik hasılının öşrü miktarı akça alıp, bundan daha başkaca "arz akçası" talep etmemeleri istenmektedir. Ayrıca, züema ve erbab-ı timardan çocuksuz ve kardeşsiz olarak ölenlerin görevlerini rüşvet alarak yabancılara vermeyip, sancak mülazımlarından öncelikle mülazım-ı evvel'e, kabul etmezse mülazım-ı sânî'ye, o da kabul etmezse mülazım-ı sâlis'e vermeleri emredilmektedir[187].

Alaybeyilerin en temel görevleri, seferler zamanında hem kendi zeametindeki askerleri hem de sancağındaki sipahileri toplayarak orduya iştirak etmekti[188]. Sefere iştirak etmeyenlerin bedeliyyelerinin toplanmasından da sorumluydular. Ayrıca valilerin emrinde olmaları hasebiyle, valinin vilayet dahilindeki asayişle ilgili askeri harekatına da iştirak ederlerdi. Eğer merkezden valiye başka bir bölgede askeri bir görev verilirse yine valiye iştirak ederler veya istenirse başka bir valinin maiyyetine de katılırlardı[189].

Alaybeyileri, maiyyetlerinde bulunan zuema ve erbab-ı timarın sefer, muhafaza, muharebe, muhasara ve kale tamiri gibi vazifelerle sancaklarından ayrılmaları vaki olmadığı sürece onları sancaklarında sakin ve bayrakları altında mevcud bulundurmak durumundaydılar[190]. Maiyyetlerinde bulunan zuema ve erbab-ı timardan şahsi işleri için İstanbul'a veya başka yerlere gitmeleri icab edenlere izinli

---

[186] AŞS., 548/149.
[187] AŞS., 553/65.
[188] AŞS., 550/280.
[189] Muhiddin Tuş, a.g.t., s.51.
[190] AŞS., 556/185.

olduklarına dair müddeti muayyen bir "arz" vermek[191], timar ve zeamet sahiplerinden adli olaylara karışanları mahkemeye çağırmak ve cezalandırmak da alaybeyilerin görevleri arasında idi[192].

Alaybeyileri, sancaklarında ne kadar zeamet ve timar olduğunu ve mutasarrıflarının kimler olduğunu bildirmek, seferden kaçmak için hileye başvuranlar var ise bunları bildirmek gibi vazifelerle de yükümlü idiler. Nitekim, Evail-i Ramazan 1206 / (23 Nisan)-(2 Mayıs) 1792 tarihinde Karahisar-ı Sahib sancağı alaybeyisi Mehmed Sadık veled-i Seyyid Mustafa'ya hitaben gönderilen bir fermanda, sancaklarında ne kadar zeamet ve timar bulunduğu ve bunların kimlerin tasarrufunda olduğu, içlerinde sıbyan ve mütekaidin kayıtlarına geçmiş ve cebelü ile diğer suretle kayıtlarına şerh düşülmüş olanlar hangileridir, bunların alaybeyilerinin bilgileri dahilinde olması gerektiği ve mevcud olmayanların ve hile ile seferden kurtulmak için tekaüd ve sabi kaydettirenlerin bildirilmesinin alaybeyilerin görevlerinden olduğu hatırlatıldıktan sonra, Karahisar-ı Sahib alaybeyisi Mehmed Sadık veled-i Seyyid Mustafa'dan Karahisar-ı Sahib livasında kaç eşkinci askeri olduğu, sıbyan, mütekaid ve kayıtlarına şerh verilmiş olanlar kimler ve ne kadardırlar ve nerede ikamet ederler bu konuyu çeribaşı, zabıtan ve ihtiyarlar ile müzakere ve deftere kaydetmesi istenmiş, bilinmeyen kayıt ve neferat olursa onları Defter-hane-i Amire'den tahkik ve defteri tashih için İstanbul'a göndermesi istenmiştir. Ayrıca böyle bir uygulama ile, tevcihat için verilen arzların Defter-hane-i Amire kayıtlarına uygun olmasını temin etmek, kimseye haksızlık ve nizama aykırı uygulama yapılmamasını sağlamak ve her bir sancağın neferatı malum olup alaybeyleri ve sairlerinin ellerinde "sepet timarı"[193] kalmamak ve gerekli hizmetinde bulunmayan neferatın himaye edilmesini önlemek gibi hususların amaçlandığı vurgulanmaktadır[194].

---

[191] AŞS., 557/30.
[192] Muhiddin Tuş, a.g.t., s.51; mesela bkz., AŞS., 548/135.
[193] Sahibinin bir müstahak bırakmaksızın ölümüyle mahlul olmuş ve tevcih edilmeyerek sahipsiz kalmış olan timarlar hakkında kullanılır bir tabirdir. Bkz., Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.III, İstanbul, 1993, s.175.
[194] AŞS., 556/159. Ayrıca bkz., AŞS., 555/155.

Evasıt-ı Safer 1207 / (27 Eylül)-(7 Ekim) 1792'de Anadolu valisine gönderilen bir başka ferman[195] ile de, daha öncekilere ilaveten, alaybeyilerinin hizmetlerinde herhangi bir kusur ve tevcihat işinde haksızlık ve himaye gibi kötü hareketler zuhur etmedikçe ve bu tip davranışları açıklık kazanmadıkça görevden alınmayacakları, eğer böyle bir hareket zuhur etmiş ise alaybeyilerinin sadece azledilmekle kalınmayıp, katledilmek suretiyle cezalandırılacakları ve bu suretle öldürülen alaybeyinin üzerinde olan vazifenin evladına verilmeyeceği ifade edilmektedir.

Alaybeyiler hakkında verdiğimiz bu malumattan sonra incelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib'de görev yapmış olan alaybeylerinin isimlerini, göreve başlama tarihlerini ve tasarruflarında bulundurdukları zeametlerini -belgelerden tespit edebildiğimiz kadarıyla- kronolojik olarak şöyle sıralayabiliriz:

Bozoğlu İsmail Ağa: 25 Muharrem 1167 / 22 Kasım 1753'te Miralay Hüseyin Ağa'ya vekaleten atanmıştır[196].

Süleyman Ağa: 16 Zi'l-ka'de 1171 / 22 Temmuz 1758'de Karahisar nahiyesi Engi (انکی) köyü ve gayriden 64814 akça zeamete mutasarrıf olarak atanmıştır[197].

Seyyid Abdurrahman Ağa: 14 Şevval 1177 / 16 Nisan 1764'te Karahisar-ı Sahib alaybeyisidir[198].

Seyyid Abdurrahman veled-i Tekaüd Seyyid Mehmed: Selh-i Zi'l-hicce 1179 / 9 Haziran 1766'da Kırhisar nahiyesi Keçibaşlu köyü ve gayriden 20102 akça zeamete mutasarrıf olarak atanmıştır[199].

---

[195] AŞS., 556/182.
[196] AŞS., 546/104.
[197] AŞS., 548/76.
[198] AŞS., 548/389.
[199] AŞS., 550/148.

Turunçzade Abdurrahman veled-i Mustafa Çavuş:

3 Şaban 1180 / 4 Ocak 1767'de Sandıklı nahiyesi Resul köyü ve gayriden 29724 akça zeamete mutasarrıf olarak atanmıştır[200].

Seyyid Abdurrahman veled-i Tekaüd Seyyid Mehmed:

1 Zi'l-ka'de 1180 / 31 Mart 1767'de Kırhisar nahiyesi Keçibaşlu köyü ve gayriden 20102 akça zeamete mutasarrıf olarak atanmıştır[201].

Mustafa Ağa: 1183 / 1769-70'te Karahisar-ı Sahib alaybeyisidir[202].

İbrahim veled-i Çeri: 23 Ramazan 1188 / 27 Kasım 1774'te Kırhisar nahiyesi Aytemur köyü ve gayriden 27688 akça zeamete mutasarrıf olarak[203].

Mustafa veled-i Süleyman: 21 Ramazan 1189 / 15 Kasım 1775'te Döğer köyü ve gayriden 21605 akça zeamete mutasarrıf olarak atanmıştır[204].

Seyyid Mehmed Sadık veled-i Seyyid Mustafa:

22 Şaban 1193 / 4 Eylül 1779'da Sandıklı nahiyesi Kırı (قرى) Sandıklı köyü ve gayriden 52625 akça zeamete mutasarrıf olarak atanmıştır[205].

Seyyid Ahmed veled-i Tekaüd Seyyid Derviş Mehmed:

22 Zi'l-ka'de 1195 / 9 Kasım 1781'de Kırhisar nahiyesi Keçibaşlu köyü ve gayriden 21359 akça zeamete mutasarrıf olarak atanmıştır[206].

---

[200] AŞS., 550/186.
[201] AŞS., 550/211.
[202] AŞS., 552/84.
[203] AŞS., 552/11.
[204] AŞS., 552/109.
[205] AŞS., 553/51.

Ahmed Ağa: 9 Şevval 1199 / 15 Ağustos 1785'te Şuhud nahiyesinde nısf karye-i Kozviran ve gayriden 14309 akça timara mutasarrıf olarak atanmıştır[207].

Ömer Ağa: 28 Rebiu'l-ahir 1200 / 28 Şubat 1786'da Bolvadin nahiyesinde Denizöyük köyü ve gayriden 22011 akça zeamete mutasarrıf olarak atanmıştır[208].

Ahmed Ağa: 26 Ramazan 1200 / 23 Temmuz 1786'da Şuhud nahiyesinde nısf karye-i Kozviran ve gayriden 14309 akça timara mutasarrıf olarak atanmıştır[209].

Ömer Ağa: 28 Ramazan 1202 / 2 Temmuz 1788'de Bolvadin nahiyesinde Denizöyük köyü ve gayriden 22011 akça zeamete mutasarrıf olarak atanmıştır[210].

Seyyid Mehmed Sadık veled-i Seyyid Mustafa: Evail-i Ramazan 1206 / (23 Nisan)-(2 Mayıs) 1792 ve evail-i Cemaziye'l-ahir 1210 / (13-23) Aralık 1795 tarihlerinde Karahisar-ı Sahib alaybeyisidir[211].

5- Dizdar:

"Kale" anlamına gelen Farsça "diz" kelimesinden türetilmiştir[212]. Kale komutanı demek olan dizdarın temel görevi kaleyi düşman saldırılarına karşı muhafaza etmektir. Kale ile ilgili her hususun sorumlusu ve kalede görevli kethuda ve müstahfizlardan oluşan kale teşkilatının kumandanı durumunda idi.

---

[206] AŞS., 553/177.
[207] AŞS., 555/74.
[208] AŞS., 555/86.
[209] AŞS., 555/102.
[210] AŞS., 555/242.
[211] AŞS., 556/159, 557/91.
[212] Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, s.609.

Türk-İslam şehirlerinde kalenin sadece bir askeri mevki olmaktan çıkması ile dizdarın görev sahası daha da genişleyerek dizdarlık, şehrin sosyal hayatı ile yakından ilgili bir görev olarak önem kazanmıştır[213]. Bu cümleden olarak askeri görevlerine ilaveten kalede saklanan kıymetli eşyaların muhafazası, kalebend olarak kaleye hapsedilen mahkumların zapt u rapt altına alınması gibi çeşitli görevler de dizdarlara tevdi edilmiştir. Mesela, Selh-i Safer 1189 / 1 Mayıs 1775'te Karahisar-ı Sahib Mutasarrıfı Vezir Ahmed Paşa'nın Karahisar-ı Sahib'den sürgün olarak giderken bıraktığı mehterhane aletlerinin, Dizdar Ömer Ağa'ya teslim olunduğunu[214], 12 Cemaziye'l-ahir 1162 / 30 Mayıs 1749'da Antalyalı İsmail isimli mahkumun dönemin dizdarı tarafından hapsedildiğini[215] görmekteyiz.

İncelediğimiz dönemde kale dizdarlığı genellikle babadan oğula geçen bir vazife olarak karşımıza çıkmakta, babanın ölümü veya feragatı ile evlada intikal etmekte idi[216]. Ancak göreve liyakatı olmayan veya "hilaf-ı şer'-i şerif" harekette bulunan kimseler ref' olunmakta idi[217]. Evlad sayısı birden fazla ise dizdarlık timarının mahsulatı kardeşler arasında paylaşılmaktaydı. Bu vaziyet zaman zaman hissedar olan kardeşler arasında anlaşmazlıklara sebep olmaktaydı[218].

Dizdar, bulunduğu kazanın kadı veya naibine, mutasarrıf ve mütesellimine karşı sorumluydu[219].

Dizdar, maiyyetinde bulunan müstahfızların göreve getirilmesi, görev değişikliği ve azl gibi hususlarda durumu İstanbul'a arzetmekte, İstanbul'un uygun gördüğüne dair gönderdiği hükm-i şerif ile müstahfızın görev tezkeresi ihrac olunarak göreve başlatılmaktaydı. Mesela, Karahisar-ı Sahib Sancağında Mihail köyü ve gayriden 1411 akça gedik timar ile Karahisar-ı Sahib kalesi müstahfızı olan Hasan Ağa'nın bu görevinden hüsn-i rızası ile ayrılmış olduğu ve yerine Esad veled-i

---

[213] Yusuf Oğuzoğlu, "Dizdar", *İA*, IX, TDV. Yay., s.480-481.
[214] AŞS., 552/65.
[215] AŞS., 547/8
[216] AŞS., 557/15, 555/133, 548/293, 548/198, 552/249.
[217] AŞS., 555/148, 555/133.
[218] Nitekim, Karahisar-ı Sahib Sancağı Şehrabad nahiyesi Kumartaş köyü ve gayriden 3000 akça gedik timar ile Karahisar-ı Sahib kalesi dizdarı olan Hasan veled-i Ömer'in vefatı üzerine dizdarlık timarı oğulları Ömer, Ebubekir, Osman ve Ali'ye intikal etmiş, bunlardan Ömer dizdarlık görevini üzerine alarak kardeşlerine timar mahsulatından hisse vermeyi taahhüd etmesine rağmen hiçbir şey vermemesi sebebiyle mesele mahkemeye intikal etmiştir. Bkz., AŞS., 552/250.
[219] AŞS., 548/57, 552/111, 552/189.

Halil'in getirilmesi hususu, Karahisar-ı Sahib kalesi dizdarı Ömer Ağa tarafından İstanbul'a bir mektup ile arzedilmiştir. Bunun üzerine kale içinde oturmak ve gerekli hizmetleri layıkı vechile yerine getirmek şartıyla kale müstahfizlığının adı geçen Halil Ağa'ya tevcih olunması için 18 Muharrem 1193 / 5 Şubat 1779'da hükm-i şerif verilerek, tezkeresi ihrac olunmuştur[220].

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib kalesinde görevli dizdarlar Şehrabad nahiyesine bağlı Kumartaş köyü ve gayriden aldıkları 3000 akça gedik timarı ile alt dereceli timar sahibi kimselerdi[221].

Araştırma konumuz olan dönemde Karahisar-ı Sahib kalesinde vazifeli olan dizdarların isimleri ve göreve getirildikleri tarihleri kronolojik olarak şöyle sıralayabiliriz:

16 Safer 1172 / 19 Ekim 1758'e kadar Hasan veled-i Ömer[222],

16 Safer 1172 / 19 Ekim 1758'de Eyret-zade Seyyid Bekir Ağa[223],

20 Şevval 1173 / 5 Haziran 1760'da Ömer b. Hasan (Hasan veled-i Ömer'in oğlu)[224]

7 Ramazan 1174 / 12 Nisan 1761'de Eyret-zade Seyyid Bekir Ağa (Dizdarlık timarının senelik hasılatının yarısını Ömer b. Hasan'a vermek şartıyla)[225],

Evail-i Rebiu'l-evvel 1175 / (30 Eylül)-(9 Ekim) 1761'de Ömer b. Hasan[226],

Evail-i Receb 1191 / (5-14) Ağustos 1777'de Ömer b. Hasan (timar mahsulatı kardeşleri Ebubekir, Osman ve Ali ile müşterek olmak üzere)[227],

Evahir-i Cemaziye'l-evvel 1201 / (10-20) Mart 1787'de Hasan veled-i Ömer'in oğulları Ebubekir, Osman, Ali (kardeşleri Ömer'den alınarak)[228],

7 Rebiulevvel 1208 / 13 Ekim 1793'te Ömer b. Hasan'ın oğlu Hasan[229].

---

[220] AŞS., 552/316. Benzer bir başka belge için bkz., AŞS., 552/332.
[221] AŞS., 548/105, 555/148
[222] AŞS., 548/105.
[223] AŞS., 548/105.
[224] AŞS., 548/198.
[225] AŞS., 552/249.
[226] AŞS., 548/293.
[227] AŞS., 552/250.
[228] AŞS., 555/133.
[229] AŞS., 557/15.

6- Müstahfız:

Müstahfiz, genel anlamda kale ve hisarın muhafazasında görevli zümrelere denilmektedir. Bunlar kaleye konulan askeri malzemeleri, dizdara teslim edilen emanet eşyaları korumak, kalebend olunan mahkumları beklemek, mutasarrıf, mütesellim ve naibin dizdara tevdi ettikleri görevi yaparken ona yardımcı olmak gibi bir takım görevleri yerine getirmekteydiler[230].

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib'de de kalenin muhafazası ve gerekli hizmetlerini görmek için dizdar maiyyetinde müstahfiz askerleri tayin olunmuş ve başka yerlere kâr u kisb gayesiyle gitmemeleri için timara bağlanmışlardı. Buna rağmen müstahfızların genellikle kalede ikamet etmek istemedikleri görülmektedir. Hatta, bir ara "derun-ı kal'a"da ikamet edenlerin sayıları 3-5 kişiye kadar düşmüştür[231]. Bunun üzerine bu timar sahibi askerlerin mevcut olanların ve olmayanların, hizmetlerine rağbet edenlerin ve etmeyenlerin mübaşirler tarafından teftiş edilmeleri hususunda Kütahya'dan defaatla buyuruldular sadır olmuştur[232].

Müstahfızların ellerine verilen beratlarda "derun-ı kal'a" da ikamet etmeleri ısrarla tenbih olunmasına rağmen[233] bir defasında, müstahfızların yoklanması için buyuruldu gönderildiğinde, "yedimizde ferman-ı ali vardır, bizler derun-ı şehr'de sakin olup kal'a müstahfızı gediklerine mutasarrıf oluruz" diyerek kanuna aykırı davranmaları üzerine, gerçekten böyle bir fermanın mevcut olup olmadığının açıklığa kavuşması için kale dizdarının yerine mutemed bir vekil bırakarak Kütahya'ya ihzarı emrolunmuştur[234].

Müstahfızların kalede ikamet etmek istememelerinde, kalenin dar, taşlık ve ikamete elverişli olmamasının[235] yanında aldıkları paranın kifayetsizliği[236]

---

[230] Rifat Özdemir, *XIX. yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara, 1986, s.116.
[231] AŞS., 552/53.
[232] AŞS., 549/59, 552/189, 552/53.
[233] AŞS., 552/111, 548/283, 552/316, 552/332.
[234] AŞS., 548/57.
[235] AŞS., 552/111.
[236] İncelediğimiz dönemde kale müstahfızları Şehrabad nahiyesinin Mihail ve Hulus (حلوس) gibi bazı köylerinden 1411 akça (11,7 kuruş) ile 1600 akça (13,3 kuruş) arasında değişen miktarlarda timara mutasarrıf idiler. Bkz., AŞS., 552/316, 552/332. Yine bu dönemde bir koyunun ortalama fiyatının 2,5 kuruş olduğu dikkate alınacak olursa bu meblağların oldukça az olduğu aşikardır.

münasebetiyle şehre yerleşerek ek bir işle iştigal etme düşüncesi de müessir olmuş olabilir.

II- Ulema (Ehl-i İlm)

1- Kadı ve Naib:

Osmanlı Devleti hakimiyeti altına aldığı bir yere mutlak surette iki görevli tayin etmiştir. Bunlardan birisi yürütmeyi temsil eden bey, diğeri ise yargıyı temsil eden kadı olmuştur. Osmanlı idari sisteminin temelini oluşturan bu iki görevli, taşra teşkilatında adil bir yönetimin teminatı olarak görülmüştür[237].

Bir kimsenin kadı olabilmesi için yüksek medreselerden birini bitirdikten ve büyük vilayet merkezlerindeki kadıların yanında 3-5 yıl "danişmend-stajyer" olarak görev yaptıktan sonra İstanbul'a dönerek bir sene kadar da "mülazemette"[238] bulunması gerekiyordu. Bu şekilde padişah adına görevlendirildiği kazanın tam yetkilisi olarak göreve başlayan kadı, uzatma süresi ile beraber ancak iki sene müddetle[239] atanıyor ve bir başka kadılığa geçmeden önce tekrar İstanbul'a dönerek yine bir yıl mülazemette bulunması gerekiyordu[240].

Kadılıklar, büyük ve küçük kazalarla sancak ve eyalet olmak üzere başlıca iki sınıftı. Kaza kadılarının tayinleri merkezde bulunan kadıaskerlere ait olup, Anadolu yakasında bulunan kadıların işleri Anadolu Kadıaskeri, Rumeli yakasında

---

[237] Yaşar Yücel, "Osmanlı İbparatorluğu'nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, XXXVIII / 152, (Ekim 1974), s.665.

[238] Maaşsız hizmet anlamına gelmektedir.

[239] İ. Hakkı Uzunçarşılı, bu sürenin XVIII. Yüzyıl başlarında 20 ay olduğunu, XVIII. Yüzyılın ikinci yarısından sonra da –kadıların sayılarındaki artış münasebetiyle- 18 aya indirildiğini belirtmektedir. Bkz., *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988, s.94. Bu sürenin daha uzun olduğuna dair kayıtlar da tespit edilmiştir. 1528 tarihli Anadolu kadılıklarına ait bir deftere göre 12 ile 4,5 yıl gibi daha uzun süreler görevde bulunan kadıların mevcudiyeti belirtilmektedir. Bkz., Turan Gökçe, "Anadolu Vilayeti'ne Dair 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX, Ege Ün. Edb. Fak. Yay., İzmir, 1994, s.223; aynı yazar, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazası*, Ankara, 2000, s.255.

[240] Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi II (1453-1559)*, Ankara, 1999, s.69-70. Kadıların görev yerlerinde uzun süre durdurulmamalarının asıl sebebi olarak, yıpranmalarının ve çıkar ilişkilerine girmelerinin önüne geçilmek düşüncesi olduğu ifade edilmektedir. Bkz., Yusuf Oğuzoğlu, "XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler", *19 Mayıs Ün. Eğt. Fak. Dergisi*, I, Samsun, 1986, s.150.

bulunanların işleri de Rumeli Kadıaskeri tarafından yürütülmekteydi. Bir de Mısır kadılıkları vardı ki, bunlar da yine Anadolu Kadıaskerine tabi idiler[241].

XVI. ve XVII. Yüzyıl ortalarına kadar, ibtidadan yüz elli akçalık kadılıklara kadar olanlar Anadolu ve Rumeli kadıaskerlerinin arzları ile, yüz elliden yukarı olan ve "mevleviyet" denilen daha büyük kadılıklar da Sadr-ı azamların arzları ile tevcih edilmekteydi. XVI. Yüzyılın ikinci yarısından sonra müftü veya şeyhulislamların kadıaskerlere tekaddüm etmeleri sebebiyle büyük ve küçük kadılıklarda atamalar şeyhulislamların sadr-ı azam vasıtasıyla inhaları üzerine yapılmaya başlanmıştır[242]. Yani, kadı olarak tayin edilecek kişi, Şeyhulislamın "işareti" (resmi yazısı) ile padişaha arz edilmekte[243], padişahın tasvibini muhtevi, sadır olan emr-i şerif ile de atama işlemi tamamlanmış olmaktaydı.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında vezir ve mütesellim gibi ümeradan kimselerin, görev yerlerinde bulunan kadıların tayin ve azillerinde etkili olmaya başladıkları görülmektedir. Kadıların merkezden tayin edilmesi kuralına rağmen vali ve mütesellimler "buyuruldular" ile kendi istedikleri kimseleri atamaktaydılar. Bu vaziyetin, rüşvet ve iltimas gibi yolsuzlukları artıracağı endişesiyle olsa gerek, ortadan kaldırılması için 15 Safer 1189 / 17 Nisan 1775 tarihinde bir ferman yayınlanarak, vezirlerin ve mütesellimlerin Şeyhulislamın "işareti" olmaksızın "buyuruldu" ile atama yapmalarının yasak olduğu belirtilmiştir[244].

Kadıların atanması ile ilgili belgelerde, bu kişilerin görev ve yetkileri ".... beyne'l-ahali icra-yı ahkam-ı şer'i âli idüb vakıa olan muhallefat-ı askeriyye ve belediyyeyi tahrir ve beyne'l-verese bi'l-farizati'ş-şer'iyye tevzi' u taksim eyleyüb

---

[241] İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s.91.

[242] A.g.e, s.87.

[243] Kadıların sadece atanmalarında değil, azledilme, sürgün, affedilme, haklarındaki suçlama ve iftiralar hakkında gerekli tahkikatin yapılması gibi diğer meselelerinde de Şeyhulislam'ın "işareti" (resmi yazısı) gerekmekteydi. Nitekim, Evahir-i Cemaziye'l-ahir 1201 / (9-19) Nisan 1787 tarihinde, kuzattan ve Ankara sakinlerinden es-Seyyid Mehmed Şakir, bazı "ashab-ı ağraz" tarafından iftira ile Karahisar-ı Sahib'e sürgün edilmiş olup daha sonra affını talep etmiştir. Şeyhulislam, Ahmed Müftizade Efendi de bu zatın İstanbul'a gelerek Ankara'nın işlerine müdahil olmamak şartıyla affedilmesini padişaha "işaret" etmiş, durum padişah tarafından uygun görülerek bu kişinin salıverilmesi hususunda Karahisar-ı Sahib kadısına emr-i şerif gönderilmiştir. Bkz., AŞS., 555/137. Diğer bir misal için bkz., AŞS., 556/60.

[244] AŞS., 552/80. Bütün bu yasaklamalara rağmen benzeri uygulamaların daha sonra da devam ettiği, yaklaşık 16 yıl sonra (1791) yayınlanan ve aynı konuları ihtiva eden bir başka fermandan anlaşılmaktadır. Krş., Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, s. 213.

cadde-i şer'-i nebeviyyeden serimu inhırâfa cevaz ve ruhsat göstermeyesin"[245] şeklinde çok genel ifadelerle belirtilmekte olup dolayısıyla bu belgelerden kadıların görev ve yetkileri hakkında yeterli ölçüde bilgi edinebilmemiz mümkün olamamaktadır. Ancak, araştırmamızın temel kaynağını teşkil eden şer'iyye sicilleri direkt olarak bu kişilerin icraatlarını yansıtan kayıtlar olması münasebetiyle iyice tedkik edildiğinde bu konunun teferruatlı bir şekilde ortaya konulması mümkündür.

Bu cümleden olarak kadının vazifelerini başta adlî olmak üzere idarî, malî ve beledî olarak tasnif edebiliriz. Kadının adli görevlerinden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: Nikah akdi[246], boşanma[247], vasi ve nazır tayinleri[248], nafaka bağlanması[249], vakfiyelerin tescil edilmesi[250], vakıf para ve kurumlara ait davaların çözümlenmesi[251], ölen kişilerin terekelerinin yazılarak varisleri arasında paylaştırılması[252], kazası dahilinde bulunan insanların dil, din mezheb vs farklarına bakılmaksızın aralarında hasıl olan her türlü niza ve anlaşmazlıkların çözümlenerek hükme bağlanması[253], ne suretle öldüğü ya da öldürüldüğü sarahat kazanmamış olan bazı muhtemel katl hadiselerinin açıklığa kavuşturulması için bizzat olay yerine giderek ya da bir görevli göndererek tahkikatte bulunulması[254].

Kadıların idari görevlerini de şöyle sıralayabiliriz: Savaş sırasında asker toplamak[255], yeniçeri serdarının atanma ve azli[256], görev mahallindeki dini ve sosyal kurumlarda görevli olan imam, hatib, müezzin, vaiz, cüzhan, devirhan, ferraş, müderris, mütevelli, nazır, katib, cabi gibi görevlilerin atanması, azledilmesi,

---

[245] AŞS., 553/259 vd.
[246] AŞS., 552/376.
[247] AŞS., 552/381.
[248] AŞS., 545/115, 545/117.
[249] AŞS., 555/39.
[250] AŞS., 553/317.
[251] AŞS., 548/340.
[252] AŞS., 551/114.
[253] AŞS., 549/89.
[254] AŞS., 546/35. Kadıların gerek adli görevleri ile ilgili burada verdiğimiz ve gerekse ileride diğer görevleri ile ilgili vereceğimiz dipnotlar, konulara ilgileri muvacehesinde sadece birer örnek olmak hasebiyle verilmiş olup bunların sayılarının çok daha fazla olacağı muhakkaktır.
[255] AŞS., 556/138.
[256] AŞS., 547/137.

aralarında hasıl olan anlaşmazlıkların ber-taraf edilmesi gibi konularda yetki sahibi olmak[257].

Kadıların mali görevlerini de, avarız ve nüzül vergilerinin tahsil edilmesi[258], salyane nev'inden vergilerin toplanarak gönderilmesi[259], imdad-ı hazeriyye ve imdad-ı seferiyye vergilerinin toplanması[260], bazı mukataa gelir ve giderlerinin kontrol edilmesi[261] ve bunlarla ilgili meselelerin halledilmesi olarak zikredebiliriz.

Kadıların beledi hizmet ve görevleri olarak da şunları sıralayabiliriz: Tüketicinin korunmasını sağlamak amacıyla mevsimine göre yiyecek içecek ve bazı eşyaya narh vermek[262], kaldırım, köprü, menzil gibi ulaşım ve haberleşme vasıtalarının tamir ve düzenlenmesini sağlamak[263], ihtiyaç hasıl olduğunda vakıf müesseselerinin tamir ve bakımını yaptırmak[264].

Bütün bu vazifelerin yerine getirilmesinde kadıya yardımcı olan bazı görevliler de mevcut idi. Bunların bir kısmı bilfiil mahkemede görevli olarak istihdam edilmiş[265], bir kısmı da mahkeme dışında dolaylı olarak kadıya yardımcı olan kimselerdi. Bunlardan birinci gruba dahil edilebilecek başlıca görevliler, naibin yerine mahkemeye vekalet etme yetkisine sahib olan, gerek duyulduğunda olay mahalline keşfe giden, mahkemeye ait gelir ve gider defterlerini tutan, mahkeme personelinin denetimi, sicillerin usulüne uygun olarak tutulması gibi vazifeleri haiz olan *başkatip* ve çevresindeki *katipler*[266], davalı, davacı ve şahitlerin mahkemeye ihzarını sağlayan, mahkemenin güvenlik içerisinde cereyan etmesini temin eden ve bir nevi adli polis olan *muhzır* ve *muhzırbaşı*lardır[267].

---

[257] AŞS., 547/138, 548/279, 547/134, 547/271, 550/374, 547/133, 548/307, 557/93, 553/16, 546/246, 549/90.
[258] AŞS., 552/125.
[259] AŞS., 556/102.
[260] AŞS., 550/303.
[261] AŞS., 557/166.
[262] AŞS., 550/397.
[263] AŞS., 548/55.
[264] AŞS., 557/31.
[265] İlber Ortaylı, Mahkemede bilfiil görevli olanların, genellikle kadı tarafından tayin ve azledildiklerinden, bir bakıma mahkemeden ziyade kadının şahsına münhasır personel olarak telakki edilmesinin daha doğru olacağı kanaatindedir. Bkz., "Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme", AÜ., *Bülend Nuri Esen'e Armağan*, Ankara, 1977, s.256.
[266] Rifat Özdemir, a.g.e, s.186-189.
[267] Mustafa Akdağ, a.g.e., s.72. Bunlar ve benzeri diğer mahkeme görevlileri hakkında teferruatlı bilgi için bkz., Rifat Özdemir, a.g.e, s.186-201.

İkinci gruba dahil edebileceğimiz görevliler ise, kaza kadısı ya da naibi tarafından kazası dahilindeki herhangi bir nahiyeye tayin edilen *naib*[268], davalar hakkında verilecek kararın hangi şer'i esaslara istinad edeceğini sarahatle tayin eden bir makamı temsilen *müftü*[269], kadının hükümleri ve merkezden gelen emirler doğrultusunda suçları önlemek ve suç işleyenleri takip ederek yakalamakla görevli *sübaşı* ve maiyyetindeki *asesler*, şehrin iç kalesinin müdafaa ve inzibatından sorumlu *dizdar* ve *kale erleri*[270], narh tespiti suretiyle fiyatların keyfiliğini önlemek, satışları kontrol etmek ve her türlü ihtikara mani olmak ve hükümete ait kazanç vergilerini toplamak gibi işlerle muvazzaf *muhtesib*, birbirinden ayrı mahiyette olan pazarları idare eden *pazarbaşı*, esnaftan ticari kaidelere uymayanları veya kötü mal satanları mahkemeye çıkaran veya bizzat cezalandıran *esnaf yiğitbaşıları*, kadının emirleri doğrultusunda temizlik işlerine bakan *çöpsübaşısı*, halk arasında çıkan her türlü inşa ve mesken ihtilaflarında mahkeme hükmüne esas olan rapor verebilme yetkisine sahip olan *mimarbaşı*[271].

Bunlardan başka, şehirde doğru ve dürüstlükleri ile tanınmış bir nevi jüri mevkiinde olan ve *şuhûdü'l-hâl* denilen bir heyet de her duruşmada hazır bulunmaktaydı. Mühim şahısları alakadar eden büyük davalarda veya siyasi mahiyeti haiz davalarda bu jürinin sayısı daha da artmaktaydı[272].

Yukarıda da görüldüğü üzere, yargılama görevi yanında, yönetim, ekonomi ve sosyal hayatın tamamı ile ilgili böylesine geniş yetkilere sahip olması kadıyı bütün devlet işlerinin baş kontrolörü yapmakta ve dolayısı ile aksayan devlet işlerinde de birinci derecede ona mesuliyyet yüklemektedir. Kadının bu statüsü yanında beylerbeyi bile bir icra amiri olmaktan öteye gidememektedir. Beylerbeyinin kanuna aykırı her hareketinin önüne geçmek, bu gibi hareketleri merkeze ihbar

---

[268] İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e, s.117. Burada bahsedilen naibliği bir kadının "bervech-i arpalık" olarak yerine vekaleten atadığı niyabetten farklı telakki etmek gerekmektedir.
[269] Mustafa Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *AÜDTCFD*, XIII / 1-2, s.49.
[270] İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdaresi Dergisi*, IX / 1, (Mart 1976), s.100-101.
[271] Mustafa Akdağ, a.g.m., s.51.
[272] A.g.m., s.49.

etmek selahiyet ve hatta mecburiyetine dahi sahib olan kadı, bu münasebetle beylerbeyine tekaddüm etmektedir[273].

Kadıların muayyen bir maaşları olmayıp, aidatları herhangi bir dava münasebetiyle zuhurata bağlı idi[274]. Ancak hangi davalardan ve hizmetlerden ne oranda ücret alacakları devlet tarafından önceden belirlenmekteydi. Bu cümleden olarak kadılar, XVI. Yüzyıl sonlarıyla XVII. Yüzyılda miras taksiminden binde 15[275], nikah resminde kız olanlardan 20, dul olanların nikahından 10, hüccet ve resm-i kitabetten 20, azad-nameden 50, sicil kaydından 8, imzadan 12 ve müraseleden 6 akça resm almaktaydılar[276]. Bu resmler XVIII. yüzyıl başlarında da aynı oranda alınmıştır[277].

Kadılar, narh verme hizmeti karşılığında yılda bir defa olmak üzere esnaftan "narhiyye" adı altında bir miktar para almaktaydılar[278]. Ayrıca, salyaneden kuruş başına 1 para alan kadılar[279], "harc-ı defter, harc-ı hüddam, harc-ı i'lamat ve ikramiyye, kalemiyye" adı altında çeşitli miktarlarda resmler de almaktaydılar[280]. 1207 / 1793 tarihi ile 1250 / 1834 tarihinde yayınlanan iki ferman gereğince kadıların, bir senelik "menzil, hazeriyye ve sekban" ücretleri için toplanan paraların her bir kuruşundan birer para almakta oldukları görülmektedir[281].

Kadılık müessesesinin, XVIII. yüzyılın ortalarına doğru bozulmaya başladığını görüyoruz. Önemli büyük şehirlerin kadılıklarının bazı ünlü kişilere "arpalık" olarak verilmeye başlanması ve bu kişilerin de kendileri bizzat görev yerine gitmeyerek "naib"lerini göndermeleri, bu naiblerin bilgisiz ve beceriksiz olmaları,

---

[273] Şinasi Altundağ, "Osmanlılarda Kadıların Salahiyet ve Vazifeleri Hakkında", *VI. T.T. Kongresi (20-26 Ekim 1961), Kogreye Sunulan Bildiriler*, Ankara, 1967, s.353.

[274] İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e, s.84. Prof. Dr. Yaşar Yücel, devletin kadılara maaş ödememesi ve bu vesile ile kadıların ekonomik yönden merkezden kopuk olmalarını, Osmanlı taşra teşkilatında desantralizasyonu hızlandıran nedenlerden birisi olarak telakki etmektedir. Bkz., "XVI – XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İdari Yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler", *Belleten*, XLI / 163, (Temmuz 1977), s.503.

[275] İncelediğimiz dönemde bu rakamın yükseldiğini, hem müslim hem de gayr-ı müslim terekelerinde binde 25 oranında "resm-i kısmet-i âdi" alındığını görmekteyiz. Mesela, bkz., AŞS., 546/4, 549/47, 546/76, 550/85.

[276] İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e, s.85.

[277] Bkz., Hüseyin Çınar, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu, İst. Ün. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000, s.121.

[278] Rifat Özdemir, a.g.e., s.182.

[279] "Bâ-emr-i âli hakim efendiye salyane'den guruş başına bir para verilen" bkz., AŞS., 557/44.

[280] AŞS., 557/96, 557/191, 553/293.

[281] Rifat Özdemir, a.g.e, s.183.

kadılık müessesesinin niteliğini yitirmesinde en büyük amil olmuştur. Naiblerin kaza ileri gelenleri ile anlaşarak istedikleri gibi davranmayan ayanları mütesellimlere danışmadan görevden alıp yerlerine istediklerini seçmeleri, belirli bir maaşa sahip olmadıkları için, bunlardan maişet bakımından zarurette kalanlar veyahut elde ettikleri geliri az görenlerin irtikab ve rüşvet gibi bir takım yolsuzluklara tevessül etmeleri gibi menfi davranışlar, bu müessesenin bozulması sürecini daha da hızlandırmıştır.

Asker, zahire temin etmek ve devletin diğer önemli işlerini yürütmekle mükellef olan naibler, ayanların da tesiri ile "asker, zahire affolundu" ve "tenzil edildi" gibi i'lamlar vererek[282] ve tevzi defterlerine fazladan harç ve resm ihdas etmek suretiyle halktan fazla para alarak halkı zor durumda bırakmakta ve devletin önemli işlerinin aksamasına sebep olmaktaydılar[283].

Hükümet, bu tür davranışların önüne geçmek için defaatla Hatt-ı Hümayunlar ve adalet fermanları yayınlamıştır. "Fukara ve aceze"nin korunması esas olan bu fermanlarda, her kaza hakiminin "harc-ı defter ve imza" olarak aldığı paranın her bir kuruşuna mukabil bir paradan fazla almaması, önemli devlet işleri ve vilayet işleri için gereken arz ve i'lamlardan başka harç almaması ve tevzi defterlerine fazla akça yazmaması emrediliyordu. Kadıların "celb-i mal" sevdasıyla aslı olmayan davalara bakıp, haklıyı haksız, haksızı haklı göstererek, haklı çıkardıkları kimselerden "mahsul-i def" adıyla fetva-yı şerife mugayir bir akça almamaları ve şer'an hükm olunan davalardan da "resm-i âdî" den başka bir şey talep etmemeleri tenbih ediliyordu[284].

1203 / 1789'da III. Selim tarafından yayınlanan bir başka fermanda da, arpalık sahibi olan azledilmiş mevali ve kadıaskerlerden mazereti olmayanların bizzat arpalıklarına giderek görevlerinin başında bulunmaları ve hasta, ihtiyar olanların da arpalıklarını iltizama vermeyip emanet suretiyle beşte bir üzerinden

---

[282] Mesela, Evasıt-ı Cemaziye'l-ahir 1203 / (8-18) Mart 1789 tarihinde Tavşanlı Naibi Mehmed Efendi, Sefer-i Hümayun vukuu hasebiyle mübayaat ve kalyoncu neferatı tedariki ve sair önemli işlerin ifa edilmesine ihtimam göstermediği gibi, Ordu-yı Hümayun için adı geçen nahiyeden asker talep edildiğinde "mebaliğ-i vafire ahzı ile, bu nahiyede askerliğe kudretli adem yoktur" diyerek mübaşirleri def' eylemiştir. Bkz., AŞS., 556/45.

[283] Yücel Özkaya, a.g.e, s.215.

[284] Mehmet Güneş, "1822 – 1830 Yılları Arasında Afyon'da İlmiye Sınıfına Mensup Yöneticiler", *AKÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*, III / 1, (Haziran 2001), s.94; AŞS., 557/175.

ehliyetli, dürüst, cahil olmayan naiblere vermeleri ve imtihansız hiç kimsenin yeniden kadılığa tayin edilmemesi emredilmektedir[285].

İncelediğimiz dönemde de Karahisar-ı Sahib kazasının genellikle eski bir kadıaskere veya yüksek derecede bir ilmiye mensubuna[286] "ber-vech-i arpalık" olarak tevcih edildiğini ve bu kişilerin de buraya bizzat gelmeyerek vekaleten naiblerini gönderdiklerini müşahede ediyoruz. Mesela, Karahisar-ı Sahib kazasının "umur-ı şer'iyyesi" 1 Muharrem 1189 / 4 Mart 1775 tarihinde, "ehl-i ilm ve sahib-i fazilet olup her vech ile müstahak-ı inayet ve şayeste-i âtıfet olduğu ecilden" Selanik eski kadısı ve Mekke-i Mükerreme payesi olan Hafiz Mehmed Emin Efendi'ye tevcih edilmiş[287], fakat Mehmed Emin Efendi, bi'l-fiil görevine gelmeyerek yerine Arif Ahmed Efendiyi naib olarak tayin etmiştir[288].

Bütün bunları belirttikten sonra, şimdi de Şer'iyye Sicillerinden tespit edebildiğimiz kadarıyla, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Karahisar-ı Sahib Kazasına tayin olunan kadı ve naiblerin isim ve göreve getirilme tarihlerine bir bakalım:

Kadı'nın Adı	**Göreve Başlama Tarihi**
Ahmed Efendi (Halen fetva emini)[289]	1 B. 1166 / 04.05.1753
Halil Efendi (İstanbul eski kadısı)[290]	28 C. 1169 / 30.03.1756
İdris-zade Seyyid Muhammed Emin Efendi (Mekke-i Mükerreme eski kadısı)[291]	1 Z. 1169 / 27.08.1756
Şerif-zade Seyyid Mehmed Efendi (İstanbul eski kadısı ve nakibü'l-eşraf)[292]	1 Z. 1171 / 06.08.1758

[285] İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e, s.119-120.
[286] İleride de görüleceği üzere incelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib kazası kendilerine tevcih edilen kadıların kahir ekseriyeti daha önceden mevleviyet mesabesinde hatta Haremeyn Mevleviyeti adı ile en yüksek derecede itibar olunan vazifelerde bulunmuş kimselerden teşekkül etmektedir. Mevleviyetler ve Haremeyn mevleviyeti hakkında teferruatlı bilgi için bkz., İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s.95-103.
[287] AŞS., 552/44.
[288] AŞS., 552/45.
[289] AŞS., 546/19. Burada belirtilen tarih adı geçen kadı'nın görevde bulunduğu tarih olup daha önceden başlamış da olabilir.
[290] AŞS., 546/323.
[291] AŞS., 546/345.
[292] AŞS., 548/75.

Seyyid Abdullah Efendi (Anadolu eski kadıaskeri)[293]	1 S. 1173 / 24.09.1759
Salih Efendi-zade Mehmed Emin Efendi (İstanbul eski kadısı)[294]	1 S. 1174 / 12.09.1760
Es'ad Efendi-zade Seyyid Mehmed Şerif Efendi (Bursa eski kadısı)[295]	1 B. 1175 / 26.01.1762
Nîlî (نيلى)zade Mehmed Hamid Efendi (İstanbul eski kadısı)[296]	1 Ş. 1180 / 02.01.1767
Seyyid Mehmed Said Mirza-zade (Nakib)[297]	1 B. 1181 / 23.11.1767
Seyyid Abdullah Efendi (Nakib)[298]	1 B. 1182 / 11.11.1768
Seyyid Muhammed Asım Efendi[299]	1 N. 1188 / 05.11.1774
Mehmed Emin Efendi[300]	1 M. 1189 / 04.03.1775
Ali Efendi (Anadolu eski kadıaskeri)[301]	1 Z. 1191 / 31.12.1777
Abdülvahid es-Selam Efendi (İstanbul eski kadısı)[302]	1 RA. 1193 / 19.03.1779
Mehmed Arif Efendi (Reisü'l-etıbba ve Anadolu kadıaskeri)[303]	1 Ş. 1193 / 14.08.1779
Veliyyüddin Efendi-zade Mehmed Emin Efendi (Mekke-i Mükerreme ve Şam eski kadısı)[304]	1 ZA. 1193 / 10.11.1779
Gümülcineli Seyyid Mehmed Efendi (Mekke-i Mükerreme eski kadısı)[305]	1 CA. 1197 / 04.04.1783
Mustafa Efendi(Mekke-i Mükerreme eski kadısı)[306]	1 B. 1197 / 02.06.1783

[293] AŞS., 548/155.
[294] AŞS., 548/219.
[295] AŞS., 548/309.
[296] AŞS., 550/185.
[297] AŞS., 550/246.
[298] AŞS., 550/287.
[299] AŞS., 552/4.
[300] AŞS., 552/44.
[301] AŞS., 552/266.
[302] AŞS., 553/30.
[303] AŞS., 553/46.
[304] AŞS., 553/59.
[305] AŞS., 553/258.
[306] AŞS., 553/284.

Ahmed Ataullah Efendi (Rumeli eski kadıaskeri)[307]	24 R. 1198 / 17.03.1784
Tarsusi-zade Mustafa Efendi (Mekke-i Mükerreme ve İstanbul eski kadısı)[308]	1 L. 1199 / 07.08.1785
İbrahim Efendi(Fetva emini ve İstanbul eski kadısı)[309]	1 N. 1203 / 26.05.1789
Hayrullah Efendi (Anadolu eski kadıaskeri)[310]	1 M. 1207 / 19.08.1792
Mollacık (ملا جق)zade Mehmed Ataullah Efendi (Medine-i Münevvere eski kadısı)[311]	1 CA. 1208 / 05.12.1793
Kethuda-zade Mehmed Sadık Efendi (İstanbul eski kadısı)[312]	15 C. 1209 / 07.01.1795

Naib'in Adı	**Göreve Başlama Tarihi**
Hasan Efendi[313]	1 B. 1166 / 04.05.1753
Sun'ullah Efendi[314]	1 ZA. 1167 / 20.08.1754
Derviş İsmail Efendi[315]	1 B. 1168 / 13.04.1755
el-Hac Mustafa Efendi[316]	1 ZA. 1168 / 09.08.1755
Mehmed Şakir Efendi[317]	1 R. 1169 / 04.01.1756
Mehmed Şakir Efendi (ibkaen)[318]	28 C. 1169 / 30.03.1756
Murtaza Efendi[319]	1 N. 1169 / 30.05.1756
Seyyid Mehmed Efendi[320]	1 Z. 1169 / 27.08.1756
Seyyid Mehmed Efendi (ibkaen)[321]	1 C. 1170 / 21.02.1757
Raşid Efendi-zade Seyyid İbrahim Edhem Efendi[322]	1 C. 1170 / 21.02.1757

[307] AŞS., 555/8.
[308] AŞS., 555/71.
[309] AŞS., 556/52.
[310] AŞS., 556/166.
[311] AŞS., 557/16.
[312] AŞS., 557/52.
[313] AŞS., 546/19.
[314] AŞS., 546/162.
[315] AŞS., 546/215.
[316] AŞS., 546/252.
[317] AŞS., 546/305.
[318] AŞS., 546/324.
[319] AŞS., 546/330.
[320] AŞS., 546/345.
[321] AŞS., 546/377.
[322] AŞS., 546/385.

Raşid Efendi-zade Seyyid İbrahim Edhem Efendi (ibkaen)[323]	1 Z. 1170 / 17.08.1757
Mehmed Şükrü Efendi[324]	1 CA. 1171 / 11.01.1758
Mehmed Şükrü Efendi (ibkaen)[325]	1 ZA. 1171 / 07.07.1758
Mustafa Efendi[326]	1 Z. 1171 / 06.08.1758
Mustafa Efendi (ibkaen)[327]	1 C. 1172 / 30.01.1759
Mustafa Efendi (ibkaen)[328]	1 S. 1173 / 24.09.1759
Ömer Efendi[329]	1 CA. 1173 / 21.12.1759
Hafiz İbrahim Efendi[330]	1 S. 1174 / 12.09.1760
Hafiz İbrahim Efendi (ibkaen)[331]	1 Ş. 1174 / 08.03. 1761
Hafiz Mustafa Efendi[332]	1 ZA. 1174 / 04.06.1761
Salih İsmail Efendi[333]	1 S. 1175 / 01.09.1761
Seyyid İbrahim Efendi[334]	1 B. 1175 / 26.01.1762
Seyyid İlyas Efendi[335]	15 Z. 1176 / 27.06.1763
Mustafa Efendi[336]	1 B. 1178 / 25.12.1764
Mehmed Emin Efendi[337]	1 N. 1179 / 11.02.1766
Hafiz İsmail Efendi[338]	1 RA. 1180 / 07.08.1766
Mehmed Efendi[339]	1 C. 1180 / 04.11.1766
Seyyid Ahmed Efendi[340]	1 Ş. 1180 / 02.01.1767
Seyyid Ahmed Efendi (ibkaen)[341]	1 B. 1181 / 23.11.1767

---

[323] AŞS., 548/4.
[324] AŞS., 548/39.
[325] AŞS., 548/66.
[326] AŞS., 548/75.
[327] AŞS., 548/113.
[328] AŞS., 548/155.
[329] AŞS., 548/159.
[330] AŞS., 548/219.
[331] AŞS., 548/245.
[332] AŞS., 548/257.
[333] AŞS., 548/285.
[334] AŞS; 548/310.
[335] AŞS., 548/382.
[336] AŞS., 550/50.
[337] AŞS., 550/101.
[338] AŞS., 550/159.
[339] AŞS., 550/172.
[340] AŞS., 550/185.
[341] AŞS., 550/246.

Mehmed Efendi[342]	1 N. 1181 / 21.01.1768
Müftizade el-Hac Salih Efendi[343]	1 B. 1182 / 11.11.1768
Müftizade el-Hac Salih Efendi (ibkaen)[344]	1 M. 1183 / 07.05.1769
Müftizade el-Hac Salih Efendi (ibkaen)[345]	1 C. 1183 / 02.10.1769
Yusuf Efendi b. Abdullah Efendi[346]	1 N. 1188 / 05.11.1774
el-Hac Ahmed Efendi[347]	1 ZA. 1188 / 03.01.1775
Yusuf Efendi[348]	1 Z. 1188 / 02.02.1775
Ahmed Arif Efendi[349]	1 M. 1189 / 04.03.1775
Ahmed Arif Efendi (ibkaen)[350]	1 B. 1189 / 28.08.1775
Kefevî-zade el-Hac Ahmed Efendi[351]	1 M. 1190 / 21.02.1776
el-Hac Ahmed Efendi[352]	1 B. 1190 / 16.08.1776
el-Hac Ahmed Efendi (ibkaen)[353]	1 M. 1191 / 09.02.1777
el-Hac Ahmed Efendi (ibkaen)[354]	1 B. 1191 / 05.08.1777
Mehmed Salih Efendi[355]	1 Z. 1191 / 31.12.1777
Seyyid Hasan Efendi[356]	1 RA. 1193 / 19.03.1779
Ömer Efendi[357]	1 C. 1193 / 16.06.1779
Ömer Efendi (ibkaen)[358]	1 Ş. 1193 / 14.08.1779
Ahmed Hulusi Efendi[359]	1 ZA. 1193 / 10.11.1779
Lütfullah Ali Efendi[360]	1 CA. 1194 / 05.05.1780
Mustafa Efendi[361]	1 Ş. 1195 / 23.07.178

[342] AŞS., 550/258.
[343] AŞS., 550/287.
[344] AŞS., 550/324.
[345] AŞS., 550/340.
[346] AŞS., 552/4.
[347] AŞS., 552/22.
[348] AŞS., 552/32.
[349] AŞS., 552/45.
[350] AŞS., 552/94.
[351] AŞS., 552/123.
[352] AŞS., 552/167.
[353] AŞS., 552/190.
[354] AŞS., 552/247.
[355] AŞS., 552/267.
[356] AŞS., 553/30.
[357] AŞS., 553/42.
[358] AŞS., 553/46.
[359] AŞS., 553/61.
[360] AŞS., 553/103.

İsa Efendi[362]	1 S. 1196 / 16.01.1782
İsa Efendi (ibkaen)[363]	1 Ş. 1196 / 12.07.1782
Hafiz Seyyid Ali Efendi[364]	1 N. 1196 / 10.08.1782
Hafiz Seyyid Ali Efendi (ibkaen)[365]	1 RA. 1197 / 04.02.1783
Hafiz Abdurrahman Efendi[366]	15 R. 1197 / 20.03.1783
Hafiz Abdurrahman Efendi (ibkaen)[367]	1 CA. 1197 / 04.04.1783
Hafiz Abdurrahman Efendi (ibkaen)[368]	1 B. 1197 / 02.06.1783
Müftizade Nuh Efendi[369]	1 L. 1197 / 30.08.1783
Ahmed Nuri Efendi[370]	24 R. 1198 / 17.03.1784
Seyyid İsmail Şerif Efendi[371]	1 Ş. 1198 / 20.06.1784
Seyyid Hasan Efendi[372]	1 M. 1199 / 14.11.1784
Mehmed Zihni Efendi[373]	1 L. 1199 / 07.08.1785
Seyyid el-Hac Abdullah Efendi[374]	1 N. 1200 / 28.06.1786
Mehmed Efendi[375]	1 S. 1201 / 23.11.1786
Mehmed Said Efendi[376]	1 Ş. 1201 / 19.05.1787
Hafiz Hüseyin Efendi[377]	1 L. 1201 / 17.07.1787
Seyyid Ali Efendi[378]	1 Z. 1202 / 02.09.1788
Seyyid Ali Efendi (ibkaen)[379]	1 N. 1203 / 26.05.1789
Seyyid Ali Efendi (ibkaen)[380]	1 C. 1204 / 16.02.1790
el-Hac Mehmed Emin Efendi[381]	1 M. 1207 / 19.08.1792

---

[361] AŞS., 553/163.
[362] AŞS., 553/187.
[363] AŞS., 553/202.
[364] AŞS., 553/217.
[365] AŞS., 553/243.
[366] AŞS., 553/253.
[367] AŞS., 553/259.
[368] AŞS., 553/284.
[369] AŞS., 553/291.
[370] AŞS., 555/8.
[371] AŞS., 555/19.
[372] AŞS., 555/27.
[373] AŞS., 555/72.
[374] AŞS., 555/99.
[375] AŞS., 555/110.
[376] AŞS., 555/158.
[377] AŞS., 555/168.
[378] AŞS., 556/2.
[379] AŞS., 556/52.
[380] AŞS., 556/85.

el-Hac Mehmed Emin Efendi (ibkaen)[382]	1 CA. 1208 / 05.12.1793
el-Hac Mehmed Emin Efendi (ibkaen)[383]	1 Z. 1208 / 30.06.1794
Mehmed Faiz Efendi[384]	1 C. 1209 / 24.12.1794
Kevaki (كواكبي) zade Mehmed Raşid Efendi[385]	1 S. 1210 / 17.08.1795
Mehmed Sadık Efendi[386]	1 M. 1211 / 07.07.1796
Mehmed Sadık Efendi (ibkaen)[387]	1 B. 1211 / 31.12.1796
Küçük Hafidzade Mehmed Sadık Efendi[388]	1 Z. 1211 / 28.05.1797
Kelahîzade el-Hac Şerif Mehmed Servet Efendi[389]	1 B. 1212 / 20.12.1797
Kadızade Seyyid Mehmed Emin Efendi[390]	1 ZA. 1212 / 17.04.1798

2- Müftü:

Osmanlı Devleti'nde dört ehl-i sünnet mezhebinden Hanefî fıkhı üzerine kendisine sorulan umumi ve hususi, şer'i ve hukuki meselelere ait dini hükümlere uyarak karar veren kişiye "müftü" denilmekteydi[391].

Osmanlı kaynaklarında en yüksek ilmiye makamı sahibi olarak XVII. yüzyıl sonlarına kadar müftü ünvanı kullanılmış olup, XVIII. yüzyıldan itibaren de müftü yerine "şeyhulislam" tabiri yaygınlaşmıştır[392].

Ulemanın başkanı olan ve İstanbul'da bulunan şeyhulislamın devlet ve hükümet merkezinde gördüğü işleri eyalet ve sancak merkezlerinde müftüler görmekteydi. Bu bakımdan müftüler, şeyhulislamın kazalardaki temsilcileri idiler. İdari bakımdan diğer kaza yöneticileri kadar etkili olmamakla beraber sosyal

---

[381] AŞS., 556/166.
[382] AŞS., 557/16.
[383] AŞS., 557/39.
[384] AŞS., 557/48.
[385] AŞS., 557/85.
[386] AŞS., 557/100.
[387] AŞS., 557/105.
[388] AŞS., 557/137.
[389] AŞS., 557/173.
[390] AŞS., 557/184.
[391] İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e, s.173.
[392] A.g.e, s.174.

hayattaki yerleri ehemmiyet arz etmekteydi. Sancak yöneticileri, ortaya çıkan sosyal huzursuzluklarda bazan müftüye müracaat ederlerdi[393].

Müftüler ve şeyhulislamlar devletin resmi işleri ile alakadar değillerdi. Divana dahil bulunmamaları bunu göstermektedir. Fakat müftülerin divanda bulunmamaları onların memleket işleriyle alakadar olmadıklarını göstermez. Savaş ilanı gibi önemli kararların alınmasında diğer ulema gibi müftü ve şeyhulislamlar da divana davet edilir ve görüşleri alınırdı[394].

Müftü bir meselenin dini ve hukuki hükmünü açıklarken, vermiş olduğu fetvalarla kadının karar vermesinde yardımcı olmakta bu vesile ile yargı görevini ifa eden kadıya bir bakıma danışmanlık etmekteydi. Ancak, bu fetvaların karşı taraf için bağlayıcı bir özelliği bulunmamaktadır. Bununla beraber fetva alan kimse müftünün verdiği fetvaya göre davanın neticelendirilmesini isteme hakkına sahiptir[395].

Belgelerde umumiyetle "me'zûn-ı bi'l-ifta" ibaresi ile tavsif edilen müftülerin ataması bizzat şeyhulislam tarafından yapılmaktaydı. Elimizdeki mevcut kayıtlarda bunu açık bir şekilde görmekteyiz. Mesela, Evasıt-ı Zi'l-ka'de 1198 / (25 Eylül)-(5 Ekim) 1784 tarihinde Süleyman Efendi, Şeyhulislam Dürri-zade Mehmed Ataullah Efendi tarafından Karahisar-ı Sahib müftüsü olarak tayin edilmiştir[396].

Müftüler, şehir ileri gelenleri ve kadı'nın şeyhulislama müracaatı ile değiştirilebildiği gibi yine bu kişilerin tavsiye ettikleri birisi de müftü olarak tayin edilebilmekteydi[397].

---

[393] Rifat Özdemir, a.g.e, s.205.

[394] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.II, İstanbul, 1993, s.599. Asıl görevleri fetva vermek olan müftülerin, bu bağlamda yöneticilik vasfını haiz olup olmadıkları söz konusu edilebilir. Ancak yukarıda da bahsettiğimiz gibi kaza yönetiminde bazı sosyal meselelerin halledilmesinde ve önemli kararların alınmasında bir müracaat mercii olması onların yönetici zümreye dahil edilebileceği kanaatini kuvvetlendirmektedir.

[395] Abdülaziz Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, İstanbul, 1986, s.47.

[396] AŞS., 555/24.

[397] Musa Çadırcı, a.g.e, s.92. Atama belgelerinin kahir ekseriyetinde kaza ahalisinin mevcut müftü veya atanmasını istedikleri müftü hakkındaki müspet ya da menfi görüşlerinin her halukarda nazar-ı itibara alındığı ve bu görüşler doğrultusunda atama yapıldığı görülmektedir. Mesela, Evahir-i Cemaziye'l-ahir 1164 / (16-26) Mayıs 1751'de Karahisar-ı Sahib kazası ahalisi, görevde bulunan müftünün "emr-i fetvadan hacrını muktezi arz ve mahzar" göndererek başka birisinin müftü olarak atanmasını sağlamışlardır. Bkz., AŞS., 547/185. 5 Zilkade 1205 / 6 Temmuz 1791 tarihinde de Karahisar-ı Sahib kazası müftüsü Osman Efendi'nin "su-i hali" ve Süleyman Efendi'nin "ahali beyninde hüsn-i süluku" nun "inha" ve müftülüğü hakkında arz u mahzar ile istid'a olunması üzerine şeyhulislam tarafından Süleyman Efendi müftü tayin edilmiştir. Bkz., AŞS., 556/136.

İncelediğimiz belgelerde müftülerin görev süreleri hakkında kesin bir bilgi elde edememekteyiz. Ancak, bazılarının çok kısa süre görevde kaldığını, bazılarının da kendisinden memnun kalınması ve "ahali beyninde hüsn-i süluku" nun şeyhulislam tarafına bildirilmesi üzerine "hizmet-i celile-i fetva" görevinde "ibkaen" atamasının yapıldığını görmekteyiz. Nitekim, Evail-i Receb 1199 / (10-20) Mayıs 1785 tarihinde Karahisar-ı Sahib müftüsü olarak atanan Süleyman Efendi'nin[398] "ahali beyninde hüsn-i süluku"nun bildirilmesi ve "hidmet-i celile-i fetvada ibka olunması" hakkında istid'a edilmesi üzerine, 2 Zilka'de 1199 / 6 Eylül 1785'te Şeyhulislam Dürrizade Seyyid Mehmed Arif Efendi tarafından gönderilen bir mektupla eskisi gibi görevine devam etmesi istenmiştir[399].

Müftülere devlet tarafından tahsis edilmiş herhangi bir maaş mevcut olmayıp, sadece verdikleri fetvalar karşılığında fetva alan şahıs tarafından kendilerine muayyen bir ücret ödenmekteydi[400]. Bu sebeple müftüler aynı zamanda, kendilerine gelir temin etmek için müderrislik, vaizlik, vakıf mütevelliliği, tarikat şeyhliği gibi vazifelerde de bulunmaktaydılar. Ayrıca imam, hatib, müezzin, aşr-han, devr-han gibi din görevlilerinin imtihana tabi tutulmaları için kurulan imtihan komisyonunda üye olarak yer almaktaydılar[401].

Müftülerin, hemen hemen kadılarda aranan vasıfların aynısına sahip kimseler olmaları gerekmekteydi. Bu münasebetle müftüler, bir takım ilmi ve ahlaki vasıflar taşımak durumunda idiler. Bu özellikleri genel olarak İslam, adalet, akıl, buluğ ve hukuk bilgisi olarak sıralamak mümkündür[402].

Osmanlı Devleti'nde kazada ve iftada Hanefi mezhebi esas kabul edildiğinden müftülere verilen menşurlarda, başka mezhepten fetva vermeye izin verilmekle beraber[403], Hanefi imamların en sahih kavilleri ile fetva vermeleri emredilmekte ve kendilerinden fetva istenilen konularda Hanefi fikhına dair yazılmış

---

[398] AŞS., 555/56.
[399] AŞS., 555/73.
[400] Mustafa Akdağ, a.g.m., s.49.
[401] Rifat Özdemir, a.g.e, s.206.
[402] Fahrettin Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, Ankara, 1991, s.128. Müftülerin bu ve benzeri haiz olmaları gereken hasletler için ayrıca Bkz., Ebu'l-Ula Mardin, "Fetva", *İA*, MEB. Yay., IV, s.583.
[403] Ebu'l-Ula Mardin, a.g.mad., s.583.

muteber kitaplarla[404] bunların açıklama ve eklerine atıflar yaparak fetva vermeleri, ayrıca görev yaptıkları kazanın müftüsü olduklarını "tasrih" etmeleri istenmekteydi[405].

Diğer müesseselerde olduğu gibi, müftülük müessesesinde de zamanla çeşitli suistimaller hasıl olduğunu görmekteyiz. Belgelerde genellikle vazifelerinden hariç işlere müdahale ile memleketin ihlal ve fesadına, devletin mühim işlerinin gecikmesine sebep olan hareketlerde bulunmak, "harc-ı fetva" adı altında fazladan para talep etmek, şer'î hükümler hilafına fetva vermek gibi davranışlarından dolayı müftülerin önce ikaz edilip[406], sonra vazifelerine son verilerek başka bir yere sürgün olarak gönderildiklerini ve yerlerine başkalarının müftü olarak tayin edildiklerini görmekteyiz. Mesela, Evahir-i Muharrem 1162 / (10-20) Ocak 1749'da, Karahisar-ı Sahib müftüsü olan Ahmed Efendi, rüşvet almak ve ayanlık iddiasıyla halkın işlerine karışmak gibi suçlarla halk tarafından şikayet edilmesi üzerine fetvadan "hacr" edilmesi ve Karahisar-ı Sahib'e ayak basmamak üzere memleketi olan Antalya'ya sürgün edilmesi ferman olunmuştur[407].

Sadece görevini kötüye kullanan müftüler değil, fetva verme işinde yeterli olmayan ve vazifesini ifa edemeyecek derecede yaşlanmış olan müftüler de görevden alınarak yerlerine başka birileri atanmaktaydı. Mesela, 1 Receb 1211 / 31 Aralık 1796'da, Karahisar-ı Sahib müftüsü olan Osman Efendi'nin yaşlanması ve "rukub ve nüzüle adimü'l-iktidar" olması sebebiyle görevden alınarak yerine oğlu Ali Efendi getirilmiştir[408]. 1 Ramazan 1211 / 28 Şubat 1797 tarihinde ise, Karahisar-ı Sahib

---

[404] Belgelerde "kütüb-i mu'tebere" olarak tesmiye edilen kitapların bazıları şunlardı: El-Muhtâr fi Fürûi'l-Hanefiyye, Kenzü'd-Dekâyık, Vikâyetü'r-Rivâye fi Mesâili'l-Hidâye, Mecmau'l-Bahreyn ve Mülteka'n-Nehreyn, Muhtasarü'l-Kudûrî, Mülteka'l-Ebhar. Bkz., Uzunçarşılı, a.g.e, s.173.

[405] "... gerektir ki, lede'l-istifta esahh-ı akvâl-i eimme-i hanefiyye aleyhim rahmeti'l-beriyye ile ifta idüb kütüb-i mu'tebereden nakl-i sarih ve imzalarında Karahisar-ı Sahib müftisi olduğunu tasrîh eyliyesin". Bkz., AŞS., 553/220, 553/244, 555/79, vd.

[406] Nitekim, Evail-i Receb 1172 / (28 Şubat)-(9 Mart) 1759 tarihinde, Karahisar-ı Sahib müftüsü Ahmed Efendi hakkında, "vazife-i hali ancak deavi-i şer'iyyeye dair madde için istifta olundukta ba'de tashihi'l-mes'ele fukaha-yı a'lanın akval-i mu'tebereleriyle ifta edip bundan maada umura müdahale eylemek menafi-i me'muriyyetten iken tam'-ı hama tabi'iyyet ile haklarında defalarca emr-i şerif sadır olan mütegallibe ve a'yandan Hacı Abdurrahman ve Hacı İsmail ile yek-dîl olarak ahali-yi fukarayı izlal ve tarafına celb ile ta'til-i umur-ı beldeye ve ihtilal-i nizam-ı vilayete müedda olur harekat ve etvardan hali olmadığı" için "hâb-ı gafletten ikazen ve inzaren" emr-i şerif sadır olmuştur. Bkz., AŞS., 548/118. Ayrıca, bahsi geçen Ahmed Efendi'ye, Şeyhulislam Dürrizade Mustafa Efendi tarafından gönderilen "tenbihname" için bkz., AŞS., 546/370.

[407] AŞS., 545/202.

[408] AŞS., 557/112.

müftüsü Ali Efendi, "fetvaya iktidarsız olması" münasebetiyle görevden alınarak yerine Süleyman Efendi tayin edilmiştir[409].

İncelediğimiz dönem itibarıyla Karahisar-ı Sahib'de görev yapmış olan müftülerin isimlerini, kim tarafından atandıklarını ve atanma tarihlerini de şu şekilde sıralayabiliriz:

Müftünün Adı	Tayin Eden Şeyhulislamın Adı	Göreve Baş. Tarihi
Ahmed Efendi[410]	Mehmed Es'ad Efendi	27 Ş. 1161 / 22.08.1748
Nalbandzade Şeyh Abdullah Ef.[411]	Mehmed Es'ad Efendi	7 Z. 1161 / 28.11.1748
Nalbandzade Şeyh Abdullah Ef.[412]	Mehmed Said Efendi	1 N. 1162 / 15.081749
Ahmed Efendi[413]	Seyyid Murtaza Efendi	Evahir-i C. 1164 / (16-26).05.1751
Ahmed Efendi[414]	Abdullah Efendi	Evail-i CA. 1168 / (13-23).02.1755
Ahmed Efendi[415]	Damadzade Feyzullah Efendi	Evail-i L. 1168 / (11-21).07.1755
Ahmed Efendi[416]	Dürrizade Mustafa Efendi	Evasıt-ı Z. 1169 / (5-15)09.1756
Abdullah Efendi[417]	Damadzade Feyzullah Efendi	1 B. 1170 / 22.03.1757
Ahmed Efendi[418]	Mehmed Salih Efendi	Evahir-i C. 1171 / (1-11).03.1758
Süleyman Efendi[419]	Veliyyüddin Efendi	Evahir-i R. 1174 / (28.11)-(8.12).1760
Süleyman Efendi[420]	Dürrizade Mustafa Efendi	Evasıt-ı L. 1175 / (4-14).05.1762
Nalbandzade el-Hac Abdullah Ef.[421]	Dürrizade Mustafa Efendi	Evail-i L. 1176 / (15-25).04.1763
Hafız Ahmed Efendi[422]	Dürrizade Mustafa Efendi	Evahir-i M. 1178 / (20-30).07.1764
Nalbandzade el-Hac Abdullah Ef.[423]	Dürrizade Mustafa Efendi	Evasıt-ı B. 1178 / (3-13).01.1765
Süleyman Efendi[424]	Veliyyüddin Efendi	Evahir-i Z. 1180 / (19-29).05.1767
Süleyman Efendi[425]	Osman Nuri (نوری) zade Efendi	Evahir-iB.1182/(30.11)-(10.12).1768

[409] AŞS., 557/119.
[410] AŞS., 545/158.
[411] AŞS., 545/189.
[412] AŞS., 547/31.
[413] AŞS., 547/185.
[414] AŞS., 546/209.
[415] AŞS., 546/245.
[416] AŞS., 546/355.
[417] AŞS., 546/396.
[418] AŞS., 548/44.
[419] AŞS., 548/232.
[420] AŞS., 548/338.
[421] AŞS., 548/372.
[422] AŞS., 550/27.
[423] AŞS., 550/52.
[424] AŞS., 550/218.
[425] AŞS., 550/296.

el-Hac Abdullah Efendi[426]	Osman Nuri ( ) zade Efendi	Evahir-i RA. 1183 / (24.7)-(3.8).1769
el-Hac Abdullah Efendi[427]	Seyyid Mehmed Said Efendi	Evahir-i ZA. 1183 / (17-27).03.1770
el-Hac Abdullah Efendi[428]	---	Evail-i B. 1187 / (18-28).09.1773
el-Hac Abdullah Efendi[429]	İbrahim Efendi	Evahir-i Ş. 1188 / (25.10)-(4.11).1774
el-Hac Abdullah Efendi[430]	---	Evasıt-ı M. 1190 / (1-11).03.1776
el-Hac Abdullah Efendi[431]	Mehmed Es'ad Efendi	18 L. 1190 / 30.11.1776
el-Hac Abdullah Efendi[432]	Seyyid İbrahim Efendi	Evahir-i ZA. 1196/ (27.10)-(6.11).1782
Süleyman Efendi[433]	Seyyid İbrahim Efendi	Evail-i RA. 1197 / (4-14).02.1783
Süleyman Efendi[434]	Seyyid Mehmed Ataullah	1 Ş. 1197 / 30.08.1783
Müderris Osman Efendi[435]	Dürrizade Mehmed Ataullah Ef.	--- 1198 / 1783-84
Süleyman Efendi[436]	Dürrizade Mehmed Ataullah Ef.	Evasıt-ı ZA. 1198 / (25.9)-(5.10).1784
Süleyman Efendi[437]	İbrahim Abduh Efendi	Evail-i B. 1199 / (10-20).05.1785
Süleyman Efendi[438]	Dürrizade Seyyid Mehmed Arif	2 ZA. 1199 / 06.09.1785
Müderris Osman Efendi[439]	Dürrizade Seyyid Mehmed Arif	Evahir-i M. 1200 / (23.11)-(3.12).1785
Süleyman Efendi[440]	Ahmed Efendi	3 N. 1201 / 19.06.1787
Süleyman Efendi[441]	Mehmed Ali Efendi	Evahir-i S. 1202 / (1-11).12.1787
Süleyman Efendi[442]	Mustafa Hamidizade Efendi	Evahir-i S. 1204 / (9-19).11.1789
Müderris Osman Efendi[443]	---	Evahir-i RA. 1205/ (27.11)-(7.12).1790
Süleyman Efendi[444]	Mekkî (?) Efendi	5 ZA. 1205 / 06.07.1791
Süleyman Efendi[445]	Dürrizade Seyyid Mehmed Arif	1 Z. 1206 / 21.07.1792
Müftizade Ali Efendi[446]	Dürrizade Seyyid Mehmed Arif	1 B. 1211 / 31.12.1796
Süleyman Efendi[447]	Dürrizade Seyyid Mehmed Arif	1 N. 1211 / 28.02.1797

---

[426] AŞS., 550/341.
[427] AŞS., 550/358.
[428] AŞS., 552/2.
[429] AŞS., 552/5.
[430] AŞS., 552/138.
[431] AŞS., 552/185.
[432] AŞS., 553/220.
[433] AŞS., 553/244.
[434] AŞS., 553/286.
[435] AŞS., 555/2.
[436] AŞS., 555/24.
[437] AŞS., 555/56.
[438] AŞS., 555/73.
[439] AŞS., 555/79.
[440] AŞS., 555/162.
[441] AŞS., 555/197.
[442] AŞS., 556/71.
[443] AŞS., 556/120.
[444] AŞS., 556/136.
[445] AŞS., 556/164.
[446] AŞS., 557/112.
[447] AŞS., 557/119.

Süleyman Efendi[448]	Dürrizade Seyyid Mehmed Arif	25 L. 1212 / 12.04.1798
Süleyman Efendi[449]	Mustafa Asım (?) Efendi	19 RA. 1213 / 31.08.1798

3- Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı:

Osmanlı Devleti'nde Hz Peygamber soyundan gelen "Seyyid" ve "Şerif" olarak tesmiye edilen bir zümre bulunmaktaydı[450]. Bu kişilere aşırı derecede hürmet ve saygı gösterilmekte, devlet bunları "tevcihiyye", "arusiyye" gibi vergilerden, askere gitme ve benzeri bütün kamu yükümlülüklerinden muaf tutarak ellerine "siyadet beratı" denilen belgeler vermekteydi. Ayrıca vakıf mütevelliliği ve zaviye tevliyeti gibi hizmetlerin verilmesinde bunlara öncelik tanınmaktaydı[451]. Bunlar, Seyyidlik emaresi olarak başlarına "alamet" denilen yeşil renkli sarıklar giyerlerdi[452].

Hz. Peygamber soyundan geldiklerine dair ellerinde belgeleri bulunan bu kişilere tanınmış imtiyazları korumakla muvazzaf ve merkez teşkilatında saygın bir yere sahip olan Nakibü'l-eşraf adı verilen kimseler bulunmaktaydı. Bu kişilerin eyalet ve sancak merkezlerindeki temsilcilerine de Nakibü'l-eşraf kaymakamı adı verilmekteydi.

Nakibü'l-eşraflık, XVII. yüzyıl sonlarına kadar yüksek derecede ulemaya mahsus bir makam değildi. Ancak, bu tarihten itibaren İstanbul kadısı ve kadıasker mazullerinden bu makama geçecek pek çok kimsenin bulunması dolayısıyla Nakibül'-eşraf tayin edilenler bunlar arasından seçilmeye başlanmıştır[453].

Nakibü'l-eşraflar, eyalet, sancak ve kazalarda, yine Seyyid ve Şerif olan kaymakamları vasıtasıyla "şecere-i tayyibe" denilen bir defter tutarlardı. Osmanlı Devleti'ndeki bütün Seyyid ve Şeriflerin isim ve hüviyetlerinin bulunduğu bu defterlerde, Peygamber soyundan geldiklerini belgeleyenlerin soy kütükleri ile birlikte ikamet ettikleri şehir, görev ve durumları da kayıtlı idi[454].

---

[448] AŞS., 557/185.
[449] AŞS., 557/198.
[450] "Seyyid" Hz. Hüseyin kolundan gelenlere, "Şerif" de Hz. Hasan kolundan gelenlere denilmekteydi.
[451] Musa Çadırcı, a.g.e, s.94.
[452] İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e, s.163.
[453] A.g.e, s.166.
[454] Musa Çadırcı, a.g.e, s.93.

Nakibü'l-eşraf kaymakamları, bizzat nakibü'l-eşraf tarafından gönderilen bir mektup ile tayin olunmaktaydılar. Nakibü'l-eşraflık makamına sadat-ı kiram ve naibler tarafından gönderilen arz ve i'lamlar nakibü'l-eşraf kaymakamlarının tayin ve azillerinde muhakkak surette itibar görmekteydi[455].

Araştırma konusu yaptığımız dönemde Karahisar-ı Sahib sancağı dahilinde Karahisar-ı Sahib, Barçınlı, Nevahi-i Barçınlı ve Sincanlı kazalarında bulunan "sâdât" için nakibü'l-eşraf kaymakamı atanmaktaydı[456]. Bu hususta elimizde pek çok belge bulunmakta olup, bunlardan birkaç tanesini misal olarak vererek nakibü'l-eşraf kaymakamlarının atanma usülleri, görev ve yetkileri hakkında bilgi vermeye çalışalım.

Evasıt-ı Zi'l-ka'de 1173 / (24 Haziran)-(4 Temmuz) 1760 tarihinde Nakibü'l-Eşraf İdris-zade Seyyid Muhammedü'l-Emin Efendi, sabık nakibü'l-eşraf kaymakamı Seyyid Hasan Çelebi'ye bir mektup göndererek Karahisar-ı Sahib, Barçınlı, Nevahi-i Barçınlı ve Sincanlı kazalarında bulunan sadat üzerine nakibü'l-eşraf kaymakamı olarak tayin edildiğini bildirmiştir. Mektupta, Sadat-ı Kiram'a hürmet etmesi, kadı ve kaymakam senedleriyle hiç kimseye yeşil sarık sardırmaması, sadattan "tevcihiyye", "devriyye", "arusiyye" ve başka isimlerle her hangi bir para almaması ve başkalarına da aldırmaması tenbih edilmektedir[457].

1 Şaban 1178 / 24 Ocak 1765 tarihinde Nakibü'l-Eşraf Seyyid Mehmed Saîd Mirza-zade tarafından gönderilen bir başka atama mektubunda da sabık kaymakam Abdullah Efendi-zade Seyyid Mehmed Arif Efendi'ye Karahisar-ı Sahib, Barçınlı, Nevahi-i Barçınlı ve Sincanlı kazalarında bulunan Sâdât-ı Kirâm üzerlerine nakibü'l-eşraf kaymakamı olarak atandığı beyan edilerek, hakikaten sadattan olanlara ihtiram göstermesi, gerçekte sadattan olmayıp kadı ve kaymakam senedleriyle seyyidlik iddiasında bulunanların men' edilmesi, kendisinin dahi kesinlikle seyyidlik alameti

---

[455] Nitekim, konumuzla ilgili belgelerin kahir ekseriyetinde, bazan sadat-ı kiram tarafından bazan naibler tarafından bazan da her iki tarafın arz ve ilamlarıyla "su-i hali" ve "hüsn-i hali" İstanbul'a bildirilip tayin ya da azl edilen nakibü'l-eşraf kaymakamlarının mevcudiyetini tespit etmekteyiz. Mesela bkz., AŞS., 550/216, 556/105, 557/162. Anadolu Valisi ve Karahisar-ı Sahib mutasarrıfının arzı ile nakibü'l-eşraf kaymakamı azl ve tayin olunması hususunda da az da olsa örnekler mevcuttur. Mesela bkz., AŞS., 553/169, 557/111.

[456] Bu dört kazaya çok nadiren Çay ve Karamık kazalarının da dahil edildiğini görmekteyiz. Bkz., AŞS., 545/228, 546/262. İleride vereceğimiz misallerde de görüleceği üzere bu kazaların hepsine sadece bir tane kaymakam atanmaktaydı.

[457] AŞS., 548/197.

vermemesi, Seyyidlik iddiasında bulunanları İstanbul'a havale etmesi, Sadat ile ilgili dava ve cezalandırmalarla bizzat ilgilenip diğer hükkamı bu hususta müdahil ettirmeyerek[458] Sadatın rencide olunmasına izin vermemesi, "tevcihiyye", "arusiyye" "devriyye" ve sair isimlerle bir akçalarını almaması ve aldırmaması ve bu kişilerin ırz ve mallarının korunması istenmekteydi[459].

Yukarıdaki misallerde de görüldüğü üzere nakibü'l-eşraf kaymakamlarının en temel görevi, görev mahalli dahilinde bulunan seyyid ve şeriflerin sahib oldukları imtiyazları korumak, onları kollamak ve gözetmek idi. Zaten kendisi de sadattan olan nakibü'l-eşraf kaymakamı şehrin ileri gelen kişilerinden olarak halkı ilgilendiren diğer işlerde de etkili olup, mühim meselelerin görüşüldüğü toplantılara da iştirak etmekteydi. Ayrıca ayan, şehir kethudası gibi görevlilerin seçiminde kadı ve müftü ile birlikte önemli rol oynamakta idi[460]. Bunların, mahkemelerde "Şuhudü'l-hal" olan kimseler arasında da yer aldıklarını da belgelerden tespit etmekteyiz[461].

Nakibü'l-eşraflar, kadılar gibi belirli bir görev süreleri olmadığı için uzun seneler bu makamda kalabilmekte ve gerektiğinde değiştirilmekteydiler[462]. Aynı durum bunların taşradaki temsilcileri olan kaymakamları için de geçerli idi. Ancak ileride vereceğimiz listede de görüleceği üzere kendisinden memnun kalınan bir nakibü'l-eşraf kaymakamının görevinde "ibka"sı için çok kısa sürelerle mektuplar gönderildiği dikkati çekmektedir.

XVIII. yüzyıl sonlarında nakibü'l-eşraf kaymakamlarının bir kısmı da bazı yolsuzluklara karışmakta, kendi işleri haricinde vilayet işlerine müdahil olmaktaydılar. Bazı kazalarda, nakibü'l-eşraf kaymakamları "harc-ı ma'kul", "devriyye", "sâdât akçası" ve "arusiyye" ismiyle yasal olmayan vergiler toplamaktaydılar[463]. Bu şekilde gerek memleket işlerine karışan ve gerekse usulsüz

---

[458] Mütesellim, voyvoda ve sair ehl-i örfün sadatın işlerine karıştırılmamaları hususunda bkz., AŞS., 548/99, 548/182.
[459] AŞS., 550/54.
[460] Musa Çadırcı, a.g.e, s.94. Nakibü'l-eşraf kaymakamlarına mütesellim vekilliği görevi verildiğini de görmekteyiz. Bu hususta bir misal için bkz., Mehmet Güneş, "1822- 1830 Yılları Arasında Afyon'da İlmiye Sınıfına Mensup Yöneticiler", *AKÜ, Sos. Bil. Dergisi*, III / 1, (Haziran 2001), s.103.
[461] Mesela bkz., AŞS., 552/43, 552/260.
[462] İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e, s.166.
[463] AŞS., 548/182.

vergiler ihdas eden nakibü'l-eşraf kaymakamları görevlerinden alınmakla kalmayıp bazı cezalara da çarptırılmaktaydılar[464].

İncelediğimiz dönem itibarıyla Karahisar-ı Sahib, Barçınlı, Nevahi-i Barçınlı ve Sincanlı kazalarında bulunan Sadat-ı Kiram üzerlerine nakibü'l-eşraf kaymakamı olan kimselerin isimlerini, göreve başlama tarihlerini ve bunları tayin eden nakibü'l-eşrafların isimlerini kronolojik olarak şu şekilde sıralayabiliriz:

Nak.Eşraf Kaymakamının İsmi	Tayin Eden Nak.Eşrafın İsmi	Gör. Başlama Tarihi
Seyyid el-Hac Ferruh Çelebi[465]	Mehmed Emin Boluvizade	1 R. 1161 / 31.03.1748
Seyyid Abdullah Efendi[466]	Mehmed Emin Boluvizade	1 C. 1162 / 19.05.1749
Seyyid Abdullah Efendi[467]	Seyyid Mehmed Rıza	Evail-i CA. 1167 / (24.2)-(5.3).1754
Seyyid Mehmed Arif[468]	Seyyid Mehmed Rıza	Evasıt-ı C. 1167 / (4-14).04.1754
Seyyid Mehmed Arif[469]	Seyyid Mehmed Rıza	Ş. 1168 / 05.1755
Seyyid Mehmed Arif[470]	Seyyid Mehmed Rıza	1 Z. 1168 / 08.09.1755
Seyyid Mehmed Arif[471]	Şerifzade Seyyid Mehmed	1 R. 1169 / 04.01.1756
Seyyid Mehmed Arif[472]	Şerifzade Seyyid Mehmed	1 M. 1170 / 26.09.1756
Seyyid Mehmed Arif[473]	Şerifzade Seyyid Mehmed	1 B. 1170 / 22.03.1757
Seyyid Mehmed Arif[474]	Şerifzade Seyyid Mehmed	Evasıt-ı R. 1171 / (22-31).12.1757
Seyyid Mehmed Arif[475]	Şerifzade Seyyid Mehmed	1 M. 1172 / 04.09.1758
Seyyid Mehmed Arif[476]	İdriszade S. Muhammedü'l-Emin	1 L. 1172 / 28.05.1759
Seyyid Hasan Çelebi[477]	İdriszade S. Muhammedü'l-Emin	Evasıt-ı ZA. 1173 / (24-6)-(4-7).1760
Seyyid Hasan Çelebi[478]	İdriszade S. Muhammedü'l-Emin	1 R. 1174 / 10.11.1760
Seyyid Mehmed Arif[479]	İdriszade S. Muhammedü'l-Emin	1 L. 1174 / 06.05.1761
Seyyid Mehmed Arif[480]	İdriszade S. Muhammedü'l-Emin	1 M. 1175 / 02.08.1761

[464] Mesela, 1 Zilkade 1194 / 29 Ekim 1780 tarihli bir belgeye göre, Karahisar-ı Sahib, Barçınlı, Nevahi-i Barçınlı ve Sincanlı kazaları nakibü'l-eşraf kaymakamı olan Seyyid Mehmed Arif Efendi, "zaleme zümresinden olduğundan naşi, bir dahi umur-ı vilayete karışmayıp ve zabit olmamak şartıyla sadır olan emr-i âli mucibince ma'lûmü'l-mikdar nezre" bağlanmış idi. Bkz., AŞS., 553/130.
[465] AŞS., 545/84.
[466] AŞS., 545/228.
[467] AŞS., 546/114.
[468] AŞS., 546/129.
[469] AŞS., 546/225.
[470] AŞS., 546/262.
[471] AŞS., 546/307
[472] AŞS., 546/356.
[473] AŞS., 546/392.
[474] AŞS., 548/33.
[475] AŞS., 548/98.
[476] AŞS., 548/128.
[477] AŞS., 548/197.
[478] AŞS., 548/223.
[479] AŞS., 548/250.

Seyyid Mehmed Arif[481]	Seyyid Mehmed Said Mirzazade	1 CA. 1175 / 28.11.1761
Seyyid Hasan Çelebi[482]	Seyyid Mehmed Said Mirzazade	1 C. 1178 / 26.11.1764
Seyyid Mehmed Arif[483]	Seyyid Mehmed Said Mirzazade	1 Ş. 1178 / 24.01.1765
Seyyid Mehmed Arif[484]	Seyyid Abdullah Efendi	1 RA. 1179 / 18.08.1765
Seyyid Mehmed Arif[485]	Seyyid Abdullah Efendi	1 L. 1179 / 13.03. 1766Seyyid
Mehmed Arif[486]	Seyyid Abdullah Efendi	1 CA. 1180 / 05.10.1766
Seyyid Hasan Çelebi[487]	Seyyid Abdullah Efendi	Evasıt-ı Z. 1180 / (9-19).05. 1767
Seyyid Mehmed Arif[488]	—	1 R. 1181 / 27.08.1767
Seyyid Mehmed Arif[489]	Seyyid Mehmed Said Mirzazade	1 C. 1181 / 25.10.1767
Seyyid Mehmed Arif[490]	Seyyid Mehmed Said Mirzazade	1 N. 1181 / 21.01.1768
Seyyid Mehmed Arif[491]	Seyyid İbrahim Efendi	1 Z. 1188 / 02.02.1775
Seyyid Mehmed Arif[492]	Seyyid İbrahim Efendi	15 L. 1189 / 09.12.1775
Seyyid Mehmed Arif[493]	Seyyid İbrahim Efendi	1 C. 1190 / 18.07.1776
Nakşibendi Seyyid Feyzullah[494]	Seyyid İbrahim Efendi	1 ZA. 1190 / 12.12. 1776
Nakşibendi Seyyid Feyzullah[495]	Seyyid İbrahim Efendi	1 S. 1191 / 11.03.1777
Seyyid Mehmed Arif[496]	Seyyid İbrahim Efendi	1 CA. 1191 / 07.06.1777
Seyyid Mehmed Arif[497]	Seyyid İbrahim Efendi	1 N. 1191 / 03.10.1777
Seyyid Mehmed Arif[498]	Seyyid İbrahim Efendi	1 M. 1193 / 19.01.1779
Seyyid Mehmed Arif[499]	Seyyid İbrahim Efendi	1 R. 1193 / 18.04.1779
Halil Ef.zade Sey. el-Hac Ahmed[500]	Seyyid İbrahim Efendi	Evasıt-ı N. 1193 / (20-30).09.1779
Halil Ef.zade Sey. el-Hac Ahmed[501]	Seyyid İbrahim Efendi	1 Z. 1193 / 10.12.1779
Seyyid Hüseyin Efendi[502]	Seyyid İbrahim Efendi	1 RA. 1194 / 07.03.1780

---

[480] AŞS., 548/277.
[481] AŞS., 548/298.
[482] AŞS., 550/37.
[483] AŞS., 550/54.
[484] AŞS., 550/88.
[485] AŞS., 550/127.
[486] AŞS., 550/171.
[487] AŞS., 550/216.
[488] AŞS., 550/237.
[489] AŞS., 550/245.
[490] AŞS., 550/259.
[491] AŞS., 552/31.
[492] AŞS., 552/114.
[493] AŞS., 552/168.
[494] AŞS., 552/184.
[495] AŞS., 552/206.
[496] AŞS., 552/230.
[497] AŞS., 552/255.
[498] AŞS., 553/15.
[499] AŞS., 553/31.
[500] AŞS., 553/50.
[501] AŞS., 553/64.

Seyyid el-Hac Ahmed Efendi[503]	Seyyid İbrahim Efendi	1 C. 1194 / 04.06.1780
Nakşibendi Seyyid Feyzullah[504]	Seyyid İbrahim Efendi	1 ZA. 1194 / 29.10.1780
Abdullah Ef.zade Seyyid Hamza[505]	---	1 R. 1195 / 27.03.1781
Nakşibendi Seyyid Feyzullah[506]	Seyyid İbrahim Efendi	1 L. 1195 / 20.09.1781
Abdullah Ağazade Sey. Hamza[507]	Seyyid İbrahim Efendi	1 S. 1196 / 16.01.1782
Nakşibendi Seyyid Feyzullah[508]	Dürrizade Mehmed Arif Efendi	1 ZA. 1198 / 16.09.1784
Nakşibendi Seyyid Feyzullah[509]	Dürrizade Mehmed Arif Efendi	Evst-ı S.1199 / (23.12.1784)-(2.1.1785)
Abdullah Ef.zade Seyyid Hamza[510]	Dürrizade Mehmed Arif Efendi	1 R. 1199 / 11.02.1785
Abdullah Ef.zade Seyyid Hamza[511]	Dürrizade Mehmed Arif Efendi	1 B. 1199 / 10.05.1785
Abdullah Ef.zade Seyyid Hamza[512]	Seyyid Mehmed Kamil Efendi	1 ZA. 1200 / 26.08.1786
Seyyid Hüseyin Efendi[513]	Seyyid Mehmed Kamil Efendi	1 ZA. 1201 / 15.08.1787
Abdullah Ef.zade Seyyid Hamza[514]	Seyyid Mehmed Kamil Efendi	1 CA. 1202 / 08.02.1788
Abdullah Ef.zade Seyyid Hamza[515]	Seyyid Mehmed Derviş	1 B. 1202 / 07.04.1788
Abdullah Ef.zade Seyyid Hamza[516]	Seyyid Mehmed Derviş	5 L. 1202 / 09.07.1788
Seyyid Hüseyin Efendi[517]	Seyyid Mehmed Derviş	1 Z. 1202 / 02.09.1788
Seyyid Hüseyin Çelebi[518]	Seyyid Mehmed Derviş	1 S. 1203 / 01.11.1788
Seyyid Hüseyin Çelebi[519]	Seyyid Mehmed Derviş	1 B. 1203 / 28.03.1789
Seyyid Yakub Efendi[520]	Seyyid Mehmed Derviş	1 Z. 1203 / 23.08.1789
Abdullah Ef.zade Seyyid Hamza[521]	Yahya Efendi	1 L. 1204 / 14.06.1790
Seyyid Abdullah Çelebi[522]	Seyyid Mehmed Faiz Efendi	1 RA. 1208 / 07.10.1793
Seyyid Hüseyin Efendi[523]	Seyyid Mehmed Faiz Efendi	5 RA. 1208 / 11.10.1793
Seyyid Hamza Efendi[524]	Seyyid Mehmed Faiz Efendi	Evasıt-ı N. 1208 / (11-21).04.1794

---

[502] AŞS., 553/94.
[503] AŞS., 553/114.
[504] AŞS., 553/130.
[505] AŞS., 553/145.
[506] AŞS., 553/169.
[507] AŞS., 553/185.
[508] AŞS., 555/23.
[509] AŞS., 555/40.
[510] AŞS., 555/41
[511] AŞS., 555/54.
[512] AŞS., 555/103.
[513] AŞS., 555/174.
[514] AŞS., 555/205.
[515] AŞS., 555/212.
[516] AŞS., 555/222.
[517] AŞS., 555/243.
[518] AŞS., 556/8.
[519] AŞS., 556/44.
[520] AŞS., 556/63.
[521] AŞS., 556/105.
[522] AŞS., 557/2.
[523] AŞS., 557/4.

Seyyid Hamza Efendi[525]	Mehmed Ataullah Efendi	1 RA. 1209 / 26.09.1794
Seyyid Hamza Efendi[526]	Mehmed Ataullah Efendi	1 B. 1209 / 22.01.1795
Seyyid İsmail Efendi[527]	Mehmed Ataullah Efendi	1 ZA. 1209 / 20.05.1795
Seyyid İsmail Efendi[528]	Mehmed Ataullah Efendi	1 ZA. 1210 / 08.05.1796
Seyyid Hamza Efendi[529]	Mehmed Ataullah Efendi	1 RA. 1211 / 04.09.1796
Seyyid İsmail Efendi[530]	Mehmed Ataullah Efendi	15 RA. 1212 / 07.09.1797
Seyyid İsmail Efendi[531]	Mehmed Ataullah Efendi	1 L. 1212 / 19.03.1798
Seyyid Hamza Efendi[532]	---	1 B. 1213 / 09.12.1798

[524] AŞS., 557/28.
[525] AŞS., 557/43.
[526] AŞS., 557/56.
[527] AŞS., 557/58.
[528] AŞS., 557/94.
[529] AŞS., 557/111.
[530] AŞS., 557/162.
[531] AŞS., 557/180.
[532] AŞS., 557/203.

İKİNCİ BÖLÜM
FİZÎKÎ YAPI VE VAKIFLAR

A- KARAHİSAR-I SAHİB ŞEHRİNİN FİZÎKÎ YAPISI

I- Kale:

Afyonkarahisar kalesinin ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı tam olarak bilinmemekle beraber, şehrin ortasında bulunan kayalıkların Hititler zamanından beri savunma amaçlı olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir[1]. Bu bölgenin Friglerin merkezi olması ve bunlara ait bir çok kalıntının burada bulunması dolayısı ile kalenin Frigler tarafından tevsi ve tahkim edilmiş olduğu ileri sürülmektedir[2].

Kalenin inşa tarzına bakılarak Bizanslılara ait olduğu da tahmin edilmektedir[3]. Yerden yaklaşık 400 metre yükseklikte olan kalenin, Anadolu Selçuklu hükümdarı Alaaddin Keykubat'a ait olduğu tespit edilen kitabesinden Selçuklular zamanında tamirat gördüğü anlaşılmaktadır[4].

Kale, Osmanlı döneminde de tamirat görmüştür. Sultan II. Selim'in fermanı ile Karahisar-ı Sahib sancakbeyi Mahmud Bey tarafından yukarı kale kapısı ve çevresi yeniden yaptırılmış, bu onarım sırasında kapı üzerine yeni bir kitabe de konmuştur. Evliya Çelebi'nin de bahsettiği bu kitabeye göre tamirat 985 / 1577 tarihinde yapılmıştır[5].

Çok dik ve yüksek bir tepe üzerinde kurulmuş olan kale iskâna uygun bir topoğrafya ve alana sahip olmayıp, mevkii itibarıyla iskandan ziyade askeri amaca

---

[1] Süleyman Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, c.II, Afyon, 1991, s.34.
[2] Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, c.I, Ankara, 1959, s.25.
[3] Bizans devrinde adı geçen Akroinos kalesinin burası olduğu tahmin edilmektedir. Bkz., B. Darkot "Afyonkarahisar", *İA*, VI, MEB., s.278. Kalenin, çevresindeki kırsal gelirlerden yararlanan özerkleşmiş bir Bizanslı yöneticinin şatosu gibi düşünülebileceği de muhtemeldir. Bkz., Uğur Tanyeli, Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci, (11-15. yy), Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1987.
[4] İ. Hakkı Uzunçarşılıoğlu, *Afyonkarahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay, İsaklı, Manisa, Birgi, Muğla, Milas, Peçin, Denizli, İsparta, Atabey ve Eğirdir'deki Kitabeler*, İstanbul, 1347 (1929), s.8-9.
[5] Süleyman Gönçer, a.g.e., c.II, s.34-36.

müsait bir yapı arz etmektedir[6]. Karahisar-ı Sahib Şer'iyye Sicillerindeki kale ile ilgili belgelerin ekseriyetinin dizdar ve müstahfiz gibi görevlilerle[7], bir kısmının da askeri levazımatla[8] ilgili olması, incelediğimiz dönemde de buranın askeri amaçlarla kullanıldığını göstermektedir.

Araştırma konusu yaptığımız dönemde kale, hapishane olarak da kullanılmakta idi. Mesela, 15 Zilhicce 1174 / 18 Temmuz 1761 tarihinde Karahisar-ı Sahib kadısı, mütesellimi ve kale dizdarına hitaben gönderilen buyurulduda, Koyunoğlu, Berber Ahmed Oğlu ve Derzi Veli Oğlu isimli kimselerin "hilâf-ı şer" hareketlerinden dolayı Karahisar-ı Sahib kalesinde kalebend olunmaları istenmekteydi[9].

Cezzar Ahmed Paşa'nın Napolyon'u mağlub etmesiyle 1799 yılında Mısır ve Akka'dan getirilen 225 adet tutsak da bu kaleye hapsedilmiş ve 47 adet kale muhafizının gözetimi altında sulh yapılıncaya kadar burada mahbûs olarak kalmışlardır[10].

1082 / 1671-72'de Karahisar-ı Sahib'i ziyaret eden Evliya Çelebi kale hakkında şu bilgileri vermektedir: Kale, Rum kayseri tarafından yapılmış, sonra Selçuklu sultanı Alaaddin tarafından ele geçirilmiş, daha sonra da Orhan Gazi tarafından Germiyanoğullarının elinden alınmıştır. Kapısı batıya bakan kalenin en tepesinde bulunan Sultan Keykubat Camii, küçük fakat sanatlı bir cami olup minaresi zelzeleden yıkılmıştır. Bu iç kalede buğday anbarları, cephanelik ve su sarnıçları bulunmaktadır. Kalede insan yoktur ama şehrin zenginlerinin kilitli mahzenleri

---

[6] Bu münasebetle burada sadece kale dizdarı ve müstahfızlar ikamet etmekte idiler. Bunların da kale dışında oturmaları yasaklanmasına ve gönderilen buyuruldularda, ellerine verilen beratlarda kale içinde ikamet etmeleri sıkı sıkı tenbih edilmesine rağmen bazen buna riayet etmedikleri görülmektedir. Bkz., AŞS., 548/283, 548/57.

[7] AŞS., 552/316, 552/332, 555/133, 555/148, 557/15, 552/250, 552/111, 552/53, 549/59, 548/57, 548/283.

[8] Konuyla ilgili belgelerin birisi, Karahisar-ı Sahib kalesinde bulunan müstahfız askerleri ve derununda mevcut cebehanedeki siyah barut, kurşun ve sair edevatın itlaf ve izaa olunmaması için tayin edilen mübaşir tarafından kontrol edilerek vaziyetin Anadolu valiliğine bildirilmesi hususundadır. Bkz., AŞS.,552/189. Bir diğer belge de Karahisar-ı Sahib mutasarrıfı Yezir Ahmed Paşa'nın Karahisar-ı Sahib'den sürgün olarak ayrılırken, Mübaşir Zaim Ali Ağa marifeti ile Karahisar Kalesi Dizdarı Ömer Ağa'ya teslim edilen 12 adet cura zurna, 3 adet kaba zurna, 6 adet boru, 3 adet zil, 6 adet nağra, 9 adet düdük, 5 adet boru ağızlığı, 9 adet tabl (davul), 2 adet tahta derili sandıktan oluşan mehterhane aletleri ile ilgilidir. Bkz., AŞS., 552/65.

[9] AŞS., 548/267. Benzer hadiseler için bkz AŞS., 547/139, 547/8, 547/28, 547/29.

[10] Süleyman Gönçer, a.g.e., c.II, Afyon, 1991, s.39.

vardır. Herhangi bir kuşatmada veya Celali eşkıyası geldiğinde herkes kıymetli eşyalarını bu kalede saklar. Onun için kapısı daima bekçilerle tutulmuştur. Kale dizdarı orta kalede oturmakta olup, burada bir divanhane ve bir de cami bulunmaktadır[11].

Karahisar-ı Sahib Kalesi, muhtelif zamanlarda Karahisar-ı Sahib'den geçen yabancı gezginlerin de çok dikkatini çekmiştir. XIX. yüzyılın ilk başlarında buradan geçen Ali Bey el Abbasi isimli seyyah, kaleyi dimdik duran düzensiz prizmaların bir araya gelmesinden oluşmuş, bu yüzden her tarafından dimdik görünen, tecrid edilmiş bir kaya olarak tavsif etmektedir[12].

1834'te Karahisar-ı Sahib'den geçen ünlü Fransız bilgini Charles Texier ise, bu kaleyi, şehre hakim olan koni şeklindeki büyük bir dağın volkanlığının kilometrelerce mesafelerle etrafına etki yapmış trakitli bir yer altı hareketinin çok dikkat çekici bir neticesi olarak nitelendirmektedir[13].

II- Mutasarrıf Sarayı:

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib merkezinde mutasarrıflara mahsus bir sarayın mevcudiyetini belgelerden tespit edebilmekteyiz. Nitekim, 22 Şevval 1168 / 1 Ağustos 1755 tarihinde Karahisar-ı Sahib kadısı, mütesellimi, kethudayeri, yeniçeri serdarı, ayan ve iş erlerine hitaben gönderilen bir buyuruldu ile Karahisar-ı Sahib mutasarrıfı olarak tayin edilen Halid Paşa'nın birkaç gün içerisinde görev mahalline geleceği muhakkak olduğundan ikamet edeceği sarayın bir an önce tamir edilmesi istenmiştir[14].

Şaban 1173 / Mart-Nisan 1760 tarihli bir başka belgede de Karahisar-ı Sahib'de "paşaların makarr-ı ikametleri olan saray-ı mîrî mürûr-ı eyyâm ile harabe

---

[11] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c.IX, İstanbul, 1935, s.29-31.
[12] *Travels of Ali Bey in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria and Turkey, Between The Years 1803 and 1807*, c.II, s.318.
[13] Charles Texier, *Küçük Asya*, Çev. Ali Suat, c.II, s.372.
[14] AŞS., 546/247.

müşrif olup ta'mir u termîme muhtâc olduğu" için keşf olunarak tamir edildiğinden bahsedilmektedir[15].

Evahir-i Rebiu'l-evvel 1181 / 16-26 Ağustos 1767 tarihinde Karahisar-ı Sahib kazası ahalileri mahkemeye gelerek sancak mutasarrıflarının nefs-i Karahisar-ı Sahib kasabasında ikamet edegeldikleri mîrî sarayın fetih zamanında bina olunan binalardan olup uzun süreden beri kaza halkı tarafından her bir sene üçer dörder yüz kuruş masraf ile tamir olunduğunu ancak, bu sene "esasından münhedim olup" mutasarrıflarının ikametleri için bir başka menzil de olmadığından dolayı bu sarayın binasına muhtaç olunmakla marifet-i şer ve sair erbab-ı vukuf marifetleriyle keşf ve muayene olunarak yapılan keşif sonucunda mevcud enkazından başka 3750 kuruş masraf tahmin edilmiş, ancak bu meblağın edasına kaza ahalilerinin güçleri yetmeyeceğinden dolayı Karahisar-ı Sahib livasının diğer kazaları halkının da yardımlarına muhtaç olduklarından, merkez kaza ve diğer kazaların imdad-ı hazeriyye hisselerine göre tevzi ve tahsil olunarak bahsi geçen sarayın tamir ettirilmesi için emr-i şerif suduru istidasında bulunmuşlardır. Bunun üzerine Divan-ı Hümayun kaleminden emsali sorulduğunda, Eğriboz muhafızlarının Eğriboz içinde yaptırdıkları konak için keşf olunan meblağın adı geçen liva kazalarına tevzi ve tahsilindeki uygulama kıyas alınarak Karahisar-ı Sahib livası kazalarının hazeriyye hisseleri sicillerden ihrac ve hazeriyye hisselerine mukayese ile taksim olunarak mahkeme tarafından kaza be kaza verilen pusula gereğince isabet eden hisseleri görevli memura teslim olunmak üzere yukarıda bahsedilen masrafın 750 kuruşu tenzil olunarak geriye kalan 3000 kuruşun yarısının nefs-i Karahisar-ı Sahib kazasına, kalan yarısının da diğer kazalara ait olmak üzere tamirata izin verilmiştir[16].

Ayrıca 1203 / 1788-89, 1207 / 1792-93 ve 1208 / 1793-94 yıllarında da tamirat gördüğünü sicillerde kayıtlı "salyane" ve "tevzi defterleri"nden tespit

---

[15] AŞS., 548/190. Tamirde kullanılan malzemelere bakılırsa bina gerçekten kelimenin tam anlamıyla "harabe müşrif" bir vaziyet arz etmektedir. Tamirat için toplam 320 kuruş 10 para harcanmış olup, tamir için kullanılan malzeme çeşit, miktar ve fiyatları ile işçilik ücretleri için bkz., aynı belge.
[16] AŞS., 550/238. Bu masrafların kazalara dağılımı için bkz., AŞS., 550/239, 550/400.

ettiğimiz bu sarayın çok öncelerden yapılmış eski bir bina olduğu görüşü bir kez daha te'yid olunmaktadır[17].

İncelediğimiz dönemde "Muslu Paşa Sarayı" olarak bilinen bir saraya daha rastlamaktayız ki, buranın 1056 / 1646'da -Karahisar-ı Sahib'in Akmescid mahallesinden olup- burada sancakbeyliği yapmış olan Muslu Paşa[18] tarafından yaptırılmış olduğunu tahmin ediyoruz. Ancak bir zamanlar mutasarrıf sarayı olarak kullanılmış olması kuvvetle muhtemel bu sarayın, yukarıda bahsedilen saray olup olmadığı ve ele aldığımız dönemde de mutasarrıflara tahsis olunmuş bir mekan olarak kullanılıp kullanılmadığını da tam olarak bilemiyoruz. Bununla birlikte 19 Şaban 1176 / 5 Mart 1763 tarihli bir satış hüccetine göre Akmescid mahallesinde bulunan bu sarayın aynı mahallede sakin iken vefat eden Osman Ağa b. Muslu Bey'in varisi olan karısı, kız kardeşi İsmihan ve halası oğlu Hüseyin Ağa'nın müşterek mülkleri olduğuna bakılırsa buranın bir kamu binası olmadığı anlaşılmaktadır. Böyle olmakla birlikte bu binanın mutasarrıflar için kiralanmış olabileceği de akla gelmektedir. Ancak bu hususta da herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Bahsi geçen belgeye göre fevkani dört oda, bir sofa, dehliz, altında bir ahır, kıble tarafında bir kıta avlu, kuzey tarafında bir miktar bahçe, yine dışarısında bir miktar avlu ve kenefi bulunan bu sarayın yarı hissesi, varislerden Hüseyin Ağa tarafından Hacı Salih b. Ahmed'e 455 kuruşa satılmıştır[19].

---

[17] Bkz., AŞS., 556/19, 556/174, 557/44. Bahis konusu sarayın incelediğimiz dönemden sonraki tarihlerde de tamir edildiğini görmekteyiz. 7 Şaban 1235 / 20 Mayıs 1820 tarihli bir belgeye göre, Karahisar-ı Sahib'de mutasarrıflara mahsus sarayın dar olması cihetiyle yanındaki boş arsaya ilhak olunmak suretiyle harabe olan yerleri tamir edilerek hasıl olan masrafların Karahisar-ı Sahib livası kazalarına tevzi olunması hususu, zamanın mutasarrıfı tarafından padişaha iletilerek bu hususta emr-i şerif sadır olmuş ancak mutasarrıfın azledilmesi ile bu sarayın tamir ve inşasına başlanamamış ve Karahisar-ı Sahib ayan ve eşrafından Turunçzadeler'in konağı, mutasarrıf sarayı olarak kullanılmıştır. Fakat Turunçzade Dede Bey'in vefat etmesiyle yetim kalan çocuklarının perişan olmamaları için eski sarayın tamir edilerek yeniden kullanıma açılması hususunda Karahisar-ı Sahib kadısı tarafından i'lam ve yetimler tarafından da arz-ı halde bulunulmuştur. Bkz., BOA., Cevdet, Dahiliye, 3620.

[18] Süleymen Gönçer, a.g.e, c.II, s.14.

[19] 27 Rebiu'l-evvel 1181 / 23 Ağustos 1767'de, bahsi geçen sarayın bitişiğinde bulunan bir fevkani oda, dehliz ve altında ahırı müştemil bir menzil 150 kuruşa satılmıştır. Bkz., AŞS., 551/34.

III- Mahkeme Binası:

Osmanlı Devleti'nde kadının ikametgahının aynı zamanda mahkeme binası olarak kullanılmasının yaygın bir uygulama olduğu bilinmekle beraber[20], incelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib kazasında müstakil bir mahkeme binasının mevcut olduğuna dair bazı işaretler bulunmaktadır. Bu hususta Karahisar-ı Sahib şer'iyye sicillerindeki "salyane" ve "tevzi" defterlerinde yer alan "mahkeme tamiri"[21], "mahkemenin harem tamiri"[22] ve "kadı köşkü tamiri"[23] masrafları haricinde daha fazla bilgi edinememekteyiz. Bu kayıtlarda geçen mahkeme binası ile kadı köşkünün aynı binanın bölümleri olup olmadığı ve "mahkeme-i şer' " olarak kullanılan mekanın yeri tam olarak tespit edilememektedir.

Belgelerde "Meclis-i şer' " olarak geçen ve kadı veya naib riyasetinde toplanan mahkeme heyetinin kendine mahsus bir binası olmakla beraber bazen paşalara mahsus sarayda[24], bazan ayandan bir kimsenin evinde[25] toplandığı da vaki idi. Bilhassa nikah akidlerinin tescili için bazen kadı veya naib ya da bunlar adına bir mahkeme yetkilisi ilgili şahısların evlerine gitmekteydi[26].

---

[20] Tarihi gelişim içerisinde İslam şehrini inceleyenler şehri belirleyen fiziki unsurlar içerisinde sur, pazar yeri, ibadethaneler gibi genel toplanma yerlerinin varlığını kabul etmekle beraber şehrin tanımında büyük önem taşıyan yönetim fonksiyonlu kurumların İslam şehirlerine münhasır bir kurum olarak görülmediğini ve bundan dolayı da tam anlamıyla şehir kavramının kapsamına dahil edilemeyeceğini ileri sürmektedirler. Ancak, Osmanlı şehrinde padişahın merkezi-mutlak otoritesinin ve yürütme kuvvetinin taşradaki temsilcileri olan beylerbeyi, sancakbeyinin sarayı ve yargının temsilcisi kadıya tahsis olunmuş mahkeme binasının izlerine rastlanamaması bu yönetim kurumlarının yokluğunun bir delili olarak gösterilemeyeceğini bu kişilerin şahsi mekanlarını aynı zamanda resmi daire olarak kullandıklarını gösteren belgeler vesilesi ile anlayabilmekteyiz. Bkz., Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976) Kogreye Sunulan Bildiriler*, II, Ankara, 1981, s.1265-1266.

[21] AŞS., 557/44.

[22] AŞS., 556/19.

[23] AŞS., 556/110.

[24] "Medine-i Karahisar-ı Sahib'de vaki paşalara mahsus olan sarayda bi'l-cümle vücûh-ı ahali ve hüccac ve esnaf ihtiyarlarıyla akd olunan meclis-i şer'-i âlîde....." bkz., AŞS., 552/63

[25] "Turunç Ağazade saadetlü Ali Ağa hazretlerinin hanesinde akd olunan meclis-i şer'de....." bkz., AŞS., 546/432.

[26] Bkz., 3. bölüm, Nikah Akdi başlıklı kısım.

IV- Zanaat ve Ticaret Yerleri

1- Çarşı ve Pazar Yerleri:

Şehir, bölgesel bir hinterlandın merkezi olarak, sabit mamûl eşya çarşısı ve pazar yeri olmak üzere iki tip ticarî eylem merkezine sahip olmuştur[27]. Çarşı, alışverişin yapıldığı, iki tarafında dükkânların sıralandığı bir veya birkaç sokaktan meydana gelmektedir. Bir yerleşme yerinde kendiliğinden ortaya çıkan çarşılardan başka bir vakıf binasına gelir sağlamak ve eğer bu vakıf eser bir câmii ise cemâati oraya çekmek için belli vakıf eserlerinin yakınlarına ve uzaklarına da çarşılar kurulmuştur.[28]

Genel olarak çarşılar, zenâat ürünlerinin alışverişinin yapıldığı ve depolama yapılan hanlar, kapalı, açık yerlerdir. Pazarlar ise yiyecek maddelerinin satıldığı yerlerdir. Bazı hallerde bu ikisi üst üste gelebilir. Fakat çoğu kere ayrıdır.[29]

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib merkezinde –sicillerden tespit edebildiğimiz kadarıyla- 17 adet çarşı, 7 adet de pazar mevcut idi. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

Çarşılar:

1- Arasta Çarşısı[30]

2- Arpacılar Çarşısı[31]

3- Attarlar Çarşısı[32] (Otpazarı Camii civarında)

4- Çıkrıkçılar Çarşısı[33]

5- Demirciler Çarşısı[34] (Keçepazarı Camii'nin hemen kuzeyindeki sokakta)

6- Haffaflar Çarşısı[35]

7- Haşhaş Yağcıları Çarşısı[36] (Yoncaaltı Camii, Hasır Pazarı çevresinde)

---

[27] Doğan Kuban, " Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler" *VD.*, 7, İstanbul, 1968, s. 71.
[28] Semavi Eyice " Bedesten", *İA.*, V, TDV. Yay., s. 303. Arasta kelimesi de bu çeşit çarşıları ifade etmek için kullanılıyordu.
[29] Doğan Kuban, a.g.m., s. 71.
[30] AŞS., 551/119.
[31] AŞS., 551/102.
[32] AŞS., 551/20.
[33] AŞS., 552/43.
[34] AŞS., 551/35.
[35] AŞS., 556/195.

8- Kalaycılar Çarşısı[37]

9- Kasaplar Çarşısı[38]

10- Keçeciler Çarşısı[39]

11- Pabuççular Çarşısı[40]

12- Saraçlar Çarşısı[41] (Bedestene doğudan gelen iki yoldan kuzeyindekinin meydana yakın kısmında)

13- Semerciler Çarşısı[42]

14- Terziler Çarşısı[43] (Otpazarı Camii civarında)

15- Uzun Çarşı[44]

16- Yemeniciler Çarşısı[45]

17- Yemişçiler Çarşısı[46] (Otpazarı Camii, Bedesten ile Avretler Pazarı arasındaki Köprübaşı kısmında)

Pazarlar:

1- At Pazarı (Bugünkü Zafer Anıtı'nın bulunduğu alan)

2- Avretler (Karılar) Pazarı[47] (Köprübaşı'nda)

3- Gön Pazarı[48] (Avretler Pazarı'nın hemen kuzeyindeki meydanda)

4- Kapıcı Pazarı[49]

5- Ot Pazarı[50] (Ot Pazarı Camii'nin bulunduğu mevki)

6- Tahıl Pazarı[51] (Tuz Pazarı'nın altında)

7- Tuz Pazarı[52] (Yoncaaltı Camii yanında)

---

[36] AŞS., 549/27.
[37] AŞS., 550/232.
[38] AŞS., 555/68.
[39] AŞS., 552/43.
[40] AŞS., 555/68.
[41] AŞS., 552/43.
[42] AŞS., 549/20.
[43] AŞS., 551/102.
[44] AŞS., 549/52.
[45] AŞS., 549/92.
[46] AŞS., 552/43.
[47] AŞS., 552/141.
[48] AŞS., 549/88.
[49] AŞS., 555/68.
[50] AŞS., 553/318.
[51] AŞS., 547/121.
[52] AŞS., 549/20.

Yukarıda da görüldüğü gibi, birkaç istisna dışında, çarşılar, aynı zenaatle uğraşan dükkanların kesafet teşkil ettiği yerlere, pazarlar da bu mekanlarda satılan emtianın nev'ine göre tesmiye olunmuşlardır. Bu durum sadece Karahisar-ı Sahib'e mahsus olmayıp, Osmanlı şehirlerinin kahir ekseriyetinde müşahade edilen tipik hususiyetlerden birisidir.

Çarşı ve pazarlara verilen isimler, ait olduğu yerin ziraî üretim yapısı ve o bölgede kesafet teşkil eden ticaret kollarını da göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında Karahisar-ı Sahib çarşı ve pazarlarının isimlerinden burada hasıl olan zirai mahsuller ve cari olan ticari faaliyyetlerin çeşitlerini de tespit edebilmemiz mümkün olmaktadır.

Uzun Çarşı ve Arasta[53] Çarşısı gibi isimler de bu mekanların fiziki nitelikleri dikkate alınarak konulmuştur. Avretler Pazarı'nın ise, başka Anadolu şehir ve kasabalarında da tesadüf olunduğu üzere köylü kadınlara mallarını satmaları için tahsis olunmuş alış-veriş mevkii olduğu anlaşılmaktadır[54].

Vakfiye ve Tereke kayıtlarından tespit edebildiğimiz kadarıyla bu çarşı ve pazarlar içerisindeki dükkanların dağılımı da şu şekilde idi[55].

1- Arasta Çarşısı'nda: 1 çizmeci dükkanı, 1 simitçi dükkanı, 1 dinkçi dükkanı, 5 dükkan[56],

2- Arpacılar Çarşısı'nda: 2 haşhaş dükkanı, 2 kahvehane, 1 nalbandhane, 1 dükkan.

3- Attarlar Çarşısı'nda: 2 kürkçü dükkanı, 5 dükkan.

4- Çıkrıkçılar Çarşısı'nda: 3 ağdacı dükkanı, 2 bakkal dükkanı.

5- Demirciler Çarşısı'nda: 1 demirci dükkanı,

6- Haşhaş Yağcıları Çarşısı'nda: 1 dükkan,

7- Kalaycılar Çarşısı'nda: 1 kalaycı dükkanı, 1 dükkan,

---

[53] Üstü örtülü veya dükkanlarının önü saçaklı çarşılara denilmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz., M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, İstanbul, 1993, s.64-65.

[54] Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 76.

[55] Bunlar, sadece belgelerden tespit edebildiğimiz dükkanlardır. Bu sebeple her bir çarşı ve pazar için tespit ettiğimiz dükkan sayılarını asgari olarak telakki etmek yerinde olacaktır.

[56] Belgelerde bazı dükkanların nev'i belirtilmediği için sadece "dükkan" olarak verilmiştir.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

8- Kasaplar Çarşısı'nda: 1 kasap dükkanı, 2 ağdacı dükkanı, 1 etmekçi fırını, 1 berber dükkanı, 3 dükkan,

9- Keçeciler Çarşısı'nda: 4 keçeci dükkanı, 5 dükkan,

10- Pabuççular Çarşısı'nda: 14 dükkan,

11- Saraçlar Çarşısı'nda: 4 dükkan,

12- Semerciler Çarşısı'nda: 1 semerci dükkanı,

13- Terziler Çarşısı'nda: 2 terzi dükkanı, 5 dükkan,

14- Uzun Çarşı'da: 2 manav dükkanı, 2 kahvehane, 1 bakkal dükkanı, 1 etmekçi dükkanı, 1 ağdacı dükkanı, 1 mutaf dükkanı, 25 dükkan,

15- Yemeniciler Çarşısı'nda: 5 dükkan,

16- Yemişçiler Çarşısı'nda: 2 ağdacı dükkanı, 4 dükkan.

Pazar yerlerindeki dükkan dağılımları da şöyle idi:

1- Avretler Pazarı'nda: 6 dükkan,

2- Gön Pazarı'nda: 2 dericihane, 1 kundakçı dükkanı, 6 dükkan,

3- Kapıcı Pazarı'nda: 1 dükkan,

4- Ot Pazarı'nda: 1 terzi dükkanı, 1 çubukçu dükkanı, 1 dükkan,

5- Tahıl Pazarı'nda: 1 mağaza,

6- Tuz Pazarı'nda: 1 tuzcu dükkanı, 1 ağda dükkanı, 1 berber dükkanı, 1 eskici dükkanı.

Gerçek dükkan miktarlarını ortaya koymamakla birlikte yukarıdaki verilere istinaden şu yorumları yapabiliriz. Her ne kadar aynı esnaf gurubunun yoğunlaştığı ve aynı türden emtianın satıldığı yerlere göre isimlendirilmiş olsalar da Karahisar-ı Sahib'in çarşı ve pazarlarlarında farklı esnaf gruplarının ve farklı emtia satışlarının yapıldığı dükkanları yan yana görebilmekteyiz. Bu durum, bu hususta katı bir kural olmadığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Dükkanlar, çarşı ve pazarlarda kesafet teşkil etmekle beraber, şehrin değişik mahalle ve mekanlarında da bulunmakta idi. Bu cümleden olarak, Han bitişiğinde (hangi han olduğu belirtilmemiş): 6 dükkan, 1 kahvehane[57], Alaca Hamam

[57] AŞS., 553/8.

yakınında: 1 debbağhane, 11 dükkan[58], Yeni Hamam yakınlarında: 2 yağhane, 1 keçeci dükkanı[59], Dar-ı Kurra Camii yakınında: 1 yağhane[60], Mevlevihane yakınında: 2 mağaza[61], Molla Bahşı mahallesinde: 4 yağhane[62], Arap Mescidi mahallesinde: 2 fırın[63], Cami-i Kebir mahallesinde: 1 fırının[64] mevcudiyetini belgelerden tespit etmekteyiz.

2- Hanlar ve Bedestenler:

XVI. Yüzyılda Karahisar-ı Sahib, coğrafi konumu ve ticaret yolları üzerinde olmasının da tesiriyle kervancıların en çok mal taşıdıkları, doğudan batıya, Bağdat, Tebriz, Diyarbakır, Erzurum, Şam, Halep, Harput, Sivas, Tokat, Kayseri, Konya, Ankara, Bursa, İzmir, İstanbul, Edirne, Selanik, Filibe, Belgrad gibi büyük çaplı Pazar yerleri ve ticaret merkezleri arasında bulunuyordu[65].

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında da –XVI. Yüzyıldaki kadar olmasa da- Karahisar-ı Sahib'in bu özelliğini kısmen muhafaza ettiğini söyleyebiliriz. Karahisar-ı Sahib, aynı zamanda sahip olduğu bedesten ve hanlarla bölgeler arası ticaretin de merkezi durumunda olduğunu ortaya koymaktaydı. Zira ticaret merkezi olan şehirlerin en önemli özelliklerinden birisi bedesten ve hanlara sahip olmalarıdır. İçerisinde çok sayıda oda ve dükkan bulunduran tek bir hanın mevcudiyeti bile o şehrin bölgeler arası ticarette önemli bir yere sahip olduğunun göstergesi olduğuna göre[66] aşağıda zikredeceğimiz üzere yerli ve yabancı ticaret erbabının eksik olmadığı çok sayıda hanın mevcudiyeti, Karahisar-ı Sahib'in ne denli bir ticari canlılığa sahip olduğunun delilidir.

---

[58] AŞS., 552/193.
[59] AŞS., 549/20, 553/215.
[60] AŞS., 549/52.
[61] AŞS., 551/111.
[62] AŞS., 557/70, 551/119.
[63] AŞS., 552/43.
[64] AŞS., 551/99.
[65] Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*,c.II, Ankara, 1999, s.146.
[66] Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul, 1994, s.36-37.

Hanlar:

Acem Hanı: 30 odalı olup[67], Yoncaaltı Camii'nin batısında olan han, 1642-1658 yılları arasında Karahisar-ı Sahib'de bulunan ve sancak beyliği yapan Çatalbaş Mustafa Paşa ve çocuklarının mülkiyetinde idi[68]. 1673'te ise eski kadılardan Abdullah Efendi b. Hamza Efendi'ye ait iken tarafından vakfedilmiştir[69].

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla daha çok ticaret amacıyla dışarıdan gelen gayr-ı müslim tüccarlar bu handa kalmakta idiler[70].

Balık Hanı: Terziler Çarşısı'nda[71] (muhtemelen şimdiki Otpazarı Camii yakınında) bulunan hanın yapım tarihi tam olarak bilinmemektedir. 1575 tarihli Vakıf Tahrir Defteri'nde adı geçmekte olan hanın, Çerçi Turgud Zaviyesi evkafına ait olup, senelik 5772 akça geliri bulunmakta idi[72]. 1590 tarihli bir vakfiyeye göre hanın içinde ve dışında 26 dükkanı bulunmakta idi[73].

27 Ramazan 1199 / 3 Ağustos 1785 tarihli bir vakfiyeden de , Receb Efendi Medresesi ve Kütüphanesi'nin banisi olan Seyyid el-Hac Mehmed Efendi b. Receb Efendi'nin bu handa hissesi bulunduğunu ve bu hissesini medrese ve kütüphanesine vakfettiğini tespit etmekteyiz[74].

1216 / 1801'de bu hanın, Mollazade el-Hac Ahmed Ağa'ya ait olup vakfedildiğini görmekteyiz[75].

Kapan Hanı: Yapılış tarihi tam olarak bilinmemektedir. 1483 tarihli bir vakfiyede adı geçtiğine bakılırsa bu tarihten önce yapılmış olduğu anlaşılmaktadır[76].

---

[67] Yusuf İlgar, *Karahisar-ı Sahib Sancağı'nda Şer'i Mahkeme Sicilleri ve Sicillerden Özetler*, s.143.
[68] Süleyman Gönçer, a.g.e., s.263.
[69] Yusuf İlgar, *Tarih İçinde Afyonkarahisar'da Kaybolan Eserlerimiz*, Afyon, 1991, s.13.
[70] Bkz., AŞS., 546/318, 549/58.
[71] AŞS., 555/68.
[72] Mustafa Karazeybek, "1575 Tarihli Vakıf Tahrir Defteri'ne Göre Afyonkarahisar Ticaret Mahalleri", *V. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (13-14 Nisan 2000), Afyonkarahisar, s.60.
[73] Yusuf İlgar, Karahisar-ı Sahib Sancağı'nda Şer'i Mahkeme Sicilleri ve Sicillerden Özetler, s.145.
[74] AŞS., 555/68.
[75] VGMA, df. no. 2237, s.89.
[76] VGMA, df. no. 1768, s.91.

Kapan Hanı, 1575'te içinde bulunan 10 dükkan ile beraber yıllık 4000 akça gelire sahib olup, bu gelir Umur Bey tarafından yaptırılan Alaca Medrese vakfının gelirlerine dahil edilmiştir[77].

1642-1658 yılları arasında çeşitli defalar Karahisar-ı Sahib'de bulunan Çatalbaş Mustafa Paşa ve çocuklarının bir müddet bu hanın sahibi oldukları belirtilmektedir[78].

1711'de ise hanın arsasının Abdi Çavuş ve Kardeşi Mehmed Bey'in mülkiyetinde olup buraya bir cami (Yeni Camii) yapılması için Mehmed Bey'in hissesini vakfa bağışladığını ve buraya cami ile beraber bir sıbyan mektebi, bir de medrese yapıldığını görmekteyiz[79]. İncelediğimiz dönemde hanın gelirleri, bu cami ve medreseye vakfedilmiştir[80].

Müftü Hanı: Uzun Çarşı üzerinde, Kurra Camii'nin hemen güneyinde bugün tamamen yenilenmiş olarak bulunan han, 1737'de Turunç Hanı olarak bilinmektedir[81].

Aynı zamanda (جنا) Hanı olarak da belgelerde adı geçen[82] ve 2 Şaban 1163 / 7 Temmuz 1750'de binası Turunçzade Mustafa Ağa ibn-i el-Hac Ali Ağa'ya ait olan hanın arsasının senede Kütahya'da medfun İshak Fakih vakfına 420 akçe icaresi vardır[83].

17 odalı bu hanın[84] içinde bir de mescidi bulunup, imamlığını yukarıda bahsi geçen İshak Fakih vakfından almak üzere günlük iki akça ile evahir-i Zi'l-ka'de 1163

---

[77] Mustafa Karazeybek, "Afyonkarahisar Vakıfları", *Afyonkarahisar Kütüğü*, c.II, Afyon, 2001, s.279.
[78] Bkz., Süleyman Gönçer, a.g.e., s.263.
[79] A.g.e., s.267.
[80] AŞS., 546/393. Bahsi geçen cami ve yakınındaki medrese evkafının mütevellisi olan Abdullah Efendi, Evail-i Muharrem 1170 / (26 Eylül)-(5 Ekim) 1756'da mahkemeye gelerek bu hanın, mütevellisi olduğu cami ve medrese vakfı olduğunu ve vakıf gelirlerinin ancak bu hana münhasır olduğunu, tüccarların dışarıdan getirdikleri incir, sisam, üzüm, bal, pirinç, sabun vs. yiyeceklerin önceden beri bu hanın içinde satılmakta olmasına rağmen, mütegallibeden bazı tüccarların bahsedilen şeyleri başka yerlerde satmaları münasebetiyle vakıf gelirlerinin azalmakta olduğunu ifade etmiş ve bunun engellenmesi için emr-i ali talebinde bulunmuştur.
[81] Edip Ali Bakı, *Afyonkarahisar'da XVII-XVIII. Asırlarda Meçhul Halk Tarihinden Yapraklar*, Afyon, 1951, s.117.
[82] AŞS., 547/138.
[83] AŞS., 547/121. Aynı belgede arsası ve binası Turunçzade Mustafa Ağa ibn-i el-Hac Ali Ağa'ya ait "Tahıl Pazarı kurbünde vaki dört tarafı tarik-i âmm ve has ile mahdud" ikinci bir handan daha bahsedilmektedir.
[84] Süleyman Gönçer, a.g.e., s.264.

/ 21-31 Ekim 1750'den önce Mehmed Halife b. Hüseyin Efendi yapmış, onun bu tarihte vefat etmesi ile beraber yerine oğlu Ahmed Efendi görevi devralmıştır[85].

Taş Han: Kadı Abdullah Efendi ve Yemenici esnafı tarafından muhtemelen XVII. yüzyıl ortalarında yapılan han, aynı zamanda Hacı Üveys Hanı olarak da bilinmektedir[86].Burası, çarşı esnafından depo sıkıntısı çekenlerin vakfa yer kirası vermemek şartı ile ortaklaşa olarak yapılmış iki katlı, kargir tonoz girişli ve üst katı revaklı özel bir tip han idi[87].

Gurre-i Şaban 1084 / 11 Kasım 1673 tarihli bir vakfiyede bu 42 odalı, kargir hanın Kadı Abdullah Efendi tarafından Gön Pazarı'ndaki mescidde kuran okunması şartı ile vakfedildiğini görmekteyiz[88].

Yeni Han: Kuyumcular Çarşısı yakınında Buğday Pazarı'nda, Kurra Camii'nin hemen batısında bulunmaktaydı. Hersekzade Ahmed Paşa evladının mülkü olup, bu sülaleden gelen ve Gedik Ahmed Paşa Medresesi'nde Ahmed Paşa Kütüphanesini kuran Karahisarlı Hacı Mustafa Bey'in oğlu Ahmed Paşa, bu hanın icarından bahsedilen kütüphane görevlilerine günlük 11 akça tahsis etmiştir[89].

Bunlardan başka, arşiv belgelerinde ve telif eserlerde adı geçen Karahisar-ı Sahib merkezinde ve civarındaki diğer bazı han ve kervansarayların isimlerini de şöyle sıralayabiriz:

Karahisar-ı Sahib merkezinde: Kapıcı Pazarında Ahmed Bey Hanı[90], Pabuççular Çarşısında Postzade Abdullah Hanı[91].

Karahisar-ı Sahib kaza ve köylerinde: Bolvadin'de Rüstem Paşa Hanı[92], Çay'da Taşhan, İshaklı (Sultandağı)'da Sahibata Kervansarayı, Eğret Köyünde Eğret

---

[85] AŞS., 547/138.
[86] Halit Çal, a.g.teb., s.320.
[87] Süleyman Gönçer, a.g.e., s.261.
[88] Yusuf İlgar, a.g.e., s.13.
[89] AŞS., 555/85 (tarihsiz).
[90] AŞS., 555/68.
[91] A.g.b.
[92] Yusuf İlgar, *Tarih İçinde Afyonkarahisar'da Kaybolan Eserlerimiz*, Afyon, 1991, s.48.

Hanı[93], bu günkü İhsaniye kasabasında Döğer Kervansarayı[94], Han Barçınlı'da Hüsrev Paşa Hanı[95].

Bedestenler:

Büyük Bedesten: 1575 tarihli tahrir defterinde Yeni Bedesten olarak bahsedilen bu bedestenin yarı hissesi Şeyh Abdurrahim Mısri'ye ait olup, bedestenden hissesine düşen yıllık 420 akçayı peygamberlerin ve Hulefa-i Râşidîn'in ruhlarına kuran okunması için vakfetmiştir. Kardeşi Mustafa'ya ait olan diğer yarı hissesinin geliri de kardeşi tarafından bazı dükkanlarla birlikte Kuran okunması şartı ile vakfedilmiştir[96].

İncelediğimiz dönemde de yine binası ve arsası Abdurrahim Mısri evkafından olan bedesten, 1208 senesi Rebiu'l-evvelinin 22. gecesi (28 Ekim 1793) kazara çıkan bir yangında yanmıştır. Bedestende bulunan dükkan sahiplerinin pek çoğu yoksul olduklarından ve bu dükkanların yeniden yapılmasının zor ve masraflı olmasından dolayı burası bir müddet muattal kalmıştır. Bunun üzerine vakfın mütevellisi olan Şeyh Mustafa'ya 17 Zi'l-ka'de 1208 / 16 Haziran 1794 tarihinde verilen bir müraselede, dükkan sahiplerinin dükkanlarını yeniden inşa etmeleri ve masraflarını vakfa teberru edip eskisi gibi her dükkandan vakıf için senede birer kuruş vermeye razı ve müteahhid olanlara izin verilerek bunun için kendilerine temessük verilmesi istenmiştir[97].

Rüstem Paşa Bedesteni: 1550 İran Seferi sırasında Bolvadin'e gelen Sadrazam Rüstem Paşa tarafından, ordunun güzergahını imar ettirmek amacıyla beraberlerinde getirdikleri Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. 1670'te harap ve

---

[93] *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c.I, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1972, s.159-167, 176-178.

[94] Döğer Kervansarayı hakkında teferruatlı bilgi için ayrıca bkz., H. Baki Kunter, "Bilinmeyen Bir Kervansaray Tipi (Düğer Kervansarayı), *VD*, VIII, (1969), s.225-228; Hayati Binler, "Döğer Kervansarayı", *V. Vakıf Haftası (7-13 Aralık 1987) Restorasyon ve Vakıfların Ekonomik ve Sosyal Etkileri Semineri*, s.147-158.

[95] Süleyman Gönçer, a.g.e., s.254-256. Daha önce Barçınlı olarak tesmiye edilen kaza bu hana istinaden Han Barçınlı adı ile anılır olmuştur.

[96] Mustafa Karazeybek, "1575 Tarihli Vakıf Tahrir Defterine Göre Afyonkarahisar Ticaret Mahalleri", *V. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (13-14 Nisan 2000), Afyonkarahisar, s.59.

[97] AŞS., 557/31.

kullanılamaz durumda olduğu için yeri ve enkazı Mimar Musa'ya satılarak yıkılmasına müsaade edilmiştir[98].

Yıkılmadan önce yapılan keşfe göre bedestenin boyu 21, eni 18, kubbelere kadar yüksekliği 9, duvar kalınlığı 1.5, kapılar 1.5 zira idi. Ayrıca 6 kubbe, 2 mermer direk, 4 kapı ve 10 pencere bulunmaktaydı[99].

V- Dînî ve Sosyal Yapılar (Vakıf Müesseseleri)

1- Camiler:

Başçeşme Camii: Hacı İlyas oğlu Hacı Mustafa tarafından 1495'te Başçeşme Mahallesi'nde yaptırılmıştır. 1868'de tamirat görmüş olan camiinin önceden kurşun kaplı olan kubbesi bu tamiratta kesme taş ile kaplanmıştır[100].

İnşa malzemesi olarak bazalt taşı ve tuğla kullanılan camii, kare planlı bir harim ile kuzeyindeki giriş mekanlarından müteşekkildir[101].

Cami-i Kebir (Ulu Camii): Kalenin güneybatı eteklerinde, Karahisar-ı Sahib'in eski şehir dokusunun merkezinde kendi adıyla anılan mahallede bulunan cami, 671 / 1272'de Selçuklu ümerasından Ali b. Sıvastos tarafından yapılmıştır[102].

Aynı zamanda Hocabey Camii olarak da bilinen caminin vakıf gelirleri, Karahisar-ı Sahib'e bağlı Osman Lala köyünün gelirleri de dahil olmak üzere, 1530'da 13939 akça, 1575'te de 16165 akça idi[103].

Her birisi stalaktit başlıklı ve aslında nakışlı olan 40 ahşap sütundan oluşan Ulu Camii[104], Anadolu'da XIII. Yüzyılda ağaç direkler üzerine yapılmış ahşap

---

[98] Süleyman Gönçer, a.g.e., s.238. Gönçer, eserinde bahsi geçen bu bedestenin şimdiki kapalı çarşının yerinde olduğunu ifade etmektedir. 1670'te yıkıldığı iddia edilen bu bedesten'in yerine yenisinin yapıldığı hakkında herhangi bir bilgi elde edememekteyiz. Bununla beraber, Afyonkarahisar'da 2 bedesten olduğunu ve bir üçüncüsünün Kızlarağası tarafından camiye çevrildiğini söyleyen Evliya Çelebi'nin (Seyahatname, c.IX, s.32,33) verdiği bu bilgiye istinaden yerine cami yapılmış olduğunu düşünürsek, yazarın bahsettiği bedestenin şu anda mevcut olmaması icab etmektedir. Yani şu anki kapalı çarşının yeri bir başka bedestene ait olmalıdır. Bu da büyük bir ihtimalle, yukarıda bahsettiğimiz Büyük Bedesten olmalıdır.

[99] Gös. yer.

[100] Süleyman Gönçer, a.g.e., s. 222

[101] Halit Çal, a.g.teb., s.309.

[102] İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler II*, s.14.

[103] Mustafa Karazeybek, "Afyonkarahisar Vakıfları", *Afyonkarahisar Kütüğü*, c.II, Afyon 2001, s.288-289.

camilerden bu güne kadar ayakta kalanlar içerisinde en eskisi ve düz damlı ulu camiler üslubunun da zamanımıza intikal eden en seçkin örneklerinden birisidir[105].

Minaresi XIV. Yüzyılda Yıldırım Bayezid döneminde yapılmış olan camii, bu güne gelene kadar pek çok tamirat görmüştür. Sahib Ata Oğullarından Nusretüddin Ahmed döneminde Mugiseddin Emir İsa b. Muzafferüddin tarafından 1341'de[106], daha sonra 1765, 1851, 1950, 1969 ve 1978 yıllarında da tamirat görmüştür[107].

1765 tarihindeki tamirat masrafları için caminin vakfi mütevellisi Suhte Molla Mehmed b. Abdinnebi, Kasaplar çarşısında yarım hisse kasap dükkanı ve yarım hisse kahvehaneyi 400 kuruşa vakıf adına satın alarak bunların gelirlerinden istifade etmek istemiştir[108].

19 Muharrem 1189 / 22 Mart 1775 tarihli bir belgeye göre de, camiinin bu tarihlerde vakıf görevlilerinin ihmalkarlığı sebebiyle tamire maruz kaldığını görmekteyiz. Bahsi geçen belgeye göre, camiinin banisi ve hayır sahibi olan kişinin cami görevlileri ve tamiri için vakfettiği 32 adet dükkan, 2 adet mağaza vakfından başka 3500 kuruş akarının faizi ile vakıf, toplam 900 kuruşa baliğ olmuştur. Vakfin masrafları çıkarıldığında her yıl 600 kuruş arttığı halde vakıf mütevellisi ve cabisi, vakıf gelirlerini yiyerek ve caminin tamirini umursamayarak bazı yerlerinin harab olmasına sebep olmuşlardır[109].

Evasıt-ı Şevval 1166 / 10-20 Ağustos 1753'te camiinin vaizi Hafiz Şeyh Ali Efendi'dir[110].

Çavuşbaş Camii: Çavuşbaş Mahallesinde bulunan camii, 983 / 1575'te Mustafa b. Umur tarafından kesme taştan yaptırılmıştır. Kare planlı, tek kubbeli

---

[104] Abdullah Kuran, "Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi", *Malazgirt Armağanı*, TTK., Ankara, 1993, s. 183. Caminin süsleme ve nakışları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Zekiye Uysal, "Afyon Ulu Camii'nin Ahşap Üzerine Boyalı Nakışları", *3. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (22-24 Ekim), Afyonkarahisar, 1993, s. 236-248.

[105] Atanur Meriç, "Afyonkarahisar Eski Eserlerinde Üslup ve Süsleme Unsurları", *3. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (22-24 Ekim), Afyonkarahisar, 1993, s. 5.
[106] İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s.13, 14.
[107] Halit Çal, a.g.teb., s. 306.
[108] AŞS., 550/17.
[109] AŞS., 552/51.
[110] AŞS., 546/126.

küçük bir yapıdır[111]. Caminin bulunduğu mahalle nüfusu artınca, cami genişletilmiş ve bugünkü halini almıştır[112].

12 Rebiu'l-evvel 1199 / 23 Ocak 1785'te, günlük 5 akça ücret ile caminin imamı olan Süleyman Efendi'nin öldüğünü iddia eden İbrahim Efendi, kadı'nın izni ile caminin imametini üzerine geçirmiş, ancak halkın bu iddianın asılsız olduğunu beyan etmesi üzerine bu görevin yeniden Süleyman Efendi'ye tevdi edilmesi arz-ı hal edilmiştir[113]. Bunun üzerine 8 Rebiu'l-ahir 1199 / 18 Şubat 1785'te Süleyman Efendi yeniden göreve getirilerek kendisine imamet beratı verilmiştir[114].

Evail-i Şaban 1203 / (27 Nisan)-(6 Mayıs) 1789'da Alime Kadın bint-i Hacı Ali isimli kadın bu camiye 150 kuruş vakfederek, 100 kuruşun istirbahını kandillerin yakılması masraflarına, 50 kuruşun istirbahını da caminin tamirine sarf olunmak üzere tahsis olunmasını istemiştir[115].

21 Safer 1205 / 30 Ekim 1790'da aynı kadın, cami için tahsis ettiği 90 kuruştan, 50 kuruşun ribhi olan 7,5 kuruşu kandillerin revganına, 20 kuruşun ribhi olan 3 kuruşu, şamdanların şem-i revganına, yine 20 kuruşun ribhi olan 3 kuruşu bahsedilen caminin minaresinde Cuma günlerinde salat ve selam getirmesi için Molla Halil b. Nasrüddin'e vakfetmiştir[116].

İmaret (Gedik Ahmed Paşa) Camii: Camii, aynı şekilde tesmiye olunan külliyenin tetimmatındandır. Fatih Sultan Mehmed'in veziri ve komutanı olan Gedik Ahmed Paşa tarafından 1472'de Mimar Ayas Ağa'ya yaptırılmıştır[117].

Geniş bir kemer üzerine oturtulmuş iki büyük kubbe ve etrafındaki küçük kubbeler kurşunla kaplanmıştır. Alt pencereleri, kapı takı, mihrabı ve son cemaat kubbelerini taşıyan 6 direk mermerden yapılmıştır. Ayrıca ceviz kapısı, yivli minaresi ve yivler arasına yerleştirilmiş lacivert Kütahya çinileri ile sahip olduğu

---

[111] Halit Çal, a.g.teb., s. 309.
[112] Süleyman Gönçer, a.g.e., s. 251.
[113] BOA, Cevdet, Evkaf, 18900.
[114] AŞS., 555/44.
[115] AŞS., 556/66.
[116] AŞS., 556/113.
[117] Süleyman Gönçer, a.g.e, s. 201. Gedik Ahmed Paşa, caminin masrafları için evahir-i Zi'l-hicce 879 / (27 Nisan)-(7 Mayıs) 1475'te bir de vakıf tesis etmiştir. Vakfiyenin metni için bkz. Ömer Fevzi Atabek, *Afyon (Vilayeti) Tarihçesi*, s.173-178.

özel mimari nitelikleri onu Karahisar-ı Sahib'in en güzel eserlerinden birisi olarak karşımıza çıkarmaktadır[118].

XVII. yüzyılda yaşamış olan Evliya Çelebi, meşhur Seyahatnamesinde Karahisar-ı Sahib'de 42 adet cami olduğundan bahsettikten sonra Gedik Ahmed Paşa Camii hakkında da minberinin gayet sanatkarane, taşra yan sofalarının altı sütun üzerine nakışlı kubbeli, avlusunun etrafının yüksek ağaçlarla süslü olduğu şeklinde bahsetmektedir[119].

Cami, 1794'te büyük bir zelzelede zarar görmüş ve 1795'te tamir edilmiştir. Bu tamirat, kapısındaki kitabede belirtilmektedir[120].

1938 – 1948 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü ve o zamanın valisinin himmeti ile dış tüf kaplamaları tamamen değiştirilmiş, yazı ve nakışları yenilenmiştir[121].

Keçe Pazarı (Güdük Minare, İmad Dede) Camii: Ünlü bilgin ve kadı Hacı Muhiddin Oğlu İmadüddin tarafından Büyük Demirciler Çarşısı'nda mescid olarak yapılmış, 1689'da Hacıbey Oğlu Şişman Hacı Mehmed Ağa tarafından genişletilerek, minare ve minber yapılarak cami haline getirilmiştir[122]. Kalın minaresinden dolayı Güdük Minare adıyla da anılan cami, 1810'da ikinci bir onarım daha geçirmiştir[123].

Cami, kare planlı, kubbe ile örtülü olup, kubbeye geçiş Türk üçgenleriyle sağlanmıştır. İmadüddin'in türbesi, caminin kıble duvarlarının doğu yarısına eklenmiş olup, camiden türbeye geçiş imkanı sağlanmıştır[124].

Sicillere göre, evail-i Rebiu'l-ahir 1174 / 10-20 Kasım 1760'a kadar caminin ikinci imamlığını, Hacı Abdurrahman b. Abdülkerim'in vakfeylediği nukudun

---

[118] Gös. yer.
[119] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c.IX, s.32 .
[120], Ömer Fevzi Atabek, a.g.e., s.169.
[121] Atanur Meriç, a.g.teb., s.9.
[122]Sicillerde caminin banisi olarak Hacı Muhiddin Oğlu İmadüddin değil, Hacı Mehmed zikredilmektedir. Belgelerde cami ibaresinin (mescid değil) kullanılmasına bakılırsa burada Hacı Mehmed'e mescidi camiye dönüştüren kişi anlamında bânilik ithaf olunduğu anlaşılmaktadır. Bkz., AŞS., 555/66.
[123] Süleyman Gönçer, a.g.e., s.265-266.
[124] Halit Çal, a.g.teb., s.307.

nemasından almak üzere günlük 1 akça ile Ali Halife, bu tarihten sonra da Ahmed Halife b. Abdülcabbar ifa etmiştir[125].

5 Receb 1199 / 14 Mayıs 1785'te ise caminin günlük 5 akça ile imamı olan Mahmud Efendi bu tarihten itibaren yerini oğlu Osman Efendiye bırakmıştır[126].

3 Receb 1217 / 30 Ekim 1802'de caminin banîsi Hacı Mehmed Ağa vakfından günlük 5 akça ücret ile hatiblik yapan Hüseyin Efendi öldüğü için yerine oğlu İbrahim Efendi görevlendirilmiştir[127].

Mevlevî (Türbe) Camii: Zaviye Mahallesindedir. İlk defa Mevlevi[128] dergahı olarak yaptırılan caminin kim tarafından ve kim adına yaptırıldığı ihtilaflı olmakla beraber, Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin torunu Mutahhare Hanım'ın Umur Bey'den olan Hızırşah Çelebi'nin torunu Ahmed Paşa tarafından 1450'li yıllarda yaptırıldığı tahmin edilmektedir[129].

İçerisinde Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin torunlarından Sultan Divani ve diğer Mevlevi şeyhlerinden bazılarının kabirleri bulunduğu için bu isimle tesmiye olunmuştur. 1560 ve 1844 yıllarında tamirat gören cami, 1902'de çıkan büyük bir yangında yanmıştır. Şu anda mevcut olan cami, II. Abdülhamid döneminde yapılmıştır. Son olarak 1908'de aynı padişah tarafından 14000 altın harcanarak bu günkü şekline dönüştürülmüştür[130].

Cami, XIX. yüzyılın batıya dönük ve Avrupa etkisinde barok, ampir üsluplarının karışımı bir tarzla inşa edilmiştir[131].

Mısrî Camii: Karaman mahallesinde olup, Karahisar-ı Sahib'de sancakbeyi olduğu sırada, Akşemseddin'in halifesi Şeyh Abdurrahim Mısri'ye mürid olan Kasım Paşa tarafından şeyhi adına yaptırılmıştır. Doğu tarafında Abdurrahim Mısri hazretlerinin bir de türbesi bulunan caminin yapılış tarihi tam olarak bilinmemekle

---

[125] AŞS., 548/270.
[126] AŞS., 555/66.
[127] BOA., Cevdet, Evkaf, 28935.
[128] Karahisar-ı Sahib'te Mevlevilik ile ilgili teferruatlı bilgi için Bkz., Yusuf İlgar, *Afyonkarahisar'da Mevlevilik*, Afyonkarahisar, 1992.
[129] Yusuf İlgar, *Tarih İçinde Afyonkarahisar'da Kaybolan Eserlerimiz*, c.I, Afyon, 1991, s.10. Bahsi geçen caminin sair zamanlarda esaslı tamirat görmesinden dolayı olsa gerek ki, yapılış tarihi hakkında da farklı bilgiler verilmektedir. Krş., Atanur Meriç, a.g.teb., s.12.
[130] Yusuf İlgar, a.g.e., s.11.
[131] Atanur Meriç, a.g.teb., s.12.

beraber 871 / 1466-67'den önce yapıldığı tahmin edilmektedir. Kesme taş kaplı kargir ve tek kubbeli mescid daha sonra, etrafına yapılan evlerle genişleyen mahallenin ihtiyacına binaen genişletilerek ve minber vaz'edilerek cami haline dönüştürülmüştür[132].

Tamamen çini mozayiklerle kaplı mihrabı, Anadolu Selçuklu devri özelliklerini yansıtmakla birlikte bu mihrabın caminin orijinal mihrabı olmayıp, XVII. yüzyıldan sonra Kale Mescidi'nden alınarak buraya monte edilmiş olduğu, ileri sürülmektedir[133].

2 Cemaziye'l-evvel 1189 / 1 Temmuz 1775 tarihinde, 70 senelik bir süre itibarı ile Abdurrahman Mısri Camii ve türbesi vakfının musakkafatından olan 2,5 dönümlük bir sebze bahçesinin Mimar Ayas vakfı mütevellisi tarafından zapt olunduğunun Abdurrahman Mısri camii vakfı mütevellisi Mehmed Efendi tarafından İstanbul'a bildirilmesi üzerine bahsi geçen bahçenin iade edilmesi için dönemin padişahı tarafından Hatt-ı Hümayun sadır olmuştur[134].

Halk arasında Mısri Sultan, Mısırlı Camii, Kasım Paşa Camii olarak da tesmiye edilen cami, 1635'te tamirat görmüştür. 1162 / 1749 yılında malzeme ve usta masraflarıyla toplam 784 kuruş harcanarak türbesiyle beraber tekrar tamir edilen cami[135], 1794 yılında meydana gelen bir depremde harab olarak yine tamire muhtaç hale gelmiştir[136].

Karahisar-ı Sahib'de bulunan Büyük Bedesten'in binası ve arsası bu caminin vakfına tahsis olunmuş olup[137], 20 Cemaziye'l-ahir 1163 / 27 Mayıs 1750'ye kadar bu vakfın mütevelliliğini evlad-ı vakıftan Hacı b. Hacı yürütmüş, mezkur tarihte vefat edince yerine oğlu Eyüb Halife b. Ebubekir mütevelli olmuştur[138]. 4 Ramazan 1170 / 23 Mayıs 1757 tarihinde ise vakfın tevliyetinde Neslihan bint-i Cafer b. Bayram isimli kadının bulunduğunu sicillerden tespit etmekteyiz[139].

---

[132] Süleyman Gönçer, a.g.e., s.214.
[133] Atanur Meriç, a.g.teb., s.11
[134] BOA., Cevdet, Evkaf, 18735.
[135] AŞS., 547/343.
[136] Yusuf İlgar, a.g.e., s.8,9
[137] AŞS., 557/31.
[138] AŞS., 547/113.
[139] AŞS., 546/423.

Otpazarı Camii: Felezade Süleyman Çavuş tarafından bina olunmuştur[140]. 998 / 1590'da çarşı içerisinde (şimdiki sebze hali bitişiğinde) Hacı İsmail Mescidi'nin yerine inşa edilmiş olan cami, kargir, üzeri kurşun kaplamalı tek kubbeyle örtülü küçük bir yapıdır[141]. Caminin küçük kubbeleri bir zelzelede yıkılmış ve toprak damlı bir ek bina ile cami genişletilmiştir. Son dönemlerde bu kısım yıkılmış, yerine eskisine benzer fakat eskisinden küçük üç kubbeli bir son cemaat yeri yapılmıştır[142].

Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde Feleoğlu Camii olarak isimlendirdiği bu camiyi Karahisar-ı Sahib'deki büyük camilerle beraber zikretmekte ve cemaatinin çokluğundan bahsetmektedir[143].

25 Muharrem 1195 / 21 Ocak 1781 tarihinde Ahmed Halife ismindeki bir şahıs günlük 3 akça ile Otpazarı Cami'nde sermahfil ve devirhanlık görevini üzerine almıştır[144].

1 Muharrem 1215 / 25 Mayıs 1800'de Hacı Evtal mahallesinden Bakkal Hacı Süleyman Ağa b. Ali isimli hayır sahibi Otpazarı'nda bulunan 1 dükkanının senelik geliri olan 21 kuruşluk icarından 12 kuruşunu bu caminin revgan ve mumu için, 3 kuruşunu camiinin kayyımı için, 3 kuruşunu da Cuma günleri camide devirhanlık yapacak kimse için vakfetmiştir[145].

Umur Bey (Paşa) Camii: Timurtaş Paşa'nın oğlu Umur Bey tarafından At Pazarı'nda (bu günkü belediye binasının önündeki meydanda) 1455 tarihinde, toprak damlı, 24 ahşap direkli olarak Selçuklu mimari tarzında yaptırılmış bir camidir[146].

Cami giderlerini karşılamak için bazı akarat vakıf olarak camiye tahsis olunmuştur. Bunlardan birisi de Elpirek köyü arazisi dahilinde bulunan Gecek Hamamı yakınlarındaki Serdar Değirmeni'nin belirli bir hissesidir[147].

---

[140] AŞS.,553/345; BOA., Cevdet, Evkaf, 2750.
[141] Ömer Fevzi Atabek, a.g.e., s.162.
[142] Süleyman Gönçer, a.g.e., s.254.
[143] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c.IX., s.32.
[144] AŞS., 553/345.
[145] VGMA, 1760/46.
[146] Yusuf İlgar, a.g.e., s28.
[147] Naci Şahin, Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın Sonlarında (1875- 1900) Karahisar-ı Sahib Sancağı, A. Ü. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002, s. 316-317.

28 Rebiu'l-evvel 1179 / 14 Eylül 1765 tarihinde vakıf mütevellisi Hacı Ahmed Efendi tarafından cami ve medrese vakıflarına yapılan müdahalenin men edilmesi hususunda yazılan bir takrirden, Karahisar-ı Sahib'de Şehrabad nahiyesine tabi Sarupınar köyünün gelirlerinin bu cami ve medrese vakfına tahsis edilmiş olduğunu görmekteyiz[148].

Belgelerde genellikle At Pazarı Camii olarak zikredilen[149] caminin imamı ve mütevellisi Receb Halife'nin 1162 Şevvali başlarında (14-24 Eylül 1749) ölümü üzerine yerine oğlu Mehmed Halife bu göreve getirilmiştir[150].

Cami vakfından günlük 6 akça almak üzere evasıt-ı Ramazan 1176 / (25 Mart)-(4 Nisan) 1763'te el-Hac Abdullah, bu camiye ferraş tayin olunmuştur[151].

10 Receb 1201 / 28 Nisan 1787'de Ayşe Hatun isimli hayır sahibi bir kadının vakfından günlük bir akça almak suretiyle caminin Cuma vaizliği eş-Şeyh es-Seyyid İsmail Efendi'ye verilmiştir[152].

Evasıt-ı Zi'l-ka'de 1168 / 18-28 Ağustos 1755'te At Pazarı Camii'nde günlük 2 akça ile kayyım olan Mevlüd Efendi kendi hüsn-i rızası ile feragat ederek bu görevi Veli Halife b. Abdünnebi'ye bırakmıştır[153].

8 Muharrem 1205 / 17 Eylül 1790'da caminin günlük 2 akça ile kayyımlığı ve babasının vefatından sonra da çerağdar ve minarede kandilcilik görevi Seyyid Mehmed'e tevdi olunmuştur[154].

1932'ye kadar ayakta duran cami, bu tarihten sonra yerine zafer anıtı yapılmak için tamamen yıkılmıştır[155].

Yeni Camii (Cami-i Cedid): 1711'de Bakırcılar Çarşısı'nda Hacı Abdi Çavuş tarafından yaptırılmıştır. Evladından Hacı Abdülbaki Ağa, caminin yanına bir

---

[148] BOA., Cevdet, Evkaf, 24653.
[149] BOA., Cevdet, Evkaf, 6518; 11523.
[150] AŞS., 547/49, 547/50.
[151] AŞS., 548/307.
[152] AŞS., 555/173.
[153] AŞS., 546/265.
[154] AŞS., 556/15, AŞS., 556/16. Camide sair zamanlarda görev yapmış kişiler hakkında bkz., Yusuf İlgar, a.g.e., s.35-36.
[155] Süleyman Gönçer, a.g.e., s.191. Caminin istimlaki ile ilgili olarak Afyon vilayeti belediye encümen kararının metni için bkz., Yusuf İlgar, a.g.e., s.33,34,35.

sıbyan mektebi yaptırmıştır. Torunları da pek çok dükkan, han vakfederek bir de medrese yapmışlardır. 1808'de torunlarından Hacı Şerif Süleyman Paşa tarafından onarılan cami, son yıllarda halk tarafından tekrar onarılmış, etrafındaki okul ve medrese yıkılmıştır[156].

Bir büyük ana kubbesi ve üç küçük kubbeli bir son cemaat yeri bulunan Yeni Camii, kesme taş malzemeden yapılmış küçük bir yapıdır[157].

Caminin, Karahisar-ı Sahib'de Kapan Hanı arsasına yapılmış olduğunu ve cami vakfının iradının bu hana münhasır olduğunu sicillerden tespit edebilmekteyiz. Konuyla ilgili olarak belgenin birisinde, evail-i Muharrem 1170 / (26 Eylül)-(5 Ekim) 1756'da Yeni Camii ve yakınındaki medrese evkafının mütevellisi olan Abdullah Efendi'nin mahkemeye giderek, bazı tüccar taifesinin dışarıdan getirdikleri incir, susam, üzüm, bal, pirinç, sabun vs. malları -önceden beri bahsedilen handa satılmasına rağmen- burada satmayıp başka yerlerde satarak vakfin gelirini azalttıkları şeklinde ifade verdiğini ve bunun engellenmesi hususunda emr-i ali talebinde bulunduğunu görmekteyiz[158].

Zülali Camii: Umur Bey Mahallesinde olan caminin yapım tarihi tam olarak belli olmamakla beraber 1666'da var olduğu bilinmektedir. Cami, dikdörtgen planlı, düz ahşap tavanlıdır. Bu gün restore edilmiş haliyle ayakta durmaktadır[159].

Muhtelif zamanlarda bazı hayır sahibi kimselerin camiye vakıfda bulunduklarını sicillerden tespit etmekteyiz: 1 Muharrem 1206 / 31 Ağustos 1791'de Cami-i Kebir mahallesinden Terzi Sarı Mahmud isimli şahıs, yanında erkek tayı ile beraber bir adet kula kısrağının Zülali Camii damcısı ve kayyımı ve aynı zamanda mütevellisi olan Osman Efendi tarafından 50 kuruşa satılarak bunun 20 kuruşunun senelik 3 kuruş ribhinin caminin damına çorak döktürülmesi için harcanmasını, 10

---

[156] Süleyman Gönçer, a.g.e., s.267
[157] Halit Çal, a.g.teb., s.311
[158] AŞS., 546/393. Bkz., Kapan Hanı başlıklı kısım.
[159] Halit Çal, a.g.teb., s.311. Kapısı üzerindeki kitabeye göre 1300 / 1882'den önce tamir gördüğü anlaşılan cami, 1965 yılında cami derneği tarafından tekrar tamir ettirilmiştir. Ayrıca Suudi Arabistan Kralı Faysal'ın yardımları ile 33 lambalı bir avize alınarak duvarlar lambirle kaplanmıştır. Bkz., M. Saadettin Aygen, *Afyonkarahisar Camileri*, Ankara, 1973, s.80-81.

kuruşun ribhi olan 60 paraya da revgan alınıp caminin 10 adet kandilinin yakılmasını vasiyet etmiştir[160].

Hacı Yahya mahallesinden el-Hac İsmail b. Abdullah isimli şahıs ise, 7 Muharrem 1212 / 2 Temmuz 1797 tarihinde, Uzunçarşı'da bulunan bir adet dükkanını Zülali Camiinin 3 kandilinin yağ masraflarına vakfetmiştir[161].

16 Zi'l-kade 1210 / 23 Mayıs 1796'da Zülali Camii imamı olan Hafiz el-Hac Musa Efendi'nin imamet beratını kaybettiği için kendisine yeniden berat verilmesi hususunda arz-ı halde bulunduğunu belgelerden tespit ediyoruz[162].

2- Mescidler:

Abdi Kadı Mescidi: Yapılış tarihi ve banisi bilinmemektedir. Ahşap yapılı ve minaresiz olan mescid[163] hakkında incelediğimiz döneme ait sicillerden çok az da olsa bilgi edinebilmemiz mümkün olabilmektedir: Evasıt-ı Ramazan 1190 / (23 Ekim)-(2 Kasım)1776 tarihli bir vakfiye suretine göre, Sofular Mahallesi'nden el-Hac Ali Efendi b. İsmail Efendi isimli hayır severin, muhtelif çarşılardaki gayr-ı menkullerini[164], bu mescidde Kuran-ı Kerim tilavet edilmesi ve mescidin tamir masrafları için vakfettiğini görmekteyiz[165].

Ak Mescid: Ak mescid Mahallesi'nde 800 / 1397 tarihinde Hacı Hamza b. Hacı Hasan el-Kettani tarafından yaptırılmıştır. Kare şeklinde ve tek kubbeli olan mescidin cümle kapısından içeriye girilince son cemaat yerine geçilir ondan sonra da kargir bölmeden asıl kısma geçilmektedir[166].

İnşa malzemesi olarak kesme taş kullanılmıştır. Kuzeydoğu köşesindeki tuğla minaresi 1905 yılında tamir edilmiştir[167].

---

[160] AŞS., 556/199.
[161] AŞS., 557/153.
[162] BOA., Cevdet, Evkaf, 9061.
[163] Ömer Fevzi Atabek, a.g.e., s.151.
[164] "....Keçeciler başında vaki bir bab dükkan, Eski Tahıl Pazarında vaki bir bab mağaza, Alaca Hamam kurbünde vaki debbağhane derununda olan 3 adet , yine Alaca Hamam kurbünde vaki Yeni Dükkan demekle ma'ruf mevzide vaki debbağhane derununda olan 11 adet "
[165] AŞS., 552/193. (Vakfiye hakkında bilgi için bkz., tablo 4, 11 nolu satır)
[166] İ. Hakkı Uzunçarşılıoğlu, a.g.e., 21-22.
[167] Halit Çal, a.g.teb., s.307.

İncelediğimiz dönem Karahisar-ı Sahib sicillerinde mescidle ilgili yeterince bilgi elde edememekteyiz. Ancak selh-i Receb 1176 / 14 Şubat 1763 tarihli bir belgede mescidden, "Akça Mescid-i Şerif Cami-i Şerifi" olarak bahsedilerek, Arasta Çarşısı'nda sınırları belirtilmiş olan bir dükkanın arsası kirasının senelik 25 akça ile bu mescide tahsis olunduğunu anlamaktayız[168].

Arap Mescidi: Aynı adı taşıyan mahallede bulunan mescid, Fatih Sultan Mehmed döneminin ünlü ozanı ve Akşemseddin'in halifesi Abdurrahim Karahisari'nin babası Alaeddin el-Mısri tarafından yaptırılmıştır. Bu zata halk, Arap Dede dediği için mescide bu isim verilmiştir. Yapılış tarihi tam olarak bilinmemekle beraber 1433-1438 yılları arasında yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. İlk zamanlar minaresiz, tek kubbeli olan yapı, genişletilerek ve minber vazedilerek cami haline dönüştürülmüştür. 1809 ve 1853 yıllarında tamirat görmüştür[169].

Kare planlı, küçük bir yapı olan mescidde inşa malzemesi olarak iri kesme bazalt taşı kullanılmış olup, kubbeye geçiş pandatiflerle sağlanmıştır[170].

Hacı Mahmud Mescidi: Aynı isimle anılan mahallede bulunan mescid hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Ahşap yapılı ve tuğla minareli olan mescidin[171], evail-i Zi'l-ka'de 1158 / (25 Kasım)-(4 Aralık) 1745 tarihinde, bulunduğu mahalle ahalisinden Receb isimli bir hayır sever tarafından minber vazedilmesiyle camiye çevrildiğini ve hatib olarak da Ömer Halife'nin tayin olunduğunu sicillerden tespit etmekteyiz[172].

Hacı Nasuh Mescidi: Viranbağı mahallesinde yapılmış olan mescidin[173] yapım tarihi bilinmemektedir. Sicillerde mescidle ilgili belgeler arasında rastladığımız en erken tarihli belgenin 1775 yılına ait olduğuna binaen en azından bu tarihten önce yapıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz[174].

Mescid, 10 Cemaziye'l-ahir 1191 / 16 Haziran 1777'de, es-Seyyid Mahmud Çelebi isimli hayır sahibi tarafından yakınlarında Cuma ve bayram namazı

---

[168] AŞS., 549/100.
[169] Süleyman Gönçer, a.g.e., s.281-283.
[170] Halit Çal, a.g.teb., s.307.
[171] Ömer Fevzi Atabek, a.g.e., s.150
[172] AŞS., 545/171.
[173] AŞS., 552/242.
[174] A.g.b.

kılınabilecek cami olmadığı için minber vaz' olunarak camiye dönüştürülmüştür[175]. Mescidin camiye dönüştürülmesinden 4 gün sonra da hatib olarak el-Hac Halil Efendi tayin olunmuştur[176].

Düz ahşap tavanlı, kırma çatı ile örtülü cami fevkanidir[177].

Kabe Mescidi: 1397'de Çavuşoğlu Mahallesi'nde yapılan mescidin Kabe ölçüsünde yapıldığı için bu isimle zikredildiği rivayet olunmaktadır[178]. Hacı Yusuf oğlu Muhammed tarafından kesme taştan, kare planlı ve tek kubbeli olarak yapılmıştır[179]. Kısmen harabelerden getirilmiş taşlarla yapılmış olan mescid, kitabesine göre 1221 / 1806'da tamir edilmiştir[180].

İncelediğimiz döneme ait sicillerde geçen "Çavuşoğlu Mahallesi'nde Çavuşoğlu'nun bina eylediği mescid-i şerif" ifadesinden bu mescidin kastedildiğini tahmin ediyoruz. Buna göre 24 Receb 1198 / 13 Haziran 1784'te bu mescidin imamı Sarıklıoğlu Molla İsmail'dir[181].

Kadı Abdullah Efendi Mescidi: Karahisar-ı Sahib Sancağı askeri kassamı olan Abdullah Efendi tarafından Karı Pazarı isimli yerde bina edilmiştir[182]. Yapım tarihi bilinmemektedir. İki katlı ahşap mescidle birlikte bir de mekteb yaptırılmıştır. Ekim 1666'da mescid ve mektebin altında bulunan dükkanlarla birlikte Yemişçiler Çarşısı'nda 7 dükkan ve 5 mahzen buraya vakfedilmiştir[183].

Abdullah Efendi ayrıca Kasım 1673'de, banisi olduğu bu mescidde Kur'an-ı Kerim okutmak şartı ile 30 odalı Acem Hanı'nı ve 42 odalı Taşhan'ı, kendi evini ve bazı dükkanlarını da vakfetmiştir[184].

Kubbeli Mescid: 731 / 1330'da aynı isimle tesmiye edilen mahallede Afyonkarahisar Emiri Sahib Ata torunlarından Nusrateddin Ahmed b. Mehmed

---

[175] A.g.b.
[176] AŞS., 552/243
[177] Halit Çal, a.g.t., s.313.
[178] İ. Hakkı Uzunçarşılıoğlu, a.g.e, s.23.
[179] Erhan Akyıl, "Afyon'da Türk-İslam Uygarlığı Anıt Mimarisi", *Tarih İçinde Afyon* , Afyon, 1983, s.54.
[180] İ. Hakkı Uzunçarşılıoğlu, a.g.e., s.23.
[181] AŞS., 552/351.
[182] AŞS., 550/192.
[183] Yusuf İlgar, a.g.e., s.13.
[184] Gös. yer.

tarafından yaptırılmıştır. 10 metrekare genişliğindedir[185]. Minaresi ahşap iken 1937'de tuğla ile yeniden yapılmıştır. Meşe ağacından yapılmış olan kapısı, işçiliği ile sanat değeri taşımaktadır[186]. Hacı b. İdris'e yaptırılan mescid, kesme taştan yapılmış, kare planlı ve tek kubbeli bir yapıdır[187].

24 Safer 1192 / 24 Mart 1778'de mescidin imamı olan Ahmed Efendi'nin çocuksuz olarak vefat etmesi üzerine boşalan yerine Mehmed Halife b. el-Hac Ebubekir görevlendirilmiştir[188].

Kuyulu Mescid: Zaviye Mahallesi'nde Mevlevi Camii yakınlarındadır. Yapım tarihi ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Ancak Selçuklu dönemine ait olduğu bilinmektedir. Mescid, düzgün kesme taştan, kare planlı ve tek kubbe ile örtülü küçük bir yapıdır. İnce, uzun görünümlü ve baklava dilimli olarak sırlı tuğladan örülmüş minaresi ile dikkat çekmektedir[189]. Minaresi kuyu üzerinde olan mescid, 1955'te tamir edilmiştir[190].

Tahtalı (Tac Ahmed) Mescidi: Yapılış tarihi tam olarak bilinmemekle beraber XIV. yüzyılın 2. çeyreğine tarihlendirildiği ifade edilmektedir[191]. Tac Ahmed Mahallesi'nde, ilk başta mescid olarak inşa edilen yapının imamlığını, evasıt-ı Şaban 1165 / (23 Haziran)-(3 Temmuz) 1752'de Bahçıvanzade isimli bir kimse yapmıştır[192]. Evahir-i Cemaziye'l-ahir 1188 / (27 Ağustos)-(6 Eylül) 1774'de Ahmed b. Ali isimli hayır sahibinin vakfettiği para ile mescide minber vazolunarak cami haline getirilmiştir. İkinci bir imama ihtiyac hasıl olduğundan dolayı da aynı şahsın vakfından almak üzere günlük yarım akça ile Mehmed Efendi ikinci imam olarak vazifelendirilmiştir[193].

---

[185] İ. Hakkı Uzunçarşılıoğlu, a.g.e., s.15.
[186] Ömer Fevzi Atabek, a.g.e., s.153.
[187] Erhan Akyıl, a.g.teb., s.54.
[188] AŞS., 552/292
[189] Erhan Akyıl, a.g.teb., s.53.
[190] Ömer Fevzi Atabek, a.g.e., s.148.
[191] Halit Çal, a.g.teb., s.306. Ömer Fevzi Atabek ise, bahsi geçen mescidin Selçuklu dönemi eserlerinden olduğunu belirtmektedir. Her iki çalışmada da dipnot verilmemiştir. Krş. Atabek, a.g.e., s.148.
[192] AŞS., 547/265.
[193] AŞS., 546/249.

Kargir ve minaresiz olan yapı, 1320 / 1902'de yanmış, 1374 / 1955'te tamir edilmiştir[194].

Sinan Halife Mescidi: Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethi sırasında Karahisar-ı Sahib Sancak Beyi olduğu tahmin edilen Esen Bey tarafından Karahisar-ı Sahib'deki Hıdırlık eteklerinde, aynı isimle zikredilen mahallede 1453'te –daha önceden var olan ve zamanla harab olmuş olan- Sinan Halife Mescidi'nin yerine yaptırılmıştır[195].

Kesme taştan yapılmış olan mescid, 1859'da camiye çevrilmiş ve bir de minare ilave edilmiştir[196].

Yukarı Kale Mescidi: I. Alaeddin Keykubat zamanında kalenin güneye bakan en yüksek tepesinde küçük minareli, çini mihrablı olarak yapılmıştır[197]. Küçük ama sanatlı olan mescidin minaresi zelzeleden yıkılmıştır[198]. Mescid hakkında maalesef fazla bilgi edinememekteyiz.

Yukarı Pazar Mescidi: Afyonkarahisar'ın Yukarı Pazar mevkiinde ve iki yolun birleştiği yerdedir. Birincisi Selçuklular, ikincisi Osmanlılar dönemine ait iki kitabesine göre Karamanoğlu Yusuf Bey tarafından 1264'te yaptırılmış ve 1465'te İsmail oğlu Turgut tarafından tamir ettirilmiştir[199].

Afyonkarahisar'da yapılmış en eski mescid olarak bilinen yapı, kare planlı, tek kubbeli ve kesme taştan yapılmış olup, üst kesimi tuğladan kısa bir minareye sahiptir[200].

Mescid, daha sonra 1898, 1938, 1953 ve 1968 yıllarında da tamirat görmüştür[201].

---

[194] Ömer Fevzi Atabek, a.g.e., s.148.
[195] Süleyman Gönçer, a.g.e., s.189.
[196] Halit Çal, a.g.teb., s.308.
[197] M. Saadettin Aygen, *Afyonkarahisar Camileri*, Ankara, 1973, s.43.
[198] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c.IX, s.30.
[199] İ. Hakkı Uzunçarşılıoğlu, a.g.e., s.12-13. Bu mescidin esasında Kale Mescidi'nin kalıntısı olduğu ve kitabesinin bahsi geçen İsmail oğlu Turgut (Hoca Turgut) isimli bir bilgin tarafından alınarak yeniden yaptırdığı mescide koydurduğu tahmin olunmaktadır. Bkz., Süleyman Gönçer, a.g.e., s.195.
[200] Erhan Akyıl, a.g.teb., s.53.
[201] Halit Çal, a.g.teb., s.305.

3- Medreseler:

Alaca Medrese (Umur Bey Medresesi): Sultan II. Murad zamanında Kara Timurtaş Paşa'nın oğlu Umur Bey tarafından yaptırılmıştır. Vakfiyesine göre 859 / 1455'ten önce yapıldığı tahmin edilmektedir[202].

Karahisar-ı Sahib'de Osmanlı dönemine ait ilk medrese olduğu ifade edilen bu medresenin[203] 1455 tarihli vakfiyesine göre burada müderris olan büyük bilgin ve hekim Hüsameddin Hasan Efendi aynı zamanda mütevelli yapılmıştır. Umur Bey bu vakfiyesinde Sarıcapınar köyü, Homa'daki mallarını, Karahisar merkez ile orta sivri arasındaki tarlaları bu medrese ve camiye vakfetmiştir[204].

XVI. yüzyılda vakfa ait olan köylerden, Sarupınar köyünden yıllık olarak 8958 akça, İnegazi köyünden 11524 akça gelir temin edilmekte idi[205].

Mederese 1087 / 1676'da yıkılmış[206], yerine Kadri Tekkesi yapılmıştır.Yapılan bu yeni bina 1933 tarihinde yıkılıncaya kadar hem medrese hem de tekke olarak hizmet vermiştir[207].

Belgelerden tespit edebildiğimiz kadarıyla medresede muhtelif zamanlarda müderrislik yapan bazı kimseler şunlardı:

11 Rebiu'l-evvel 1140 / 27 Ekim 1727'de medresenin müderrisi olan Mehmed Efendi'nin vefatı ile yerine Abdullah Efendi müderris olmuştur[208].

16 Şevval 1160 / 21 Ekim 1747'ye kadar medresenin müderrisi olan Mustafa veled-i Ş., bu görevi kendi rızası ile bu tarihten sonra eş-Şeyh Abdullah b. eş-Şeyh Mehmed Efendi'ye bırakmıştır[209].

9 Şevval 1206 / 31 Mayıs 1792'de medresenin müderrisi olan es-Seyyid Hafız İsmail Efendi'nin vefat etmesi üzerine[210], yerine Mehmed Necib Efendi tayin olunmuştur[211].

---

[202] Süleyman Gönçer, a.g.e., s. 83.
[203] Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1984, s.161.
[204] Süleyman Gönçer, a.g.e., s. 191.
[205] Mustafa Karazeybek, "Afyonkarahisar Vakıfları", *Afyonkarahisar Kütüğü*, c.II, Afyon, 2001, s.269.
[206] İncelediğimiz dönemde medresenin Alaca Medrese olarak adını muhafaza ettiğini göz önüne alırsak medresenin daha geç tarihlerde yıkılmış olması ihtimali kuvvetlenmektedir. Nitekim, Süleyman Gönçer de medresenin 1794-1800'lereden sonra yıkıldığını ifade etmektedir. Krş. Gönçer, a.g.e., s.83.
[207] Yusuf İlgar, a.g.e., s. 39.
[208] BOA., Cevdet, Maarif, 1225.
[209] AŞS., 545/20.

20 Cemaziye'l-ahir 1213 / 29 Kasım 1798'te medresenin yarım hisse ile müderrisi olan İbrahim b. Mehmed vefat ettiği için boşalan yerine oğlu Salih Efendi getirilmiştir[212]. Ancak, Salih Efendi henüz 4 yaşında bir sabî olması hasebiyle imtihana kudreti oluncaya kadar yerine vekaleten ulemadan Yusuf Efendi görevlendirilmiştir. Bu sırada Karahisar-ı Sahib sakinlerinden Ahmed Efendi ve Sarıkeçili Hüseyin Efendi isimli şahıslar tamahkarlıkla müderrisliği üzerlerine berat ettirmişlerdir. Daha sonra Hüseyin Efendi, kendi hissesini de Ahmet Efendi'ye bırakmıştır. Ahmed Efendi ise İstanbul'da sakin olup terk-i hizmet etmiş olduğundan yukarıda adı geçen Salih Efendi'nin yarım hisselik müderrislik hizmetine bakmak için eline berat verilmesi ve kendisi imtihana kadir oluncaya dek yerine vekil tayin edilmesi hususu 25 Zi'l-ka'de 1215 / 9 Nisan 1801'de Kadızade Seyyid Mehmed Emin tarafından İstanbul'a i'lam edilmiştir[213].

Medrese vakfının cabiliğine ise, 9 Cemaziye'l-ahir 1208 / 12 Ocak 1794'te günlük 7 akça ile Mehmed Fehmi Efendi getirilmiştir[214].

Çerçi Turgud (Otpazarı) Medresesi: 870 / 1465 tarihinde Otpazarı Camii aralığında şimdiki sebze halinin batı kapısı karşısında, bilgin ve zengin bir kişi olduğu tahmin olunan Hoca Turgud tarafından yaptırılmıştır[215].

Burası, daha önce zaviye iken kadıların usulsüz bazı kadrolar ihdas ederek istedikleri kişilere vermelerine ve burada konaklamak isteyenlere müsaade etmeyerek vakfin gelirlerini kendilerinin almalarına engel olmak için bir ferman ile

---

[210] Seyyid Hafız İsmail'in oğulları daha sonra (16 Muharrem 1213 / 30 Haziran 1798'de) ölen babalarının yerine geçmek için ayrı ayrı berat talebinde bulunmuşlar, ancak babalarının en son Medine-i Münevvere civarında olduğu ve henüz vefatını beyan eden bir ilamın Medine kadısı tarafından gönderilmedikçe derkenar ve tevcihe müsaade olmamak üzere kaydı meşruh olduğu derkenar olunmak sureti ile tevcih olunmak üzere , oğlu Seyyid Süfyan'a yarım hisse müderrislik beratı verilmiştir. Bkz., AŞS., 557/189.

[211] AŞS., 557/74. Mehmed Necib Efendi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Gönçer, a.g.e., s.143.

[212] BOA, Cevdet, Maarif, 2085.

[213] BOA, Cevdet, Maarif, 4007.

[214] AŞS., 557/26. Mehmed Fehmi Efendi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Gönçer, a.g.e., s.136.

[215] Süleyman Gönçer, a.g.e., s.83, 196. Gönçer'in, bu tarihi hangi kaynağa dayanarak verdiğini bilemiyoruz ama, henüz Kanuni devrinin başlarında böyle bir medresenin varlığına kaynaklarda rastlanılmadığı ve buranın bu tarihlerde "ayende ve revende" ye hizmet eden bir zaviye durumunda olduğu ifade edilmektedir. Krş., Üçler Bulduk, XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib Sancağı, A. Ü. Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1993, s.347.

medreseye dönüştürülmüş ve vakfın geliri olan 9073 akça da müderrisler ile talebelere tahsis olunmuştur[216].

Günümüze kadar muhafaza edilememiş olan bu medresede görevli müderrislerin isimleri ve görevlendirilme tarihleri şöyledir:

1044 / 1634-35'te günlük 20 akça ücret ile Ahmed Efendi,

1052 / 1642'de Hasan Halil Efendi

1052 / 1642 – 1062 / 1652 arasında Kadı Abdullah Efendi[217],

1078 / 1667-68'de Mehmed Efendi[218],

1086 / 1675'te hem müderris hem de mütevelli olarak Cafer Efendi[219],

1174 / 1760-61'de, Ahmed Efendi'nin vefat etmesi üzerine bu tarihten itibaren Şeyh Nuri Dede[220],

11 Safer 1201 / 3 Aralık 1786'dan itibaren, Şeyh Nuri Efendi'nin vefatı ile yerine oğlu Mehmed Necib Efendi[221],

1261 / 1845 - 1290 / 1873 yılları arasında da Mehmed Necib oğlu Ahmed Nuri Efendi[222] ve kardeşi İsmail Hakkı Efendi[223], Şeyh Ali Galib Efendi[224] müderrislik ve aynı zamanda zaviyedarlık yapmışlardır.

22 Muharrem 1263 / 10 Ocak 1847'de Şeyh Ali Galib'in vefat etmesi üzerine oğlu Seyyid Yusuf Ziyaeddin Efendi bu medresenin müderrisliğine getirilmek için imtihana tabi tutulmuş, ehil ve layık olduğu tespit edilerek müderris olarak göreve başlatılmıştır[225].

Gedik Ahmed Paşa (İmaret) Medresesi: 878 / 1473 yılında Gedik Ahmed Paşa tarafından Mimar Ayaz Ağa'ya yaptırılmıştır. 20. yüzyıl başlarına kadar faal

---

[216] Mustafa Karazeybek, a.g.m., s.270.
[217] Yusuf İlgar, "Afyonkarahisar'da Kaybolan Eserlerimiz II. (Medrese, Mektep ve Mezarlıklar)", *3. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (22-24 Ekim 1993), Afyonkarahisar, s.219.
[218] BOA, İbnülemin, Evkaf, 2277.
[219] Yusuf İlgar, a.g.teb, s.219.
[220] AŞS., 548/229. Şeyh Nuri Dede hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Süleyman Gönçer, a.g.e., s.133-134.
[221] BOA, Cevdet, Maarif, 8445.
[222] Ayrıntılı bilgi için bkz., Süleyman Gönçer, a.g.e., s.152.
[223] Ayrıntılı bilgi için bkz., a.g.e., s.172.
[224] Ayrıntılı bilgi için bkz., a.g.e., s.68.
[225] BOA, Cevdet, Maarif, 2262.

olan medrese bir müddet bakımsız kalmış, daha sonra Cumhuriyetin ilk yıllarında onarılarak müze haline getirilmiştir[226].

Gedik Ahmed Paşa Camii'nin güneybatısında yer alan medrese dikdörtgen planlı ve kesme taştan yapılmış olup[227], açık avlulu ve iki yanı önü revaklı odalarla çevrilidir. Odalar birer kubbe ile örtülüdür. Karşıda biri büyük, biri daha küçük iki kubbe ile örtülü iki büyük oda vardır[228].

Medresede müderrislik yapmış olan kişiler şunlardı:

880 / 1475 – 886 / 1481 yılları arasında Abdurrahim Mısri Efendi (ki medresenin bilinen ilk müderrisidir),

900 / 1494'ten itibaren Merhaba Çelebi,

940 / 1533'ten sonraki yıllarda büyük bilgin ve lügatçi Mustafa Ahteri Efendi,

1200 / 1785'ten sonra Keskin Mehmed Efendi ile oğlu Hasan Ekmel Efendi[229].

1914'te ise, İbrahim Efendi, Hacı Ziya Efendi, Hacı Şükrü Efendi ve Hacı Bilal Efendiler muhtelif hisselerle müderrislik yapmışlardır[230].

Hisarardı (Kale) Medresesi: Çavuşbaşı Mahallesinde bulunan medrese Selçuklu Sultanlarından I. Alaeddin Keykubat tarafından Emir Bedreddin Gevhertaş'a yaptırılmış ve M.1233'te açılmıştır[231].

Karahisar-ı Sahib'in en eski medresesi olduğu tahmin edilen bu mederese aynı zamanda Afyonkarahisar şehri içinde Selçuklu dönemine ait tek medrese olması münasebetiyle Kale Medresesi olarak da tesmiye olunmaktadır[232].

8 Rebiu'l-ahir 1078 / 27 Eylül 1667 tarihli bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla medrese bu tarihlerde atıl ve tamire muhtaç bir halde idi. Bahis konusu belgede,

---

[226] Süleyman Gönçer, a.g.e., s.83.
[227] *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c.I, s.117.
[228] Erhan Akyıl, a.g.teb., s.57.
[229] Süleyman Gönçer, a.g.e., s.83.
[230] Nesimi Yazıcı, "Islah-ı Medaris Öncesi Karahisar-ı Sahib'de Medreseler", *3. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (22-24 Ekim 1993), Afyonkarahisar,1994, s.46.
[231] Süleyman Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, c.I, İzmir, 1971, s.256.
[232] Abdullah Kuran, *Anadolu Medreseleri*, c.I, Ankara, 1969, s.109.

Akşehir'de bulunan Sahip Ata Medresesi'nden ma'zul olup iki senedir zor durumda kaldığını ifade eden Mehmed Efendi, Karahisar-ı Sahib'de Gedik Ahmed Paşa ve Hisarardı Medreselerinin müderrisi olan Mehmed Efendi'nin 5-6 seneden beri medresesinde bulunmayarak çoluk çocuğu ile başka diyarda ikamet ettiğinden medresenin boş kaldığını belirterek medresenin tamire muhtaç olan yerlerini tamir etmek ve çoluk çocuğu ile burada ikamet etmek şartıyla müderrisliğe talib olduğunu arz etmekte ve bu talebi üzerine kendisine müderrislik görevi tevdi edilmektedir[233].

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde ünlü alim ve müderrisler yetiştiren medrese, medreselerin eğitim ve öğretime ara verdiği 1925 yılına kadar mevcudiyetini devam ettirmiş olmasına rağmen 1878 tarihli Maarif Salnamesi'nde ismine rastlanamamış olup, bunun bir matbaa hatası olarak başka bir yerde gösterilmiş olabileceği tahmin edilmektedir[234].

Bugün çökmüş ve sadece bir yanında toprak üzerinde bazı duvarları kalmış olan medresenin bir kazı yapılmadan[235] şekli ve tipi hakkında kesin bir bilgi verilemeyeceğini ifade eden Abdullah Kuran'a göre medresenin planı şöyledir:

Moloz taştan inşa edilmiş olan binaya güney cephesi ortasından girilmekte, kapısının karşısında ana eyvan, ana eyvanın doğusunda kareye yakın bir oda, onun alt tarafında da dört adet hücre bulunmaktadır. Binanın ön cephesi 20.20 m., yan cepheleri ise batıda 21.70 m., doğuda 22.20 m.dir[236].

Müftü Abdullah Efendi Medresesi: 1745'te, aynı zamanda müderris olan Karahisar-ı Sahib Müftüsü Nalbandzade Abdullah Efendi, Ardıç Mahallesinde bulunan mescidin bitişiğindeki evini medrese olarak tahsis ederek devam eden müftülük vazifesi ile beraber burada talebelere 1 Rebiu'l-ahir 1198 / 23 Şubat 1784' e kadar "ulum-ı nafia" talim eylemiştir[237]. Abdullah Efendi, 7 Receb 1173 / 24 Şubat

---

[233] BOA, İbnülemin, Evkaf, 2277.
[234] Bkz., Kamil Şahin, "Afyon'da İki Selçuklu Medresesi", *IV. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (29-30 Eylül 1995), Afyonkarahisar, s.235.
[235] Halbuki, daha önceden (1965'te) Metin Sözen tarafından bu medrese kalıntıları üzerinde bir kazı çalışması yapıldığını görmekteyiz. Bkz., Kamil Şahin a.g.teb., s.234.
[236] Abdullah Kuran, a.g.e., s.108.
[237] AŞS., 547/116; 555/147. Abdullah Efendi, 13 Cemaziye'l-ahir 1178 / 8 Aralık 1764'te aynı mahallede bulunan bir başka menzilini daha vakfetmiştir bkz., AŞS, 550/45. (Vakfiyenin hülasası için bkz., tablo 4, 8 no'lu satır)

1760 tarihinde 90 ciltten oluşan kitaplarını da talebelere vakf ederek onların istifadesine sunmuştur[238].

Medresenin gelirleri arasında Karahisar-ı Sahib'e tabi Karaaslan köyünde bulunan mezraanın öşrü[239] ve Karaman Mahallesinden Fatma Hanım bint-i Mustafa Ağa isimli kadının 10 Receb 1163 / 15 Haziran 1750'de vakfettiği menkul ve gayr-ı menkul yer almaktadır[240]. Vakfiyeye göre medresenin müderrisi ve vakfın mütevellisi olarak ölene kadar Abdullah Efendi, öldükten sonra da tedrise muktedir evladı bu vazifeyi ifa edecekti[241].

1 Rebiu'l-ahir 1198 / 23 Şubat 1784'te Abdullah Efendi'nin çocuksuz olarak ölmesi üzerine yerine eş-Şeyh Seyyid İsmail Efendi müderris ve mütevelli olmuştur[242].

Safer 1245 / Ağustos 1829'da, maaşı yukarıda bahsi geçen Fatma Hanımın vakfettiği para ve dükkanlardan ödenmek üzere, medresenin müderrisi ve mütevellisi olan Seyyid İsmail Efendi'nin vefatı ile yerine imtihanla liyakatı tescil olunan Seyyid İbrahim Efendi b. Süleyman getirilmiştir[243].

5 Safer 1252 / 22 Mayıs 1836'da ise, Seyyid İbrahim Efendi görevini kendi rızası ile Ahmed Efendi b. Halil'e devretmiş, vazifeye liyakatı görülen Ahmed Efendi'ye berat verilerek ataması yapılmıştır[244].

Medresenin ne zamana kadar faal olduğunu tespit edememekteyiz. Ancak, 1317 / 1900 tarihli Maarif Salnamesi'nde[245] ve 1914 tarihini mutazammın Şer'iyye

---

[238] AŞS., 548/176. (Vakfiyesinin hülasası için bkz., tablo 4, 6 no'lu satır)
[239] AŞS., 547/277.
[240] ".....medine-i mezbure esvakından Uzun Çarşı demekle maruf olan sûkda vaki bir tarafı mütevelliye Ayşe Hatun dükkanı ve tarafeyni el-Hac Cafer dükkanı ve taraf-ı rabii tarik-i âmm ile mahdud olup senede Kör Sinan vakfına 15 akça icare-i zemin olup binası mülk-i müşterası olan bir bab bakkal dükkanının binasını cemi' tevabi' ve levahıkıyla .....ve dahi etyab-ı mal u ahsen-i menalinden rayic-i fi'l-vakt 75 guruş.....". Bkz., AŞS., 547/116. (Vakfiyenin hülasası için bkz., tablo 4, 1 no'lu satır)
[241] A.g.b.
[242] AŞS., 555/147.
[243] BOA., Cevdet, Maarif, 2715.
[244] BOA., Cevdet, Maarif, 4055.
[245] Bkz., Muharrem Bayar, "Afyonkarahisar Vilayetinde Milli Eğitimin Tarihi", *3. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu*, (22-24 Ekim 1993), Afyonkarahisar, 1994, s.31.

sicillerinde[246] medresenin adı geçmediğine göre bu tarihlerden önce hayatiyetini kaybetmiş ya da –çok zayıf bir ihtimal dahilinde- isim değiştirmiş olmalıdır.

Receb Efendi Medresesi: 25 Şevval 1188 / 29 Aralık 1774'te es-Seyyid el-Hac Mehmed Efendi b. Merhum Receb Efendi tarafından, Arapmescidi Mahallesi'nde babası Receb Efendi'den intikal eden evine 7 adet hücre ilave etmek suretiyle medrese ihdas olunmuştur[247]. Mehmed Efendi ve karısı Ümmühan Kadın, ayrıca birçok gayr-ı menkullerini de bu medresenin muhtelif masrafları için vakfetmişlerdir[248].

Daha sonra bu ev, medrese olarak yeterli olmadığı için Mehmed Efendi 27 Ramazan 1199 / 3 Ağustos 1785'te Akmescid Mahallesi'nde bulunan ve Muslu Paşa Sarayı olarak bilinen yerin içerisine 10 tane hücre yaptırarak medreseyi buraya taşımış ve Karahisar-ı Sahib'in çeşitli yerlerinde bulunan bir çok dükkanını da yine bu medreseye vakfetmiştir[249].

Mehmed Efendi aynı zamanda bu medrese bünyesinde bir de kütüphane bina eyliyerek kendi tasarrufunda bulunan çeşitli kitapları, günlük 5 akça ile -aynı zamanda hıfz-ı kütüb olarak- tayin ettiği müderrisin, kütüphane dışına çıkarmaması şartına bağlı olarak buraya vakfetmiştir[250].

1317 / 1900'de müderrisliğini Eyüb Efendi'nin yaptığı[251] medresenin 1914'te de Islah-ı Medaris merkezi olarak mevcudiyetini muhafaza ettiğini görmekteyiz[252]. Hatta bu medresede, Eylül 1914'te yürürlüğe giren Islah-ı Medaris Nizamnamesi'nin getirdiği yeni düzene uygun olarak 5 senelik bir medrese-i taliye 1915-1916 ders yılında öğretime açılmıştır. Anadolu'da bu şekilde açılan ilk 14 medrese arasında yer alan bu medresede diğer Anadolu medreselerinden farklı bir ders programı da uygulanmıştır. Fakat o dönemde ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı durumun etkisi ile

---

[246] Bkz., Nesimi Yazıcı, a.g.teb., s.46-47'deki tablolar.
[247] Aslında banisi Mehmed Efendi olduğuna göre Mehmed Efendi Medresesi demek daha doğru olsa gerektir.
[248] AŞS., 552/43; VGMA, 610/87. (Vakfiyenin hülasası için bkz., tablo 4, 10 no'lu satır)
[249] AŞS., 555/68; VGMA, 610/87.
[250] A.g.b.
[251] Muharrem Bayar, a.g.teb., s.31.
[252] Nesimi Yazıcı, a.g.teb., s.45.

olsa gerek ki bu yeni düzenlemenin merkezi olan Receb Efendi Medresesi'nin öğrenci sayısı ilk yılda 40, ikinci yılda 62, üçüncü yılda ise ancak 52 olabilmiştir[253].

4- Mektepler:

Çavuşbaş Mektebi: 983 / 1575'de Çavuşbaş mahallesinde Mustafa Çavuş b. Umur tarafından yaptırılmıştır[254].

1131 / 1718'den önce Abdülbaki kızı Ayşe Hanım[255], 20 Rebiu'l-ahir 1199 / 2 Mart 1785'e kadar Abdullah Efendi, ölümünden sonra da günlük bir akça ile Süleyman Efendi[256] ve 1270 / 1853'te de Hasan Efendi bu mektepte muallimlik yapmışlardır[257].

Hacı Mustafa Mektebi: Otpazarı sokağında Cürcani Seyitzade Hacı Ömer tarafından yaptırıldığı 1243 / 1827 tarihli Şer'iyye Sicilinde kayıtlı olup, 1094 / 1682'den önce yapılmış olduğu tahmin edilmektedir[258].

22 Safer 1170 / 16 Kasım 1756'da bu mektepte sıbyan muallimi olan Mustafa Efendi'nin ölümü üzerine yerine günlük 5 akça ile Hacı Ahmed Efendi muallim olmuştur[259].

Hacı Mustafa Mektebi, 1862'den sonra da ibtidaiyye olarak varlığını sürdürmüştür[260].

Kadı Abdullah Efendi Mektebi (Hacı İsmail Mahalle Mektebi): Hacı İsmail mahallesinde 1077 / 1666'da Nakipoğullarından Hamza Çelebioğlu Kadı Abdullah Efendi tarafından yaptırılmıştır[261].

Evail-i Receb 1176 / 16-26 Ocak 1763'te bu mekteb ve aynı yerde bulunan mescid vakfının günlük 5 akça ile mütevellisi olan Mustafa Halife kendi rızası ile bu

---

[253] Gös. yer.
[254] Süleyman Gönçer, a.g.e., s.72.
[255] Gös. yer.
[256] AŞS., 555/51.
[257] Süleyman Gönçer, a.g.e., s.72.
[258] A.g.e., s.73.
[259] AŞS., 546/364.
[260] Muharrem Bayar, "Afyonkarahisar Vilayetinde Milli Eğitimin Tarihi", *3. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (22-24 Ekim 1993), Afyonkarahisar, 1994, s.37.
[261] Süleyman Gönçer, a.g.e., s.73.

vazifeyi kardeşinin oğlu Abdurrahman Halife'ye bırakmış[262] ancak, bu görev değişikliğinde hile olduğu iddiası ile mahkemeye müracaat edilmesi üzerine evasıt-ı Cemaziye'l-ahir 1181 / 3-13 Kasım 1767'de Abdurrahman Halife tevliyetten alınarak yerine Seyyid Hüseyin b. Mustafa mütevelli tayin edilmiştir[263].

Sicillerde "Karıpazarı Mektebi" olarak da tesmiye edilen mekteb ve mescid vakfının hizmetlileri ve aldıkları ücretler de 1181 / 1767-68 tarihi itibariyle şöyle idi[264]:

Mektep muallimi	:	günlük 5 akça,
Halife ve müezzin	:	" 3 "
Kayyım ve ferraş	:	" 2 "
Câbi	:	" 1 "
Mütevelli	:	" 4 "
Nâzır	:	" 5 "
İmam	:	" 5 "
TOPLAM	:	" 25 "

Mektep, bakımsız kaldığı için 5 Zilhicce 1233 / 7 Ekim 1818'de Habibe Hanım isimli hayır sahibi tarafından yeniden yaptırılmıştır. Daha sonra yıkılan mektep, bugünkü Kadınlar Pazarı yanındaki park içinde olup Kasaplar Civarı Mektebi adı ile bilinmektedir[265].

Turunçzade Mustafa Mektebi: Kahil mahallesinde, 1163 / 1750'de Turunçzade Mustafa Ağa b. el-Hac Ali Ağa tarafından yaptırılmıştır[266].

Turunçzade Mustafa Ağa, bu mektep için bazı gayr-ı menkullerinin gelirlerini de vakfetmiştir. Vakfiyesine göre, Turunçzade Mustafa Ağa'nın Sinan Halife mahallesinde bulunan evlerinin ve Tuz Pazarı yakınlarında bulunan, Kadı Hamamı olarak bilinen Hamamın icarından hasıl olan gelirler bu mektebin tamirine sarf olunacaktı. Paranın geri kalanından, günlük 7 akça mektepte muallimlik yapacak kimseye, günlük 5 akça mektepte halife olacak kimseye, günlük 2 akça mektepte

---

[262] AŞS., 550/192.
[263] AŞS., 550/250.
[264] AŞS., 551/5.
[265] Süleyman Gönçer, a.g.e., s.73.
[266] AŞS., 547/121.

tilavet olunacak hatm-i şerif için ve günlük 1 akça da mektepte damcı ve ferraş olacak kimseye verilecekti[267].

Ulu Camii Mektebi: Yapım tarihi tam olarak bilinmemekte olan mektep, Karahisar-ı Sahib'de Ulu Camii yakınlarında Divani Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştır[268].

26 Şevval 1197 / 24 Eylül 1783'te bu mektebin banisi ve muallimi olan Divani Mehmed Efendi'nin vefat etmesi üzerine yerine el-Hac Süleyman Efendi muallim olarak tayin olunmuştur[269].

1211/ 1796'da bu mektebin hem mütevelliliğini hem de muallimliğini Hacı Musa Efendi yapmıştır[270].

Zülali Mektebi: Anıstına mahallesinde Zülali Camii yanında Terzi Hacı Abdi tarafından yaptırılmıştır[271].

Sicillerden tespit edebildiğimiz kadarıyla incelediğimiz dönemde bu mektepte görev yapmış olan muallim ve mütevelliler şunlardır:

27 Rebiu'l-ahir 1188 / 7 Temmuz 1774'te, daha önce mektep vakfının mütevellisi olan Hüseyin Efendi'nin ölümü üzerine yerine oğlu Abdi Efendi mütevelli olmuştur[272].

20 Muharrem 1192 / 18 Şubat 1778'de -bir ara hile ile tevliyeti de eline geçiren- Hacı Musa Efendi, bu mektepte muallim olmuştur[273]. 17 Muharrem 1210 / 3 Ağustos 1795'te Hacı Musa Efendi'nin hala bu mektepte muallim olarak görevine devam ettiğini görmekteyiz[274].

---

[267] A.g.b.
[268] AŞS., 553/300
[269] A.g.b.
[270] Süleyman Gönçer, a.g.e., s.77. Gönçer'in tespitine göre 1061 / 1650 tarihinde de muallim Mehmed Divani Efendi ismi geçmektedir. Yazar, bu durumu, Ulu Camii yanında bir başka mektebin daha olabileceği ya da bu mektep yıkıldıktan sonra yeniden Mehmed Efendi tarafından yapılmış olabileceği şeklinde izah etmektedir. Belgelerde Divani Mehmed Efendi'den mektebin banisi olarak bahsedilmesi ve 1197'de vefat ettiğinin belirtilmesi de bu iki ihtimali teyid eder mahiyettedir.
[271] Süleyman Gönçer, a.g.e., s.74.
[272] AŞS., 552/93.
[273] AŞS., 552/313.
[274] AŞS., 557/86.

Zülali Mektebi'nin en önemli muallimi, 1835-1860 tarihlerinde muallimlik yapan İbrahim Nesib Efendi olup, Şeyhu'l- Hattatîn ünvanı ile uzun yıllar bu mektepte hat öğreterek pek çok öğrenciye icazet vermiştir[275].

Son hocası, Çerçi Hacı Osman Efendi olan Zülali Mektebi bugün yıkılmış vaziyettedir[276].

5-Kütüphaneler:

Gedik Ahmed Paşa Kütüphanesi: Karahisar-ı Sahib'in genel anlamda kurulan ilk kütüphanesi olması bakımından önemlidir[277]. Aslen Karahisar-ı Sahib sakinlerinden olup, eski Dergah-ı Ali Sipahileri Ağası Ahmed Paşazade Ahmed Beyefendi[278] tarafından kurulmuştur. Yer olarak, Karahisar-ı Sahib'de bulunan medreselerin ortasında olması ve bu vesile ile ulemanın faydalanmasını kolaylaştıracağı düşüncesiyle Gedik Ahmed Paşa Camii tespit edilmiş ve bu amaçla camiinin sağ tarafında bulunan mutfak kısmı tamir ettirilerek bu kütüphaneye tahsis edilmiştir[279].

Konuyla ilgili belgelerin tarihsiz olması dolayısı ile kütüphanenin kuruluş tarihini tam olarak tespit edememekteyiz. Bununla beraber 1199 / 1785 – 1200 / 1786 yıllarında kurulmuş olması kuvvetle muhtemeldir.

İstanbul'da ikamet etmekte olan Ahmed Paşa, bizzat memleketi Karahisar-ı Sahib'e gelerek akli ve nakli ilimleri havi birçok kitabını[280] bu kütüphaneye

---

[275] Süleyman Gönçer, a.g.e., s.74.
[276] Ömer Fevzi Atabek, a.g.e., s.181.
[277] "....medine-i mezburede sakinun müderrisin-i kiram ve meşayih-i izam ve eimme ve huteba ve ale'l-husus medrese-i münifelerde sakinun talebe-i ulum tedris ve tederrüslerinde ta'lim ve taallümlerinde ulum-ı akliyye ve nakliyyede kütüb-i mütenevviaya eşedd ihtiyac ile muhtac olduklarından....." ifadesinden Karahisar-ı Sahib'de daha önceden ulemanın istifade edebileceği bir kütüphanenin bulunmadığı ve böyle bir kütüphaneye acilen ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Bkz., AŞS., 555/85.
[278] Aslında ümeradan olmasına rağmen belgelerde bu sıfatın kullanılması, Ahmed Paşa'nın ilimle de iştigal etmesinden veya ilme ve ulemaya ünsiyetinden mütevellid olmalı.
[279] AŞS., 555/77. Bugün dahi aynı isimle anılan kütüphanenin temelini teşkil eden bu kütüphanenin kurucusu Gedik Ahmed Paşa olmayıp, yukarıda da bahsettiğimiz vechile Hersekzade Ahmed Paşa evladından Ahmed Paşa'dır. Kütüphane, Gedik Ahmed Paşa Külliyesi dahilinde bulunduğu için bu isimle tesmiye olunagelmiştir.
[280] Bu kitaplar, 55 cild Tefsir, 21 cild Hadis, 56 cild Fıkıh, 5 cild Ta'rifat, 14 cild Meani, 28 cild Nahv, 6 cild Sarf, 11 cild Usul-i Fıkıh, 6 Cild Lügat, 30 cild Akayid-i İlm-i Kelam, 19 cild Farsi, 15 cild İlm-

bağışlamıştır. Daha sonra mahkeme, meclis ve evkaf müdürü Mehmed Said Efendi'nin ortak kararları neticesinde, aylık 30 kuruş maaş ile Müderris Hacı Süleyman Efendi b. Hasan Efendi "hıfz-ı kütüb" nasb olunarak Ahmed Paşa'nın bağışladığı bu kitaplar kendisine teslim edilmiştir[281]. Ayrıca kütüphanede hıfz-ı kütüb olarak görevlendirilen kişilerin maaşının Kuyumcular Çarşısı yakınında bulunan Yeni Han'ın icarından karşılanması kararlaştırılmıştır[282].

Gedik Ahmed Paşa Kütüphanesi bugün aynı isimle il halk kütüphanesi olarak Şemseddin Karahisar İlköğretim okulu arkasında hizmet vermektedir.

Receb Efendi Kütüphanesi: 27 Ramazan 1199 / 3 Ağustos 1785'te, Seyyid el-Hac Mehmed Efendi b. Receb Efendi tarafından Akmescid mahallesinde Muslu Paşa Sarayı olarak bilinen yerde bina olunan medresenin içinde kurulmuştur[283].

Mehmed Efendi, Karahisar-ı Sahib'de bulunan pek çok gayr-ı menkulünü[284] ve ayrıca kendi tasarrufunda bulunan muhtelif kitapları[285], günlük 5 akça ile hıfz-ı kütüb ve müderris olarak tayin ettiği kişinin kütüphane dışına çıkarmaması şartı ile vakfetmiştir[286].

1317 tarihli Maarif Salnamesine göre 160 adet kitap kaydı bulunan Receb Efendi Kütüphanesi daha sonra Gedik Ahmed Paşa Kütüphanesine ilhak edilmiştir[287].

---

i Hitabet, 24 cild Tarih, 16 cild Kaside, 6 cild Tasavvuf, 10 cild Mantık, 3 cild Tıp, 26 cild Adab ve 36 cild sonradan ilave edilen muhtelif konularda kitaplar olmak üzere toplam 387 cild idi. Kitapların tam listesi için Bkz., AŞS., 555/45. Ahmed Paşa daha sonra bu kütüphaneye ayrıca 41 cild Tefsir kitabı daha göndermiştir. Bkz., AŞS., 555/85. Böylece toplam kitap sayısı 428'e ulaşmıştır.

[281] AŞS., 555/45.

[282] AŞS., 555/85.

[283] AŞS., 555/68. Bkz., Receb Efendi Medresesi başlıklı kısım.

[284] Bkz., a.g.b.

[285] Bu kitaplar, adı geçen şahsın kendisine ait olmayıp, 7 Receb 1173 / 24 Şubat 1760 tarihinde Ardıç mahallesi sakinlerinden Müderris Nalbandzade el-Hac Abdullah Efendi b. Mehmed Efendi isimli hayır sahibinin -ölene kadar kendisinin, öldükten sonra erkek evladının, evladının inkırazından sonra da Karahisar-ı Sahib'de bulunan ulema ve müderrislerin kullanmaları şartı ile- vakfettiği ve bu vakfın mütevellisi olan Mehmed Efendi'ye teslim ettiği kitaplar olmalıdır. Bkz., AŞS., 548/176. Bu vakfın tesis ediliş tarihi ile kütüphanenin kuruluş tarihleri arasındaki 26 yıllık zaman zarfında vâkıfın evladının inkıraza uğradığını ve Mütevelli Mehmed Efendi'nin vâkıfın şartlarına mutabık olarak bu kitapları daha sonra tesis ettiği kütüphaneye bağışladığını tahmin ediyoruz.

[286] AŞS., 555/68.

[287] Süleyman Gönçer, a.g.e., s.88.

6- Hamamlar:

Alaca Hamam (Kasım Paşa Hamamı): Mısri Camii'nin banisi Tuti Mezak Oğlu Kasım Paşa tarafından 880 / 1475'te bu camiye gelir getirmek üzere Mimar İlyas Ağa'ya[288], Şeyh Abdurrahim Mısri'nin müderrislik yaptığı Alaca Medrese'nin evkafına ait olan Beytarlası denilen yere cami ve kervansaray ile birlikte yaptırılmıştır[289].

Erkekler kısmındaki şadırvanlı göbek taşı etrafında ve bazı duvarlarında bulunan altıgen çini süslemelerinden dolayı Alaca Hamam adı verilen bu eser[290], çifte hamam şeklinde, moloz taştan inşa edilmiş olup, 1967'de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tamir ettirilerek yeniden hizmete girmiştir[291]. Hamam, halen kullanılmaktadır.

Çifte Hamam (Yeni Hamam): Umur Bey mahallesinde bulunan hamamın, 1671 ile 1698 yılları arasında Medine Kadısı Muharrem Efendi b. Mustafa tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir[292].

Adından da anlaşıldığı üzere çifte hamam tarzında, moloz taştan yapılmış olan hamamın erkekler kısmı dört eyvanlı köşe hücreli plan tipindedir[293].

Sicillerden tespit edebildiğimiz kadarıyla hamamın vakıf mütevelliliğini yapmış olan kişiler şunlardır:

Evasıt-ı Muharrem 1161 / 11-21 Ocak 1748'den itibaren hamamın vakıf mütevelliliğini günlük 5 akça ile evlad-ı vâkıftan es-Seyyid Ahmed b. Osman yapmıştır[294]. 12 Safer 1178 / 11 Ağustos 1764'te Seyyid Ahmed Efendi, İstanbul'a arz-ı halde bulunarak hariçten kimselerin tevliyeti üzerlerine berat ettirdiklerini ve bu durumun bahsi geçen vakfın harabına sebep olduğunu ifade ederek ve tarafına

---

[288] *Türkiye'de Vakıf Abideleri*, c.I, s.139-140.
[289] XVI. Yüzyılda Kasım Paşa evkafından yer kirası olarak Alaca Medrese vakfına 1080 akça ödenmektedir. Hamamın geliri olan 7920 akça ise Kasımpaşa evkafına aittir. Bkz., Mustafa Karazeybek, "Afyonkarahisar Vakıfları", *Afyonkarahisar Kütüğü*, c.II, Afyon, 2001, s.278.
[290] Süleyman Gönçer, a.g.e., s.215.
[291] *Türkiye'de Vakıf Abideleri*, c.I, s.140
[292] Halit Çal, a.g.teb., s.317.
[293] Gös. yer.
[294] AŞS., 545/101.

verilecek ferman-ı alişan ile bu kişilerin men edilmelerini taleb ederek tekrardan mütevellilik görevini üzerine almıştır[295].

Seyyid Ahmed Efendi'nin 15 Cemaziye'l-evvel 1189 / 14 Temmuz 1775'te diyar-ı aherde ölmesi üzerine oğlu Muharrem ile kız kardeşi Rabia Hatun –her biri yirmi beşer akça ile- müşterek olarak tevliyeti üzerlerine almışlardır[296]. 9 Şevval 1195 / 28 Eylül 1781tarihinden itibaren de Seyyid Muharrem ve halası Şerife Rabia Hatun ile beraber Seyyid Halil'in de tevliyete iştirak ettiğini tespit etmekteyiz[297].

İmaret Hamamı (Gedik Ahmed Paşa Hamamı): Gedik Ahmed Paşa tarafından 1472'de yaptırılan külliyenin bir parçası olan hamam, camiinin kuzeydoğu tarafında olup, çifte hamam tipindedir. Tamamen moloz taştan yapılmış olan hamamın erkekler kısmı kadınlar kısmından daha büyüktür. En kuzeyinde bu gün yol seviyesinden aşağıda kalmış olan külhan ve sarnıç kısmı bulunmaktadır[298].

1965 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmış olan hamamın önünden cadde geçmesi dolayısı ile kadınlar kısmı arkaya erkekler kısmı cadde tarafına alınmıştır[299].

Kadı Hamamı: Otpazarı Camii'nin doğusunda, Kadı Hamamı Sokağı üzerinde (Tuz Pazarı yakınlarında) Mevlevihane'ye gelir sağlamak üzere Sultan Divani soyundan Kadı Paşa tarafından yaptırılan hamamın yapım tarihi tam olarak bilinmemekte olup, Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde adının geçmesine bakılırsa 1671'den önce yapıldığı anlaşılmaktadır[300].

2 Şaban 1163 / 7 Temmuz 1750'de, binası Turunçzade Mustafa Ağa ibn-i el-Hac Ali Ağa'nın mülk-i müşterası olan hamamın[301] arsasının aynı tarihlerde senelik, Divani Mehmed Efendi vakfına 1200 akça, Akmescid vakfına 240 akça, Hacı İsmail Medresesi vakfına 200 akça icârâtı bulunmaktadır[302].

---

[295] BOA., Cevdet, Evkaf, 25181; Cevdet, Belediye, 5783.
[296] AŞS., 552/92.
[297] AŞS., 553/160.
[298] *Türkiye'de Vakıf Abideleri*, c.I, s.118-120.
[299] Ahmet Topbaş, "Gedik Ahmet Paşa ve Vakfı", *II. Vakıf Haftası (Konuşmalar ve Tebliğler)*, 3-9 Aralık 1984, VGM. Yay., Ankara, 1985, s. 181.
[300] Halit Çal, a.g.teb., s.317.
[301] AŞS., 547/121.
[302] A.g.b.

İsmine en son 1818 tarihli bir vakfiyede rastlanan hamamın soyunmalık bölümü tamamen yenilenmiş ve diğer kısımları da restore edilmiştir[303].

7- Çeşmeler

Abdi Kadı Çeşmesi: Yapılış tarihi tam olarak bilinmeyen çeşme, Sofular mahallesinde Abdi Kadı tarafından yaptırılmıştır[304].

Evasıt-ı Ramazan 1190 / (23 Ekim)-(2 Kasım) 1776'da Sofular mahallesinden el-Hac Ali Efendi b. İsmail Efendi isimli bir hayır sahibi Keçeciler Çarşısında ve Alaca Hamam yakınlarındaki bir çok dükkanının[305] icarından günlük bir akçasını bu çeşmenin tamirine vakfetmiştir[306].

14 Zilhicce 1192 / 3 Ocak 1779 tarihinde bu çeşme evkafının nazırlığını günlük 6 akça ile es-Seyyid Mehmed ve es-Seyyid İbrahim kardeşler müştereken ifa etmekteydiler[307].

Kesme taştan yapılmış dikey dikdörtgen şeklindeki çeşme, yuvarlak kemerlidir. Kemerin içinde bulunan mermer kitabe levhasına göre Hacı İsmail Efendi b. Ali Hacı İmam isimli bir şahıs tarafından 1214 / 1799-1800 tarihinde tamir ettirilmiştir[308].

Çıracı Çeşme: Sofular Mahallesinde Nurcu Aralığı'nda bulunmakta idi[309]. 28 Muharrem 1181 / 26 Haziran 1767'de Koyuncu Süleyman b. Mehmed isimli şahıs, çeşme suyunun menbalarını telef etmeyeceğine dair ahaliden bazı kimselerin kefaleti ile mahkeme tarafından çeşme vakfına mütevelli olarak görevlendirilmiştir[310].

Halime Kadın (Cevizaltı) Çeşmesi: 1764'te Halime Kadın isimli hayırsever bir kadın tarafından Gedik Ahmed Paşa Camii bahçesinin köşesine yaptırılmıştır.

---

[303] Halit Çal, a.g.teb., s.318.
[304] AŞS., 553/16.
[305] AŞS., 552/193. (Vakfiyenin hülasası için bkz., tablo 4, 11 no'lu satır)
[306] AŞS., 552/193.
[307] AŞS., 553/16.
[308] Ertan Daş, Afyon'daki Türk Anıtları, Ege Ün. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1997, s.82-83.
[309] AŞS., 551/6.
[310] A.g.b.

Daha sonra kenarında bulunduğu cadde genişletilirken sökülerek tekrar bahçenin köşesine konulmuştur[311].

Düzgün kesme taşlarla yapılmış dikey dikdörtgen şeklindedir. 10 cm. derinliğindeki çeşme nişi yuvarlak bir kemerle örtülü olup, kemerin içinde bir kitabe levhası mevcuttur.[312].

Hodalı Çeşmesi: Cami-i Kebir Mahallesinde Ak Osman Mescidi'ne yakın beş yolun bitişiğinde meydanda bir çeşmedir. Sülüs hat ile hak edilmiş altı satırlık kitabesine göre 648 / 1250 tarihinde Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus zamanında yapılmıştır[313].

Bu çeşmenin suyu ilk başlarda başka bir menbadan gelmekte iken sonradan Kadınana suyuna bağlanmıştır. Önü siperli ve üzeri kiremitli mükemmel bir yapıdır[314]. Düzgün kesme taş örgülü dikdörtgen prizmal bir yapıya sahip olan çeşmenin kuzey yönünde silme sivri kemerli nişi, güney yönünde büyükçe bir su birikim yeri vardır[315].

İki Lüleli Çeşme[316]**:** Nasara mahallesinde Mevlevihane yakınında Germiyan Oğlu Süleyman Şah tarafından yaptırılmıştır[317]. Yapılış tarihi hakkında muhtelif tarihler ileri sürülmektedir[318].

Tarihsiz bir belgeden[319] anlaşıldığı kadarıyla çeşme, etrafında pek çok dükkanın bulunduğu bir çarşı içerisinde yer almaktaydı.

---

[311] Süleyman Gönçer, a.g.e., s.271.
[312] Ertan Daş, a.g.t., s.78.
[313] İ. Hakkı Uzunçarşılıoğlu, a.g.e., s.11. Yazar, bu kitabenin yazı tarzına bakarak aslında çeşmeye ait olmayıp, bir türbe, cami veya zaviyeden alınarak buraya konulmuş olduğunu iddia etmektedir.
[314] Ömer Fevzi Atabek, a.g.e., s.107.
[315] Nurettin Gemici, Selçuklu Devri Afyon Çeşmeleri, Marmara Ün. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1993, s.10-11.
[316] Belgelerden birisinde inci anlamına gelen "lü'lü çeşme" ifadesi geçmektedir. Bkz., AŞS., 556/200. Ancak bunun aynı ya da farklı bir çeşme olup olmadığı hususunda herhangi bir bilgiye sahip olamamaktayız.
[317] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c.IX, s.33.
[318] Evliya Çelebi, çeşmenin yapılış tarihini kitabesinden 604 olarak okumuştur. Uzunçarşılı ise, bunun yanlış olduğunu ve doğrusunun 764, 774 veya 784 olması gerektiğini belirtmektedir. Bkz., Yusuf İlgar, *Afyonkarahisar'da Mevlevilik*, s.46
[319] AŞS., 556/195. Belgenin 1204 / 1789-90 yılına ait olduğunu tahmin ediyoruz.

1 Zi'l-ka'de 1204 / 13 Temmuz 1790 tarihli bir belgeden, çeşme vakfının mütevelliliğini Hasan isminde birisinin ifa etmekte olduğu ve bu tarihlerde vaki olan culus-ı Hümayun münasebetiyle tevliyet beratının yenilendiği anlaşılmaktadır[320].

Bu tarihi çeşme, 1320 / 1902 yılında çıkan bir yangın neticesinde yeri belirsiz olmuş ve maalesef günümüze kadar mevcudiyetini muhafaza edememiştir[321].

Küp Çeşme: Kahil Mahallesinde Gedik Ahmed Paşa Camii karşısındaki aralık içerisinde 936 / 1530'da aslen Cezayirli olan Bakkal Veli Dedeoğlu Musa tarafından yaptırılmıştır[322]. Bu çeşme için Veli Dede, Karahisar-ı Sahib'de bulunan bir miktar sebze bahçesini vakfetmiştir[323]. Vakfın mütevelliliğini Cemaziyelevvel 1162 / 1749 tarihinden itibaren Mehmed Efendi ifa etmiştir[324].

Çeşme, kesme taş malzemeli ve yuvarlak kemerlerle örtülü olup, üzerinde mermer bir kitabe yer almaktadır[325].

Olucak Çeşmesi: Üzerindeki kitabeye göre Turşan Hacı Ali isimli bir kişinin ölümünden sonra ruhuna ithafen -muhtemelen karısı Alime Kadın tarafından- yaptırılmıştır. Her ne kadar kitabe tarihi 1204 / 1789-90 ı göstermekte ise de mezkur çeşmenin daha önceki bir tarihte yapılmış olduğu Şer'iyye Sicillerinde kayıtlı vakfiyelerden anlaşılmaktadır[326].

---

[320] AŞS., 556/200.

[321] Ömer Faruk Atabek, "Afyonkarahisar'da Eski Şehiriçi Köprüleri, Şehrin Kanalizasyonunun Yapılması ve Bugün Mevcut Olan ve Olmayan Çeşmeleri", *IV. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (29-30 Eylül 1995), Afyonkarahisar, s.51.

[322] Süleyman Gönçer, a.g.e., s.231.

[323] AŞS., 546/62. Çeşme vakfının mütevellisi ile timar sipahileri arasında, bahsi geçen bahçenin tasarrufu ile ilgili olarak zuhur eden bir niza dolayısı ile mahkemeye intikal eden bir davayı konu edinen evail-i Receb 1166 / 4-14 Mayıs 1753 tarihli bu belgeden, bu bahçenin 290 seneden beri (876'dan beri) vakfa ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda çeşmenin yapım tarihi 876'dan daha önce ve muhtemelen çeşme, bizzat vakfın kurucusu olan Veli Dede tarafından yaptırılmış olmalıdır. Çeşmenin kitabesi ise üzerindeki tarihe mutabık olarak sonradan konulmuş olmalıdır.

[324] A.g.b.

[325] Ertan Daş, a.g.t., s.74-75.

[326] AŞS., 556/66. Evail-i Şaban 1203 / (27 Nisan)-(6 Mayıs) 1789 tarihli bu belgeye göre Çavuşbaş mahallesinden Hacı Ali Ağa'nın zevcesi Alime Kadın bint-i el-Hac Ali isimli kadın, sevabını ölen kocasına hediye etmek üzere Olucak Çeşmesinin tamir masrafı için 300 kuruş vakfetmiştir. Aynı kadın, 21 Safer 1205 / 30 Ekim 1790 tarihli bir başka vakfiyesinde de 40 kuruşun hasıl olan 6 kuruşluk ribhini yine bu çeşmenin tamirine vakfetmiştir. Bkz., AŞS., 556/113. Süleyman Gönçer de, çeşmenin kitabesini ve belge no'sunu belirtmeksizin 58 no'lu Karahisar-ı Sahib Şer'iyye Sicilindeki 1204 tarihli bir vakfiyeye istinaden bu çeşmenin 1204 / 1789-90 tarihinde yapıldığını ifade etmektedir. Bkz., Gönçer, a.g.e., s.276.

Çeşmenin suyu, Selçuklular döneminde Mimar Gevhertaş tarafından çıkarılarak Alaeddin Medresesi'ne akıtılmış olan bir kaynaktan gelmekte idi. Medresenin harap olmasından sonra kaynağa yakın olan bu çeşme yapılmıştır[327].

Kesme taştan yapılmış olan bu çeşme, dikdörtgen prizmal yapı kırma çatılı, geniş ahşap saçaklıdır. Çeşme aynalığında ve yanlarında servi ve ibrik motifleri bulunmaktadır[328].

Taşpınar Çeşmesi: Suyunun çok değerli olması ile ün kazanmış olan bu çeşme, şehrin dışında, batı yakasında idi. Ne zaman yapıldığı tam olarak bilinmemekle beraber kitabesinden Hacı Muharrem tarafından yaptırıldığı ve 1799'da İhtiyarzade Mehmed Çelebi tarafından tamir edildiği anlaşılmaktadır. Yan tarafında bulunan ocaklar ve çamaşır taşlarından bu çeşmenin aynı zamanda mahallenin çamaşırlığı olduğu anlaşılmaktadır[329].

Bizans döneminden kalma Akroncos-Akronyom şehir sarayları enkazından kaplama süslemeli taş parçası, üzerinde bir Türk mezar taşı ve bunun da üzerinde bulunan tamir kitabesinden oluşan birbiri üzerine konmuş üç eseri bünyesinde taşıyan çeşme, oldukça değerli bir vesika durumundadır[330].

8- Tekke ve Zaviyeler

Ahi İshak Zaviyesi: Karahisar-ı Sahib şehir merkezinde Tahıl Pazarı yakınlarında bulunan bu zaviye, 26 Cemaziye'l-evvel 1191 / 2 Temmuz 1777 tarihinde harabe bir halde iken, Şeyh Ayaz olarak tanınan es-Seyyid el-Hac Mahmud Efendi tarafından tamir ettirilmiştir. Hal-i hazırda şeyhi ve zaviyedarı olmadığı için de Mahmud Efendi'ye bu görevler tevdi olunmuştur[331].

Çerçi Turgud Zaviyesi: Otpazarı Camii karşısında, yıkılan eski bedestenin bitişiğinde bulunmaktaydı. Şu an yerinde park bulunmaktadır[332].

---

[327] Süleyman Göncer, a.g.e., s.276.
[328] Halit Çal, a.g.t., s.314.
[329] Süleyman Gönçer, a.g.e., s.280.
[330] Ömer Faruk Atabek, a.g.teb., s.49.
[331] AŞS., 552/240.
[332] Ömer Fevzi Atabek, a.g.e., s.125.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu zaviyede görevli olan kimseler şunlardı:

Evail-i Zi'l-ka'de 1058 / 17-27 Kasım 1648'de günlük 4 akça ile Yukarı Pazar Camii imamı İsmail Efendi zaviyedar olarak atanmıştır.

1061 / 1651'de, zaviyedar olan Abdullah Efendi'nin yerine, Şeyh İsmail Efendi getirilmiştir.

1161 / 1748'de, zaviyenin şeyhi olan İsmail Efendi, halkın kendisinden memnuniyetsizliği dolayısı ile terk-i diyar etmek durumunda kalmış ve zaviyenin meşihatı bir müddet mahlul olmuştur[333].

24 Cemaziye'l-evvel 1213 / 3 Kasım 1798 tarihinde, zaviye vakfının günlük 4 akça ile kitabet ve günlük 6 akça ile cibayetinde görevli olan es-Seyyid Hüsameddin Efendi veled-i Hüsameddin'in çocuksuz olarak vefatı üzerine, yerine Mehmed Necib Efendi bu vazifelere atanmıştır[334].

Dîvânî Mehmed Efendi Tekkesi (Mevlevîhâne): Karahisar- Sahib'de ilk Mevlevi tohumları 1276'larda burada bulunan Sultan Veled tarafından atılmıştır. Ancak dergahın tam teşekküllü olarak kurulması 716 / 1316'da Mevlana'nın torunu Ulu Arif Çelebi tarafından gerçekleşmiştir. Sahipoğlu Ahmed Bey'in bağışladığı arsaya bir dergah yapılmış, daha sonra Germiyan Beyi I. Yakup Çelebi, Büyük Kalecik, Küçük Kalecik, Orta Kalecik, Kışlacık ve Deper köylerini buraya vakfetmiştir[335].

XVI. yüzyılda Kalecik köyleri ile beraber Karaaslan ve Çögi köyleri de vakfedilmiş olarak mevlevihane, bu dönemde bütün Karahisar-ı Sahib sancağı dahilinde en fazla köy vakfedilen yer olmuştur[336].

Bu köylerin hasılları altında bâd-ı heva, cürm-i cinayet, resm-i arusane vs. gelirleri bu vakfa ait olmasına rağmen, ayandan ve sipahilerden bazı mütegallibe zümresinin zaman zaman bu gelirlere el koymaya kalkıştıkları görülmektedir[337].

---

[333] Yusuf İlgar, *Tarih İçinde Afyonkarahisar'da Kaybolan Eserlerimiz*, c.I, Afyon, 1991, s.46.
[334] AŞS., 557/205.
[335] Yusuf İlgar, *Afyonkarahisar'da Mevlevilik*, s.43-45.
[336] Mustafa Karazeybek, a.g.m., s.275.
[337] AŞS., 545/103. Evail-i Safer 1161 / 1-11 Şubat 1748'de mütegallibe zümresinden Topal Şaban, Alemdar Mustafa ve diğer bazı kişilerin bu gelirlere el koymak istemeleri üzerine vakfın mütevellisi

Mevlevihanenin bir diğer gelir kaynağını da Karahisar-ı Sahib'de bulunan zimmilerden alınan cizyeler oluşturmakta idi. Bu cümleden olarak incelediğimiz dönem içerisinde 1173 / 1759-60, 1208 / 1793-94, 1212 / 1797-98 ve 1215 / 1800-1801 senelerine mahsuben Mevlevihanenin yiyecek masrafları için senelik 120 kuruş tahsis olunmuştur[338].

Mevleviler arasında önemli bir yere sahip olan ve Konya'dan sonra ikinci sırayı alan tekke, 1560, 1683'te çıkan yangınlarda tahrib olmuş ve onarılmıştır[339].

1260-1261 / 1844-1845 yıllarında Sultan Abdülmecid tarafından da, daha önce üstü toprak kaplı olan mevlevihane ve Divanî Mehmed Efendi'nin türbesi 101815 kuruşluk bir keşif bedeli tespit olunarak tamir ettirilmiştir. Mevcut 5 hücreye 4 hücre daha ilave edilerek hücre sayısı 9'a çıkarılmış, avluya bir şadırvan, camiye bir minber vaz' edilmiş ve tuğladan bir minare ilave edilmiştir[340]. Türbenin kapısına hakk olunmak üzere Defterdar Ziver Efendi tarafından bir de kaside inşâ olunmuştur[341].

1874 ve 1902'de çıkan yangınlarda yine tahrib olan ve onarılan Mevlevîhane, en son olarak 1326 / 1908'de Sultan II. Abdülhamid tarafından bugünkü biçimde yaptırılmıştır[342].

Şer'iyye Sicillerinde bu tekke ile ilgili pek çok kayıt bulunmakta olup bunların ekseriyeti vakıf mütevellileri arasında hasıl olan tevliyet paylaşımı hususundaki nizaların mahkemeye intikali ile kayda geçen davalardan oluşmaktadır[343]. Belgelerden anladığımız kadarıyla bu çekişmelerin temel kaynağını, vakıf mütevelliliğinin evlâd-ı vâkıfa mı yoksa evlâd-ı Mevlana'ya mı ait olduğunun sarahat kazanamaması[344] ya da Konya'da bulunan Hz. Mevlana vakfının tevliyeti ile Karahisar-ı Sahib'te medfun Hz Mevlana soyundan Mehmed Efendi'nin

---

Hidayetzade eş-Şeyh Mustafa Efendi arz-ı halde bulunarak meseleyi mahkemeye intikal ettirmiştir. Bunun üzerine Defterhane-i Amire'de mahfuz Defter-i Evkafa müracat olunduğunda bu köylerin gelirlerinin adı geçen vakfa ait olduğu tespit olunarak hariçten müdahil olanların bertaraf edilmesi ferman olunmuştur. Ayrıca bkz., AŞS., 545/207.

[338] AŞS., 548/163; BOA., Cevdet, Evkaf, 24715, 5657, 3882.

[339] Yusuf İlgar, a.g.e., s.47.

[340] BOA., Cevdet, Evkaf, 16597, 25841.

[341] BOA., Cevdet, Evkaf, 13574.

[342] Yusuf İlgar, a.g.e., s.49-52.

[343] AŞS., 545/136, 548/127, 548/384, 548/385, 548/404, 548/405, 548/406, 557/25.

[344] AŞS., 545/136.

tevliyetlerinin zamanla birbirine karıştırılmış olması[345] oluşturmaktadır. Hatta bu hususta kadıların da aciz kaldığını, bazan çözüm olarak daha önceden mütevellilik yapan kişilerin müteselsil olarak hangi tarafa mensup olduklarını tespit ederek sayıca çoğunlukta olan tarafın lehine karar verdiklerini görmekteyiz[346]. Mesele, bazan Karahisar-ı Sahib sınırlarını da aşarak Konya kadısı ve Karaman mutasarrıfının dahi müdahil olmasını gerektirmiştir[347].

Bu belgeler vesilesi ile 1116 / 1704 senesinden itibaren hem evlad-ı vakıftan ve hem de evlad-ı Mevlana'dan olan vakıf mütevellilerini tespit edebilmekteyiz. Bunları tarihi silsile içerisinde şöyle sıralayabiriz:

1- Bestan Efendi (Konya'da seccadenişin),
2- eş-Şeyh Sadrüddin Efendi (Bestan Efendi'nin oğlu),
3- İsmihan Hanım (Sadrüddin Efendi'nin hemşîresi)
4- es-Seyyid Mehmed Efendi (evlad-ı vâkıf'tan)
5- es-Seyyid Mehmed Arif Efendi (Konya'da seccadenişin)
6- Kerime Hatun (Karahisar-ı Sahib'de evlad-ı vâkıftan)
7- eş-Şeyh Osman Efendi (Karahisar-ı Sahib'de evlad-ı Mevlana'dan)
8- Kerime Hatun (Karahisar-ı Sahib'de evlad-ı vâkıftan)
9- Şerife Havva (Karahisar-ı Sahib'de evlad-ı vâkıftan)
10- es-Seyyid Halil Efendi (Şerife Hatun'un oğlu)
11- Hidayetzade eş-Şeyh Mustafa (evlad-ı Mevlana'dan)
12- Şerife Züleyha (Halil Efendi'nin kızkardeşi)
13- Ayşe Hanım (evlad-ı Mevlana'dan)
14- es-Seyyid Hacı Ahmed (es-Seyyid Halil Efendi'nin oğlu)[348]
15- es-Seyyid Alaüddin Çelebi b. es-Seyyid Osman Çelebi (evlad-ı Mevlana'dan).

---

[345] AŞS., 548/127.
[346] AŞS., 545/136.
[347] AŞS., 548/384, 548/404, 548/405, 548/406.
[348] "Hangâhın tamir ve termîminde tekâsül ve taamiyye-i fukarada tesâhül edip tekye-i mezbûrenin harâbına bâdî" olduğu için 2 Receb 1211 / 1 Ocak 1797'de tevliyetten alınmıştır. Bkz., AŞS., 557/115, 557/116

Evail-i Ramazan 1179 / 11-21 Şubat 1766 tarihinde, mevlevihane vakfının çoğunluğunu köyler ve mezraalar oluşturduğundan bahisle bu vakfın şer'i ve örfi vergilerini tahsil etmek için bir cabi ve bir de katip tayin olunmasının zorunluluğu beyan edilerek evlad-ı vakıftan Mustafa Efendi cabi, Hüseyin Efendi de katip olarak görevlendirilmiştir[349].

Mevlevihane ile ilgili bir başka belge de (5 Receb 1165 / 19 Mayıs 1752 tarihli), vakıf gelirlerinden Mevlevihane şeyhi ve dervişlerinden mukim ve müsafir olarak bulunanların yiyecek masraflarının yeterli olmayıp arttırılması ile ilgili olarak vakıf mütevellisi ile Mevlevihane şeyhi arasında hasıl olan niza ile ilgilidir[350].

Şeyh Hüseyin Tekkesi: Halvetiye Tarikatı Şeyhlerinden Şeyh Hüseyin Efendi'nin kendilerine mahsus "ma'bed-i suleha" ve "mesken-i fukara" olacak bir tekkelerinin bulunmadığını bildirmesi üzerine, 19 Şevval 1171 / 26 Haziran 1758 ve 11 Zi'l-ka'de 1171 / 17 Temmuz 1758 tarihlerinde Kütahya'dan, Karahisar-ı Sahib mutasarrıfı, kadısı ve ayanına hitaben gönderilen iki buyuruldu ile münasib bir hane bulunması istenmiştir. Bunun üzerine mahkeme marifeti ve Karahisar-ı Sahib ayanı Abdülbakizade Ahmed Ağa marifeti ile -parası içinde bulunulan 1172 / 1758-59 senesine mahsuben imdad-ı hazeriyye 1. taksidinden verilmek üzere- 800 kuruşa bir hane tespit edilmiş ve bu hane şeyhin üzerine hüccet ettirilmiştir[351].

---

[349] AŞS., 550/135, 550/136.

[350] AŞS., 547/261. Mevlevihane vakfı karyelerinin bilfiil mütevellisi olan Şeyh Mustafa Efendi b. Hidayetullah Efendi, İstanbul'da mahkemede, Hz. Mevlana evladından olup bahsedilen mevlevihanenin bilfiil şeyhi ve vakfın nazırı olan es-Seyyid Şeyh Osman Efendi b. es-Seyyid Şeyh Yahya Efendi karşısında, bahsedilen vakfın köylerinin şer'i mahsulatından Mevlevihane şeyhi ve fakir dervişlerinden mukim ve müsafirlerden gelen geçenlerin yiyecek masrafları için her bir ay nakit olarak 20'şer kuruş ve her bir senede 26'şar kile (Karahisar-ı Sahib kilesiyle) buğday verilmekte olup, ancak bu miktarlar yeterli olmadığı için her bir ay bu meblağların üzerine 10'ar kuruş zam ve her bir sene buğdayın üzerine 15 kile buğday daha eklenerek toplam aylık 30 kuruş nakit ve yıllık 41 kile buğdayı, adı geçen şeyhe vermeyi taahhüd etmiştir. Ayrıca her sene Muharrem, Receb ve Şaban aylarında eskiden beri verilegelen bal mumu, zeytin yağı mumu vs. yerine ise pahalarını şeyhe teslim edeceğini de taahhüd etmiştir. Böylece mütevelli ile şeyh arasındaki anlaşmazlık bertaraf edilmiştir.

[351] AŞS., 548/59, 548/67.

VI- Mahalleler:

İslam şehrinin fiziksel ve sosyal bakımdan asıl büyük özelliği mahallelere bölünmesi idi[352]. Şehirsel alanda mahalle, Osmanlı idaresinin başlangıçtan beri en alt idarî birimidir. Geleneksel Osmanlı şehirlerindeki mahalle, henüz sınıf ve statü farklarının biçimlendirmediği bir fizikî mekandır. Mahalle bir ictimâî kültürel birimdir. Aynı dinden insanların ve birbirini tanıyan ve birbirine kefil olan hânelerden oluşur[353]. Başka bir ifade ile mahalle genellikle birbirini tanıyan, sosyal dayanışma açısından bir bütün teşkil eden aynı inanca sahip toplulukların yaşadığı yerdir[354]. Bu cümleden olarak tam bir şehir hüviyetini taşıyan Karahisar-ı Sahib şehri de fiziki ve sosyal yapının vazgeçilmez parçaları olan mahallelere taksim olunmuştur.

Mahalle sakinleri mahallelerinde vuku bulan bir olayın aydınlatılmasından, faili belirlenmemişse meydana gelecek zararın karşılanmasından müştereken mesul oldukları için, kendilerini rahatsız eden, ahlak ve namus dışı davranışlarda bulunan kimseleri mahallelerinden ihraç etme haklarına sahiptirler. Mesela, 12 Safer 1181/ 10 Temmuz 1767 tarihinde Karahisar-ı Sahib kazasının Efecik mahallesi ahalisinden mahalle imamı Mustafa Efendi, Küfteoğlu Mehmed Beşe, Keçeci Hasan Bey, Müezzin Hacı Süleyman, Kavakçı Süleyman ve Gazzaz İbrahim isimli şahıslar, mahalleleri sakinlerinden Molla Hasan ve karısı Alime'nin "namahremden ihtirazı (sakınması) yoktur" ve "mahallelerinde emniyyetleri olmadığı" şeklinde beyanatta bulunarak, bunların "diyar-ı ahere" sürülmelerini taleb etmişler ve bunun için Mütesellim Abdullah Ağa'ya bir mürasele tahrir olunmasını sağlamışlardır[355].

Mahalleler, aynı zamanda vergi kontrolü bakımından da önemlidirler. Şehir halkının ödemekle mükellef olduğu avarız vergileri daima mahalle itibarınca tahsil olunmaktadır[356]. Bu vergilerin ödenmesi ameliyyesi, mahalle sakinleri arasındaki sosyal yardımlaşmanın güzel bir örneği olarak *"avârız akçası vakıfları"*nı intac

---

[352] Doğan Kuban, "Anadolu - Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Düşünceler", *VD*, VII, Ankara, 1968. s.54

[353] Ilber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul, 2000, s.21.

[354] Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, IV, İstanbul, 1984, s.69.

[355] AŞS., 551/14.

[356] Mesela bkz., AŞS., 547/293.

ettirmiştir. Bu kurum aslında mahalle yerleşiklerinin ortaklaşa karşılaması gereken giderlerinin toplanması için kurulmuş bir fon niteliğindedir. Ortak harcamalar için gereken para, mahalledeki bina sayısına göre bölüştürülerek toplanmakta idi. Hayır olsun diye veya gerektiği zaman kendisinden ve evladından avarız akçası istenmemek kaydı ile, bu konu için kimi kişilerin nakit ve taşınmaz mallarını vakfetmeleri üzerine fon, vakfa dönüşmüş ve bir mütevelli yönetiminde, mahallenin sandığı durumuna gelmiştir. Câmii, mescid, mektep, çeşme, suyolu v.b. yapıların yapım ve onarımı, ısıtma ve aydınlatılmasının sağlanması, imam, müezzin, muallim ücretlerinin ödenmesi ve giderek sürekli alınır hale gelen avarız vergisinin karşılanması bu vakıfların önemli işlevleri arasındaydı. Bu vakfa ait nakit paradan, ihtiyaç sahiplerine, belirli bir faiz karşılığı borç verilerek bir ölçüde mahalleli arasında sosyal yardımlaşma da sağlanmakta idi. Bu vakfin mütevellisi, mahalle yöneticilerinin arasında da yer alıyordu[357].

Osmanlı mahallesi aile ile organik bir bağ içindeydi. Doğum, evlenme, ölüm mahalleyi ortaklaşa ilgilendiren ve dayanışmaya sevk eden olaylardır. Doğumunda, evliliğinde, ölümünde, şahidi mahalle halkıdır ve hayatın bu üç safhası o sayede meşrulaşır. Bundan başka, mahallelerde, itfaiye, temizlik, zabıta görevi komşularca hep birlikte yerine getirilmekteydi [358]. Bir Osmanlı şehri olarak, incelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib'de de bu kaynaşma ve tesanüd mevcut idi. Bununla beraber, mahalle sakinleri ve mahalleler arasında döğüş, kavga, yaralama, cinayet, zina, iftira, gasp, hırsızlık vs menfi münasebetler de eksik olmamaktaydı[359].

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib şehrinin mahalleleri hakkındaki bilgileri, Karahisar-ı Sahib şer'iyye sicillerinde yer alan "bedel-i avarız" ve "bedel-i nüzül" olarak isimlendirilen vergilerin toplanması için düzenlenen "mevkufat defterleri", genellikle mahalli yöneticiler için toplanan vergilerin yazıldığı "salyane defterleri" ve şehirde bulunan dini, sosyal müesseselerin tamiri ve sair devlet hizmetlerinin karşılanması için "tarh u tevzi" olunan vergilerin kaydedildiği

---

[357] Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, Ankara, 1981, s.1271.

[358] İlber Ortaylı, a.g.e., s. 26, 28.

[359] Mesela bkz., AŞS., 547/268, 551/6, 551/40, 547/183, 552/315, 549/64, 551/70, 551/75, 547/92, 553/166, 548/314, 551/11.

"mahallat defterleri", "tevzi defterleri" ve "müfredat defterleri" olarak tesmiye edilen belgelerden tespit edebilmekteyiz. Bunlardan istifade ederek bu mahallelerin adlarını, dini ve etnik hususiyetlerini, demografik yapılarını öğrenebilmekteyiz. Bu meyanda öncelikle ele aldığımız dönemde mevcut olan mahalleleri tespit ederek - konu bütünlüğü açısından- daha önceki ve sonraki dönemlerde mevcut olan ve olmayan mahalleler ile mukayese edeceğiz.

Tablo-1. Karahisar-ı Sahib Mahalleleri

1530[360]		1750 – 1800		1875 – 1900[361]	
Sıra no	**Mahallelerin adları**	**Sıra no**	**Mahallelerin adları**	**Sıra no**	**Mahallelerin adları**
1	İmaret-i Ahmed Paşa	1	İmaret		--
	--	2	Sofular		--
2	Hacı Yahya	3	Hacı Yahya		--
3	Sinan Paşa	4	Sinan Paşa	1	Sinan Paşa
4	Arab	5	Arab mescidi	2	Arab mescidi
5	Cami-i Kebir	6	Cami-i Kebir	3	Cami-i Kebir
6	Burmalı	7	Burmalı	4	Burmalı
	--	8	Hacı Evtal	5	Hacı Evtal
7	Tac Ahmed	9	Tac Ahmed	6	Tac Ahmed
8	Fakih Paşa	10	Fakih Paşa	7	Fakih Paşa
9	Bahşı	11	Monla Bahşı	8	Monla Bahşı
10	Bedrik	12	Bedrik	9	Bedrik
11	Ardıç	13	Ardıç	10	Ardıç
12	Efecik	14	Efecik	11	Efecik
	--	15	Ekeste (اکسته)*	12	Anıstına
	--	16	Karaman	13	Karaman

[360] *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937 / 1530)* s.155-156'dan tespit edilmiştir.
[361] Naci Şahin, Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın Sonlarında (1875-1900) Karahisar-ı Sahib Sancağı, Ank. Ün. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002, s.192' den alınmıştır.
* İncelediğimiz döneme ait belgelerde (اکسته) olarak geçen bu mahallenin ismi genellikle "Anıstına" şeklinde okunmuştur. Ö. Fevzi Atabek'in yukarıda bahsettiğimiz eserinde ise, "Egistine" olarak geçmektedir.

13	Doğancı	17	Doğancı	14	Doğancı
14	Kubbeli Mescid	18	Kubbeli	15	Kubbeli
15	Kethuda (n.d. Çavuş)	19	Çavuşoğlu	16	Çavuşoğlu
16	Yukarıpazar (Kemer)	20	Yukarı Pazar	17	Yukarı Pazar
17	Sinan Halife	21	Sinan Halife	18	Sinan Halife
18	Hacı Mahmud	22	Hacı Mahmud	19	Hacı Mahmud
19	Hacı İsmail	23	Hacı İsmail	20	Hacı İsmail
20	Zaviye	24	Zaviye	21	Zaviye
21	Kahil (n.d. Dolar)	25	Kahil	22	Kahil
22	Akmescid	26	Akmescid	23	Akmescid
23	Karakatib	27	Kara Katib	24	Kara Katib
24	İbik	28	İbik	25	İbik
25	Ermeniyan	29	Nasara	26	Nasara
26	Yahudiyan	30	Yahudi		--
	--	31	Viranbağ		--
	--	32	Başçeşme		--
	--	33	Çavuşbaşı	27	Çavuşbaşı
	--	34	Hisarönü	28	Hisarönü
27	Öksüzce		--		--
28	Hacı Abdül		--		--
	--		--		--
	--		--		--
29	Taşpınar		--	29	Taşpınar
30	Kazgancı		--		--
31	Karlaguç		--		--
32	Kasım Paşa		--		--
33	Şehre küstü		--		--
34	Mahkeme		--		--
	--	**Sofular Mah. Aralıkları**			
		1	Nurcuoğlu aralığı	30	Nurcu

	--	2	Hacı Cafer aralığı	31	Hacı Cafer
	--	3	Kayadibi aralığı	32	Kayadibi
	--	4	Karamanoğlu aralığı	33	Karamanoğlu
	--	5	Hacı Nuh aralığı	34	Hacı Nuh
	--	6	Daî Receb aralığı	35	Daî Receb
	--	7	Hacı Ali aralığı	36	Hacı Alioğlu
	--	8	Hacı Eyüb aralığı	37	Hacı Eyüb
	--	9	Voyvoda oğlu aralığı	38	Voyvoda
	--	10	Gündoğmuş aralığı	39	Gündoğmuş
	--	11	Cinganlar aralığı		--
		İmaret Mah. Aralıkları			
	--	1	Gökçe aralığı	40	Gökçe
	--	2	Hacı Nasuh aralığı	41	Hacı Nasuh
	--	3	Hacı Abdurrahman ar	42	Hacı Abdurrahman
	--	4	Nakilci aralığı	43	Nakilci
	--	5	Hacı Mustafa aralığı	44	Hacı Mustafa
	--	6	Medli aralığı	45	Medli
	--	7	Marulcu aralığı	46	Marulcu
	--	8	Cansız aralığı	47	Cansız

Yukarıdaki tabloya baktığımızda üç farklı dönemde Karahisar-ı Sahib mahallelerinin ekseriyetinin aynı isimlerle mevcudiyetini muhafaza ettiğini görmekteyiz. 1530'da adlarını gördüğümüz 34 mahalleden 25 tanesinin adı XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, 23 tanesinin de XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar aynı isimle mevcud olduğunu görmekteyiz. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında görülen 34 mahalleden 28 tanesi aynı isimle XIX. yüzyılın son çeyreğinde mevcudiyetini muhafaza etmiştir. Bu durumu, Osmanlı şehirlerinde istikrarlı bir yönetimin mevcudiyeti, mahallelerin kurulması ve gelişmesinde baskıcı unsurların olmadığı,

mahalle isimleri değiştirilerek devlet bürokrasisinin zorlanmadığı şeklinde yorumlamak mümkündür[362].

Sayı olarak mukayese ettiğimizde 1530 ve 1750-1800 yıllarında (Sofular ve İmaret mahalleleri aralıkları hariç tutulduğunda) mahalle sayılarının eşit olduğunu (34 adet) ifade edebiliriz. 1530 yılına ait sütuna baktığımızda 9 mahalle isminin incelediğimiz dönemdeki mahalle isimlerinden farklı olduğunu tespit edebilmekteyiz. Her iki tarihte de mahalle sayılarının eşitliği dikkate alındığında bu mahallelerin zamanla isim değiştirmiş olduklarını söyleyebiliriz. Ancak bu değişik isimlerdeki mahallelerin hangi mahallelere karşılık geldiğini tespit etmemiz mümkün olamamaktadır.

İncelediğimiz dönemde Sofular ve İmaret mahallelerinin aralıkları olarak gördüğümüz toplam 19 adet aralık, 1875-1900'lerde müstakil birer mahalle olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani bu son dönemde mahalle sayısının arttığını görmekteyiz. Ayrıca eski mahallelere ilaveten 27 mahalle daha teşekkül etmiştir ki, bunları aşağıda ayrı bir tablo halinde vereceğiz. Bu 27 mahalle ile birlikte, 1530 ve 1750-1800 yıllarında 34 olan mahalle sayısı 1875-1900 yıllarında 74'e çıkmıştır.

Yukarıdaki tabloda 1750-1800 yıllarına ait mahalle isimlerine baktığımızda 21 tanesinin şahıs adı taşıdığını görmekteyiz. Bu kişilerin ekseriyetinin bir cami ya da mescidin banisi (ya da isim vericisi) oldukları dikkat çekmektedir. Bina edilen cami ya da mescidin etrafında kümelenen evler zamanla mahalleleri oluşturmuş, böylece cami ve mescidlerin banileri (ya da isim vericileri) aynı zamanda mahallelerin de kurucuları olmuşlardır. Bu vesile ile mahallelerde bulunan cami ve mescidlerin yapılış tarihleri dikkate alınarak o mahallelerin kuruluş tarihlerini de tahmin edebilmek mümkün olabilmektedir. Nitekim, Karahisar-ı Sahib'de en eski Türk yapıları olan Yukarı Pazar Mescidi (1264) ve Cami-i Kebir (1272) olduğuna

---

[362] Rifat Özdemir, "Osmanlı Döneminde Antakya'nın Fiziki ve Demografik Yapısı 1709-1860", *Belleten*, LVIII / 221, (Nisan 1994), s.131-133.

göre[363] şehrin en eski mahalleleri de -kale kapısı önünde batı ve güneybatıya doğru uzanan bir alanda yer alan- aynı isimle tesmiye edilen bu mahalleler olmalıdır[364].

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi mahallelerin bir kısmı da doğrudan doğruya cami ve mescid isimlerini taşımaktadırlar. Mesela, şehrin en büyük mahallelerinden birisi olan İmaret mahallesi bu ismini, Gedik Ahmed Paşa tarafından yaptırılan cami ve müştemilatından oluşan külliyeden almaktadır. Keza, Arab Mescidi, Cami-i Kebir, Kubbelü, Ak Mescid mahalleleri de bu cümledendir.

Mahallelerin kurulup gelişmesinde mühim rolleri olduğu bilinen tekke ve zaviyelerin de Karahisar-ı Sahib'in bazı mahallelerinin teşekkülünde müessir olduğu görülmektedir. Mesela, Kubbeli mahallesinde Şeyh İsmail zaviyesi, Zaviye mahallesinde Mevlevi tekkesinin böyle bir fonksiyonu üstlendiğini söyleyebiliriz.

XII-XIII. yüzyıllarda şehir, kalenin batı ve güneybatı taraflarında gelişirken, XVI. yüzyılda güney ve doğu istikametinde gelişmeye başlamıştır. Bu durum pek çok sancak merkezinde olduğu gibi bu dönemde tesis edilen vakıflarla direkt alakalıdır. Nitekim, Hacı Yahya, Molla Bahşi, Hacı Abdül, Hacı Mahmud, Hacı İsmail gibi mahalleler bu vesile ile teşekkül etmiş mahallelerdendir[365].

Tablo-2. 1875 – 1900 Tarihinde Eski Mahallelere İlave Olan Yeni Mahalle İsimleri[366]

Sıra no	Mahallelerin adları	Sıra no	Mahallelerin adları	Sıra no	Mahallelerin adları
1	Aziziye	11	Hacı Murad	21	Kırklar makamı
2	Baldede	12	Hacı Nureddin	22	Kumluk
3	Canbaba	13	Hamidiye	23	Mecidiye
4	Cami-i Yahya	14	İğneci	24	Seyyahlar
5	Çavuşlar	15	Kale	25	Sorop Toros

[363] Bkz., Camiler ve Mescidler başlıklı kısımlar.
[364] Karahisar-ı Sahib şehrinin XVI. yüzyıldan itibaren mekansal alanda geçirdiği değişiklikler hakkında teferruatlı bilgi için bkz., Sevgi Aktüre, *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi*, Ankara, 1981, s.187-193.
[365] Üçler Bulduk, XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib Sancağı, Ank. Ün. Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1993, s.101.
[366] Naci Şahin, a.g. t., s. 192' den alınmıştır.

6	Eğreti	16	Kayalu	26	Tahtacı
7	Gül	17	Kıptiyan	27	Temüryalayan
8	Hacı Arab	18	Kadınana		
9	Hacı Davud	19	Karşı		
10	Hacı Kahil	20	Kavaklı		

VII- Ev Mimarisi

Ev, barındırma ve evin kullanıcısı olan toplumun hayat tarzına, alışkanlıklarına uygun bir ortamın yaratılması ve bu hayat tarzının temerküz ettiği değerlerin mekanda somut olarak sürdürülmesi gibi iki önemli işlevi haizdir. Bu işlevlerinden dolayı geleneksel ev, gündelik hayata yansıyan biçimiyle halk kültürünün temsilcisidir. Aynı zamanda insanın fiziksel ve kültürel çevresine hakim oluş biçiminin de bir göstergesidir[367].

Osmanlı-Türk evini oluşturan ana unsur, farklı insanlar, iklimler, topolojik şartlar ve diğer dış etkenlerle gelen değişimleri mezceden Türk sanatı ve Türk yaşam kültürü olmuştur[368]. Bu hakim unsur, Osmanlı Devleti'nin sınırları dahilindeki Rumeli ve Anadolu'da 500 senelik bir tekamül süreci neticesinde kendi özellikleriyle temayüz etmiş bir ev tipini meydana getirmiştir. Uzak memleketlerde dahi çeşitli tipler meydana getirmesine rağmen bu ev tiplerine münhasır temel karakteristikler benzerliğini muhafaza etmiştir. Bu karakteristiklerin başında da ev planı gelmektedir[369].

İncelediğimiz dönemde de Karahisar-ı Sahib evlerinin bu karakteristik özellikleri taşıdığını görmekteyiz[370].

---

[367] Ayda Arel, *Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar*, İzmir, 1982, s. 77.
[368] Sedat Hakkı Eldem, *Türk Evi I*, İstanbul, 1984, s. 19
[369] A.g.e., s. 16
[370] Bölgelere göre ev tiplerini değerlendiren S. Hakkı Eldem, Afyonkarahisar evlerinin Ege ve İç Anadolu bölgesi ev tipleri arasında bir yapıya sahip olup, müstakil bir tip teşkil edecek ölçüde Ege ve İç Anadolu evlerinden farklı olmadığını belirtmektedir. Bkz., a.g.e., s. 62. Aynı yazar bir başka sayfada da İç Anadolu sınırında bulunan diğer bazı şehirlerle beraber Afyon'da çatılaşma eğiliminin kerpiçe hakim olmuş olduğunu ve burada farklı bir ev tipi doğduğunu ifade etmektedir. Krş., a.g.e., s. 61.

Karahisar-ı Sahib evlerinin alt kısmı kesme taş kaplamalı ya da sıralı moloz taş temelli, ahşap çatılı ve hatıl araları kerpiç dolgu olup üzeri sıvalı ve badanalıdır. Evlerin çoğunda çatı katı bulunmaktadır[371].

Belgelerden[372] tespit edebildiğimiz kadarıyla Karahisar-ı Sahib evleri genellikle avlu içerisinde, en az bir tarafı "tarik-i âm" (cadde) a nazır, odalarının çoğu ikinci katta olan "fevkani"[373] (iki katlı) bir yapıya sahiptir. Evin en süslü ve güzel döşenmiş odası olan "baş oda" nın yer aldığı geniş "sofa"[374] ve buna açılan diğer odalarla Karahisar-ı Sahib evlerinin planı hakkında en güzel bilgiyi bu ikinci kat vermektedir. Geleneksel Türk evlerinin vazgeçilmez unsuru olan sofa, odalar arası dolaşım ve kullanım yeri olmanın ötesinde Karahisar-ı Sahib'de yazın kışlık yiyeceklerin hazırlandığı, bazan halı-kilim vs.nin dokunduğu, bazan da sokağa bakan kısımlarına sedirler yerleştirilerek oturulan bir mekan olarak da kullanılmaktaydı[375].

Merdivenlerden yukarı çıkıldığında alçak tavanı ve küçük pencereleriyle daha çabuk ısınabilme imkanı sağlayan ve bu münasebetle kışın ideal oturma mekanı olan bir ara kat ile karşılaşılmaktadır[376]. Bu ara kat, Karahisar-ı Sahib'le beraber bir çok Anadolu kentinde kışlık kat olarak kullanılmaktadır[377].

İki katlı evlerin alt katında oda ya da odalar olabildiği gibi, genellikle ahır, samanlık, kiler, anbar, odunhane gibi bölümler bulunmaktaydı[378]. Buranın girişinde,

---

[371] Atanur Meriç, "Afyon ve Çevresi Eski Evleri ve Süslemeleri", *IV. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (29-30 Eylül 1995), Afyonkarahisar, s.41.

[372] Bunlar, XVIII. Yüzyılın ikinci yarısına ait Karahisar-ı Sahib Sancağı şer'iyye sicillerinde mevcut ev satış hüccetleri ve bazı miras davaları ile ilgili belgelerdir.

[373] Anadolu'da görülen fevkani "asma" ev tipinin menşei, Asya'da Türklerin meskun olduğu bölgelerde var olan ve belki de savunmaya öncelik vermek zorundaki bir mimarlık anlayışından kaynaklanan bu ev tipinin Türklerin batıya yönelmeleriyle birlikte Anadolu'ya ulaşmış olabileceği şeklinde bir varsayımla izah edilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca, Türkler arasında önemsenen "fevkaniliğin" içerdiği onursal ayrıcalığın bu ev tipinin benimsenmesinde etkili olabileceği de ileri sürülmektedir. Bkz, Ayda Arel, a.g.e., s.39. Bu haliyle Karahisar-ı Sahib evleri, genellikle tek katlı olan Türk evi tipinden farklı bir yapı sergilemektedir. Bkz. Sedat Hakkı Eldem, a.g.e, s.16. Ayrıca, XVIII. yüzyıl Konya evleri ile mukayese ettiğimizde de Karahisar-ı Sahib evlerinin kat ve oda sayısının daha fazla olması itibariyle farklılık arzettiği görülmektedir. Krş, Hayri Erten, *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y.İlk Yarısı)*, Ankara, 2001, s. 155-161.

[374] Ferah ve sefalı yer manasına sefa'dan veya düzlük manasına safih'ten gelmiş olması muhtemel olan sofa, binaların içinde büyük ve geniş olarak bırakılan ve odaların kapıları oraya açılan yer idi. Bkz, M. Zeki Pakalın, a.g.e, c.III, s.241.

[375] Atanur Meriç, a.g.teb., s.42.

[376] A.g.teb., s.41.

[377] Sedat Hakkı Eldem, a.g.e., s.16

[378] AŞS., 551/64, 549/104, 549/94, 551/34

kışlar sert geçtiği için üstü kapalı olan ve zemini taş döşeli olan "taşlık" bulunmaktadır[379].

İki katlılara oranla daha az sayıda olan tek katlı evler ise tercihen zeminden 1,5 – 2 metre yükseklikte bulunmaktadır. Buranın altı kısmen veya tamamen boşaltılarak ahır, samanlık, anbar vs. olarak kullanılmaktadır[380].

Belgelerden tespit edebildiğimiz kadarıyla Karahisar-ı Sahib evlerinin haiz oldukları bazı özellikleri tablolar halinde şöyle gösterebiliriz:

Tablo-3a. Karahisar-ı Sahib Evlerinin Özellikleri

EVLERİN ÖZELLİKLERİ								
Katlar			**Odalar**			**Diğer bölümler**		
Kat adedi	**Adet**	**%**	**Oda adedi**	**Adet**	**%**		**Adet**	**%**
Tek katlı	19	31.6	1 odalı	17	28.3	Sofa	3	5
İki katlı	41	68.3	2 odalı	23	38	Çardak	31.5*	52.5
			3 odalı	10	16.6	Yazla	13	21.6
			4 odalı	8	13.3	Ahır	29	48.3
			5 odalı	2	3.3	Samanlık	9	15
						Kiler	5	8.3
						Anbar	4	6.7
						Kenef	16	26.6
						Avlu	51	85
						Bağçe	2	3.3
						Kuyu	2	3.3
						Akarsu	10	16.6

Tablo-3b. Karahisar-ı Sahib Evlerinin Özellikleri

KATLAR	ODALAR									
	1 ODALI		2 ODALI		3 ODALI		4 ODALI		5 ODALI	
	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%
1 katlı	10	16.6	7	11.6	2	3.3	-	-	-	-
2 katlı	7	11.6	16	26.6	8	13.3	8	13.3	2	3.3
TOP.	17	28.3	23	38.2	10	16.6	8	13.3	2	3.3

[379] Atanur Meriç, a.g.teb., s.41.
[380] Sedat Hakkı Eldem, a.g.e., s.16.
* Belgenin birisinde "bir buçuk çardak" ifadesi geçmektedir. Dolayısı ile bu küsurat oradan hasıl olmaktadır. Bkz., AŞS., 551/81.

Yukarıdaki tablolar Karahisar-ı Sahib'in merkez kazasına bağlı 60 adet ev dikkate alınarak hazırlanmıştır. Tablo 3a'da da görüldüğü gibi Karahisar-ı Sahib evlerinin çoğunluğunu %68.3' lük bir oranla "fevkâni" tabir olunan iki katlı evler oluşturmaktadır. "Tahtâni" olarak tesmiye edilen tek katlı evler ise %31.6' lık bir orana sahiptir. Tek ve iki katlı evlerin sahip oldukları oda sayılarına baktığımızda % 38'lik bir oranla iki odalı evler çoğunluğu teşkil etmekte, daha sonra bunları 1, 3, 4 ve 5 odalı evler takip etmektedir.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi Karahisar-ı Sahib evlerinin kahir ekseriyeti "bir miktar havluyu müştemil"[381] idi. Bunu tablo 3a'daki rakamlar da teyid etmektedir. Belgelerde çardak olarak ifade edilen bölümün sofaya karşılık olarak kullanıldığını tahmin ediyoruz[382]. Bu münasebetle Karahisar-ı Sahib evlerinin % 57.5'inin sofalı olduğunu söyleyebiliriz. Evlerin yaklaşık yarısında ahır bulunması, incelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib halkının sığır türünde büyükbaş hayvan beslediklerini göstermektedir. Yine, -aynı oranda olmasa da- samanlığın mevcudiyeti de buna delalet etmektedir. Kenef, her evde bulunmamakla birlikte daha çok, müştemilatıyla beraber büyük diyebileceğimiz evlerde bulunmaktadır. Kiler de her evde bulunmamaktadır. Tablo 3a'da belirtilenlerden başka bazı evlerin müştemilatı içerisinde fırın[383], kahve odası[384], dehliz[385], odunhane[386] gibi bölümler de yer almaktaydı.

Katlarla odalar arasındaki oranlara baktığımızda Tablo 3b'de görüldüğü üzere 2 katlı 2 odalı evler %26.6'lık bir oranla ilk sırayı almaktadır. Daha sonra 1 katlı 1 odalı evler % 16.6 ile ikinci sırada yer almaktadır. 2 katlı 3 odalı ve 2 katlı 4 odalı evler aynı oranda (% 13.3) olmak üzere üçüncü sırayı teşkil etmektedirler. 1 katlı 2 odalı ve 2 katlı 1 odalı evler ise aynı oranda (% 11.6) dördüncü sırada

---

[381] Belgelerde evlerin içerisinde bulunduğu avlular için belirli bir miktar tayin edilmeyip böyle bir ifade kullanılması buraların ortak kullanıma açık yerler olması ihtimalini akla getirmektedir. Ayrıca bazı belgelerde evin müştemilatından olan akar suyun "nısf mâ-i câri" şeklinde zikredilmesi de aynı düşünceyi çağrıştırmaktadır. Mesela bkz, AŞS., 551/74, 553/225

[382] Sofa, çeşitli bölgelerde değişik isimlerle anılmaktadır. Sergi, sergah, servan, çardak, divanhane, hayat gibi. Bkz., Sedat Hakkı Eldem, a.g.e., s.17; M. Zeki Pakalın, a.g.e., c.III., s.240.

[383] AŞS., 551/119

[384] AŞS., 551/118

[385] AŞS., 551/34

[386] AŞS., 549/91

bulunmaktadır. Daha sonra 1 katlı 3 odalı ve 2 katlı 5 odalı evler % 3.3'lük eşit oranlarla son sırayı teşkil etmektedirler.

B- VAKIFLAR

Kelime olarak, duruş, durma ve hareketten kalma anlamlarına gelen vakıf[387], ıstılah olarak VIII. Asır ortalarından XIX. asır sonlarına kadar olan dönemde İslam ülkelerinin sosyal ve ekonomik hayatlarında mühim bir rol oynayan dini-ictimai bir müesseseyi ifade etmektedir[388].

Kur'ân-ı Kerîm'de vakfa ait hiçbir sarih işaret bulunmamakla beraber, İslam hukukçuları ve İslamiyatçılar, İslam'ın birlik, tesanüd ve yardımlaşma duygularına yönelik prensiplerini dikkate alarak ve bazı hadislere istinaden vakfın menşeini İslamî prensiplere dayandırmakta ve bu müesseseyi Hz. Peygamber zamanına irca etmektedirler[389]. Buna rağmen mezheb imamları arasında vakfın mahiyeti ve hukuki esasları hususunda büyük görüş farklılıkları mevcuttur. İmam Şafi ve İmam Ebu Yusuf vakıf müessesesini genişletmek için vâkıflara her türlü kolaylığı göstermek istemekte iken İmam azam bu düşüncenin karşısında yer almıştır. Üstadı İmam Azam ve arkadaşı İmam Muhammed'e rağmen Ebu Yusuf, Hanefi mezhebindeki vakıf prensiplerinin esaslarını kurmuştur[390].

Hiç şüphesiz, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "Allah yolunda mal harcamak"[391], "malını akrabaya, yetimlere, yoksullara ..... vermek"[392], "hayır yapmakta yarışmak"[393] gibi güzel davranışların teşvik edilmesi ve Hz Peygamberin benzer

---

[387] Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, s.1495.
[388] Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *İ.A.*, XIII, MEB., s.153.
[389] Bahaeddin Yediyıldız, a.g.mad, s154; Fuad Köprülü,"Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü, *VD.*, II, s.3-4. Köprülü bu makalesinde vakıf müessesesinin doğrudan doğruya İslam dininin dini-ahlaki esaslarından doğmuş ve münhasıran İslamî bir müessese olmadığını, Musevi, Sasani ve Bizans hukukuna yabancı olmayan ve daha ilk halifeler zamanında Irak, Suriye ve Mısır'da Sasani ve Bizans müesseseleri ile temas halinde olan Müslümanların vakfın ilk örneklerini buralardaki dini ve hayri tesislerde gördüklerini iddia etmektedir.
[390] Fuad Köprülü, a.g.m., s.3-4.
[391] *Kur'ân-ı Kerîm*, Bakara Suresi, 195, 261, 262. ayetler.
[392] *Kur'ân-ı Kerîm*, Bakara Suresi, ayet 177.
[393] *Kur'ân-ı Kerîm*, Bakara Suresi, ayet 148; Âl-i İmran Suresi, ayet 114; Maide Suresi, ayet 48; Mü'minun Suresi, ayet 61.

hususlardaki tavsiyeleri vâkıfları, vakıf kurma yoluna sevk eden önemli amiller olmakla birlikte, kendilerine iyi bir gelecek temin etme, bu dünyada ve ahirette mutluluk ve refaha kavuşma, mallarını artırarak onları dokunulmaz ve ebedi kılma, manevi ve sosyal mevkiini yükseltme, adlarını öldükten sonra da yaşatma, kıyamet günü için azık hazırlayarak cehennem azabından kurtulmak, cennet nimetlerini elde etme ve mümkün olduğunca Allah'a yaklaşma gibi dini, psikolojik, ictimai, iktisadi düşünce ve gayeler de bu müesseselerin kurulmasında etkili olmuştur[394].

Osmanlı Devleti'nde şehir ve köylerin kuruluş ve gelişmelerinde vakıf müessesesinin tartışılmaz bir yeri olduğu muhakkaktır. Tesis edilen vakıflarla birlikte kurulan derviş zaviyeleri bir çok köy ve mahallelerin temelini oluşturmakta[395], böylece bir yandan bölgelerin fiziki çehresi değişirken diğer yandan da onlara yeni bir kültür taşınmış olmaktaydı[396].

Osmanlı Devleti'nde bugün belediye teşkilatının üstlendiği hizmetlerin pek çoğu vakıflar tarafından gerçekleştirilmekteydi. Şehir ve köylerin su ihtiyacının karşılanması[397], sokakların aydınlatılması, süpürülmesi, hatta peyzajı, ücretleri vakıf gelirlerinden ödenmek üzere tayin edilen bekçiler vasıtasıyla dükkanların korunması, güzergahlara kurulan tesislerle ulaşımın kolaylaştırılması, mahalle ve köy sakinlerinden üzerlerine düşen vergileri ödeyemeyenlere ödeme imkanının sağlanması[398] gibi pek çok hizmet vakıflar tarafından sunulmakta idi[399]. Hatta bazı araştırmacılar, şehircilik ve belediye hizmetlerinde böylesine büyük ehemmiyeti haiz olan vakıf müessesesini dini olmaktan ziyade, beledi ve seküler bir müessese olarak telakki etmek gerektiği kanaatindedirler[400].

Vakıf müessesesini sadece fakirlere yardım eden bir müessese olarak değil, bu amacın çok daha ötesinde insan haysiyetine yaraşır bir asgari hayat seviyesinin

---

[394] Bahaeddin Yediyıldız, "XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi", *VD.*, XV, s.27-28
[395] Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıf ve Temlikler", *VD.*, II, s.279-365.
[396] Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *VD.*, XIV, s.5.
[397] Mahalle ve köylerdeki su ihtiyacının karşılanması ile ilgili vakıflar için bkz., AŞS, 546/62, 551/6, 552/345, 552/346, 552/353, 552/354, 555/67, 557/153. Ayrıca bkz., Çeşmeler başlıklı kısım.
[398] Avarız vakıfları hakkında ileride bilgi verilecektir.
[399] Bahaeddin Yediyıldız, a.g.m., s.5-8.
[400] Doğan Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *VD.*, sayı VII, 1968, s.67-68.

temin edilmesine hizmet eden bir kurum olarak telakki etmek lazımdır. Böylesine geniş bir hizmet alanı içinde bu müesseselerden sadece fakir insanların faydalandığını söylemek yanlış olur. Öte yandan vakıfların sadece zenginler tarafından kurulmayıp, mali güçleri nispetinde muhtelif statü ve sınıflardan kimselerin de bu müesseselerin gelişmesine katkıda bulundukları görülmektedir[401]. Nitekim incelediğimiz döneme ait Karahisar-ı Sahib şer'iyye sicillerinden tespit ettiğimiz vakfiyelerde bunu açık bir şekilde görebilmekteyiz[402].

Vakıf müessesesi kanalıyla Osmanlı Devleti'nin, iktidarının devamı için servet dağıtarak kudret ve hakimiyeti pekiştirme ameliyesini gerçekleştirdiği de ileri sürülmektedir. Böylece kurdukları büyük vakıflar ve buralardan kendilerine tahsis ettikleri dolgun maaşlarla, idareciler, halk üzerinde büyük nüfuza sahip olan ulema ve tarikat şeyhlerini murakabe altına almak imkanını elde etmişlerdir[403].

Vakıflar ile, sosyal piramidin zirvesinde temerkuz eden servet ve ihtişamın zaman zaman bir miktar aşağıya taşırılarak geniş kütleleri sıkı bir itaat çemberi altına almak düşüncesi de uygulanma imkanı bulmuştur. Böylece "Allah yolunda mallarınızı sarfedin; fakat kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın ....."[404] ayeti fehvasınca bir toplumda servetin belli ellerde toplanmasının intac ettireceği muhtemel sosyal felaketlerin de önüne geçilmiştir[405].

Vakıf müessesesi, insanların sahip oldukları serveti sergileme zaafından neş'et eden kişisel tatmin duygusu ile toplumsal faydayı en uygun bir şekilde bağdaştırmakta, böylece bir yandan kişisel tatminle birlikte kurulan vakıflar yaygınlaşırken, diğer yandan da vakıf eserler, adeta şimdiki ve gelecek nesillerde sosyal amaçlara yönelik hayır ve sorumluluk duygularının gelişmesini sağlayan bir mektep hizmeti görmektedir[406].

Vakıflar vasıtasıyla hasıl olan pek çok musanna' eser, yine bunların tamir ve bakımlarına tahsis olunan vakıf gelirleri ile tarihe meydan okurcasına ayakta

---

[401] Halim Baki Kunter, "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri", *VD.*, sayı I, 1938, s.106.
[402] Bkz., tablo 4.
[403] Bahaeddin Yediyıldız, a.g.mad., s.172
[404] *Kur'ân-ı Kerîm*, Bakara Suresi, ayet 195.
[405] F. Sabri Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul, 1981, s.25.
[406] İ. Erol Kozak, *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi olarak Vakıf*, İstanbul, 1985, s.67.

kalabilmiş, atalarımızın sanata gösterdikleri itibarın somut nişaneleri olarak zamanımıza tevarüs etmiştir.

I- Bazı Vakıf Çeşitleri

Vakıflar, menkul ve gayr-ı menkul oluşları bakımından, mahiyetleri bakımından, mülkiyetleri bakımından, idare edilişleri bakımından, işletilmeleri bakımından pek çok çeşitlere ayrılmaktadırlar. Bunlar hakkında ayrıntılı bilgi veren çok sayıda eser mevcut olduğu vechile[407] biz bu vakıf çeşitleri üzerinde uzun uzadıya durmaktan ziyade, incelediğimiz belgelerde karşımıza çıkan vakıf türleri hakkında kısa malumat vererek, tespit edebildiğimiz nispette misallerle izah etmeye çalışacağız.

Para Vakıfları: İslam Dini'ne göre faizin yasak olmasına rağmen vakıflara gelir temin etmek gayesiyle vakfedilmiş büyük meblağlara ulaşan nakit paralar da bulunmaktaydı. Bu vakıflar, bazan vâkıflar tarafından vakfedilen müstakil bir meblağ olduğu gibi bazan da vâkıfın şartları doğrultusunda herhangi bir gayr-ı menkulün kiraya verilmesinden hasıl olan meblağlardan oluşmakta idi. Vakfiyelerde genellikle 10'u 11,5 hesabı ile vâkıflar tarafından şart koşulan meblağ, açıkça belirtilmemekle beraber vakfedilen paranın %10 veya %15'lik bir karla faize verilmesinden ibaretti. Vakıf paraların bir çeşit hile-i şer'iyye ile faize verilmesi hukukçular arasında tartışma konusu olmasına rağmen iktisadî zaruretler dolayısı ile devam etmiştir. Bu uygulama ile ihtiyaç sahiplerini, daha yüksek faizle tefecilik yapanlardan kurtarma ve onlara uygun şartlarla kredi temin etme amacı güdülmüştür. Para vakfedenlerin genellikle idareci sınıfına mensubiyetleri de bu işin bilinçli olarak yapıldığının göstergesi olsa gerektir[408].

---

[407] Vakıf çeşitleri hakkında bkz., Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, c.II, İstanbul, 1990, s.50-58; Ziya Kazıcı, *İctimai ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, İstanbul, 1985, s.86-97; Bahaeddin Yediyıldız, a.g..mad, s.153-172.

[408] Bahaeddin Yediyıldız, a.g.mad., s.159. Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık" adlı makalesinde, ihtiyaç sahibi birisinin bir şahıstan para alarak hem maddi borç, hem de manen minnet borcu altına düşmektense, yardımı anonimleştiren vakıf ve banka gibi müesseselerden az faizle borç almanın, Müslümanların birbirlerine yardımlarını gizli yapmalarını emreden İslami ahlak prensiplerine uygun olduğunu ifade ederek meseleye farklı bir zaviyeden yaklaşmaktadır. Bkz, *VD.*, IX, s.43.

Vakfiyelerde "muamele-i şer'iyye" olarak tesmiye edilen bu usul ile elde edilen gelire "ribh", "nema", parayı geri getirmek üzere vermeye "istirbah", "istiğlal" ve işletme tarzına da "muamele" ve "murabaha" denilmekte idi. "Ribh" denilen düşük faiz, Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen ve kat kat faizi ifade eden "riba"dan tamamen farklı olup, XVI. yüzyıl sonlarından itibaren resmen müsaade edilen oranı da %15'ten fazla değildi[409].

Para vakıflarından, insanlar arasında din farkı gözetilmeksizin yukarıda bahsedilen oranlarda borç para verildiğini belgelerden tespit etmekteyiz. Mesela, Karahisar-ı Sahib'de Karakatip mahallesi sakinlerinden Tarakçıoğulları Kirkor ve Badros isimli zimmiler birbirlerine kefil olarak ulemadan Abdullah Efendi'den 10'u 11.5 kuruş hesabından "mâl-ı vakf olmak üzere" 18 kuruş borç almışlar ve bunu mahkeme huzurunda tescil ettirmişlerdir[410].

Para vakıfları, Osmanlı Devleti'nde faiz işlemlerinin resmi mahiyet kazanmasında, yani bankacılığın tesisinde ilk adım olarak telakki olunmaktadır. Faiz işlemleri ile ilgili fetvalarda kişilerden ziyade vakıflarla ilgili örneklerin kesafet teşkil etmesinin buna delalet ettiği iddia olunmaktadır[411].

Avarız Vakıfları: Geliri bir köy ya da mahalle halkına, faizi esnafın ihtiyaçlarına harcanmak üzere tesis olunan vakıflara da "avarız vakıfları" denilmekte idi. Bunlar, bir köy ya da mahallede hastalık vesilesiyle çalışamayan insanların iaşesine, fakirlerin tedavilerine ve yine fakirlerden ölenlerin cenaze masraflarına, köy veya mahallenin gerekli imarına vs. sarf olunmak üzere tahsis olunan vakıflardı[412].

Avarız vakfi paraları "avarız sandıkları"nda birikir, esnafın veya mahalle ve köy halkının başı sıkıldıkça, müşkilatını gidermek için buradan yardım edilir, ve birbirine bağlı kefaletle talep edilen para az bir faizle verilirdi[413].

Avarız vakfından borç alıp da ödeyemeden vefat edenlerin borçları terekelerinden düşülmekteydi[414].

---

[409] Neşet Çağatay, a.g.m., s.50.
[410] AŞS., 546/440.
[411] Bkz., Neşet Çağatay, a.g.m., s.46.
[412] M. Zeki Pakalın, a.g.e, c.I, s.114.
[413] Gös. yer.

Kooperatiflerin ve bankaların bilinmediği zamanlarda bile eski Türkler tarafından kullanıldığı ileri sürülen avarız sandıkları[415], ictimai hayatın icaplarına uygun ve insani bakımdan mükemmel müesseseler olarak dikkate şayandırlar[416].

İcare-i Sahihalı (vahideli) Vakıflar: İcare-i sahiha ya da icare-i vahide, mütevelli ya da evkaf idaresi tarafından ay ve sene gibi geçici bir zaman için doğrudan doğruya kiraya verilen veya bu şekilde idare olunan bina ve arazi gibi yerlerdi[417].

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib vakıflarına ait gelir kaynaklarının işletilme şeklinin pek çoğu icare-i sahiha şeklinde uygulanmakta idi[418].

Mukataalı Vakıflar: Türkçe karşılığı "kesim" olan mukataa, arsası vakıf, ancak üzerindeki bina, ağaçlar vs. gibi sonradan ilave edilen şeyler mülk olan topraklar üzerindeki bu mülkiyete karşılık senelik bir kira mukavelesi idi. Buna icare-i zemin ve icare-i seneviyye de denilmekte idi[419].

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib'de bu tür mukataalı vakıfların mevcudiyetini görmekteyiz. Hatta bu tür vakıfların vakıf mütevellileri ve mülk sahipleri arasında zaman zaman anlaşmazlıklara sebep olduğunu, meselenin halli için tarafların mahkemeye ihzar edilmeleri hususundaki emir ve fermanlardan tespit etmekteyiz. Mesela, Otpazarı Camii mütevelliyesinin, arsası cami vakfi olan bir dükkanı vakıf adına zapt etmek gayesiyle müdahil olması üzerine mesele mahkemeye intikal etmiş, tayin olunan mübaşir ile bu dükkanın icareteynli olmadığı, binasının mülk, arsasının vakıf olduğu tespit olunarak gereğinin yapılması öngörülmüştür[420].

---

[414] AŞS., 546/14; 546/180; 551/97. Savaşta şehid olan bir kimsenin dahi, mahallesi avarızına olan borcunun terekesinden tahsil edilmesi, bu konuda pek de müsamahakar davranılmadığı kanaatini uyandırmaktadır. Bkz., Arapmescidi mahallesinden savaş yolunda ölen Mehmed oğlu Bilal Ahmedi'nin terekesi, AŞS., 551/97.

[415] Osman Nuri Ergin'den naklen Neşet Çağatay, a.g.m., s.48-49.

[416] Avarız vakıflarında da din farkı gözetilmeksizin ihtiyaç sahiplerine borç verildiği görülmektedir. Mesela, bkz., Yukarıpazar Mahallesinden Şirin oğlu Karabet'in terekesi, AŞS., 549/59

[417] Ziya Kazıcı, a.g.e., s.96.

[418] Bkz. AŞS., 553/317; 553/318; 556/20; 550/45; 552/43; 552/193.

[419] Ziya Kazıcı, a.g.e., s.96. Burada zikredilen mukataa, toprak tasarrufu sisteminde kullanılan mukataadan farklı idi. Krş., Hilmi Ziya Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *VD*, IX, s.16.

[420] AŞS., 546/246.

Bu tür anlaşmazlıkların bir kısmı da vakıf arazi üzerinde bulunan gayr-ı menkullerin sahiplerinin vefatı ile gündeme gelen miras taksimi sırasında yaşanmakta idi. Nitekim, Uzunçarşı'da Şeyh Abdurrahman Mısri vakfına senelik 40 akça mukataası olan arsa üzerinde bulunan dükkanların sahibesi olan kadının vefat etmesi üzerine bu dükkanların vakfa mı ait olacağı yoksa vefat eden kadının terekesine mi yazılacağı hususunda ihtilaf hasıl olmuştur. Mahkemeye intikal eden mesele, dükkanların terekeye yazılacağı şeklinde verilen fetva ile açıklığa kavuşturulmuştur[421].

Böyle vakıf arsası üzerinde bulunup da binası mülk olan gayr-ı menkullerin binası bir başka vakıf adına da alınıp satılabilmekteydi[422].

II- Vakıf Görevlileri

Türk-İslam devletlerinde vakfın idare ve murakabesinde vâkıfın arzu ve iradesi, başlıca amildir. Gözetilmesi icab eden temel gaye, vakfın menfaatidir. Bu idare ya doğrudan doğruya vâkıf tarafından veya tespit etmiş olduğu şartlara göre tayin olunan nazır ve mütevelli gibi vekiller tarafından icra edilmektedir. Devlet otoritesinin vakıflar üzerinde umumi bir murakabe hakkı olup, bu bilhassa kadılar vasıtasıyla icra edilmektedir[423].

XVIII. yüzyılda tesis edilen Türk vakıflarının %64'ünün nezareti, direkt olarak kadılar üzerinde bulunmakta idi. %36'sının nezareti ise, vâkıflar tarafından bizzat tayin edilen kimselere tevdi edilmişti. Yine bu devirde Türk vâkıflarından %56 sı bizzat kendilerini mütevelli olarak tayin etmiş olup, ölümlerinden sonra bu görevi çocuklarına, neslin inkırazından sonra da akraba veya azadlı kölelerine şart koşmuşlardır. Tevliyeti, ailelerine mensup olmayan kimselere tevdi edenlerin oranı,

---

[421] AŞS., 550/231. Benzer bir başka dava için bkz., AŞS., 547/121.

[422] Selh-i Receb 1176 / 14 Şubat 1763'te Arasta Çarşısı'nda bir taraftan Kavakçı Topal Hatunu, bir taraftan Hallac dükkanı ve iki taraftan tarik-i amm ile mahdud olup arsasının Akçamescid-i Şerif Camisine senelik 25 akça icare-i zemini olan dükkanın binası Kahil Mahallesi avarızı vakfının mütevellisi olan Mehmed b. Abdullah'a vakıf adına 170 kuruşa satılmıştır. Bkz., AŞS., 549/100

[423] Fuad Köprülü, a.g.m., s.14.

%11, mütevellinin kadı veya vakıf nezareti tarafından görevlendirilmesini isteyenlerin oranı da %33'tür[424].

Vâkıfin şartı veya kadının nasbı ile tayin olunan mütevelli vakfin birinci derecede yetkilisi olup, vakıf adına –vâkıfin şartları muvacehesinde- her türlü tasarruf hakkına sahip idi. Hatta vakıf adına gayr-ı menkul dahi satın alabilmekte idi[425].

Mütevellilerin denetimi vakıf nazırları tarafından yapılmakta idi. Bu bazı vakfiyelerde senede bir kez olmak üzere vâkıfin şartı olarak belirtilmektedir[426]. Bazen mahalle ahalisinin de vakıf hesapları rüyet olunurken hazır bulundukları görülmektedir[427].

Mütevelli olabilmek için kadı ve naiblerin bazan bir takım hilelere baş vurduklarını tespit etmekteyiz. Nitekim, Avretler Pazarı'ndaki mektep ve mescidin tevliyetini eline geçirmek isteyen Barçın kazası naibi Abdurrahman b. Mehmed, daha önce mütevelli olan amcasının mütevellilik hakkından kendisi lehine feragat ettiğini arz ederek hile ile tevliyet beratı almış ve bu beratı amcası yatalak ve şuursuz bir hastalığa maruz kalana dek ibraz etmemiştir. Bu vaziyet vakfin nazırı tarafından mahkemeye bildirilmiş ve Karahisar-ı Sahib naibi tarafından bahsedilen kişinin bertaraf edilerek tevliyete liyakatlı bir başka kişinin getirilmesi arz olunmuştur[428].

Mütevelli ve nazır haricinde –bilhassa büyük vakıflarda- katip, câbi (tahsildar), müfettiş, muhasib, veznedar gibi memurlar da vakfin idaresinde görevli kimselerdi. Hatta nakit para vakıflarında sermayenin işletilebilmesi için sarrafların da istihdam edildiği görülmektedir[429].

---

[424] Bahaeddin Yediyıldız, a.g.mad., s.162.
[425] Nitekim, Karahisar-ı Sahib'de Cami-i Kebir vakfı mütevellisi Suhte Molla Mehmed b. Abdünnebi, Kasaplar Çarşısında, yarım kasap dükkanı ve yarım kahvehaneyi -dükkanların bulunduğu yerin revaç ve itibara sahip olması dolayısı ile alınan dükkanların vakıf için her surette faydalı olacağı düşüncesi ile- 400 kuruşa vakıf adına satın almıştır. Bkz., AŞS., 550/17; 550/18.
[426] AŞS., 550/250
[427] Mesela, Karahisar-ı Sahib mahallelerinden Karakatip mahallesi avarız vakfının hesapları mahalle ahalisi muvacehesinde gözden geçirilmiş ve vakfın mütevellisi Molla Hasan'ın "hıyaneti" tescil olunarak görevden uzaklaştırılmıştır. Bkz., AŞS., 553/100, 553/125.
[428] AŞS., 550/250
[429] Bahaeddin Yediyıldız, a.g.mad., s.163.

İncelediğimiz dönemde vakıf görevlilerinin tayin edilmesinde takip edilen prosedür genellikle şu şekilde idi: Öncelikle mütevelli arz ve tezkeresi ile kadı ya da naibe müracaat edilmekte, kadı ya da naib de İstanbul'a arz göndermekte ve bu arz gereğince berat sadır olmaktaydı[430].

Tayin olunacak görevlilerin müstakim, dindar, verilen vazifenin üstesinden gelebilecek kabiliyete sahip ve "cümlenin muhtarı" olması gibi hasletleri haiz olmasına dikkat edilmekteydi[431]. Hatta bazen bununla da yetinilmeyip mahalle ya da köy ileri gelenlerinden birkaç kişinin kefaletine de müracaat edilmekteydi[432].

Mütevelliler ve diğer görevlilerin görev süreleri, vakıf şartlarına aykırı davranmadıkları, bir başkası lehine feragat etmedikleri ve görevden alınmalarını gerektirecek her hangi bir davranışta bulunmadıkları sürece kayd-ı hayat şartına bağlı idi. Görev ihmali, yolsuzluk, ehil olmama gibi sebepler görevden alınmalarını intac ettiriyordu. Mesela, Karahisar-ı Sahib'de Divani Mehmed Efendi vakfının mütevellisi olan Seyyid Hacı Ahmed Efendi "hangahın tamir ve termiminde tekasül ve taamiye-i fukarada tesahül ederek tekyenin harabına sebeb olması" dolayısı ile tevliyetten alınarak yerine Seyyid Alaeddin Çelebi b. Seyyid Osman Çelebi mütevelli nasb olunmuştur[433]. Karahisar-ı Sahib'de Ulu camii vakfının mütevellisi ile cabisi, vakfın artan gelirlerini yedikleri ve caminin tamirinde ihmalkarlık göstererek harap olmasına sebep oldukları iddiasıyla mahkemeye çıkarılmışlardır[434].

Vakıf görevlilerinin birbirleriyle mücadeleleri ve "gadr-ı külli"de bulunmaları dolayısıyla görevden alınmaları da çok sık karşılaşılan hadiseler olarak mahkeme kayıtlarında yer almaktadır. Bu tür müdahale ve mücadelelerin bir kısmı evlad-ı

---

[430] AŞS., 550/135, 550/136, 555/204, 557/26, vd.
[431] AŞS., 551/6, 552/346.
[432] Mesela, Nazır İbrahim, Pabuççu Mustafa, Çizmeci Kara Mehmed isimli şahıslar, Karahisar-ı Sahib mahkemesine gelerek, Sofular mahallesi Nurcuoğlu aralığında bulunan Çıracı Çeşme vakfına mütevelli tayin olunan Koyuncu Süleyman b. Mehmed'e, kefil olmuşlardır. Bkz. AŞS, 551/6. Belgede kefillerin, "menbaaları telef ederse bizler kefil oluruz" şeklindeki ifadeleri bir çeşme ya da su kaynağının kurutulmaması hususundaki hassasiyeti göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu da Türk insanının "aziz" olarak nitelendirdiği suya ve su hayrına verdiği değerin bir tezahürü olsa gerektir. Su vakıfları ile ilgili olarak bkz., Hasan Güneri, "Vakıf Suları ve Su Vakıfları", *VD*, IX., (1971), s.67-69.
[433] AŞS., 557/115.
[434] AŞS., 552/51.

vâkıf arasında tazahür ederken bir kısmı da hariçten kimselerin "evlad münkarız oldu" diyerek "bir takrîble" berat tedarik etmesi şeklinde ortaya çıkmaktaydı.[435]

III- Vakıf Gelirlerinin Toplanması

Belli başlı gelir kaynakları, kırsal kesimdeki vakıf arazilerin öşrü, şehir içindeki vakıf arsaların zemin kirası, vakfa ait dükkan, bedesten, han, hamam gibi yapıların icarından oluşan vakıf gelirlerinin toplanması vakıf mütevellilerinin ve câbilerin görevleri arasındadır. Bu görev gelir kaynaklarının türü, uzaklığı ve vakfediliş biçimine göre muhtelif şekillerde icra olunmakta idi[436].

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib'de vakıf gelirlerinin toplanmasında mütevelli ve câbilerin haricinde başka güçlerin de müdahil oldukları görülmektedir. Bunlar içerisinde timar ve zeamet sahipleri ilk sırayı almaktadır[437]. Bunlar bazan kendi tasarruflarında olan hisseleri ile yetinmeyerek vakıf gelirlerinde de hak iddia eden mütesellim ve ayandan kimseler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Nitekim, Sincanlı kazasına tabi Çatöyük köyünde bulunan Lala Sinan Paşa Camii evkafi köylerinden olan Çatöyük ve Küçüköyük köylerinin gelirleri vakfa ait olmasına rağmen Karahisar-ı Sahib mütesellimi Seyyid Hasan, köy halkından zorla para almış, bununla da yetinmeyerek olmadık zulüm ve taaddiyatta bulunmuştur. Bu hadise, Haremeyn Evkafi Nazırı Beşir Ağa vesilesi ile Divan-ı Hümayun'a bildirilmiş, bunun üzerine tayin olunan mübaşir ve mahkeme marifeti ile mal ve paraların eski sahiplerine iadesi ve bahsi geçen mütesellimin bertaraf edilmesi istenmiştir[438].

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib'de bazen vakıf gelirlerinin kifayet etmediğini, bundan dolayı da bazı vakıf eserlerinin bakım ve onarımlarının yapılamadığı ve vakıf mürtezikalarının ihtiyaçlarının karşılanmasında sıkıntı çekildiği görülmektedir. Bunun için vakıf gelirlerinin artırılması talep edilmekte[439] veya şehir halkından toplanan "salyane" ye vakıf masrafları dahil edilmekte idi[440].

---

[435] AŞS., 550/61, 557/116, 552/313, 552/93, 557/86. Konuyla ilgili daha pek çok belge bulunmaktadır.
[436] Ömer Demirel, *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Ankara, 2000, s.108.
[437] Bkz., AŞS, 546/62, 548/334, 548/335, 548/336, 548/341.
[438] AŞS., 552/165, 555/15, 547/129.
[439] AŞS., 547/261.
[440] Mesela, bkz., AŞS., 552/148, 552/186.

Vakıf gelirlerinin yetersiz kalmasında en önemli amillerden birisi vakıf şartlarına riayet edilmemesi idi. Mesela, Karahisar-ı Sahib'de Cami-i Cedid olarak bilinen cami ve medrese evkafından olan Kapan Hanı'nda satılması gereken bir kısım malların bazı tüccarlar tarafından başka yerlerde satılması, "irad-ı vakfa külli kesr ve ehl-i vezaifin vazifelerine noksan tari olmasına" sebebiyet vermiştir[441].

Vakıflar hakkındaki bu malumattan sonra şimdi de, incelediğimiz döneme ait Karahisar-ı Sahib Şer'iyye Sicillerinden tespit ettiğimiz vakfiyeleri tablo halinde özetleyerek şu şekilde verebiliriz:

[441] AŞS., 546/393.

Tablo-4. XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib Şer'iyye Sicillerinde Mevcut Vakfiyeler

Sıra no	Belge no	Vak. tarihi	Vâkıfın unvan ve ismi	Vakfedilen gayr-ı menkul, menkul, nakit	Kime, nereye, hangi şartlarla vakfedildiği
1	A.Ş.S., 547/116	10 B. 1163 (15 Haziran 1750)	Fatma Hanım bint-i Mustafa Ağa	**gayr-ı menkul:** Uzunçarşı'da 1 bakkal dükkanı **nakit:** 75 kuruş	Bahsedilen dükkan icara verilip, hasıl olan gelirden senede 15 akça icare-i zemin verilip geri kalan miktar gerekli tamiratına sarf olunacak. 75 kuruş, senede 10'u 11,5 hesabı üzere istirbah olunup hasıl olan neması ve dükkanın icarından baki kalan meblağ, Ardıç mahallesinde bulunan mescidin bitişiğinde bulunan medresede ilim talim ettirecek olan Karahisar-ı Sahib müftüsü ve aynı zamanda bu vakfın mütevellisi olan Abdullah Efendi'ye tahsis olunacak.
2	A.Ş.S., 547/121	2 Ş. 1163 (7 Temmuz 1750)	Turunçzade Mustafa Ağa b. el-Hac Ali Ağa	**gayr-ı menkul:** Kahil ve Sinan Halife mahallelerinde arsa, menzil, Tuz Pazarı'nda vaki Kadı Hamamının binası, Uzunçarşı'da Müftü Hanı'nın binası, Tahıl Pazarı yakınında arsa ve han.	Menzilde hayatta olduğu sürece vâkıfın kendisi ikamet edecek, vefatından sonra erkek evladı, inkırazından sonra kız evladı, onların da inkırazından sonra bu menzilin geliri Medine-i Münevvere fukarasına verilecek. Menzil ve hamamlar icara verilip hasıl olan gelirden vakıf arsa mütevellilerine eda olunacak, geri kalan miktarı vâkıfın bina ve vakfettiği mektebin, hamamın ve hanların gerekli tamiratına sarf olunacak, geri kalan paradan mektebin muallimine günlük 7 akça, halifesine günlük 5 akça verilecek. Mektepte muallim olanlar senede 2 hatm-i şerif tilavet ederek Kadir Gecesi'nde duasını edip sevabını Hz. Peygamber ve vâkıfın validesinin ruhlarına hediye edecekler ve bunun karşılığında kendilerine günlük 2 akça verilecek. Mektepte halife olanlar da senede 1 hatim tilavet edip yine Kadir Gecesi'nde duasını yaparak sevabını vâkıfın amcası Hacı Hasan'ın, öldükten sonra da vâkıfın kendi ruhuna hediye olunacak ve bunun için halifeye günlük 1 akça verilecek. Ayrıca mektepte halife, damcı ve ferraş bulunup bunlara günlük 1 akça verilecek.
3	A.Ş.S., 546/8	25 R.A. 1166 (30 Ocak 1753)	El-Hac(Parmaksız) Mustafa Ağa ibn-i Ahmed Ağa	**gayr-ı menkul:** Erkmen köyünde 2,5 dönüm bahçe **nakit:** 40 kuruş	Bahçenin senede hasıl olan gelirinden köyde bulunan mescide minber vaz olunup hatibine günlük 3 akça, müezzinine günlük 1 akça verilecek. Adı geçen köyde bina ve vakfedilen mektep muallimine günlük 4 akça, mütevellisine 2 akça verilecek. 40 kuruşluk nukudun 10'u 11,5 hesabı üzere istirbahından hasıl olan 20 kuruşunun neması köyde yeni yapılan 2 adet çeşmenin tamirine sarf olunacak, diğer 20 kuruşunun neması da yukarıda bahsedilen caminin şem'-i revgan ve revgan-ı kandiline sarf olunacak. Vakfın mütevelliliği hayatta olduğu sürece vâkıfın kendisi üzerinde olacak, vefatından sonra evladı, onların inkırazından sonra da müstakim ve dindar bir kimseye tevdi olunacak.

4	A.Ş.S. 546/130	8 C. 1167 (2 Nisan 1754)	Molla Kasım b. Abdullah	**nakit:** 60 kuruş	60 kuruşun 10'u 11,5 hesabı üzere istirbahından hasıl olan nemasından Fakih Paşa mahallesinde bulunan mescidin imam, müezzin ve kayyımına günlük 1'er akça verilip karşılığında 5 vakit namazdan sonra birer Fatiha okunup sevabı vâkıfın ve efendisi el-Hac Hüseyin b. Bayram ile zevcesi Emine Hatun'un ruhlarına hediye edilecek. Vâkıf hayatta olduğu sürece tevliyete kendisi mutasarrıf olacak, ölümünden sonra erkek evladı mütevelli olacak, eğer evladı zamanla vakıf şartlarına aykırı davranırsa vakıf gelirleri Müslüman fakirlere harcanacak, mütevelli de kadı tarafından tayin olunacak.
5	A.Ş.S. 546/205	23 R. 1168 (6 Şubat 1755)	Ayşe bint-i Mehmed	**nakit:** 60 kuruş	60 kuruş senede 10'u 11,5 hesabı üzere istirbah olunup hasıl olan nemasından günlük yarım akça vakfın mütevellisine, günlük 2 akça Mollabahşı mahallesinde bulunan caminin hatibine ve günlük yarım akça da Cuma günleri bahsi geçen camide devr-hanlık yapacak kimseye verilecek. Vakfa vâkıfın oğlu Hacı Ali Efendi hayatta kaldığı sürece mütevelli olacak, vefatından sonra da bahsi geçen camide her kim hatip olursa tevliyeti de üstlenecek.
6	A.Ş.S. 548/176	7 B. 1173 (24 Şubat 1760)	el-Hac Nalbandzade,Müderris Abdullah Efendi ibn-i Mehmed Efendi	**menkul:** 86 cilt kitap	Vâkıf hayatta olduğu sürece kitapları kendisi kullanacak, vefatından sonra erkek evladı kullanacak, evladının inkırazından sonra Karahisar-ı Sahib'de bulunan ulema ve müderrisler kullanacak, mütevelli olan kişiler bu kitapları rehin veya vesika almadan başkasına vermiyecekler.
7	A.Ş.S. 548/80	10 B. 1173 (27 Şubat 1760)	Ümmühan bint-i Süleyman (Tuzcu Hacı Mustafa zevcesi)	**gayr-ı menkul:** Mollabahşı mahallesinde menzil	Hayatta olduğu sürece evde kendisi ikamet edecek, öldükten sonra ise Medine-i Münevvere fukarasına meşruta olacak.

8	A.Ş.S., 550/45	13 C. 1178 (8 Aralık 1764)	El-Hac Abdullah Efendi b. Mehmed Efendi (Eski Karahisar-ı Sahib müftüsü)	**gayr-ı menkul:** Ardıç mahallesinde menzil	Hayatta olduğu sürece evde kendisi ikamet edecek, öldükten sonra ise kızı ve zevcesi müştereken oturacaklar, hangisi önce ölürse hayatta kalan müstakilen oturacak, ikisinin de ölümünden sonra evladları, avladın inkırazından sonra da Medine-i Münevvere evkafı mütevellisi tarafından ecr-i misliyle icara verilerek senelik geliri Medine-i Münevvere'de Şeyhu'l-Harem olan kimseye gönderilecek, eğer icarı mümkün olmazsa icarı mümkün olan bir dükkan ile değiştirilerek icarı Şeyhu'l-Harem eliyle Ravza-i Mutahhare hademesine taksim olunacak.
9	A.Ş.S., 550/377	Evail-i Ş. 1188 (7-17 Ekim 1774)	-------	**gayr-ı menkul:** Kahil mahallesinde oda (ev)	Hayatta olduğu sürece vâkıfın kendisi oturacak, öldükten sonra ise Avretler Pazarı'nda mezar kapısı yanında bulunan sebilhaneyi susuz bırakmamak ve bahsi geçen mezarın kapısı harab olduğunda tamir ettirmek ve mezar kapısının karşısındaki özde bulunan 5 adet atlanbaç taşı bozulduğunda tamir ettirmek şartıyla erkek evladı, münkarız olursa kız evladı, o da münkarız olursa salih bir kimse ikamet edecektir.
10	A.Ş.S., 552/43	25 L. 1188 (29 Aralık 1774)	Es-Seyyid el-Hac Mehmed Efendi b. Receb Efendi	**gayr-ı menkul:** Uzunçarşı'da 1 ağdacı dükkanı, yine Uzunçarşı'da 1 mutaf dükkanı, Keçeciler çarşısında 1 keçeci dükkanı, Saraçhane'de yarım hisse saraç dükkanı, Yemişçiler Çarşısında 1 ağdacı dükkanı, Attarlar Çarşısında 2 dükkan, Arasta başında 1 çizmeci dükkanı, Terziler Çarşısında 1 terzi dükkanı, Bahçeli Kahve karşısında 1 kasab dükkanı, Gön Pazarı'nda 1 dericihane ile bitişiğinde 2 dükkan, Çıkrıkçılar karşısında 2 ağdacı dükkanı ile üst tarafında ve bitişiğinde olan 1 bakkal dükkanı, Arap Mescidi mahallesinde bulunan çeşme yakınında 1 fırın, Arap Mescidi mahallesinde Hacı Mahmud Sokağında 1 fırın. **nakit:** 11000 kuruş	11000 kuruş ile musakkafat ve akarat satın alınıp daha sonra bu meblağın istirbahı ile Arap Mescidi mahallesinde bulunan menzil, medrese haline dönüştürülüp içerisine 7 tane hücre ihdas olunacak. Mütevelli olacak kişi bahsi geçen müsakkafat ve akaratı emsalleri değerinde icar edip, gelirlerinden günlük 25 akça kendisi için, günlük 5 akça zevcesi için olmak üzere toplam 30 akça müderrislere, günlük 1'er akça hücrelerde geceleyenlere toplam 7 akça çerağ akçası verilecek. Mütevelli de günlük 10 akça alacak. Hayatta kaldığı sürece vâkıfın kendisi mütevelli olacak Medreseye ilim, fazilet ve takva sahibi bir kimse müderris olacak, evlad-ı vâkıftan müderrisliğe istihkakı olan her ne zaman ortaya çıkarsa müderrislik ona tevdi edilecek. Vakıftan baki kalan zevaid vâkıf öldükten sonra evladı arasında eşit olarak paylaşılacak, evladı münkarız olursa gelirler, medrese yakınındaki Arab Mescidi'nin tamirine harcanacak, artarsa senelik 70 kuruş Medine-i Münevvere'de Harem-i Şerif'te bulunan fakirlere tasadduk olunacak, yine artarsa müderrise günlük 10 akça zam yapılacak, yine artacak olursa Ramazan'da Karahisar-ı Sahib fukarasına tasadduk olunacak.

11	A.Ş.S., 552/193 Evasıt-ı N. 1190 (23 Ekim)-(2 Kasım) 1776	El-Hac Ali Efendi b. İsmail Efendi	**gayr-ı menkul:** Keçeciler başında 1 dükkan, Eski Tahıl Pazarında 1 mağaza, Alaca Hamam yakınındaki debbağhane içinde 3 adet ....., yine Alaca Hamam yakınında Yeni Dükkan denilen yerdeki debbağhane içinde 11 adet	Vakfa hayatta olduğu sürece vâkıfın kendisi mütevelli olacak, öldükten sonra evlad-ı zekuru, evlad-ı inası ve bunların inkırazından sonra da mescidin imamı olan kimse mütevelli olacak. Mütevelli olan kimse bu gayr-ı menkulleri emsalleri değerinde icar edecek, Abdi Kadı mescidinde evlad-ı zekuru her yevm-i isneyn akşam namazından sonra bir mülk suresi ve her Cuma günü akşam namazından sonra bir Yasin-i Şerif okuyup sevabını vâkıfın ruhuna hediye edip, vakıf gelirlerinden günlük 4 akça verilecek. Evlad-ı zekur mümkariz olursa bu mescidde imam olanlar aynı şekilde mülk ve Yasin surelerini okuyup sevabını vâkıfın ruhuna bağışlayıp günlük 4 akça alacaklar. Aynı mahallede bulunan Abdi Kadı çeşmesinin tamirine bu gelirlerden günlük 1 akça, cami ve mescid için günlük 1 akça mum akçası ve kaldırım tamiri için yine 1 akça verilecek, vakfa mütevelli olan kişiye günlük 3 akça verilecek. Gelirlerin artan kısmı bu gayr-ı menkullerin tamirine sarf olunacak.
12	A.Ş.S., 553/317 11 RA. 1197 (14 Şubat 1783)	Turunçzade Süleyman Ağa b. Ali	**gayr-ı menkul:** Kızılçam yakınlarında Serdaroğlu Değirmeni olarak bilinen değirmenin ¼ hissesi	Bu değirmenin senelik hasıl olan icarından ¼ ini vâkıfın Karahisar-ı Sahib'de bina eylediği medresede müderris olanlar alacak ve bu vakfın tevliyeti müderrisler üzerinde olacak, müderrislerin ölümünden sonra evladları mutasarrıf olacak.
13	AŞS., 553/318 11 CA. 1197 (14 Nisan 1783)	Turunçzade Ahmed Ağa (Süleyman Ağa'nın kardeşi)	**gayr-ı menkul:** Otpazarı Camii yakınında 1 terzi dükkanı, Kasap Mandaoğlu dükkanı karşısında 1 çubukçu dükkanı	Her sene bu dükkanlar benzerleri değerinde icar olunup hasıl olan geliri biraderi Süleyman Ağa'nın yaptırdığı medresede müderris olanlar tarafından alınacak ve bu vakfın tebdil ve tağyiri müderrisler tarafından olacaktır.

14	A.Ş.S., 555/68	27 N. 1199 (3 Ağustos 1785)	Seyyid El-Hac Mehmed Efendi b. Receb Efendi	**gayr-ı menkul:** Gönpazarı'nda 1 dericihane ile 3 dükkan, Avretler Pazarında 1 dükkan, Çıkrıkçılar karşısında 1 ağdacı dükkanı ile 1 bakkal dükkanı, Kasaplar karşısında 1 ağdacı dükkanı, 1 kasap dükkanı ve ayrıca 3 dükkan, Keçeciler çarşısında 3 keçeci dükkanı, ayrıca 2 dükkan Arasta'da 1'i kargir 4 dükkan, Tuz pazarında 1 eskici dükkanı, Terziler Çarşısında 4 dükkan, yine terziler çarşısında 1 terzi dükkanı, aynı çarşıda bulunan Balık Hanı'nın 96 sehimden 14 sehim hisse-i şayıası, Otpazarı Camii karşısında 1 dükkan, Yemişçiler Çarşısında 1 ağdacı dükkanı, yine Yemişçiler Çarşısında 4 dükkan, Arpacılar Çarşısında nısf haşhaş dükkanı, aynı çarşıda 1 haşhaş dükkanı, yine aynı çarşıda müşterek nalbandhane ile üzerinde 1 kahvehane, ahnı çarşına 1 han ve 1/3 kahvehane hissesi, Kapıcı Pazarı'nda 1 dükkan, Uzunçarşıda 21 dükkan, ile 1 kahvehane, Saraçhane başında biri müşterek 3 dükkan, Attarlar Çarşısında 3 dükkan, Arasta başında 1 dükkan, Kapan önünde 1 dükkan, Pabuççular Çarşısı'nda 14 dükkan, Yemeniciler Çarşısında 4 dükkan, Bahçeli Kahve karşısında 1 kasap dükkanı, Arap Mescidi mahallesinde çeşme yakınında fırın, Hacı Mahmud mahallesinde fırın. **Menkul:** Vâkıf ayrıca tasarrufunda bulunan muhtelif kitaplarını da medreseye bağışlamıştır.	Bu gayr-ı menkuller mütevelli tarafından icara verilip. geliri vâkıfın Akmescid mahallesinde yaptırdığı medrese için tahsis olunacaktır. Bu cümleden olarak medresede her gün fikh-ı Şerif vs. ilimler tedris ettirecek müderrise 25 akça. zevcesine de 5 akça olmak üzere günlük toplam 30 akça, mütevelliye günlük 10 akça verilecek. geri kalan miktar ise medresenin tamirine ve arsa icarlarına sarf olunacak. Tevliyete hayatta olduğu müddetçe bizzat vâkıf bakacak. Müderrisliğe her ne zaman evlad-ı vâkıftan istihkak sahibi bir kimse zuhur ederse o getirilecek. Vakfın gelirleri artarsa müderrisin maaşına günlük 100 akça daha ilave edilecek, daha artarsa Medine-i Münevvere fakirlerine 17'şer kuruş gönderilecek, yine artarsa bahsi geçen medresede geceleyen talebeye verilecek. Vâkıfın bu medreseye bağışladığı çeşitli kitaplar medresenin müderrisi olan kişiye teslim olunacak ve "hıfz-ı kütüb" olarak bu kişilere günlük 5 akça verilecek. Bu kitaplar dışarıya çıkarılmayıp kütübhane içinde mütalaa olunacaktır.
15	A.Ş.S., 556/20	Evail-i CA. 1200 (2-12 Mart 1786)	Hafız el-Hac Musa Efendi b. Molla Hüseyin	**gayr-ı menkul:** İmaret mahallesinde menzil	Hayatta olduğu sürece vâkıf'ın kendisi ikamet edecek. vefatından sonra erkek ve kız evladları ve karısı, daha sonra torunları, bunlar münkarız olursa Medine-i Münevvere mütevellisi tarafından satılıp yerine bir akar alınarak icara verilip gelirinden her Cuma gecesi bir Yasin-i Şerif ve her leyl-i isneynde bir mülk suresi okuyup sevabını vâkıfın ruhuna hediye etmek şartıyla aylık 20 para ile bir hafıza verilecek.Geri kalan meblağ ise Medine-i Münevvere fukarasına gönderilecek.

16	A.Ş.S., 556/66	Evail-i Ş. 1203 (27 Nisan)-(6 Mayıs) 1789	Alime Kadın bint-i el-Hac Ali Ağa	**nakit** : 540 kuruş	Vakfın mütevellisi, oğlu Molla Ahmed olacak, daha sonra erkek evladı, münkarız olursa kız evladı, onlar da münkarız olursa bu vazifeye mütedeyyin ve müstahak kimseler getirilecek. 100 kuruşunun senelik istirbahından Çavuşbaş Camiinin ikad-ı kandiline sarf olunup sevabı kocası Ali Ağa ruhuna hediye edilecek, 50 kuruşun istirbahından Kurban Bayramında bir kurban alınıp kocası Ali Ağa ruhu için kesilecek, 40 kuruşun istirbahından adı geçen camide namazlar sonrasında Yasin suresi tilavet edip sevabını kocasının ruhuna bağışlayacak hafıza verilecek, 50 kuruşu mütevelli tarafından adı geçen caminin tamirine harcanıp sevabı yine kocası merhumun ruhuna bağışlanacak. 300 kuruşu yine mütevelli tarafından Olucak Çeşmesi'nin tecdid ve tamirine sarf olunup sevabı kocası merhumun ruhuna hediye edilecek.
17	A.Ş.S., 556/113	21 S. 1205 (30 Ekim 1790)	Alime b. el-Hac Ali Ağa	**nakit:** 310 kuruş	Vakfın mütevellisi, oğlu Molla Ahmed olacak, daha sonra erkek evladı, münkarız olursa kız evladı, onlar da münkarız olursa bu vazifeye mütedeyyin ve müstahak kimseler getirilecek. 50 kuruşun istirbahından hasıl olan 7,5 kuruşu Çavuşbaşı Camii kandillerinin yakılması için gerekli revganına sarf olunacak. 20 kuruşun istirbahından hasıl olan 3 kuruşu bahsi geçen caminin şamdanlarına şem-i revgan alınacak. 20 kuruşun istirbahından hasıl olan diğer 3 kuruşu da aynı camide Cumalarda salat ve selam etmek için Molla Halil b. Nasruddin'e verilecek. Yine 20 kuruşun istirbahından hasıl olan 3 kuruşu Kahil mescidi hatibi Mehmed Efendi'ye verilecek. 60 kuruşun istirbahından hasıl olan 9 kuruş, Çavuşbaşı Çeşmesi'nin gerekli tamirine harcanacak. 40 kuruşun istirbahından hasıl olan 6 kuruş, Olucak Çeşmelerinin tamirine harcanacak. 50 kuruşun istirbahından hasıl olan 7,5 kuruşu, her bir sene kurban alınarak kesilip fakirlere dağıtılacak. 50 kuruşun istirbahından hasıl olan 7,5 kuruşu, abid, zahid ve kaari bir kimseye verilip Yasin-i Şerif tilavet ettirilip sevabı kocası Ali Ağa'nın ruhuna, öldükten sonra da kendi ruhuna hediye olunacak.

18	A.Ş.S., 556/198	Selh-i Z. 1205 (30 Ağustos 1791)	Ali Dede b. Bekdaş	**gayr-ı menkul:** Çavuşbaş mahallesinde menzil	Menzil, aynı zamanda mütevelli olan Zülali Camii müezzini olan Osman Efendi tarafından satılıp parası istirbah edilip hasıl olan meblağdan günlük 3 akça mütevellilik ücreti alacak.
19	A.Ş.S., 556/199	1 M. 1206 (31 Ağustos 1791)	Terzi Sarı Mahmud	**menkul:** Yanında erkek tayı ile beraber bir kula kısrak	Vâkıfın vasiyeti üzere, bu kısrak tayı ile beraber mütevelli tayin olunan Zülali Camii damcısı ve kayyımı olan Osman Efendi'ye teslim olunacak o da bunları 50 kuruşa satıp 10 kuruşuna 1 Mushaf-ı Şerif alıp bahsi geçen camide tilavet edip sevabını merhumun ruhuna hediye edecek. 20 kuruşu istirbah olunup senelik hasıl olan 3 kuruşu, bahsi geçen caminin damına çorak döktürmek için harcanacak. 10 kuruşunun senelik istirbahı olan 60 paraya revgan alınıp, caminin 10 adet kandilinin yakılması sağlanacak. 10 kuruşu da hücet harcı ve gerekli diğer masraflar için kullanılacak.
20	A.Ş.S., 557/70	Evasıt-ı M. 1208 (18-28 Ağustos 1793)	El-Hac Mustafa Ağa b. Ahmed Çelebi	**gayr-ı menkul:** İmaret mahallesinde menzil, Arasta Çarşısında 1 dekci (?) dükkanı, Keçeciler Çarşısında 1 dükkan, yine Keçeciler Çarşısında 1 dükkan, Mollabahşı mahallesinde 1 yağhane, Bezesten ağzında bulunan 1 dükkanın 6 sehimden 5 sehim hisse-i şayia, Ayvalı Deresi'nde Küpeli Değirmeni'nde yarım hisse.	Hayatta kaldığı sürece vakfın tevliyetine vs tasarruflarına vâkıfın kendisi mutasarrıf olacak, vefatından sonra erkek evladı, münkarız olursa kız evladı onlar da münkarız olur ise vakıf, Medine-i Münevvere mütevellisi marifeti ile Medine-i Münevvere vakfına ilhak olunup gelirleri Medine-i Münevvere'de Harem-i Şerif'te bulunan fakirlere gönderilecek.
21	A.Ş.S., 557/153	7 M. 1212 (2 Temmuz 1797)	El-Hac İsmail b. Abdullah	**gayr-ı menkul:** Uzunçarşı'da 1 dükkan	Sipsin köyünde 1 kuyu, Karaağıl Mezraası yakınında 1 kuyu, Maksudağıl Mezraası'nda 1 kuyu, Sipsin ve Çorca-i Kebir köyleri arasında 1 kuyu olmak üzere toplam 4 kuyu çıkarılıp inşa edildikten sonra bahsi geçen dükkanın gelirleri bu kuyuların tamirine sarf olunacak. Ayrıca Zülali Camii'nin üç kandilinin yağı da bu dükkandan sağlanacak. Vakfa günlük 1 akça ile kızı Kerime mütevelli olacak, ölümünden sonra vâkıfın diğer kızları, onların ölümünden sonra erkek evladları, onların inkırazından sonra da kız evladları, bunlar da inkıraz bulursa Karahisar-ı Sahib kadısının tayin ettiği bir kimse mütevelli olacak. Vakfa Uşaki es-Seyyid Hasan Efendi günlük 1 akça ile nazır olacak. Vakfın artan gelirleri şehir fakirlerine dağıtılacak.

Yukarıdaki tablolara bakarak şöyle bir değerlendirme yapabiliriz:

a- Tesis edilen vakıfların ekseriyeti daha önceden kurulmuş vakıf eserlerinin korunması, yaşatılması ve bu eserlerde vazife alan kimselerin masraflarının karşılanması amacına yöneliktir.

b- Mahiyetleri bakımından tasnif edilecek olursa, yukarıdaki tablolarda zikredilen vakıfların kahir ekseriyetinin "müessesat-ı hayriye" tesmiye olunan müesseselerin sürekli ve düzenli olarak işlemelerini sağlayacak mahiyette gelir kaynaklarından müteşekkil olduklarını söyleyebiliriz.

c- Vakıf kuruculardan ilmiye mensubu olanların oranı %33.3, umeraya mensub olanların oranı %23.8, herhangi bir meslek erbabının oranı %4.76, meslek ve sınıfı belli olmayanların oranı da %9.5'tir.

d- Mevcut vakfiyeler içerisinde kadınlar tarafından tesis edilen vakıfların oranı %23.8'dir. Bunların gayr-ı menkulden ziyade nakit para vakıfları olması dikkat çekicidir.

e- İncelemeye tabi tuttuğumuz bu vakfiyelere göre vakıfların %62.5'ini gayr-ı menkul, %29'unu nakit para vakıfları, %8.3'ünü de para harici diğer menkuller teşkil etmektedir[442].

f- Vakfiyelerin ekseriyetinde, vâkıf tarafından koşulan şartlarla mevcut miras hukukunun tahdit ve ta'dil edilmiş olduğu görülmektedir. Böylece vâkıf, malını öldükten sonra da şer'î hukuk haricinde istediği şekilde tasarruf edebilme düşüncesini ortaya çıkarmış olmaktadır. Hayır maksadı ise, genellikle uzak bir istikbale ait bir vaad ve günün birinde gelirin hayır maksadına tahsisi imkanından ibaret görülmektedir.

g- Vâkıflardan öncelikli olarak bizzat kendisini, evladını ve akrabasını mütevelli tayin edenlerin oranı %76.2, ailesine mensup olmayan kişilere mütevellilik tevdi edenlerin oranı da %23.8'dir.

---

[442] Bu oranlar tespit edilirken hem gayr-ı menkul hem de nakit para ihtiva eden vakfiyeler ayrı ayrı vakfiyeler olarak değerlendirilmiştir.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

h- Vâkıflar, vakfiyelerine koydukları hüküm ve şartlarla kendilerine ve yakınlarına babadan oğula intikal edebilen düzenli bir gelir sağlamakla beraber aynı zamanda bir meslek de kazandırmaktadırlar.

ı- Vakfiye şartlarına göre vâkıfın evladına intikal eden, mülkiyetin kendisi olmayıp üzerinden elde edilen gelirler olduğu dikkate alınırsa aile mülkünün asırlar boyunca bir bütün olarak muhafaza edildiği mütalaa olunabilir.

j- Tesis edilen vakıfların pek çoğunda Mekke ve Medine yararına şartlar konulmuş, bilhassa bu kutsal şehirlerde bulunan fakirlere vakfın artan gelirlerinin gönderilmesi istenmiştir. Hatta vakfiyenin birisinde vakfın artan gelirlerinin –vâkıfın kendi memleketi fakirlerine rağmen- öncelikli olarak Medine-i Münevvere fakirlerine tahsis edilmesi de oldukça dikkat çekicidir[443].

k- Kurban Bayramlarında vakıf gelirlerinden tahsis olunan paralarla kurban alınarak kesilmesi ve etlerinin fakirlere dağıtılması da geleneksel dini merasimlerin masraflarının tedariki hususunda vakıfların haiz olduğu rolün bir göstergesi olarak telakki edilebilir.

l- Vakfiyelerde avarız vakıflarına rastlanılmamaktadır[444].

---

[443] Bkz., AŞS., 552/43.

[444] Bununla beraber sicillerde mahalle avarızı ile ilgili çok sayıda belge bulunmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NÜFUS VE SOSYAL HAYAT

A- NÜFUS

I- Karahisar-ı Sahib Kazasının Nüfusu:

Osmanlı Devletinde doğrudan doğruya ilk nüfus sayımı, bilindiği üzere, II. Mahmud döneminde 1830 yılında yapılmıştır. Bu tarihe kadar memleket nüfusunu tespit etmek amacına yönelik bir nüfus sayımı yapılmamıştır. Bununla beraber, bu tarihten önceki dönemlerdeki nüfus miktarlarını tespit edebileceğimiz muhtelif kaynaklar bulunmaktadır. Fakat bunlar, yerli ve yabancı bazı gezginlerin verdiği bilgiler bir tarafa –ki onlar da tahmini rakamlar olmaktan ibarettir- iktisadi gayelerle yapılmış olan tahrirlere müsteniddir. Bunlar, sadece erkek ve vergi mükellefi olan kişilere yönelik olduğundan tam olarak gerçek nüfusu ifade etmekten uzaktır.

Bu cümleden olarak XIV. yüzyıl ortalarından XVII. yüzyıla kadar düzenli olarak yapılan, devletin insan ve mali gücünü gösteren tahrirler ilk sırayı almaktadır. İl yazıcı denilen memurlar tarafından, insan ve vergi potansiyelini tespit etmek amacıyla memleketin en ücra yerleri bile tahkik edilerek vergi mükelleflerinin adları, muaf olanlar ve muafiyet sebepleri, topraklı topraksız köylüler, evli ve bekarlar, ihtiyar, sakat, esnaf, ulema vs. tek tek kaydedilmekteydi. Köylerde üretilen hububat, sebze, meyve vs. ürünlerin senelik üretim miktarları, köylerin yaylak, kışlak, çayır, mera vs. arazileri, yıllık ödemekle mükellef oldukları vergi miktarları ayrıntılı bir şekilde yazılmaktaydı[1].

İncelediğimiz dönemde ise şer'iyye sicilleri'ne kaydedilen "avarız ve nüzül hanesi defterleri", "müfredat defterleri", "tarh ve tevzi defterleri", "mahallat defterleri" gibi defterlerden ait oldukları yerin nüfusunu ve sair demografik yapısını öğrenebilmemiz mümkün olmaktadır. Ancak bu belgeler de insani ve mali gücü tespit etmek gayesi ile düzenlenmiş olduklarından, nüfus araştırmalarında bunlardan

---

[1] Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, II, İstanbul, 1940-41, s.20-38.

doğrudan istifade etmek oldukça güçtür. Çünkü bu belgelerde verilen avarız haneleri, halkın şehirli, köylü veya göçebe oluşu, mali durumu, emlak sahibi olup olmaması, arazi tasarruf edişi gibi pek çok kıstasa göre değişen belirli bir nispette tanzim edilmiş, bekar ve evli erkekler grubunu ifade eden ve sayısı yerine göre değişen itibari bir haneye delalet etmektedir. Dolayısı ile bir avarız hanesinin gerçekte kaç hane yaptığı bilinmeden herhangi bir tahminde bulunmak mümkün olamamaktadır. Bu tür çalışmalarda elde edilen rakamlar da, çok yakın zaman dilimlerinde bile oldukça farklı olabilmektedir[2].

İncelediğimiz döneme ait araştırmamızın temel kaynağını teşkil eden şer'iyye sicilleri'nde Karahisar-ı Sahib'de mahalle ve köylerin tek tek avarız haneleri belirtilmiş olmasına rağmen maalesef bir avarız-hanesinin kaç gerçek haneye tekabül ettiğine dair en ufak bir bilgiye rastlanamamıştır. Ancak, tespit edebildiğimiz kadarıyla incelediğimiz dönemde ve hatta daha sonraki dönemlerde avarız hane sayılarında çok büyük değişiklikler olmadığını görmekteyiz. 1165 / (1751-52) – 1209 / (1794-95)'e kadar Karahisar-ı Sahib Sancağının avarız hanesi 679 ve 0,5 sülüs olup[3], 1209 / (1794-95) – 1212 / (1797-98) tarihleri arasında 697,5 ve 0,5 sülüse çıkmıştır[4]. 1240 / (1824-25) – 1243 / (1827-28) tarihlerinde de 697,5 ve 0,5 rub' olarak önceki rakamın aynısını görmekteyiz[5].

Karahisar-ı Sahib merkez kazası ise (köyler dahil olmak üzere), 1163 / 1750 – 1211 / (1796-97) tarihleri arasında 255,5 ve 0,5 sülüs avarız hanesine sahiptir[6]. Aynı

---

[2] Bir avarız hanesi, 3, 5, 10, 15 ve daha fazla hakiki haneye karşılık gelebilmekte idi. Bkz., Ö. Lütfi Barkan, "Avarız", *İA*, MEB., II, s.15. Hatta bir avarız hanesinin 61,5 gerçek haneye tekabül ettiği de görülmektedir. Bkz., Rifat Özdemir,"Avarız ve Gerçek-Hane Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", *X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986) Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV, Ankara, 1993, s.1603; Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara, 1986, s.104-105.

[3] AŞS., 547/66, 547/147, 547/291, 547/212, 548/17, 548/96, 548/148, 548/352, 548/210, 548/279, 550/7, 550/226, 550773, 550/321, 552/48, 552/124, 552/214,552/278, 553/22, 553/32, 553/85, 553/141, 553/183, 553/235, 553/313, 555/78, 555/105, 555/192, 556/7, 556/75.

[4] AŞS., 557/37, 557/80, 557/106, 557/144,

[5] AŞS., 563/88, 563/152, 563/284. Ayrıca bkz., Mehmet Güneş, Tanzimat Dönemi Öncesinde Karahisar-ı Sahib Sancağı, Gazi Ün. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1995, s.85.

[6] AŞS., 547/68, 547/150, 547/225, 547/293, 548/19, 550/9, 550/227, 550/74, 550/274, 550/323, 550/365, 552/50, 552/126, 552/279, 557/144.

tarihler arasında köyler hariç tutulduğunda bu rakam 162 ve 1 rub' avarız hanesine inmektedir[7].

Yukarıda 1243 / (1827-28) yılı için verilmiş olan avarız hane sayılarıyla 1830 nüfus sayımında belirlenen nüfus miktarları arasında yapacağımız birtakım işlemlerle gerçek hane sayısını bulabilirsek -incelediğimiz dönemle 1830 yılının avarız haneleri sayısının aynı olduğunu göz önünde bulundurarak- tahmini bir nüfusa ulaşabiliriz. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi çok yakın zaman dilimlerinde bile büyük farklılıklar arz edebilen bu katsayının bazen gerçekleri yansıtmaktan uzak olabileceğini göz ardı etmemek gerekmektedir.

1830 nüfus sayımına göre Karahisar-ı Sahib kazasının müslim ve gayr-ı müslim erkek nüfusu 14.426 olarak tespit edilmiştir[8]. Bir bu kadar da kadın nüfusu olacağından hareketle toplam kaza nüfusunun 28.852 civarında olacağını tahmin ediyoruz. Her ailede ortalama 4,6 kişi olduğunu varsaydığımızda[9] takriben 6.272 gerçek hanenin mevcudiyeti ortaya çıkmaktadır. 1243 tarihine mahsuben Karahisar-ı Sahib kazasının avarız hanesi de 255,5 ve 0,5 sülüs olarak tespit olunduğuna göre, toplam gerçek hane sayısını avarız hane sayısına bölersek (6.272 / 255,5) = 24,5 gibi bir sayı ortaya çıkmaktadır ki bu bir avarız hanesinin 24,5 gerçek haneye tekabül ettiğini göstermektedir. Elde ettiğimiz bu kat sayıyı incelediğimiz dönemdeki avarız haneleri ile çarptığımızda karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır:

1165 / (1751-52) – 1209 (1794-95) tarihleri arasında 679 ve 0,5 sülüs avarız hanesi olan Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın 679x24,5=16.635 gerçek hanesi bulunmakta olup, her bir hanede 4,6 kişi olduğunu varsaydığımızda 16.635x4,6 = 76.521 kişilik bir nüfusa sahip olduğu tahmin olunmaktadır.

1209 / (1794-95) – 1212 / (1797-98) tarihleri arasında ise avarız hane sayısı 697,5 ve 0,5 rub' olan sancağın nüfusu 697,5x24,5=17.088, 17.088x4,6=78.604 olarak tahmin olunmaktadır.

---

[7] AŞS., 547/68, 547/149, vd. Karahisar-ı Sahib kaza merkezinin 162 ve 1 rub' avarız-hanesi bulunmasına rağmen belgelerden tespit edebildiğimiz kadarıyla 56,5 hane üzerinden vergi toplanabilmekteydi.

[8] Bkz., Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara, 1943. s.111, 203.

[9] Bkz., Aile Nüfusu başlıklı kısım, s.228.

Bu hesaplamaları Karahisar-ı Sahib merkez kaza için yapacak olursak, 1163 / (1749-50) – 1211 / (1796-97) tarihleri arasında, 255,5 (avarız hanesi) x 24,5 (gerçek hane)=6.259, 6.259x4,6=28.791 olarak tahmini bir nüfus kaydedebiliriz.

Köyler hariç şehir merkezinin nüfusu ise 162 (avarız hanesi) x 24,5 (gerçek hane) =3.969, 3.969x4,6=18.257 olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu rakama avarız hanesi olmayan mahalleleri ve şehirde bulunan askerleri, dini görevlileri, ilmiye mensuplarını, Seyyidleri vs muafiyetlileri de dahil etmek gerekmektedir.

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahip mahallelerinden 15 tanesinin avarız hanesi bulunmamaktadır[9]. Bunları en düşük nüfuslu mahalleler olarak (28 kişi) düşündüğümüzde bile 420 kişilik bir nüfus ortaya çıkmaktadır.

Şehirde bulunan muafiyetlilerin de bir hayli yekün teşkil edeceğini tahmin ediyoruz. Seferler zamanında ve eşkıyayı bertaraf etmek için sair zamanlarda talep edilen asker miktarları ile ilgili belgelere, şehirde bulunan bir çok cami, mescid, medrese, mektep vs. de görevli pek çok ilmiye mensubu ve vakıf görevlileri ile ilgili hüccet ve beratlara, nakibül eşraf kaymakamlığı atamaları ile ilgili belgelere ve kalede ikamet etmesi gereken askerlerle ilgili belgelere bakarak, aileleriyle beraber en az 1500 kişilik bir nüfusun ilave edilmesi yerinde olacaktır.

Böylece avarız-hanesi olmayan mahallelerin asgari nüfusu olarak tahmin ettiğimiz 420 sayısı ile bu 1500 kişilik muafiyetli nüfusun toplamı olan 1.920 sayısını, 18.257'ye eklediğimizde 20.177 gibi bir rakam karşımıza çıkmaktadır.

Şimdi de incelediğimiz dönemde ve sair zamanlarda Karahisar-ı Sahib'in nüfusu hakkında ortaya konulan bilgilere bir göz atarak tespit ettiğimiz tahmini rakamlarla mukayese edelim.

Evliya Çelebi'nin, "Seyahatname"sinde verdiği bilgiye göre XVII. asrın ikinci yarısında 42 mahalleden oluşan Karahisar-ı Sahib merkez kazasında 4.600 müslüman, 1.000 tane hristiyan evi mevcut idi[10]. Her bir evde ortalama 4,6 kişi olduğunu kabul edecek olursak, bu tarihlerde Karahisar-ı Sahib şehrinde yaklaşık 21.160 müslüman, 4.600 hristiyan olmak üzere toplam 25.760 nüfus bulunmaktadır.

---

[9] Bkz., Nüfusun Mahallelere Göre Dağılımı başlıklı kısım.
[10] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, IX, s.29.

1766 yılı sonunda Karahisar-ı Sahib'den geçen ünlü seyyah Niebuhr, burada 400'ü Ermenilere ait olmak üzere toplam 10.000'e yakın ev bulunduğunu, Rumların ise çok az sayıda olduklarını belirtmektedir[11]. Niebuhr tarafından tespit edilen bu ev sayılarını da yine her evde 4,6 kişi olduğunu varsayarak nüfusa uyarladığımızda Karahisar- Sahib kazasının takribi olarak 1.840 Ermeni, 44.160 Müslüman nüfus olmak üzere toplam 46.000 kişilik nüfusa sahip olduğu ortaya çıkmaktadır ki bu rakam, incelediğimiz döneme ait olarak yukarıda verdiğimiz tahmini nüfus miktarı ile örtüşmediği gibi, daha önceki ve sonraki dönemlerde tespit edilen rakamlarla da bir paralellik arz etmemektedir. Yaklaşık yüz yıl öncesi için Evliya Çelebi'ni verdiği rakamları bir tarafa bırakacak olsak dahi 1830 nüfus sayımının verileri ile mukayese ettiğimizde Niebuhr'un verdiği rakam oldukça fazla görülmektedir. Bahsi geçen seyyah bu rakamları verirken Karahisar-ı Sahib kazasının merkeze bağlı köylerini de hesaba katmış olabilir.

Eski Bosna Kadısı Karahisarlı Ahmed Efendi tarafından 1830 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre Karahisar-ı Sahib'de 13.346 Müslim, 1.080 Gayr-ı Müslim olmak üzere toplam 14.426 kişi bulunmakta idi[12]. Bu rakamların büyük ve küçük erkeklere ait sayılar olduğu bilinmektedir. Bir o kadar da bayan nüfusu olduğunu farz edersek bu sayı takriben 28.852'ye ulaşmaktadır. Kazaları ile beraber Karahisar-ı Sahib'in toplam erkek nüfusu ise 43.004'e ulaşmaktaydı[13]. Yine aynı miktarda bayan nüfus ilave edecek olursak bu rakam 86.000'i bulmaktadır.

1875 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi'ne göre, bu tarihte Karahisar-ı Sahib'de 22.922'si Müslüman, 1.876'sı Ermenilerden oluşan toplam 24.798 nüfus bulunmaktaydı[14].

Yine Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi'ne göre 1883 yılında Karahisar-ı Sahib'de 23.749 Müslüman, 1.804 Ermeni olmak üzere toplam 25.553 kişi bulunmaktadır[15].

---

[11] Carsten Niebuhr, *Reisebeschreibung nach Arabien und Andern Umliegenden Landern*, Kopenhagen, 1774, s.252

[12] Enver Ziya Karal,a.g.e., s.111, 203.

[13] Gös. yer.

[14] Naci Şahin,Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın Sonlarında (1875- 1900) Karahisar-ı Sahib Sancağı, A. Ü. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002, s.90.

[15] A.g.t., s.221.

1902 senesinde Karahisar-ı Sahib'e gelen A. Philipson ise, şehrin nüfusunu 27.000'i Müslüman olmak üzere toplam 33.000 olarak göstermiştir[16].

Şimdi bu verileri bir tablo ile şöyle gösterebiliriz:

Tablo-1. Karahisar-ı Sahib'in Nüfusu

Yıllar		Müslim	G. Müslim		Toplam	Bir öncekine göre oranı %
			Ermeni	Rum		
1671		21.160	4.600		25.760	-
XVIII.yy'ın ikinci yarısı	**1766**	44.160	1840	-	46.000	84
	T.N.				20.177	-21
1830		26.692	2.160		28.852	42
1875		22.922	1.876	-	24.798	-14
1883		23.749	1.804	-	25.553	3
1898		25.194	6.055	-	31.249	2,2
1902		27.000	6.000		33.000	5,6

T.N: Tahmini nüfus

Yukarıdaki tabloya baktığımızda XVII. Yüzyılın ikinci yarısından XX. Yüzyıl başlarına kadar geçen zaman zarfında Karahisar-ı Sahib nüfusunun bazı zaman dilimlerinde artış ve eksilmeler gösterdiği dikkat çekmektedir. Müslim ve gayr-ı müslim nüfusun toplamını dikkate alarak baktığımızda 1671'de 25.000 civarında tahmin edilen nüfusun, -Niebuhr'un verdiği tahmini hane sayılarına istinaden- %84'lik bir oranla 1766'larda 46.000'e çıktığı görülmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu artış normalin fevkinde olması münasebetiyle gerçeği yansıtmamaktadır. Bizim, avarız hanelerinden istifade ederek tespit ettiğimiz rakamlara göre ise Evliya Çelebi tarafından verilen bir önceki rakama oranla nüfus,

[16] Besim Darkot, "Afyonkarahisar", *İA*, MEB., VI, s.279.

%21 azalmıştır. 1830'a gelindiğinde % 42 oranında bir artış görülmektedir. 45 yıl sonra ise %14'lük bir azalma görülmektedir[17].

1875'lerden itibaren nüfusun sabit bir şekilde arttığını görmekteyiz. Ancak, salnamelerden tespit edilen bu rakamlarla Şemseddin Sami'nin Kamusu'l-A'lam'ında XIX. yüzyıl sonlarında Karahisar-ı Sahib şehrinin nüfusu hakkında verdiği rakamlar arasında da farklılıklar bulunmaktadır. 1875, 1883, 1898 yıllarına ait Hüdavendigar Vilayeti Salnamelerinin verdiği rakamlara göre Kamusu'l-A'lam'da belirtilen rakamlar oldukça düşük görülmektedir[18].

1- Nüfusun Mahallelere Göre Dağılımı:

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib şehrinde yaşayan nüfusun mahallelere dağılımını, hangi mahallelerin nüfus bakımından daha yoğun olduğunu tespit edebilmek için yine avarız-hanesi defterlerinden istifade edeceğiz. Öncelikle bu verileri bir tablo halinde şu şekilde belirtebiliriz:

---

[17] Halbuki bu zaman zarfında, daha önceki dönemlere nispeten savaşların azalması ve 1844-1867 yıllarında ortaya çıkan Kafkasya ve Kırım kaynaklı Müslüman göçlerinden incelediğimiz coğrafyanın da nasibini alması gibi amillerin etkisi göz önüne alınacak olursa nüfusun artması gerekmektedir. Nitekim, bu tarihler arasında Kafkasya ve Kırım'dan gelen göçlerle Anadolu nüfusunda 1.008.000 kişilik bir artış olduğu iddia olunmaktadır. Bkz., Hayati Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Ankara, 1991, s.57. Bahsedilen dönemlerde Karahisar-ı Sahib'e yerleşmiş olan Kafkasyalı muhacirler hakkında bilgi veren bazı belgelere rastlamaktayız. Mesela, bu belgelerden birisinde Karahisar-ı Sahib'in Çifteler Çiftliğinde iskan edilen Çerkes muhacirleri için yapılması öngörülen camii, muallimhane ve dershaneden bahsedilmektedir. Bkz., BOA, Cevdet Maarif, 8349.

[18] Bu esere göre Karahisar-ı Sahib şehrinin nüfusu 17.436 olup bunun 4612 si Ermeni, 218 i de Rum idi. Bkz., c.V, s.3626.

Tablo-2. Nüfusun Mahallelere Göre Dağılımı

Sıra no	Mahalle adı	Mahallenin avarız-hane sayısı		Gerçek hane sayısı	Kat sayı	Tahmini nüfus
1	İmaret	8		24,5	4.6	901
2	Sofular	8		"	"	901
3	Hacı Yahya	3		"	"	338
4	Sinan Paşa	1,5		"	"	169
5	Arap Mescidi	3		"	"	338
6	Cami-i Kebir	1		"	"	112
7	Burmalı	1		"	"	112
8	Hacı Evtal	1		"	"	112
9	Tac Ahmed	2		"	"	225
10	Fakih Paşa	2,5		"	"	281
11	Monla Bahşı	1		"	"	112
12	Bedrik	1		"	"	112
13	Ardıç	2		"	"	225
14	Efecik	1		"	"	112
15	Ekeste (اکسته)	1		"	"	112
16	Karaman	2		"	"	225
17	Doğancı	0,5		"	"	56
18	Kubeli	1		"	"	112
19	Çavuş Oğlu	0,5		"	"	56
20	Yukarı Pazar	-	3 rub'	"	"	84
21	Sinan Halife	0,5		"	"	56
22	Hacı Mahmud	2		"	"	225
23	Hacı İsmail	1		"	"	112
24	Zaviye	0,5		"	"	56
25	Kahil	2		"	"	225
26	Ak Mescid	1,5		"	"	169
27	Kara Katib	0,5		"	"	56
28	İbek	-	1 rub'	"	"	28
29	Nasara	6		"	"	676
30	Yahudi	0,5		"	"	56
31	Viranbağ	-	-	-	-	-
32	Başçeşme	-	-	-	-	-
33	Çavuşbaşı	-	-	-	-	-
34	Hisarönü	-	-	-	-	-
35	Marulcu	-	-	-	-	-
36	Medli	-	-	-	-	-
37	Hacı Mustafa	-	-	-	-	-
38	Hacı Nasuh	-	-	-	-	-
39	Hacı Abdurrahman	-	-	-	-	-

40	Daî Receb	-	-	-	-	-
41	Gündoğmuş	-	-	-	-	-
42	Voyvoda	-	-	-	-	-
43	Hacı Eyüb	-	-	-	-	-
44	Hacı Cafer	-	-	-	-	-
45	Kayadibi	-	-	-	-	-
TOPLAM		55,5	1	"	"	6.367
		56,5				

Yukarıdaki tabloya baktığımızda elde ettiğimiz toplam nüfus ile daha önce şehir merkezi için tahmini olarak tespit etmiş olduğumuz nüfus arasında çok büyük bir fark görülmektedir. Hatta mahallelerin toplam nüfusuna muafiyetlileri de dahil etsek bile yine bu fark kapanmamaktadır. Bu durum belgelerde Karahisar-ı Sahib şehir merkezinin toplam avarız hanesinin 162 olarak belirtilmesine rağmen[19] aynı belgelerin devamında mahallelere göre dağılımların verildiği avarız hanesi defterlerinde bu sayının 56,5 olmasından kaynaklanmaktadır. Karahisar-ı Sahib kazası köylerinin toplam avarız hanesi olan 93,75'i dahi ilave etmiş olsak yine bu rakama karşılık gelmemektedir. Avarız-haneleri ile nüfus arasındaki orantıyı dikkate aldığımızda bu durumu izah etmek oldukça güç görünmektedir.

Bu bakımdan incelediğimiz dönemde nüfusun mahallelere göre dağılımı hususunda yukarıdaki tablodaki rakamların, sadece mahallelerin nüfus açısından birbirleri ile mukayesesine imkan sağlayabileceğini belirtmek gerekmektedir. Buna göre İmaret, Sofular, Nasara, Hacı Yahya, Arap Mescidi ve Fakih Paşa mahalleleri şehrin en kalabalık mahalleleri durumundadır.

Tac Ahmed, Sinan Paşa, Ardıç, Karaman, Hacı Mahmud, Kahil, Akmescid, Cami-i Kebir, Burmalı, Hacı Evtal, Molla Bahşı, Bedrik, Efecik, Ekeste, Kubbeli, Hacı İsmail mahalleleri de şehrin ikinci derecede büyük mahallelerini oluşturmaktadır.

Şehirde nüfus yoğunluğu bakımından üçüncü sırayı da Doğancı, Çavuşoğlu, Yukarı Pazar, Sinan Halife, Zaviye, Karakatip, İbik ve Yahudi mahalleleri teşkil etmektedir.

---

[19] Bkz., dipnot 7.

Tabloda görülen son 15 mahalle, hiç avarız-hanesi bulunmayan mahalleler olarak karşımıza çıkmaktadır[20]. Bunlardan Çavuşbaşı ve Hisarönü mahalleleri imdadiyye verdikleri için avarızdan muaftırlar[21]. Diğer geri kalanları da muhtemelen iktisadi yeterliliği haiz olmadıkları için muaf tutulmuş az nüfuslu mahalleler olmalıdır.

2- Mahallelerin Etnik Yapıları:

Farklı dini ve etnik pek çok unsurları bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti'nin bu kozmopolit yapısı hiç şüphesiz şehir hayatına da yansımaktaydı. Bu durumu inceleme alanımız olan Karahisar-ı Sahib'de de görmekteyiz. İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib merkezinde gayr-ı müslimlerin çoğunluğunu Ermenilerin[22] oluşturduğunu Rum ve Yahudilerin çok az olduklarını görmekteyiz[23].

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, incelediğimiz dönemde toplam 34 mahalleden 10 tanesinde müslim ve gayr-ı müslim nüfus beraber yaşamaktaydı. Bu mahalleler Doğancı[24], Ardıç[25], Cami-i Kebir[26], Çavuşoğlu[27], Molla Bahşı[28], Kara Katib[29], Yukarı Pazar[30], Zaviye[31], Tac Ahmed[32] ve Hisarönü[33] mahalleleri idi. Bununla beraber Nasara ve Yahudi[34] mahalleleri gibi gayr-ı müslimlere münhasır

---

[20] Bu mahalleler, avarız-hane defterlerinde zikredilmeyen ancak, incelediğimiz döneme ait sicillerdeki muhtelif kayıtlarda mevcudiyetlerini tespit ettiğimiz mahallelerdir.
[21] Bkz., AŞS., 547/68, 547/149.
[22] Ermeni cemaatine mensup vatandaşlar Kalenin güney eteklerinde Adeyze camiinin batı kısmından Yukarıpazar mescidinin altına, buradan Kubelü mescidinin doğu kısmına ve buradan itibaren de Tac Ahmed mahallesini de içine alacak şekilde Mevlevihane'ye kadar olan bölgede ikamet etmekteydiler. Bkz., *Anılarda Afyonkarahisar*, haz. Muzaffer Uyan, AKÜ Yay., Afyon, tarihsiz, s.16.
[23] Bkz., Gayr-ı Müslim Nüfusu başlıklı kısım.
[24] AŞS., 551/84, 549/101, 551/11.
[25] AŞS., 546/76, 546/64, 551/49.
[26] AŞS., 549/72, 551/57, 549/7.
[27] AŞS., 551/117.
[28] AŞS., 551/119.
[29] AŞS., 546/440, 549/102.
[30] AŞS., 549/59, 551/102, 550/386.
[31] AŞS., 551/34
[32] AŞS., 551/78.
[33] AŞS., 549/66, 551/96.
[34] Her ne kadar Yahudi mahallesi adında bir mahalle mevcud ise de, XVII. Yüzyıla ait bir vesikadan, bir zamanlar 100 haneden fazla olduğu tahmin edilen Yahudilerin şehri terk ederek Bursa'ya ve başka yerlere gittikleri anlaşılmaktadır. Bkz., Besim Darkot, "Karahisar-ı Sahib", *İA*., MEB., s.279. Ömer Fevzi Atabek'in sicillerden yaptığı tetkikata göre ise Karahisar-ı Sahib'de mütemekkin olan Yahudiler, buradan daha erken bir tarihde (1064 yılında) -sanatlarını burada yürütemediklerinden- 117

mahalleler de mevcud idi. Gayr-ı müslimler için bu hususta bir zorlama ya da baskı olmadığını düşündüğümüzde böylesine müstakil mahallelerin teşekkülünü, doğal olarak inanç ve gelenek birliğine sahip kişilerin yan yana yaşamalarının daha rahat oluşu düşüncesi ve merkezi otoritenin zayıf bulunduğu Osmanlı öncesi dönemlerin koşullarının yerleşmeye yaptığı etki ile izah edebiliriz[35].

Müstakil mahallelerin tesisi bile Karahisar-ı Sahib merkezinde yaşayan müslim ve gayr-ı müslimler arasındaki münasebetleri aksatmamıştır. Bunun nedeni bir merkezi imparatorluğun kuvvetli otoritesi ve genel güvenliğin temini için alınan tedbirlerin yaratılan kurumların işlevlerini iyi yerine getirmesi sonucu mahallenin bir savunma alanı olmaktan çıkıp şehir sakinlerinin birbirleriyle daha rahat ilişkiler içerisine girebilmeleri ile açıklanmaktadır[36]. Ele aldığımız dönemde ayrı mahallelerde ya da müşterek olarak ikamet ettikleri mahallelerde olsun müslim ve gayr-ı müslimlerin birbirlerinden tecrid olunmuş değil, bilakis gayet yakın ve rahat bir ilişki içerisinde olduklarını söyleyebiliriz. Nitekim, 5 Rebiu'l-ahir 1183 / 8 Ağustos 1769 tarihli bir belgeden, Çavuşoğlu mahallesi sakinlerinden İbrahim b. Halil'in aynı mahallede bulunan ve bir tarafı Gürcü Asadır, iki tarafı Gürcü Artuk isimli zimmilerin evleri ile mahdud olan evini Tosunoğlu Bedros'a 60 kuruşa sattığını[37], 3 Safer 1176 / 24 Ağustos 1762'de Bayrakdar oğlu Abdullah'ın -kardeşi Yusuf'a vekaleten- Saraçhane yakınında bulunan bir tarafı Voyvodazade dükkanı, bir tarafı Aliye Hatun dükkanı, bir tarafı da Molla Kasım mahzeni ile mahdud dükkanını Artiyun veled-i Tarsun'a 380 kuruşa sattığını[38], 14 Şaban 1169 / 14 Mayıs 1756'da Karakatib mahallesi sakinlerinden Tarakçıoğulları Kirkor ve Badros isimli zimmilerin ulemadan Abdullah Efendi'den mal-ı vakf olmak üzere 18 kuruş borç aldıklarını[39], 21 Zi'l-hicce 1195 / 8 Aralık 1781'de Tac Ahmed mahallesinden İsmihan isimli kadının Karahisar-ı Sahib mütemekkinlerinden Kirkor isimli zimmide

---

hane olarak kendileri hicret etmişler ve bu suretle de Yahudi mahallesi Karaman mahallesine karışmıştır. Bkz., Afyon Vilayeti Tarihçesi, s. 120.

[35] Özer Ergenç, a.g.m., s.71.

[36] A.g.m., s.70.

[37] AŞS., 551/117.

[38] AŞS., 549/62. Belgeden de anlaşılacağı üzere müslim ve gayr-ı müslimler arasında ticaret mekanları açısından da bir ayırım söz konusu değildir.

[39] AŞS., 546/440.

58 kuruş alacağı olduğunu[40], evail-i Receb 1173 / 18-28 Şubat 1760'da, Karahisar-ı Sahib sakinlerinden olup, ticaret için ortaklık yapan iki zimminin ölmeleri üzerine oğulları arasında çıkan anlaşmazlık dolayısı ile aranan bir zimminin bazı müslüman kimseler tarafından himaye edildiğini[41], Mollabahşı mahallesinde müslim ve gayr-ı müslimlerin yanyana oturduklarını[42], gayr-ı müslimlerin davalarında müslümanlardan bazı kimseleri de vekil tayin ettiklerini[43], yine müslümanların, gayr-ı müslimler arasındaki davalarda "şuhudü'l-hal" içerisinde yer aldıklarını tesbit etmekteyiz[44].

Hatta bazan gayr-ı müslimlerin mahalli yöneticilere, onları yönlendirecek ölçüde yakın olabildiklerini de görmekteyiz. Mesela, evasıt-ı Rebiu'l-evvel 1189 / 11-21 Mayıs 1775 tarihli bir belgeye göre Karahisar-ı Sahib sakinlerinden Şatıroğlu Mağdesi Boğos isimli zimmi, "kendi halinde olmayıp şerir ve gammaz, daima naib ve kadı ve voyvoda ve mütesellim ve sair ehl-i örf yanlarına varıp fukarayı hilaf-ı vaki mevad isnadıyla ehl-i örfe gammaz ve akçaları alınmağa bais ve kendüsü dahi alıp alakası ve medhali olmadığı il masalihine ve bila emr-i şerif tekalifleri umuruna karıştığı"ndan dolayı Karahisar-ı Sahib kasabası ahalileri konu ile ilgili Şeyhulislamdan fetva alarak bu kişinin ber-taraf edilmesi hususunda emr-i şerif sadır olmasını İstanbul'a arz-ı hal etmişlerdir[45].

3- Gayr-ı Müslim Nüfusu:

Gayr-ı müslim nüfusun tespitinde, Karahisar-ı Sahib şer'iyye sicillerinde yer alan ve "cizye evrakı" olarak tesmiye edilen cizye vergisi kayıtlarından istifade edeceğiz. Mükelleflerin ekonomik vaziyetleri itibariyle a'la (zengin), evsat (orta halli) ve edna (fakir) olarak tasnif olunan bu belgelere göre inceleme alanımıza giren yaklaşık elli yıllık dönemde tahsil olunan cizye miktarlarını ve bunlara istinaden tahmini gayr-ı müslim nüfusunu şu şekilde tablolaştırabiliriz:

---

[40] AŞS., 553/336
[41] AŞS., 548/177, 548/178, 548/179.
[42] AŞS., 551/119.
[43] AŞS., 553/155, 549/101.
[44] AŞS., 553/154, 552/287, 552/288, 548/111, 549/101, 553/155, 551/119, 551/86.
[45] AŞS., 552/90.

Tablo-3. Karahisar-ı Sahib Kazası Merkezinde Gayr-ı Müslim Nüfus[46]

Sıra no	MAHSUB OLDUĞU YILLAR H. / M.	CİZYE EVRAKININ EVSAFI				TAHMİNİ NÜFUS				
		A'LA	EVSAT	EDNA	TOP.					
		Adet	Adet	Adet	Adet	Muaf*	Nüfus	Kat sayı**	Top. tahmini nüfus	Bir öncekine göre oranı
1	1161/1748	25	300	25	350	220	570	2	**1140**	--
2	1162/1749	40	400	125	565	356	921	"	**1842**	% 38
3	1163/1750	40	350	57	447	281	728	"	**1456**	% -26,5
4	1166/1753	40	300	100	440	277	717	"	**1434**	% -1,5
5	1167/1754	40	300	62	402	253	655	"	**1310**	% -9,4
6	1172/1758-1759	40	380	150	570	359	929	"	**1858**	% 29,4
7	1172/1758-1759	45	350	50	445	280	725	"	**1450**	% -28
8	1173/1759-1760	35	400	100	535	337	872	"	**1744**	% 16,8
9	1174/1760-1761	40	360	45	445	280	725	"	**1450**	% -20,2
10	1180/1766-1767	43	348	100	491	309	800	"	**1600**	% 9,3
11	1184/1770-1771	50	400	100	550	346	896	"	**1792**	% 10,7
12	1192/1778	44	400	44	488	307	795	"	**1590**	% -12,6
13	1193/1779	50	400	50	500	315	815	"	**1630**	% 2,4
14	1194/1780	45	400	48	493	310	803	"	**1606**	% -1,5
15	1197/1783	35	200	96	331	208	539	"	**1078**	% -49
16	1198/1784	30	400	100	530	333	863	"	**1726**	% 37,5
17	1200/1786	35	450	75	560	352	912	"	**1824**	% 5,3
18	1205/1790-1791	20	356	106	482	303	785	"	**1570**	% -16
19	1209/1794-1795	20	356	156	532	335	867	"	**1734**	% 9,4
20	1212/1797-1798	20	356	156	532	335	867	"	**1734**	% 0
21	1213/1798-1799	20	356	156	532	335	867	"	**1734**	% 0

[46] Bu tablo, Karahisar-ı Sahib şer'iyye sicillerindeki şu belgelere istinaden tertip edilmiştir. (Tabloda belirtilen sıra no'larına müteradif olarak): 1)545/27, 2)545/186, 3)547/44, 4)546/20, 5)546/131, 6)548/21, 7)548/82, 8)548/141, 9)548/203, 10)550/4, 11)550/6, 12)552/271, 13)553/12, 14)553/73, 15)553/219, 16)553/337, 17)555/189, 18)556/202, 19)557/215, 20)557/146, 21)557/187.

* Burada verilen rakamlar, 1830 nüfus sayımında tespit edilen muafiyetli sayısının cizye mükelleflerine oranı olan %63 rakamı nazar-ı itibara alınarak ilgili satırdaki toplam cizye evrakının aynı orandaki miktarıdır. Bkz., Enver Ziya Karal, a.g.e, s. 111.

** Cizyenin, baliğ olan erkek gayr-ı müslimlerden tahsil olunduğu göz önüne alınarak bir bu kadar da bayan nüfusu olacağı düşüncesi ile 2 katsayısı kullanılmıştır.

Yukarıdaki tabloya baktığımızda, yaklaşık elli yıllık süre içerisinde cizye evrakı miktarının 331 ile 570 arasında değiştiğini görmekteyiz. Yine yukarıdaki verilere göre gayr-ı müslim nüfusunda sürekli olarak artma ve eksilmeler olduğu dikkati çekmektedir. En büyük artış , bir önceki yıla göre %38'lik bir oranla 1749 yılında ve %37,5'lik bir oranla da 1784 yılında görülmektedir. Yine tabloya göre en fazla nüfus azalması ise %49 gibi büyük bir oranla 1783 yılına aittir. 1759'da da bir önceki yıla oranla %28'lik düşüş gözlemlenmektedir.

Tabloya dikkat edilecek olursa bazı yılların cizye evrakı bulunmamaktadır[47]. Bununla beraber bazı yıllar için de iki ayrı cizye evrakı verildiği görülmektedir. 1758-1759 yılları için verilen rakamların aynı yıl içerisinde büyük farklılıklar göstermesi dikkat çekicidir. Bu vesile ile, tıpkı avarız-hanelerine istinaden yapılan nüfus tahminlerinde olduğu gibi, cizye evrakı verilerine göre yapılacak nüfus tahminlerinin de ihtiyatla karşılanması gerekliliğini vurgulamak yerinde olacaktır. Ayrıca cizye evraklarında belirtilen rakamların sadece, ait oldukları yerleşim birimlerindeki sakin ve mütemekkin olan gayr-ı müslimleri değil aynı zamanda "mürur u ubur eden ehl-i zimmet kefere ve Yahud ve Eramine-i Acem taifelerini" de tazamnun ettiğini unutmamak gerekmektedir[48].

Şimdi de bu tespit ettiğimiz rakamlar ile, incelediğimiz dönem ve sair dönemlerde Karahisar-ı Sahib'de bulunan gayr-ı müslim nüfusları hakkında muhtelif eser ve kaynaklarda verilen rakamları mukayese edelim:

XVII. yüzyılın ikinci yarısında (aşağı yukarı 1671 yılında) Karahisar-ı Sahib'den geçen Evliya Çelebi'ye göre burada 1000 haneden müteşekkil Hıristiyan hanesi mevcud idi. Bu rakamı her bir hanede 4.6 kişi olduğunu tahmin ederek nüfusa uyarladığımızda 4600 kişi yapmaktadır ki bu daha sonraki tarihlere ait rakamlarla mukayese edildiğinde oldukça mübalağalı gözükmektedir.

1766'da Karahisar-ı Sahib'den geçen ünlü seyyah Niebuhr'a göre bu tarihlerde 400 kadar Ermeni hanesi bulunmakta olup, bunların her birinde 4,6 kişi olduğunu düşündüğümüzde toplam 1840 kişi eder ki, bu rakam aynı tarihler için

---

[47] Bunların kayda geçmemiş olması zayıf bir ihtimal olup, incelediğimiz defterler haricinde kayıtlı olabileceğini ya da ilgili defterlerin kaybolmuş olabileceğini tahmin ediyoruz.
[48] AŞS., 548/141, 550/70 vd.

tahmini olarak tespit ettiğimiz rakamlarla örtüşmektedir. Bahsi geçen seyyah, Rum nüfusunun ise çok az sayıda olduğunu belirtmektedir.

1830 nüfus sayımına göre Karahisar-ı Sahib kazası merkezinde 50 a'la, 242 evsat, 367 edna ve 421 baki olmak üzere toplam 1080 erkek gayr-ı müslim bulunmakta olup bir o kadar da bayan olacağını düşünürsek toplam 2160 kişinin mevcudiyetini tahmin etmekteyiz.

1258/1842 tarihli bir belgeye[49] göre de, Nefs-i Karahisar-ı Sahib'e ait cizye evrakında 49 a'la, 258 evsat ve 429 edna olmak üzere toplam 1199 erkek gayr-ı müslim bulunmaktadır. Bunu da 2 ile çarptığımızda toplam gayr-ı müslim nüfusun 2398 kişi olacağını tahmin ediyoruz.

1875 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesine göre bu tarihte Karahisar-ı Sahib kazası merkezinde 1876, 1883 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesine göre ise, 1883 yılında 1804 gayr-ı müslim nüfus bulunmaktadır[50].

Kamusu'l-A'lam yazarı Şemseddin Sami'nin bu eserinde verdiği malumata göre ise, XIX. yüzyıl sonlarında (1896'lı yıllarda) Karahisar-ı Sahib kazası merkezinde 4612 Ermeni, 218 de Rum nüfus mevcut idi. Tüm sancak genelinde ise Ermeni nüfusu 5040 kadarlık bir yekün teşkil etmekteydi[51].

1898'de bu yıla ait Hüdavendigar Vilayeti Salnamesine göre de Karahisar-ı Sahib kazası merkezinde 6055 kişilik bir Ermeni nüfusu bulunmakta idi[52].

1902 senesinde karahisar-ı Sahib'e gelen A. Philipson'a göre ise şehirde 6000 gayr-ı müslim nüfus bulunmaktaydı[53].

Şimdi, tespit ettiğimiz bu bilgileri kronolojik bir sıra üzere tablo halinde gösterecek olursak:

---

[49] BOA, Kamil Kepeci, 3860.
[50] Bkz., tablo 1.
[51] Bkz., c.V, s.3626-3627.
[52] Bkz., tablo 1.
[53] Bkz., tablo 1.

Tablo-4. XVII. Yüzyıl Sonlarından XX. Başlarına Kadar Karahisar-ı Sahib Kaza Merkezinde Gayr-ı Müslim Nüfusu

Yıllar	Gayr- Müslim Nüfus		Toplam	Bir öncekine göre oranı	Toplam nüfusa göre oranı
	Ermeni	Rum			
1671	4600	-	4600	---	%17,8
1766	1840	-	1840	% -150	%7,9*
	1600		1600	% -187	
1830	2160		2160	% 14,8	%7,4
1842	2398		2398	% 9,9	-
1875	1876	-	1876	% -26	%7,5
1883	1804	-	1804	% -4	%7
1896	4612	218	4830	% 62,6	%27,7
1898	6055	-	6055	% 20,2	%19,3
1902	6000		6000	% -0,9	%18

Yukarıdaki tabloya baktığımızda Evliya Çelebi'nin verdiği rakamların çok abartılı olduğu dikkati çekmektedir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında gayr-ı müslim nüfusunun 1600-1800 civarlarında seyrettiğini, çok fazla artma ve eksilme olmadığını söyleyebiliriz. XIX. yüzyılın ortalarına doğru kısmî bir artış görülmekte, daha sonra tekrar eski rakamlara yakın miktarlarda bir azalma dikkati çekmektedir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru ise nüfusun arttığını görmekteyiz. Hatta bu dönemlere ait olduğunu tahmin ettiğimiz tarihsiz bir belgeye göre, Karahisar-ı Sahib'te oturan Ermenilerin ellerinde bulunan evleri kifayet etmediğinden ve şehir dışında yeni yerler inşa ederek oturmaları sakıncalı olduğundan kendilerine şehir içinde ev inşası için münasip bir yer gösterilmesi hususu, Ermeni Patriği Piskopos Matyus tarafından beyan edilmiştir[54].

---

* Niebuhr'un bu tarihte verdiği toplam nüfus miktarı çok abartılı bulunduğundan dolayı tahmini olarak tespit ettiğimiz rakamlar dikkate alınarak elde edilmiştir. Krş tablo 1.

[54] BOA, Cevdet, Belediye, 6604. " Hâk-pây-ı himâye-intimâ-yı rahîmânelerine takrîr-i kullarıdır ki: Karahisar-ı Sahib kazasında mütemekkin Ermeniyan reayası kulları tekessür etmiş olmalarıyla yedlerinde bulunan hane ve buyut gayr-ı vâfi derecesine varmış ve haric-i şehrde müceddeden hane inşasıyla tavattun etmeleri dahi mehâzîr-i adîdeden gayr-ı salim bulunmuş olduğu beyanıyla kendilerine saye-i ihsanvaye-i hazret-i cihan-bânîde derûn-ı şehrde olarak münasib mahal irâesiyle kayd-ı zaruretten istihlâsları hususuna merhamet-i seniyye erzan buyurulması fukara-yı mersume kulları tarafından istirham olunmakta olduğundan olvechile iktizasının icrasına müsaade-i aliyyeleri seza ve fukara-yı mersume kullarının hane-harab ahvalleri bu yüzden dahi i'mar ve ihya buyurulmak üzere icab-ı halin ba-mazbata iş'ar olunması suretini aher mahalli kaimmekamına hitaben bir kıt'a emir-name-i samî-i arzına sadâret-penâhî tastîr buyurulmak niyazı babında ve her halde emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir".

Toplam nüfus karşısındaki gayr-ı müslim nüfusunun oranlarına baktığımızda, XIX. yüzyılın sonlarına kadar bu oranın sabit bir şekilde devam ettiğini, daha sonraki dönemlerde ise gayr-ı müslim nüfusun, müslüman nüfusa göre daha fazla arttığı sonucunu istihrac edebiliriz.

4- Nüfusun Köylere Göre Dağılımı:

Burada da yine avarız-hane defterlerinden istifade ederek Karahisar-ı Sahib kazasının köylerinin nüfus dağılımlarına göz atacağız. Daha önceki tahminlerimizde olduğu gibi bunda da gerçek hane sayısı olarak 24,5 rakamını kullanacağız ve her bir gerçek hanede 4,6 kişi olduğunu varsayacağız.

Tablo-5. Nüfusun Köylere Göre Dağılımı

Sıra no	Köy adı	Köylerin avarız-hane sayısı		Gerçek hane sayısı	Kat sayı	Tahmini nüfus
1	İssizce	5		24,5	4,6	563
2	Mihail	1,5		"	"	169
3	Güçsüz	0,5		"	"	56
4	Muttalib	1		"	"	112
5	Erkmen	2		"	"	225
6	Harmanlı	1	1 rub'	"	"	140
7	Çavdarlı	1,5		"	"	169
8	Sülümenli	3		"	"	338
9	Çebişli		3 rub'	"	"	84
10	Kışlacık	1		"	"	112
11	Süğlün	1,5		"	"	169
12	Bulhallı	1		"	"	112
13	Salar	1,5		"	"	169
14	Susuz	0,5		"	"	56
15	Kınık	1		"	"	112
16	Manastır	0,5		"	"	56
17	Köprülü	0,5		"	"	56
18	Kozluca-i Çıkrık	1		"	"	112
19	Has-ı Çakır	4,5		"	"	507
20	Akçain	0,5		"	"	56
21	Karaarslan	1		"	"	112
22	Çepni	0,5		"	"	56
23	Bayat	0,5		"	"	56
24	İsmail	1,5		"	"	169
25	Elpirek	1,5		"	"	169
26	Ömer	0,5		"	"	56
27	Göynük		1 rub'	"	"	28
28	Yukarı Tandırı	1		"	"	112
29	Kureyş		1 rub'	"	"	28
30	Çorca-i Kebir	1,5		"	"	169
31	Çobanlıca		1 rub'	"	"	28
32	Kumartaş	1,5		"	"	169
33	Karacaviran	1,5		"	"	169
34	Halimuğru	1,5		"	"	169
35	Sarık	1		"	"	112
36	Arablı	1		"	"	112
37	Çakur	1,5		"	"	169
38	Çorca-i Sagir	0,5		"	"	56
39	Tekeler	1		"	"	112

40	Köreler	1		"	"	112
41	Karaağaç	1		"	"	112
42	Bey	1,5		"	"	169
43	Aksaz	0,5		"	"	56
44	Ayasini	1		"	"	112
45	Bestanlı	0,5		"	"	56
46	Ahiler	0,5		"	"	56
47	Çalışlar	1,5		"	"	169
48	Üç ağıl	0,5		"	"	56
49	Hacıbeyli	1,5		"	"	169
50	Bozöyük	1,5		"	"	169
51	Kunduzlu		1 rub'	"	"	28
52	Doğanlar	1,5		"	"	169
53	Eyret	1,5		"	"	169
54	Aşağı Tandırı	1		"	"	112
55	Ortaklar		1 rub'	"	"	28
56	İldoğan	0,5		"	"	56
57	Gazi Mürsel	0,5		"	"	56
58	Belce	1		"	"	112
59	Ulu Murad	1		"	"	112
60	Ayvalı	1,5		"	"	169
61	Anbanas	1,5		"	"	169
62	Sipsin	1		"	"	112
63	Aytemur	1		"	"	112
64	Çobanlar	4		"	"	450
65	İnaz	1		"	"	112
66	Tazlar	1		"	"	112
67	Deper	1		"	"	112
68	Gebeceler	1,5		"	"	169
69	Kerine		1 rub'	"	"	28
70	Kızıl Kilise		1 rub'	"	"	28
71	Küşneş	0,5		"	"	56
72	Daylak		1 rub'	"	"	28
73	Cenkçi	0,5		"	"	56
74	Turfallı	0,5		"	"	56
75	Göbel		1 rub'	"	"	28
76	Sarıkavak	0,5		"	"	56
77	Ilıca Araplısı	0,5		"	"	56
78	Kobuzca	0,5		"	"	56
79	Döger	-	-	"	"	-
80	Kozluca Mikail	0,5		"	"	56

81	Öyük	0,5		"	"	56
82	Çapak	1		"	"	112
83	Kurdbaşlı	1		"	"	112
84	Yarımca		1 rub'	"	"	28
85	Azılar	0,5		"	"	56
86	Ulucak	0,5		"	"	56
87	Ablak	0,5		"	"	56
88	İnegazi	1		"	"	112
89	Ligen	0,5		"	"	56
90	Çakır sagir		1 rub'	"	"	28
91	Yakuplu		1 rub'	"	"	28
92	Çıkrık	1,5		"	"	169
93	Elceli (ya da Alcalı)	0,5		"	"	56
94	Kürd		1 rub'	"	"	28
95	Kaplan	-	-	-	-	-
96	Hayran Bali	-	-	-	-	-
97	Emre Sultan	-	-	-	-	-
98	Bakçacık	-	-	-	-	-
99	Kiçi Murad	-	-	-	-	-
100	Osman	-	-	-	-	-
101	Eymir	-	-	-	-	-
102	Felli	-	-	-	-	-
103	Kulatay	-	-	-	-	-
TOPLAM		89,5	4,25	"	"	10.565
		93,75				

Yukarıdaki tabloya baktığımızda Karahisar-ı Sahib kazasının -avarız hanesi itibarıyla- en kalabalık köylerinin avarız-haneleri 2 ile 5 arasında değişen İssizce, Erkmen, Sülümenli, Has-ı Çakır ve Çobanlar köyleri olduğunu görmekteyiz.

Nüfus yoğunluğu açısından avarız-haneleri 1 ile 1,5 arasında değişen Mihail, Muttalib, Harmanlı, Çavdarlı, Kışlacık, Süğlün, Bulhallı, Salar, Kınık, Kozluca-ı Çıkrık, Karaarslan, İsmail, Elpirek, Yukarı Tandırı, Çorca-ı Kebir, Kumartaş, Karacaviran, Halimuğru, Sarık, Arablı, Çakur, Tekkeler, Köreler, Karaağaç, Bey, Ayasini, Çalışlar, Hacıbeyli, Bozöyük, Doğanlar, Eyret, Aşağı Tandırı, Belce, Ulu Murad, Ayvalı, Anbanas, Sipsin, Aytemur, İnaz, Tazlar, Deper, Gebeceler, Çapak, Kurdbaşlı, İnegazi ve Çıkrık köyleri ikinci derecede yoğun köyler olarak değerlendirilebilir.

Karahisar-ı Sahib kazasının 3. derecede nüfus yoğunluğuna sahip köyleri ise avarız-haneleri 1 rub' ile 0,5 arasında değişen şu köylerden oluşmaktaydı: Güçsüz, Çebişli, Susuz, Manastır, Köprülü, Akçain, Çepni, Bayat, Ömer, Göynük, Kureyş, Çobanlıca, Çorca-ı Sagir, Aksaz, Bestanlı, Ahiler, Üçağıl, Kunduzlu, Ortaklar, İldoğan, Gazi Mürsel, Kerine, Kızıl Kilise, Küşneş, Daylak, Cenkçi, Turfallı, Göbel, Sarıkavak, Ilıca Araplısı, Kobuzca, Kozluca Mikail, Öyük, Yarımca, Azılar, Ulucak, Ablak, Ligen, Elceli (ya da Alcalı), Kürd.

Tabloya göre, Döger, Kaplan, Hayranbali, Emre Sultan, Bakçacık, Kiçi Murad, Osman, Eymir, Felli ve Kulatay köylerinden oluşan toplam 10 adet köyün hiç avarız-hanesi bulunmamaktadır. Bunlardan Osman, Eymir, Felli ve Kulatay köylerinin imdadiyye verdikleri için muaf tutulduklarını görmekteyiz[55].

Karahisar-ı Sahib kazasına bağlı köyler, toplam 93,75 avarız-hanesi ile Karahisar-ı Sahib kazasının toplam avarız-hanesinin %36,5'ini teşkil etmektedir.

II- Karahisar-ı Sahib Sancağı'nda Nüfusun Kazalara Göre Dağılımı:

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib sancağı, merkez kaza dahil olmak üzere 10 kazadan meydana gelmekte idi. Acaba bu kazaların demografik olarak yapıları nasıldı? Bu açıdan birbirleri ile aralarında nasıl bir orantı bulunmaktaydı?

Bu soruları cevaplayabilmek için, incelediğimiz döneme ait şer'iyye sicillerinde kazalara mahsus avrız-hane defterleri bulunamadığından, bu defa BOA'dan elde ettiğimiz Karahisar-ı Sahib sancağına ait "bedel-i nüzül defterleri" ne müracaat edeceğiz. 1165 / (1751-52) - 1209 / (1794-95) tarihleri arasında adı geçen sancağın avarız-hane sayıları ile nüzül-hane sayılarının aralarında çok az bir fark olması hasebiyle daha önceden tespit ettiğimiz gerçek hane sayısını kullanarak tahmini bir sonuca ulaşmaya çalışacağız. 1173 (1759-60) ve 1210 / (1795-96) tarihli bu iki vesikaya[56] göre Karahisar-ı Sahib sancağının nüzül-haneleri ve bunlara istinaden tahmini nüfusları şöyle idi:

---

[55] Bkz., AŞS., 547/68, 547/149.
[56] BOA, MAD, 2813, s.39-40; MAD, 3795, s.25.

Tablo-6. Nüfusun Karahisar-ı Sahib Sancağı Kazalarına Dağılımı

Sıra no	Kaza adı	Kazaların nüzül-hane sayısı	Gerçek hane sayısı	Kat sayı	Kazaların tahmini nüfusu	Toplam nüfusa oranı
1	Karahisar-ı Sahib	255,5	24,5	4,6	28794	%37,7
2	Sincanlı	49	"	"	5522	%7,2
3	Sandıklı	183	"	"	20624	%27
4	Şuhud	125,5	"	"	14143	%18,5
5	Çöleabad	8	"	"	901	%1,18
6	Karamık	12,5	"	"	1408	%1,8
7	Çay	20	"	"	2254	%3
8	Barçınlı	-	"	"	-	%-
9	Nevahi Barçınlı	23,5	"	"	2592	%3,4
10	Bolvadin	-	"	"	-	%-
TOPLAM		677,5	"	"	76238	%100

Bu tabloya göre Karahisar-ı Sahib kazası, 28794'lük nüfusu ve sancak bazında %37'lik bir pay ile en fazla nüfusa sahip kaza durumundadır. 20624 nüfusu ve %27'lik oranla Sandıklı kazası ikinci sırayı almaktadır. 3. sırada 14143 nüfus ve %18,5'lik oranla Şuhud kazası gelmektedir. Daha sonra sırasıyla Sincanlı, Nevahi Barçınlı, Çay, Karamık ve Çöleabad kazaları yer almaktadır. Barçınlı (Han Barçınlı) ve Bolvadin kazalarının ise hiç nüzül-haneleri bulunmadığı için nüfuslarını tahmin etmek mümkün gözükmemektedir. Bu iki kazanın da belli bir nüfusa sahip olduğu göz önüne alınırsa toplam sancak nüfusunun burada tahmin ettiğimizden daha fazla olacağı muhakkaktır. Tabiatıyla bu iki kazanın ilave edilecek nüfusuyla beher kazanın sancak nüfusu karşısındaki oranı da değişecektir.

B- SOSYAL HAYAT

I- Aile Hayatı

1- Ailenin Oluşumu

Aile, bir cemiyetin örfî veya kanûnî nizamı içinde gerekli muamelelerini tamamlayarak hayatlarını birleştiren bir erkek ve bir kadının vücuda getirdikleri çiftle bu beraber yaşamanın ortaya koyduğu çocuklardan oluşan topluluktur[57].

Aile, bir cemiyetin temelini teşkil eden en küçük modelidir. Her cemiyetin kendi aile nizamı üzerine kurulu olduğu, aile içi münasebetlerin ictimaî ve hukukî yönlerden cemiyetin çeşitli cephelerinde müşahede edildiği malumdur. Bu münasebetle Türk aile sisteminin esasları da eski Türk siyasî, ictimaî hemen bütün müesseselerine ve fertlerin davranışlarına yansımıştır. Nitekim, Türklerde devletin "baba" telakkî edilmesinde ana, baba, evlat münasebetlerinde temerküz eden prensipleri müşahede etmek mümkündür[58].

Ailenin teşekkülünde ilk merhale evliliktir. Aileyi meşru temellere oturtan toplumsal bir olgu olan evlilik[59] ile aile kavramları arasındaki fark, ailenin bir grup veya örgüt, evliliğin ise çocuk yapmak ve yetiştirmek için yapılmış bir kontrat olduğu şeklinde izah edilmektedir[60].

Gerek genel anlamda ailenin ve gerekse Türk ailesinin sosyolojik yapısı ve tarihi tekamülü hususunda pek çok araştırma ve inceleme mevcut olup[61], burada fazla ayrıntıya girmeye gerek görmeksizin ailenin teşekkülünde temel teşkil eden evliliğin safhalarını -ele aldığımız döneme ait belgeler çerçevesinde- incelemeye çalışacağız.

---

[57] Tahir Çağatay, "Evli Çiftler Arası Münasebetlerin Bazı Tezahürleri Etrafında", *Aile Yazıları I*, (Der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem), Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s.115.

[58] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul, 1993, s.217.

[59] İsmail Doğan, *Osmanlı Ailesi*, Ankara, 2001, s.35.

[60] Birsen Gökçe, "Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme", *Aile Yazıları I*, s.207. Bazı mütefekkirler böyle bir sözleşmenin sadece kadın ve erkek arasında değil, gerçekte –ailenin ictimaî boyutu göz önüne alınarak- cemiyeti de içerisine alan üç taraflı bir mukavele olduğunu ifade etmektedir. Mesela, bkz. Peyami Safa, *Kadın-Aşk-Aile (Objektif:5)*, Ötüken Neşr., İstanbul, 1990, s.169.

[61] Konuyla ilgili olarak pek çok makaleyi muhtevi, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* ve *Aile Yazıları* adı altında Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu tarafından yayınlanan eserlerin muhtelif sayılarına müracaat edilebilir.

a-Nişan ve Namzedlik:

İslam hukukuna göre nişanlılık hiçbir hukuki kayıtla bağlı değildir. Yani evlenmeden önce mutlaka bir nişan merasimi veya başka bir muamele zorunlu değildir. Bununla beraber Türkler arasında bir nevi adet hukuku kurulmuştur. Buna göre nişanlılık evlenmeyi zaruri kılan bir ahlaki mecburiyet sayılmaktadır[62].

Namzedlik, nişanlı olmak anlamına gelmektedir[63]. Ancak, günümüzde cari olan nişanlılık ile mukayese ettiğimizde -belgelerde gördüğümüz kadarıyle- namzedlik, bugün hala memleketimizin bazı yörelerinde uygulanagelen "beşik kertmesi" usulüne müteradif görünmektedir. Henüz akil-baliğ olmamış pek küçük yaşlardaki kız çocukları belirli bir nakit –ki namzedlik akçesi olarak tesmiye edilmektedir- ya da eşya karşılığında babası tarafından birisine vadedilmektedir. Bu namzedlik akçesi, baba tarafından kullanılmakta ve kız, yaşı tekamül ettiğinde namzed olduğu kişiye verilmekte idi.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Karahisar-ı Sahib'de bu namzedlik geleneğinin yaygın olarak uygulandığını tespit etmekteyiz. Mesela, Sofular mahallesinden Mehmet oğlu Hüseyin isimli şahıs, 8 yaşındaki kızı İsmihan'la beraber mahkemeye gelerek 83 kuruş mehr-i müeccel ile Seyyid Ahmet oğlu Seyyid Ömer huzurunda kızını nikahlandırır. Ancak kız, baliğ olmadığı ve cimaya muktedir olmadığı için 4 sene kadar bekledikten sonra evlilik muamelesinin yapılması kararlaştırılmıştır[64].

Küçük yaşlarda kendi rızaları alınmadan yapılan bu muamelenin, çocuklar büyüyüp "faile ve muhtare" olduklarında genelikle feshedildiğini görmekteyiz. Bunun için kızın babasının veya vekil tayin ettiği bir kişinin ya da kızın bizzat kendisinin mahkemeye mürcaaatta bulunması yeterlidir. Ancak namzedlikler arasında nikah akdi yapılmamış olması esastır. Eğer nikah akdedilmediği şahitler huzurunda serahat kazanırsa erkek ve kız tarafının birbirlerine verdikleri nakit ya da eşyalar -

---

[62] Z. F. Fındıkoğlu, "Türklerde Aile İçtimaiyatı", *Aile Yazıları I*, Ankara, 1990, s.18.
[63] Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, İstanbul, 1992, s.1451
[64] A.Ş.S, 551/36. Velilerin çocuklarını böylesine küçük yaşlarda evlendirme gereği duymaları uygun birisi bulunduğunda fırsatı değerlendirme ve onları gayr-ı meşru cinsel ilişkilerin kötü sonuçlarından koruma düşüncesinden kaynaklanmış olmalıdır. Bkz. Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa,1998, s.21.

hatta hediyeler- iade edilerek namzedlik feshedilebilmektedir. Nitekim, Kale'de sakine Mustafa kızı Ümmühan, babasını vekil tayin ederek, iki sene önce nikah akdetmeksizin namzed edildiği Satılmış oğlu Ali hakkında davada bulunarak, bu şahısla evlenmek istemediğini ve namzedliğinin feshedilmesini beyan etmiştir. Gerçekten aralarında nikah akdi olmadığı sabit olunduğunda, iki tarafin da birbirlerine nişan olarak verdikleri para ve eşyalar iade olunarak namzedlikleri geçersiz kılınmıştır[65].

Namzedliğin feshi hususunda sadece kız tarafının değil, oğlan tarafının da mahkemeye müracaat ettiği görülmektedir. Nitekim, İmaret mahallesi Viranbağ aralığında sakine Hoca Balizade Molla İbrahim'in kızı Rahime ile 4 sene önce namzed edilen Süleyman Köle'nin oğlu Mehmet, Mahkemeye gelerek aralarında nikah akdi olmadığını ve namzedliği fesh edip, nişan olmak üzere kız tarafına verdiği eşyalarla beraber bayramlarda ve mübarek günlerde gönderdiği eşyaların hesaplanarak kendisine iade edilmesini talep etmiştir. Toplam 17 kuruş olduğu tespit edilen harcamaların 7 kuruşu karşılığında bir kumaş anteri ve 10 kuruşu da nakten ödenmek suretiyle dava halledilmiştir[66].

Namzedlik uygulaması, evlenecek kız ve erkeğin rızaları dışında nikah akdi veya zorla evlendirilemeyeceğini hükme bağlayan İslam hukukuna uygun düşmemektedir[67]. Ancak, konuyla ilgili belgelerde, küçük yaşta -nikah akdi olmaksızın- namzedlik olup da akil-baliğ olduktan sonra "nefsinin tahlisi"ni taleb eden hiçbir gencin bu isteğinin red olunmadığını görmekteyiz[68]. Bu da, İslami olmaktan ziyade örfi özellikler arzeden namzedlik ile, nişanlanan gençlerin her halukarda evlenme mecburiyeti ile karşı karşıya olmadıklarının bir göstergesi olsa gerektir.

---

[65] AŞS., 549/ 85

[66] AŞS., 550/110. Bu belgede görülen nişanlılık döneminde bayramlarda ve sair mübarek günlerde hediyeler göndermek adeti bugün de hala Anadolu'nun pek çok yöresinde yaşamaktadır. Bilhassa Kurban bayramlarında oğlan tarafının kız tarafına kınalı ve çeşitli takılarla süslenmiş koç gönderme adeti mevcuttur.

[67] Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, c.9, Feza Yay., İstanbul, 1994, s. 64

[68] AŞS., 549/85, 550/110, 550/117, 552/554, 553/322, 553/350. Konuyla ilgili hemen hemen bütün belgelerde, namzedliklerin feshedilmiş olmasını, bu dönemlerde Karahisar-ı Sahib'te namzedlik ya da nişan bozma hadisesinin yaygın olduğu şeklinde yorumlamak doğru olmasa gerektir. Çocukların çok küçük denecek yaşlarda nişanlanmaları ve büyüyünce kendi istedikleri kişiler ile evlenmek istemeleri ve muhakkak ki bu konuda İslam hukukunun onlar lehine hüküm vermesi bunda en etkin amil olsa gerektir.

b- Nikâh Akdi:

Nikah, lügatte "eklemek, toplamak" veya "akit yapmak ve cinsi ilişkide bulunmak" manalarına gelir. Şer'î ıstılahta ise, erkeğin kadından faydalanma mülkiyetini elde etmesi, kadının da erkekten faydalanmasını helal kılması için Allah'ın koyduğu bir akit manasına gelir[69].

İslam'a göre akdedilen nikahın geçerli olabilmesi için resmi bir memur ya da din görevlisi huzurunda yapılması gerekli olmamakla beraber, önemine binaen ve sosyal hayattaki rolü itibara alınarak, eski devirlerden beri akdin hukuki yönünü bilen bir kişi huzurunda yapılmasına dikkat edilmiştir. Bu kişi de bazan kadı veya naib, bazan da kadı murakabesinde bir din görevlisi olmuştur[70].

İncelediğimiz dönemde yapılan bütün evlenmelerin mahkeme sicillerine kaydedilip edilmediğini tespit etmek mümkün olmamaktadır. Ancak evliliğin sicile kaydedilmesinin oldukça yaygın bir adet olduğu tahmin edilmektedir. Kadıların kıydıkları nikahın mutlaka mahkeme sicillerine, mahalle imamlarının da kadı ve naiblerden aldıkları izinnameler ile kıydıkları nikahın bir deftere kaydedilmiş olması gerekmektedir. Nitekim 1453 tarihli bir fermanda nikah akitlerinin mutlaka sicillere kaydedilmesi istenmiştir[71]. Sicile kaydedilmeyen ve ehliyetsiz kişiler tarafından kıyılan nikah akidleri geçerli sayılmadığı gibi bu şekilde nikah akdi yaptıran kimseler de nikahsız addedilerek ona göre muamele görmüşlerdir[72].

İncelediğimiz yaklaşık 50 yıllık zaman dilimini ihtiva eden Karahisar-ı Sahib şer'iyye sicillerinin tamamından 250 adet nikah akdi kaydı tespit edilmiştir. Bu rakam yukarıdaki açıklamaları dikkate aldığımızda gerçeği yansıtmaktan çok uzak görünmektedir. Ancak, maalesef mevcut sicillerden başka nikah kayıtlarının tutulduğu kaynakların olup olmadığını tespit edememekteyiz. Bu münasebetle sicillerden edindiğimiz bilgiler doğrultusunda konuyu izah etmeye çalışacağız.

---

[69] Vehbe Zuhayli, a. g. e., c.9, s. 27

[70] M. Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Nikah Akitleri", *Osmanlı Araştırmaları*, III, İstanbul, 1982, s.1; Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara, 1974, s.281-283.

[71] Abdurrahman Kurt, a.g.e., s.25

[72] İlber Ortaylı, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerinde Bazı Gözlemler", *Aile Yazıları I*, Ankara,1990, s.282.

Evlenecek kişiler bizzat mahkemeye gelerek ya da vekillerini göndererek, şahitler huzurunda tayin olunan mehrin miktarını da belirterek birbirleri ile evlenmek istediklerini ifade etmek suretiyle nikahlarını tescil ettiriyorlardı. Eğer evlenecek kişiler reşid ya da reşide değiller ise velisi olan kişiler onlar adına bu akdi gerçekleştiriyorlardı[74]. Velayet, öncelikle ana-babaya aitti. Ancak annesi hayatta iken velayet hakkının kardeşlere verildiği de vaki idi. Nitekim, Hacı Yahya Mahallesinden Emine Hatun, kızı Havva'yı küçük yaşta iken "velisi benim" diyerek Yusuf adında birisine nikahlamış, daha sonra kızın kardeşi Ömer, mahkemeye gelerek "kız kardeşimin velayeti bana ait iken benim iznim olmaksızın anam nikah yaptırmıştır. Elimde olan fetva-yı şerife gereğince nikah akdinin feshedilmesi talebimdir" demiştir. Havva'ya kardeşinin bu hususta izni olmadığına dair yemin verdirildikten sonra, nikahın feshedilmesine hüküm verilmiştir[75].

Eğer çocuğun kimsesi yok ise mahkeme marifeti ile hakim efendi evlenecek çocuğa velayet edebilmekteydi[76]. Aynı şahıs, hem kızın hem de oğlanın velayetini üstlenebilmekteydi. Bu kişiler genellikle ölen kardeşlerinin çocuklarını kendi çocuklarına nikahlayan amca olarak[77], bazan da üvey anne baba olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani üvey kardeşlerin de birbirleriyle evlendirildikleri görülmektedir[78].

Kayıtlara göre, evlenecek kız mahkemeye gelerek şahitler huzurunda, eğer akil-baliğ olmuş ise "faile ve muhtare" olarak hüsn-i rızası ile, Allah'ın emri, Peygamber'in şer'i gereğince talibi olan kişi ile evlenmek istediğini ifade etmekte, mahkemede hazır bulunan erkek de bu evlenmeyi kabul ettiğini ifade ettikten sonra sicile kayıt olunmakta idi.

---

[74] AŞS., 553/319, 553/327, 553/358.
[75] AŞS., 556/201
[76] İmaret Mahallesinden Durmuş kızı Şerife Fatma'nın babası başka diyarda olup velisi olmadığı için marifet-i şerle hakim efendi velayetini üzerine alarak, talibi olan Seyyid Mustafa oğlu Ömerzade'ye 50 kuruş mehir ile tezvic eylemiştir. Bkz., AŞS., 553/319
[77] AŞS., 550/398, 553/358. Genellikle çok küçük yaşlardaki çocukların böyle bir uygulamaya maruz kalmalarında en etkin amil, kardeş çocuklarını himaye altına alarak, babalarının yokluğunu hissettirmemek düşüncesi, olsa gerektir.
[78] Mesela, İssizce Karahisar köyünden Hanefi Kızı Ümmühan isimli kadın mahkemede, babası olmayan bikr-i baliğa kızını talibi olan üvey oğlu Halil'e 80 kuruş mehir karşılığında nikahlamıştır. Bkz., AŞS., 555/260

Bazen evlenecek kişiler mahkemeye gitmeyerek, mahkeme tarafından görevlendirilen bir yetkilinin[78] şahitlerle beraber nikahı kıyılacak kişilerin evlerine gittiğini görmekteyiz[79].

Sicillere kaydedilen nikah akidlerinde evlenen kadınların hepsinin mahalle veya köyleri bertilirken, erkeklerin bazılarının mahalle veya köyleri belirtilmektedir. Hem erkek hem de kadınların ikametgahlarının belirtildiği belgeler toplam 32 adet olup, bunlardan tespit edebildiğimiz kadarıyla:

Aynı köyden evlenme oranı: % 40.6

Aynı mahalleden evlenme oranı: %15.6

Farklı köylerden evlenme oranı: %18.75

Farklı mahallelerden evlenme oranı: %6.25

Mahalle ve köyler arası evlenme oranı: %15.6

Karahisar-ı Sahib haricinden evlenme oranı: %3'tür.

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib'de bulunan zimmilerin evlilik gelenekleri hususunda tamamen serbest olduklarını, düğünlerini ve evlilik ayinlerini kendi inanç ve geleneklerine göre rahatlıkla yapabildiklerini, bu hususta müdahil olanların cezalandırılmak üzere mahkemeye ihzar edildiklerini tesbit ediyoruz[80]. Aile hukuku ile ilgili bazı meseleleri kendi cemaatleri arasında hallederken bazılarını da şer'i mahkemeye müracaat etmek suretiyle halletmekteydiler. Bunu evlilik akidlerinde de görebilmekteyiz. Mesela, Doğancılar mahallesi sakinelerinden Mıgırdıç kızı Harusima isimli zimmi mahkemeye gelerek, Hisarönü mahallesi sakinlerinden Ekob oğlu Artun'a kendi isteği ile nefsini tezvic eylediğini, Bedros

---

[78] Çoğunlukla mahkemenin başkatibi, birinci, ikinci veya üçüncü katipleri ile mukayyidler vb. bu gibi görevlere gönderilmekteydi. Bkz., Rifat Özdemir "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)", *Aile Yazıları.I*, Ankara, 1990, s.422.

[79] AŞS., 546/439

[80] Nefs-i Karahisar-ı Sahib'te Miralayoğulları olarak bilinen Ahmet ve Mehmet isimli şahıslar, Nasara mahallesinde gayr-ı müslimlerin düğünleri olduğu sırada gecenin bir vaktinde keferenin hanelerine varıp içki taleb ettiklerinde çıkan niza esnasında Yusuf isimli şahıs 20'den fazla keferenin arasında bıçaklanarak öldürülmüştür. Bunun üzerine tayin olunan mübaşir ile hadisenin gereği gibi teftiş edilerek olaya sebep olanların -kefere ve müslim ayırt edilmeksizin- cezalandırılmaları için Kütahya mahkemesine çıkarılmaları buyurulmuştur. Bkz., AŞS.,549/89

isimli papasın marifeti ve ayin-i batılaları ile nikah akdine izin verildiğini ifade etmiştir[81].

Zimmilerin, Müslümanlar gibi kendi aralarında anlaşarak belirledikleri mehir ile, şer'i mahkemede, şahidler huzurunda nikah akdi yaptıkları da vakidir. Nitekim, Nasara mahallesinden Küverk kızı Gevher isimli kadının, daha önce kocası olan Acemoğlu Ohannes isimli zimmiden boşandığı şahitlerin ifadeleriyle sabit olduktan sonra 5 kuruş mehir ile nefsini Serkiz oğlu Arton'a tezvic eylediği sicile kaydedilmiştir[82].

Konumuza kaynaklık teşkil eden kayıtlarda zimmilere ait evlilik akidleriyle ilgili maalesef çok az belge bulunmaktadır. Öyle ki, incelediğimiz döneme tesadüf eden sicillerden tespit ettiğimiz toplam 250 adet evlilik kaydından sadece 2 tanesi zimmilere aittir. Bununla beraber çeşitli hukuki meseleler dolayısı ile mahkemeye intikal etmiş, gerek kendi aralarında gerekse Müslümanlarla münasebetlerine dair, pek çok belgeye rastlamaktayız.

c- Mehir ve Başlık:

Kadının, nikah akdi sebebiyle hak ettiği ekonomik güvence mahiyetindeki mala mehir denilmektedir. Mehir, ödeme zamanına göre ve nikah esnasında belirlenip belirlenmemesine göre farklı isimler almaktadır. Ödeme zamanına göre, nikahtan önce verilenlere mehr-i muaccel, evlilik içerisinde veya herhangi bir şekilde evliliğin sona ermesiyle zevceye ödenenlere de mehr-i müeccel denilmektedir. Mehir, nikah esnasında belirlenmiş ise mehr-i müsemma, belirlenmemiş ise mehr-i misil olarak adlandırılmaktaydı[83].

Mehir, başlık veya kalından farklı olarak tamamen kadının tasarrufu altındadır[84]. Başlık (kalın), kızın yetiştirilmesi ve terbiyesi için yapılan masrafların

---

[81] AŞS., 551/84
[82] AŞS., 552/368
[83] Tafsilatlı bilgi için bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Islahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, c.II.,Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1968, s.115-152.
[84] Böylece mehir, kadın için sadece ekonomik güvence olmanın ötesinde, erkeğin tek taraflı boşama yetkisinde caydırıcılığı da temin etmektedir.

karşılığı olarak[85] ya da koca otoritesinin baba otoritesi yerine kaim olmasının bedeli olarak[86] babaya ait olmasına rağmen mehir, babanın veya bir başkasının değil tamamen evlenen kadının hakkıdır[87]. Ancak, kadın kocasını mehirden ibra etme veya ona hibe etme hakkına sahiptir[88]. Varisleri de onu kadından miras olarak alabilmektedirler. Mesela, Şuhud kasabası sakinlerinden Ahmed oğlu Halil Beşe, yine aynı kasabadan olan damadı Seyyid Mehmed oğlu Seyyid İbrahim hakkında davada bulunarak, 4 sene önce ölen kızı Zülfi'nin verasetinin kendisine ait olduğuna binaen kızının zimmetinde olan 250 kuruş müeccel mehrin kendisine verilmesini taleb etmiştir. Damadı ise, 250 kuruş değil, 200 kuruş mehr-i müeccel akd olunduğunu ve bunun 150 kuruşunu karısının hayatta iken kendisine hibe ettiğini, sadece 50 kuruş borcu kaldığını ifade etmiştir. Neticede kayın pederi ile damadı 30 kuruş üzerinde anlaşarak dava neticelendirilmiştir[89].

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib'e ait şer'iyye sicillerinde, başlık ya da kalın ismi altında herhangi bir muameleye tesadüf edemedik. Ancak, her ne kadar belgelerde başlık olarak tesmiye edilmese de, mahkemeye intikal eden bazı davalardan, böyle bir uygulamanın mevcudiyetini tespit edebilmekteyiz. Mesela, Karahisar-ı Sahib sakinlerinden Hasan isimli şahıs kızını, 500 kuruşluk masraf yaptırarak -şerbetini dahi içmiş olarak- Kenan isimli şahsa vermiş olmasına rağmen, aynı kızın dayısı Arzumanoğlu Mustafa'nın, Hüseyin isimli başka bir şahıstan bir miktar para alarak yeğenini vermesi üzerine, mesele mahkemeye intikal etmiştir[90]. Dini, ahlaki vs. pek çok bakımlardan hoş karşılanmayan bu muamele, zaman zaman pek çok şikayetlere sebep olmuş, çoğalmayı güçleştirdiği, kız kaçırmalara sebep olduğu ve hatta bir çeşit rüşvet telakki edildiği için yasaklanmıştır[91]. Rüşvet

---

[85] Abdulkadir Donuk, "Çeşitli Toplumlarda ve Eski Türklerde Aile" *Aile Yazıları I*, s.298.
[86] Kemal Karpat, "Ailede Devletçi ve Ferdiyetçi Görüş", *Aile Yazıları I*, s.35.
[87] Buna rağmen, mehirde hak taleb eden ebeveynler de ortaya çıkmaktadır. Nitekim, Çavuşlar mahallesinde Ayvaz kızı Sultana'nın 25 kuruş değerinde sim kemer kuşak ve 15 kuruş değerinde bir sim toka bilezik mehrine akdolunmuş malı iken, kayın validesi Yazbahar isimli kadın bunlara el koymaya kalkışmıştır. Bkz., AŞS., 551/25
[88] "Aldığınız kadınlara mehirlerini seve seve verin. Şayet onun bir kısmını size gönül rızası ile kendiliklerinden bağışlarlarsa, onu rahatlıkla afiyetle yiyin". *Kur'ân-ı Kerîm*, Al-i İmran suresi, ayet 4.
[89] AŞS., 551/72.
[90] AŞS., 546/416. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla adı her ne olursa olsun (başlık, kalın, ağırlık), alınan para kızın kendisine değil, kahir ekseriyetle kızın velisine ait olmaktaydı.
[91] M. Emin Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara,1998, s.53.

addedilmesi münasebetiyle de, başlık mahiyetinde verilen para ya da eşyaların iade edilmesi istenmiştir[92].

Daha önce bahsettiğimiz, namzedlik akçası olarak alınan para ya da eşyaların başlık olarak telakki olunabileceği izlenimini veren uygulamalar mevcut ise de[93] namzedliğin feshi ile ilgili bazı davaların hem kız tarafı hem de oğlan tarafının karşılıklı olarak verdikleri eşyaları birbirlerine iade etmeleri ile neticelenmesi[94], namzedlik akçasının başlık ile müteradif olmadığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir[95].

Mehir, kocanın vefatı halinde terekede önceliği olan alacaklar arasındadır. Kadın, kocası öldüğünde kocasının terekesinden mehr-i müeccelesini ve hissesi oranında mirasını alabilmektedir. Eğer ölen kocanın başka varisi yoksa geri kalan miras, beytü'l-male intikal etmektedir. Mesela, Belce köyünden Hüseyin kızı Fatma, ölen kocası Çoban Ali Koca'nın varisi bulunmadığı için beytülmal tarafından zaptedilen terekesinden, mehr-i müecceli olan 20 kuruşu ve dörtte bir hissesi karşılığında iki çebiş, beş toklu ve beş adet oğlağı mahkeme kanalı ile almıştır. Terekenin geri kalan kısmı, başka varisler olmadığı için beytü'l-malde kalmıştır[96].

Mehir, bazen para yerine ona muadil bir eşya olarak da verilebilmekte idi. Bu İslam fikhına uygun bir uygulamadır[97]. Konumuzla ilgili belgelerde, bilhassa mehr-i muaccel olarak kadına bazı eşyalar verildiğini tespit etmekteyiz. Bunlar genellikle takılar, giyim eşyaları veya kilim, yatak, yorgan vs. ev eşyalarından oluşmakta idi[98].

İslam Dininde asgari mehir miktarı Hanefi mezhebine göre 10 dirhem (32 gr) veya buna eşdeğer eşya olarak belirlenmiş olmasına rağmen, mehirde azami bir sınır tayin olunmamıştır[99]. İncelediğimiz dönemde ise Karahisar-ı Sahib'de mehir miktarları arasında büyük farklılıklar göze çarpmaktadır. En yüksek miktar, 333.3

---

[92] Gürsoy Şahin, "Karahisar-ı Sahib Aile Yapısı (1840-50)", *A.K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, II / 1, (Nisan 2000), s.88.
[93] Bkz., Nişan ve Namzedlik başlıklı kısım.
[94] Mesela, bkz., AŞS., 549/85.
[95] Nitekim, 17. Yüzyılın ikinci yarısında Bursa'daki namzedlik uygulamasının da -aynı gerekçelerle- başlık ile bir alakası olmadığı ileri sürülmektedir. Krş., Nurcan Abacı, Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl), Ankara, 2001, s.141.
[96] AŞS., 547/339
[97] Ö. Nasuhi Bilmen, a.g.e., s.121,122
[98] AŞS., 546/463, AŞS., 546/459, AŞS., 551/55
[99] Ö. Nasuhi Bilmen, a.g.e., s.116.

kuruş (müeccel ve muaccel beraber)[100], en düşük miktar da 4.16 kuruş (sadece müeccel)[101] olarak karşımıza çıkmaktadır. Mehir miktarlarındaki bu farklılık kadının dul veya bakire olması, güzel ya da çirkinliği, yaşı, erkeğin maddi durumu ve statüsü vb. meydana gelmektedir.

Dul kadınlarla yapılan evliliklerde ve daha önce boşanmış olan kadınların tekrar eski kocalarıyla yaptıkları evliliklerde genellikle sadece mehr-i müeccel verilmekte, mehr-i muaccelden bahsedilmemektedir. Hatta, boşandığı kocasıyla yeniden evlenen kadına vadedilen mehir, bazan eski mehrine ilave edilen cüzi rakamlardan ibaretti. Mesela, Elekçi Çinganesi taifesinden İvaz kızı Sultana, talak ile boşanmış kocası olan Murad Beşe oğlu Yusuf ile, önceden mehr-i müeccel hakkı olan 48 kuruşun üzerine 2 kuruş daha ilave ederek toplam 50 kuruşa nefsini yeniden tezvic eylemiştir[102].

İncelediğimiz 250 nikah akdi ile ilgili belgeden[103] 249 tanesinde mevcut toplam mehr-i müeccel miktarı yaklaşık 13000 kuruş olup, kişi başına düşen ortalama mehr-i müeccel miktarı 52 kuruş olarak tespit edilmektedir. Bu dönemde bir koyunun ortalama fiyatı 2,5 kuruş olduğu[104] nazar-ı dikkate alındığında bu rakam yaklaşık 20 adet koyun fiyatına tekabül etmektedir ki bu da azımsanacak bir rakam olmasa gerektir.

2- Boşanma ve Boşanma Türleri

Boşanma karı-kocadan birisinin ya da her ikisinin isteği ile evliliğin geçersiz hale getirilmesidir. İslam Dininde "Allah'ın en ziyade nefret ettiği mübah" olan boşanmaya ruhsat ve cevazın sevimsizliği kadar, men edilmesi de gayr-ı tabii ve gayr-ı fitrîdir[105].

---

[100] AŞS., 547/321, AŞS., 550/387, AŞS., 552/338.
[101] AŞS., 547/334.
[102] AŞS., 550/388. Benzer bir başka misal için bkz., AŞS., 550/385.
[103] Bunlardan 2 tanesi zimmilere aittir. Ancak, birisinde mehir belirtildiği için dahil edilmiştir. Bkz., AŞS., 552/368.
[104] Bkz., 4. bölüm, Canlı Hayvan Fiyatları başlıklı kısım.
[105] İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, c.11, s.145-146. Boşanma ve boşanma türleri ile ilgili teferruatlı bilgi için bkz., Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Konya, 1988 (II. Baskı).

Osmanlı toplumunda boşanma şekilleri, tek taraflı (talak), karşılıklı anlaşarak (muhâlaa) ve mahkeme kararıyla (tefrik) olmak üzere üç şekilde gerçekleşmekte idi.

İncelediğimiz döneme ait mevcut Karahisar-ı Sahip şer'iyye sicillerinde toplam 104 adet boşanma hadisesi tespit edilmiştir. Bunlardan 79 tanesi (%76) muhâlaa, 25 tanesi (%24) talak türü boşanmalardır. Bunların da –ilerde açıklanacağı üzere- 10 tanesi talak-ı bain, 6 tanesi talak-ı muallak (şartlı), 2 tanesi tefviz-i talak, 1 tanesi talak-ı sünni, 1 tanesi talak-ı selase olup geri kalanların nev'i belli değildir.

Yaklaşık 50 sene gibi uzun bir zaman diliminde 250 nikah akdi karşılığında 104 boşanma hadisesi karşımıza çıkmaktadır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, her iki rakam da gerçeği yansıtmamakla birlikte aralarındaki oran dikkate alındığında Karahisar-ı Sahib'de boşanma hadisesinin bir hayli fazla görüldüğü söylenebilir. Ancak hemen şunu da ifade edelim ki, bu 104 boşanma hadisesinden 24 tanesi ayrılan eşlerin yeniden evlenmeleri ile neticelenmiştir[106].

Boşanma kayıtlarının hemen hemen hepsinde ayrıntılı bir gerekçe belirtilmeyip, "aramızda hüsn-i zindeganemiz olmamağla", "aramızda hüsn-i muaşeret olmamağla", "aramızda şikak vaki olup", "aramızda münaferet hasıl olmağla" gibi anlaşmazlığı ifade eden çok genel ifadeler kullanılmıştır[107].

Bunlardan farklı olarak birbirinin devamı mahiyetindeki iki belgede de, kocası tarafından dövülmek ve öldürülmek kasdiyle taciz ve tazyik edilen bir kadının babası ve kardeşlerinin, kocasına yaptıkları baskı ile boşanmaya zorladıkları belirtilmektedir[108]. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla –olayda müdahil olan kardeşini

---

[106] Bunların çoğu muhâlaa türünden boşanmalardır. Bu tesadüfi olmasa gerektir. Çünkü anlaşarak ayrılan insanların, tekrar anlaşarak bir araya gelebilmeleri daha kolay olabilir. Tabiiki bunda muhâlâanın erkeğe yüklediği maddi külfetin de caydırıcı bir rol oynamış olması kuvvetle muhtemeldir. Muhâlaa türü boşanmalara ileride ayrıntılı olarak temas edilecektir.

[107] Evliya Çelebi de Seyahatname'sinde meseleye, malum üslubu ile yaklaşmış olup Karahisar-ı Sahib'de kadın ve erkeklerin afyon tiryakiliğinden bahsederek geçimsizliğin bu tiryakiliğin verdiği asabilikten hasıl olabileceğini ifade etmiştir. Bkz., *Seyahatname*, c.IX, s.34.

[108] AŞS., 551/58: "Arapmescidi mahallesinde sakin e's-Seyyid Abdullah bin Süleyman, kayın pederi Çelikzade İbrahim Ağa, Mehmed Ağa ve oğlu mahzarlarında tarih-i kitabdan 10 gün mukaddem merkum kayın pederim mezbûr İbrahim ve oğlu Ali ve gaib-i ani'l-meclis karındaşı Hasan ve birkaç refikleriyle leylen benim menzilimin kapısını çalıp ve kapıyı açıp üçü ve birkaç nefer etbalarıyla beni katl kasdiyle kapıyı açıp içeriye girip ben dahi havfımdan firar ve yine tarih-i kitabdan 1 ay mukaddem mezbur Ali ve karındaşı Mehmed ile ikisi neharen menzilime gelip kapımı açıp içeriye girip bana deyyus ve hadım Mehmed. Kızılbaş deyu şetm ve üzerimize hücum edip ceddim mezbur Mehmed havfından naşi 15 gün sonra vefat eyledi deyü dava, sual cevaplarında iş bu mezburlar cevaplarında mezbur e's-Seyyid Abdullah zevcesini darb ve katletmek kasdıyla taciz ve tazyik eyledikte kızım dahi

vekil tayin ettiğine göre- kadın da boşanmak istemektedir. Ancak kadın, Hanefi, Şafi ve Hanbeli mezheblerine göre, ne kadar aşırı olursa olsun geçimsizlik veya zarar verme (dövme dahil) nedeniyle boşanmaya müsaade edilmemekte olduğundan[109], mahkemeye müracaat etmemiş ve kocasını zor kullanmak suretiyle ikna ettirme yoluna gitmiş olmalı. Hadisenin mahkemeye intikal ediş tarzı da, yani suçlu durumunda olan kocanın müracaatı ile hadisenin mahkemeye gelmesi de bu vaziyeti teyid eder mahiyettedir.

Bu malumattan sonra, belgelerden tesbit edebildiğimiz kadarıyla, incelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib'de görülen boşanma türlerini misallerle izah etmeye çalışalım:

a- Talak:

Talak, lügatte bağı çözmek ve serbest bırakmak manasına gelmektedir. Şer'i ve ıstılahi olarak, kadınla erkek arasında evlenme akdi ile tesis edilen nikah bağının çözülmesidir[110]. Talak kelimesi bu anlamda yukarıda bahsettiğimiz üç boşanma türünü de kapsamaktadır. Bununla birlikte umumiyetle tek taraflı irade beyanıyla yapılan boşanmalara delalet eder.

---

feryad u figan ile istimdad eyledikte bizlere ihbar olundukta ben dahi varıp Hakimü'ş-Şer ve Paşa hazretlerine keyfiyyeti ifade Hakimü'ş-Şer ve Vali ve Nakib taraflarından tayin olunan ademler ile mean varıp mezbur e's-Seyyid Molla Abdullah firar etmekle ele girmeyüb dönüp geldiler. Yalnız babası ve karındaşları varmadık deyü inkar itan beyyineden izhar acz". 12 Şevval 1181/ 2 Mart 1768.

AŞS., 551/59: "Arz-ı hal-i kulları Karahisar mahallatından Arapmescidi Mahallesi sakinlerinden olup, kendi halimde ırzımla mukayyed iken yine Karahisar mahallatından Karaman mahallesi sakinlerinden Kayın pederim Çelik oğlu İbrahim ve oğlu Ali nam kimesneler kendi (halinde) olmayıp taht-ı nikahımda olan ehlimi bu kullarından boşatmak sevdasıyla garaz-ı nefsaniyetlerin icra etmek için mukaddem bir defa hanemi basıp ihtiyar dedemin sebeb-i mevti olduklarından naşi bu defa dahi tekrar bu kullarını katl etmek sevdasıyla hanemi nısfü'l-leylde basıp yedlerinden bir takrib ile firar ve halas olup ziyade havfe rahi olunmağla merahim-i aliyyelerinden mercudur ki li'llahi ve Rasulihi mübaşir kulları tayin buyurulup şer'an murafaa ve mezburun şerr u mazarratları bu kullarının üzerinden def' idüp hakkım icra olunmak babında ferman devletlü inayetlü Sultanım hazretlerinindir." 4 Şaban 1181 / 26 Aralık 1767.

[109] Çünkü meseleyi mahkemeye intikal ettirmek ve kocanın bu davranışından vazgeçinceye kadar te'dib edilmesine hükmetmek suretiyle boşanma olmaksızın mağduriyetin kadından uzaklaştırılması mümkündür. Bkz., Vehbe Zuhayli, a.g.e., c. IX, s. 414.

[110] A.g.e., s. 146

Talakta, mahkeme kararı gerekli olmayıp, kocanın boşama ifadesini kullanmış olması kafidir[111]. Ancak bir talakın ve buna bağlı mehir, nafaka, yeniden bir başkası ile evlenebilme gibi neticelerin teminat altına alınabilmesi ve karı-koca haklarının karşılıklı korunabilmesi için mahkeme tarafından tescil olunması gerekmekteydi[112]. Nitekim, Hacı Evtal mahallesinde sakine Hüseyin kızı Ayni'nin, kocası Kasabalı Veli'nin iki buçuk sene önce hacca gidip yol esnasında öldüğünü şahitle ispatlaması ve "eğer altı aydan fazla bırakıp başka diyara gidersem talak elinde olsun" dediğinin mahkemece kaydedilmiş olması üzerine, talibi olan Bektaşi güruhundan Ali oğlu Derviş Mehmed ile evlenmesi mümkün olmuştur[113].

Talak, İslam fikhında lafızları bakımından, "ric'i" ve "bain", sünnete uygun olup olmaması bakımından, "sünni" ve "bid'i", derhal veya şartlı olup olmaması bakımından da "müneccez (muaccel)", "muzaf" ve "muallak (şartlı)" olarak kısımlara ayrılmaktadır[114].

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib'de bu talak şekillerinden en çok karşılaştığımız -konumuzla ilgili mevcut belgeler muvacehesinde- talak-ı bain ve talak-ı muallak türü boşamalardır.

Talak-ı bain, kesin boşanmayı ifade eden söz veya işaretle yapılan boşamadır. Erkek bu suretle boşadığı zevcesine tekrar kavuşabilmek için onun rızasını almak, tekrardan mehir vermek ve nikah akdi yapmak mecburiyetindedir[115]. Nitekim Sofular mahallesinden Satılmış kızı İsmihan'ı kocası Hüseyin oğlu Halil, bir kızgınlık halinde talak-ı bain ile boşamış, sonra tekrar kavuşmak için önceki 80 kuruş mehr-i müecceli üzerine 3 kuruş daha ilave ile yeniden nikah akdolunmuştur[116]. Böyle bir boşanmada

---

[111] Kadının da nikah akdinde taraf olmasına rağmen talak hakkının kadının değil erkeğin elinde olmasının sebebi evlilik hayatını muhafaza etmek, iyi düşünülmeden alelacele bu hayata son verilmesinin ciddi neticelerini önlemektir. Çünkü mehri veren, evin ve hanımın nafakasını temin eden erkek olduğu için genellikle neticeyi o daha iyi takdir eder, büyük zararlara yol açacak keyfi tasarruflardan daha uzak durur. Bkz., Vehbe Zuhayli,a.g.e., c. 9., s. 285.
[112] Abdurrahman Kurt, a.g.e., s. 55.
[113] AŞS., 546/453.
[114] Tafsilatlı bilgi için bkz., Vehbe Zuhayli, a.g.e., s.335-354.
[115] İbrahim Canan, a.g.e., c.XI, s.151.
[116] AŞS., 550/385. Ayrıca bkz., AŞS., 552/357.

zevcenin iddet müddeti (üç temizlenme devri) sona ermeksizin kocasına dönmeye hakkı yoktur[117].

Talak, her ne kadar erkeğin tek taraflı boşaması gibi görünse de uygulamada genellikle öyle olmadığı dikkati çekmektedir. Nitekim incelediğimiz döneme ait sicillerde talak-ı bain türünde yapılan boşama kaydından sadece ikisinde kadının mehr-i müeccel, iddet nafakası ve mesken masraflarının ödenmediğini, kadının bu haklarından erkek lehine feragat ettiğini tespit etmekteyiz[118].

Talak-ı muallak ya da şartlı talak, şart edatlarını kullanmak suretiyle talakın meydana gelmesini ileride bir işin olmasına bağlamaktır[119]. Bu tür boşamalarda netice kocanın lehine olabileceği gibi, kadının lehine de olabilmektedir. Konumuzla ilgili belgeler bunun, genellikle kadınların lehine ve onların mağduriyetini önlemek amacına yönelik olduğunu göstermektedir. Bu bazen, nafakasını teminde kocasının ihmalkar davranması dolayısıyla kadının mahkemeye müracaatı neticesinde "nafakasız 40 günden fazla bırakıp gidersem karımın talak emri elinde olsun kime dilerse varsın" gibi bir ifade ile verilen bir teminat olarak[120], bazen de uzun bir yolculuğa, sefere, hacca vs. çıkan erkeklerin, eşlerinin mağdur olmalarına meydan vermemek için "eğer şu kadar zamandan fazla bırakıp başka diyara gidersem zevcem benden boş olsun" gibi ifadelerle tescil olunmaktaydı[121].

Bazen çok farklı meseleler ve şartlarla da talak lafızları karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birisi, iki evli bir adamın, ikamet ettiği mahalleyi (Sofular mahallesi) kastederek "bu mahallede oturmam, otururum avretim üç talak olsun" demesi üzerine zevcelerinden birisinin müracaatı ile mahkemeye intikal etmiş olan bir dava konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sözleri sarf eden kişinin bahsedilen mahallede oturmaya devam etmesi üzerine, verilen fetvada, zevcelerinin isimlerini zikretmediği için sadece birisine talak vaki olacağı belirtilmiştir. Bu adam, zevcelerinden birisine 9 kuruş mehir vermek suretiyle yeniden nikah yapmıştır[122].

---

[117] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s.1230.
[118] Bkz., AŞS., 550/110, 550/399.
[119] Vehbe Zuhayli, a.g.e., s.348.
[120] AŞS., 547/345.
[121] AŞS., 555/120. Ayrıca bkz., 546/428, 550/385.
[122] AŞS., 553/351.

Talak şeklinde boşanma talebi her zaman erkeğin tek taraflı isteği ile olmadığı gibi bazen kadının talebi ile de olabilmektedir. Bu durum, nikah esnasında veya daha sonra erkeğin, karısına boşama yetkisini vermesi ile alakalıdır. Bu şekilde yapılan boşamalara da tefviz-i talak denilmektedir. Çok olmamakla birlikte incelediğimiz dönemde bu tarz boşama hadisesine de rastlamaktayız[123].

b- Muhâlaa:

Muhâlaa, lügatte soyup çıkarmak, soyulup çıkarılmak anlamına gelen "hal"[124] kökünden gelmekte olup, terim olarak karı-kocanın nikahı feshederek birbirinden ayrılmaları anlamındadır[125].

Muhâlaayı diğer boşanma türlerinden ayıran en önemli özellik, kadın ve erkeğin bir bedel karşılığında karşılıklı anlaşmalarının söz konusu olmasıdır. Böyle bir boşanmada genellikle kadın, kocası karşısında sahip olduğu bazı maddi haklarından feragat etmek suretiyle istemediği bir evliliğe son verebilmektedir.

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib'de toplam 79 adet muhâlaa türünde boşanma kaydına rastlanmıştır. Bunlarda genellikle kadın, mehr-i müeccel, iddet nafakası[126] ve mesken masrafları (meunet-i sükna) 'ndan feragat etmektedir. Bu kayıtlardan yaklaşık 68 tanesinde kadının hakkı olan mehir, iddet nafakası ve mesken masrafları zikredilmekte olup, bunlardan 26 tanesinde (%37) mehr-i müeccelin erkek tarafından kadına ödendiğini, 43 tanesinde (%63) kadın tarafından feragat edildiğini tespit ediyoruz. İddet nafakasında 22 kayıtta (%33) erkek tarafından ödeme yapılırken 45'inde (%67) kadının feragatı söz konusudur. Mesken masraflarının ise 7 kayıtta (%12) erkeğe ait oduğunu , 55 kayıtta (%88) kadının feragatı ile bağışlandığını görmekteyiz. Bu noktadan hareketle Karahisar-ı Sahib'de muhâlaa türü boşanmaların

---

[123] Bkz., AŞS., 546/453, 552/377.
[124] Fıkıh kitaplarında "hul' " olarak geçmektedir.
[125] Muallim Naci, *Lügat-i Naci*, s. 390, 732.
[126] Kadının iddeti içinde muhtaç olduğu nafaka hakkında kullanılır bir tabirdir. Koca boşadığı karısını iddeti bitinceye kadar infakla mükellef olduğu için bu müddetteki nafaka hakkında bu tabir meydana gelmiştir. Bkz., M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB., c.II, İstanbul, 1993, s.642,.

yaklaşık %72'sinin kadınlar tarafından teklif edilen, ya da onların isteği ile hasıl olan boşanmalardır diyebiliriz.

Sicillere intikal eden bu tür boşanma davalarında erkekler tarafından yapılan tekliflerin kadınlara oranla çok daha az olması da bu tespitimizi te'yid eder mahiyettedir. Öyle ki incelediğimiz dönem süresince mahkemeye intikal etmiş olan – yukarıda sayısını vermiş olduğumuz- muhâlaa kayıtlarından sadece 5 tanesinde[127] erkeklerin mahkemede eşleri karşısında boşanma teklifinde bulunduklarını görmekteyiz. Muhâlaada her iki tarafın da rızası söz konusu olmakla birlikte ifade-i meramda bulunan kişinin kahir ekseriyette kadın olması ve erkeğin ise –yine mahkemede hazır bulunmak suretiyle- boşanma isteğine icabet eden ya da onaylayan kişi konumunda bulunması, erkeğin talak'ta sahip olduğu yetkiye karşılık olarak, muhâlaanın kadının lehine bir hak olduğunun göstergesi olsa gerektir. Ancak böyle bir boşanmada erkeği razı edebilmek için kadın, yukarıda bahsettiğimiz hakların ötesinde başka feragat ve fedakarlıklarda da bulunmak zorunda kalmıştır. Mesela, Karaman Mahallesinden Mahmut kızı Ümmü, kocası İbrahim oğlu Mustafa'dan boşanmak için 20 kuruş mehrinden, iddet nafakasından ve mesken masraflarından vazgeçmekle kalmamış küçük oğulları Mustafa ve Mehmet'in nafakasını dahi kendi üzerine almıştır[128].

İslam fıkhına göre eşlerden her ikisinin veya herhangi birisinin hul' konusunda vekalet vermesi sahih olmasına rağmen[129], incelediğimiz dönemde konuyla ilgili kayıtların, birkaç tanesi müstesna olmak üzere[130], çoğunlukla kadın ve erkeğin bizzat mahkemede hazır bulunduklarını görmekteyiz[131].

Küçük yaşta evlendirilen Müslüman kız çocuklarının, kocalarının ergenlik çağına girmiş olmaları şartıyla, velayetle muhâlaa yaptıkları da görülmektedir[132].

Muhâlaada mehir, iddet nafakası ve mesken masraflarından herhangi birisine ya da hepsine birden karşılık olarak bazen nakit yerine eş değer, menkul ya da gayr-ı

---

[127] AŞS., 546/38, 551/73, 551/74, 551/74, 551/79
[128] AŞS., 553/351. Ayrıca bkz., 552/370, 551/55.
[129] Vehbe Zuhayli, a.g.e., s. 388.
[130] AŞS.,551/55.
[131] Buna rağmen nikah akdi ile ilgili kayıtlarda pek çok vekalet dikkat çekmektedir.
[132] Abdurrahman Kurt, a.g.e., s. 58. Ayrıca bkz., AŞS., 551/89.

menkul eşya da verilmekte idi. Mesela, Sofular mahallesinden Derviş Ali, muhâlaa ile ayrıldığı eşine mehr-i müecceli karşılığında iki evinden birisini vermiştir[133]. Çorca-i Kebir köyünden Mevlüd kızı Ümmü ise, kocası Mahmut oğlu Hüseyin'le mehr-i müecceli, iddet nafakası ve mesken masrafları karşılığında 15 kuruş ve 1 döşek, 1 yastık, 1 yorgan, 1 kilim alarak muhâlaa yapmıştır[134].

İslam Dini, boşanmalarda çocukların maruz kalacağı zararları bertaraf etmek ya da asgariye indirmek amacıyla son derece hassas kurallar koymuş olup, çocuğa tayin edilecek nafakanın yanında onun yaş ve cinsiyetini dahi göz önüne alarak[135] boşanma hadisesinden sonra ona birtakım teminatın sağlanması hususunda da düzenlemeler getirmiştir. Bu cümleden olarak, çocuğun nafakası karşılığında, çocuk emzirme karşılığında, belli bir müddet çocuğun kefaletini üstlenme (hadane) karşılığında, çocuğun büluğ çağına kadar kalması karşılığında gibi şartlarla muhâlaa yapılabilmektedir[136]. İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib'de bunlara örnek teşkil edecek mahiyette uygulamaların mevcudiyeti muhakkaktır. Nitekim, Fakihpaşa mahallesinden Mehmet kızı Fatma, kocası Abdurrahman Efendi oğlu İsmail'in zimmetinde olan 30 kuruş mehri karşılığında 3 adet kaliçe, 1 kaliçe yastık, 9 adet lengeri, 1 su tası, toplam 15 kıymetli eşyayı alıp, geriye 15 kuruşu kalarak, hamile olduğu çocuk eğer kız olursa 9 yaşına kadar, erkek olursa 7 yaşına kadar kendisi tarafından infak edilmek üzere muhâlaa yapmıştır[137]. Yine, Karaman mahallesinden Hasan kızı Fadime, anlaşamadığı kocasıyla 83 kuruşluk mehrinden feragat ederek ve karnında olan çocuğunun doğumundan itibaren 2 yaşına kadar bizzat infak etmek üzere muhâlaa yapmıştır[138].

---

[133] AŞS., 551/74.
[134] AŞS., 551/78., Ayrıca bkz., 549/45, 551/55, 553/328
[135] Öyle ki hamile olarak eşinden ayrılan bir kadının doğacak çocuğunun erkek ya da kız oluşuna göre ne kadar süre kim tarafından infak edileceği dahi tayin olunmaktadır. Bunda hiç şüphesiz çocuğun fiziksel ve psikolojik gelişim ve ihtiyaçları ön planda tutulmuş olmalıdır. Nitekim yeni doğmuş bir çocuğun 2 yaşına kadar annesinde kalması, kız ise 9, erkek ise 7 yaşına kadar yine annesinde kalması, gibi uygulamalarda tayin edilen yaşlar dikkat edilecek olursa gelişigüzel tespit edilmiş yaşlar değildir.
[136] Tafsilatlı bilgi için bkz., Vehbe Zuhayli, a.g.e., s. 395-396.
[137] AŞS., 551/55
[138] AŞS., 552/370. Burada , "Anneler çocuklarını tam iki sene emzirsinler" ayeti gereğince vacip olan emzirme süreci özellikle dikkate alınmış olmalıdır. Bkz., *Kur'ân-ı Kerîm*, Bakara Suresi, ayet 233.

c- Tefrik:

Mahkeme kararıyla gerçekleşen boşanma türüne tefrik denilmektedir. Bu şekildeki ayrılmalar, talak ve hul' gibi istek ve iradeye bağlı yollar fayda vermediği zaman kadının, kocaya rağmen evlilik bağına son vermesine imkan sağlamak için hakimin hükmü ile vaki olur[139].

Nafaka temin edilmemesi, özür veya hastalık, geçimsizlik ve kötü muamele, ayrı kalma, hapis olma vb. sebeplerle hasıl olan bu tür boşanmalar[140], incelediğimiz döneme ait mahkeme kayıtlarında fazlaca görülmemektedir. Bunlar içerisinde zaman zaman, eşlerin ayrı kalması ya da kocanın kayıp olması (mefkud) sebebiyle ortaya çıkan boşanma hadiselerine tesadüf edilmektedir[141].

Hanefi mezhebine göre, herhangi bir vesile ile uzun bir süre terk edilen ve kocalarının hayatta olup olmadıklarına dair bir haber alamayan kadınlar kayıp kocalarından boşanma hakkına sahip değildirler[142]. Ancak kadınların mağduriyetini önlemek için, 16. asrın sonlarına kadar Şafi mezhebinin görüşü esas alınarak, kocaları tarafından kendilerine kafi miktarda mal bırakılmadan terk edilen ve 4 yıldan fazla bir süre kocalarından haber alamayan kadınların Şafi kadısı marifetiyle boşanabilmeleri sağlanmıştır. 16. asırda muhtemelen bir fermanla bu uygulamadan vazgeçilerek tekrar Hanefi görüşe dönülmüştür[143].

İncelediğimiz dönemde, uzun süren savaşlar, ticaret ve hac amacıyla evlerinden ve eşlerinden ayrı kalmış, ya hiç haber alınamamış ya da en sonunda öldüğü haberi gelmiş çok kişi bulunmaktadır. Hatta bazıları 10, 13 sene gibi uzun bir süre "diyar-ı aher"e giderek geri dönmemişlerdir[144].

---

[139] Vehbe Zuhayli, a.g.e., c. 9, s. 402.
[140] M. Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Kazaî Boşanma "Tefrik" ", *Osmanlı Araştırmaları*, V, İstanbul, 1986, s.2, 3.
[141] Bunlar, daha önce bahsettiğimiz türden müstakil boşanma kayıtları olmayıp, kocaları mefkud olan dul kadınların mükerrer evlilikleri esnasında sarfettikleri ifadelere atfen tarafımızdan tespit olunmuştur. Bu münasebetle konuyla ilgili olarak nikah akdi kayıtlarından tesbit ettiğimiz bu 14 adet mefkud hadisesi konumuzun başında zikrettiğimiz 104 adet boşanma kaydına dahil edilmemiştir.
[142] Bu mesele hakimin takdirine bırakılmış olup, Hz. Ali'nin "Mefkudun hanımı belaya duçar olmuş bir kadındır, sabretsin, kocasının kesin ölüm haberi gelmedikçe evlenmesin" sözüne itibar edilmiştir. Bkz., Vehbe Zuhayli, a.g.e., c. X, s. 453.
[143] Abdurrahman Kurt, a.g.e., s. 62.
[144] Bkz., AŞS.,546/432, 546/437, 550/112, 553/349.

Böylesine uzun bir süre kayıp kocalarından ayrı yaşamak zorunda kalmaları, bununla beraber onlardan boşanarak başka birileri ile evlenememeleri, bu kadınları zor durumda bırakmıştır. Bu zor durumdan kurtulabilmek için de, genellikle yalancı şahitler vasıtasıyla kocalarının öldüğünü ispat etmeye çalışarak boşanma hakkını elde etmiş ve başka birisiyle evlenebilmişlerdir. Her ne kadar bu şahitlerin adil ve güvenilir olduğu ifade edilse de[145] böyle bir uygulamanın hile-i şer'iyye mesabesinde olduğu muhtemeldir. Zira, öldüğü ifade edilen bir kişinin seneler sonra ortaya çıkarak karısını bir başkası ile evlenmiş bulması, bu şahitlerin her zaman adil ve güvenilir olmadıklarına delalet etmektedir. Nitekim, Fakihpaşa mahallesinden Mehmet kızı Fatma, kendisinden 15 senedir ayrı olan kocası Bahçıvanoğlu Ahmet'in ölüm haberini aldıktan sonra Seyyid Yusuf adında bir kişi ile nikahlanmıştır. Ancak öldüğü iddia edilen kocası daha sonra İstanbul'da ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Fatma, iddet nafakası ve mesken masraflarından feragat ederek vekil vasıtasıyla eski kocası Bahçıvanoğlu Ahmet'le muhâlaa edip, daha sonra -zaten kocası olan- Seyyid Yusuf ile 40 kuruş mehr-i müeccel mukabelesinde nikah akdi yapmıştır[146].

İncelediğimiz nikah akdi kayıtlarının bazılarında evlenecek erkeğin, muhtemel bir sefer ya da hac, ticaret vs. amacıyla yolculuğa çıkıp da tekrar dönememe ihtimalini göz önünde bulundurarak, eşinin mağdure olmasına mahal vermemek düşüncesi ile "şu kadar süre bırakıp başka diyara gidersem istediğin kişiyle evlenebilirsin" şeklinde bir teminat verdiğini ve bunun sicile kaydedildiğini tespit ediyoruz[147]. Bu tip kayıtlar bazen de boşanma davalarında ortaya çıkmaktadır. Çünkü kocası taahhüt ettiği süreden fazla diyar-ı aherde bulunmuş ya da kocası mefkud olmuş kadınlar, boşanıp tekrar evlenebilmek için önceki eşleri tarafından böyle bir teminat verildiğini ispat etmek durumundadırlar[148].

Böyle bir teminatın genellikle evlilik öncesi verildiği görülmekle beraber bazı kayıtlarda, "diyar-ı aher"e gitmek amacıyla yola çıkmadan hemen önce verilmiş olduğu da vakidir. Nitekim, Arapmescidi mahallesi sakinlerinden Halil oğlu Seyyid İbrahim mahkemeye gelerek şöyle ifade vermiştir. "iş bu 6 Şevval 1179 tarihinden

---

[145] AŞS., 550/112.
[146] AŞS., 553/334.
[147] AŞS., 547/3.
[148] AŞS., 546/453. Ayrıca bkz., boşanma türlerinden talak ile ilgili kısım.

itibaren 6 ay süre ile diyar-ı ahere gidip gelmezsem nikahlı eşim talak-ı bain ile boş olsun"[149].

3- Taaddüd-i Zevcât (Poligami)

İncelediğimiz dönemde poligami, Osmanlı toplumunda çok eşliliğin yaygın olduğu hususundaki yaygın kanaate tenakuz teşkil edecek mahiyette, Karahisar-ı Sahib'de nadir olarak görülmektedir. Bunda hiç şüphesiz, İslamiyet tarafından aralarında adalet tesis edilmediği sürece birden fazla kadınla evlenilmesinin caiz görülmemesi[150] ve kadınların geçimini sağlamada kocaya yüklediği ağır mükellefiyetlerin etkisi büyüktür.

Bunda ananevi Türk aile yapısının da etkili olduğu muhakkaktır. Osmanlı Devleti'nde de, tarihi süreç içerisinde Eski Türk topluluklarından itibaren –ufak tefek istisnalar dışında- görülen tek eşle evliliğin mevcudiyeti gayet tabiidir. Bu durum bazı Avrupalı seyyahlar tarafından da gözlemlenmiştir. XVI. yüzyıl sonunda Türkiye'den geçen Alman Protestan papazı Salomon Schweigger'in bu konudaki görüşleri meşhurdur. O, "Türklerde çok karılılık yoktur. Herhalde bu işi denemiş, dert ve masrafa neden olduğunu anlayıp vazgeçmişler. Boşanma pek görülmüyor. Çünkü boşanırken erkek para ve eşya veriyor ve kız çocuk anaya kalıyor" demektedir[151].

Konuyu daha iyi izah edebilmek için incelediğimiz döneme ait şer'iyye sicillerinden tesbit ettiğimiz -ve bu konuda en güvenilir bilgileri vereceğini rahatlıkla iddia edebileceğimiz- tereke kayıtlarına müracaat ediyoruz. Toplam 210 adet terekeden 148 tane evli müslümandan 2 ve daha fazla eş sahibi olanlar hakkında şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır:

---

[149] AŞS., 550/385, Burada bahsedilen tarih ile belgenin tarihi aynıdır.

[150] "Eğer yetimlerin haklarını gözetemeyeceğinizden korkarsanız size helal olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder tane nikah edin ve bu suretle de adalet yapamayacağınızdan korkarsanız bir tane ile yahut sahip olduğunuz cariyelerle yetinin. Bu, cefa etmemeniz için daha muvafıktır". *Kur'ân-ı Kerîm*, Nisa Suresi, ayet 3.

[151] İlber Ortaylı, a.g.m., s.283.

Tablo-7. Karahisar-ı Sahib'de 2 ve Daha Fazla Eşle Evli Olan Kimseler ve Çocuk Sayıları

	Adı	Mesleği	Sosyal statüsü	İkamet ettiği Mah / Köy		Eş sayısı	Çocuk sayısı Erkek / Kız		Toplam çocuk sayısı	Tereke miktarı (kuruş)
1	Mehmet b. İlyas	Terzi	----------	Akmescid	--------	2	1	2	3	1390,5
2	İsmail b. Musa	Çerçuvan	Hacı	--------	--------	2	4	1	5	1912
3	Abdülkadir b. Arif Mehmet	----------	Hacı,Efendi	İmaret	--------	2	---	2	2	5245,5
4	Hasan Ağa b. Hacı Osman	----------	Ağa	Mollabahşı	--------	2	3	4	7	3735
5	Abdullah b. Hasan Beşe	----------	----------	----------	İssizce	2	1	1	2	809,5
6	Mirza b. İvaz	----------	Hacı	İmaret	--------	3	2	4	6	-------
7	Mehmet Beşe	Börekçi	----------	İmaret	--------	2	2	1	3	918,5
8	Mehmet b. Mustafa	----------	----------	Karaman	--------	2	---	1	1	133
9	Süleyman Ağa b. Hasan	Eski miralay	Ağa	Çavuşoğlu	--------	3	9	1	10	2431,5
10	Süleyman b. Mumcuzade	Menzilci	----------	Akmescid	--------	2	---	2	2	1688,5
11	Mustafa b. Ahmet	----------	Kethuda	İmaret	--------	2	2	4	6	790
12	İbrahim b. Hacı Ramazan	----------	Hacı	Karaman	--------	2	---	---	---	1868
13	Süleyman Beşe b. İsmail	----------	----------	Tacahmed	--------	2	---	1	1	1206
14	Mehmet Beşe b. Mustafa	----------	Hacı	Ardıç	--------	2	1	1	2	367
15	Mustafa b. Abdullah	----------	----------	Sinanpaşa	--------	2	1	1	2	554
16	Ali b. Hacı Murad	----------	----------	Tacahmed	--------	2	---	1	1	385
17	Ali b. Abdullah	----------	Gulam	Hacıismail	--------	2	---	---	---	2819
18	Mehmet b. Hacı Ali	Keçeci	Hacı	Hacıevtal	--------	2	2	4	6	6271,5
19	Osman b. Ali	----------	Hacı	--------	Salar	2	2	3	5	546

Tabloda görüldüğü gibi, Karahisar-ı Sahib'te poligam evlilik yapan 19 müslüman erkekten 17 tanesi 2 kadınla (%11.5), 2 tanesi 3 kadınla (%1.35) evlidir [152]. 4 kadınla evli olan yoktur.

Karahisar-ı Sahib'de tespit ettiğimiz bu oranları aynı ve muhtelif dönemlerde diğer bazı şehirlerde ortaya çıkarılan rakamlarla da mukayese edebiliriz. 1690-1720'de Kastamonu'da iki ve daha fazla evli erkeklerin oranı %15.8[153], 1700-1730'da Ankara'da % 12[154], 1772-1810 tarihleri arasında Tokat'ta % 15.38[155], 1839-1876'da Bursa'da %2.2[156], 1880-1906' da Kırşehir'de %16.6[157] dır. Görüldüğü gibi, Karahisar-ı Sahib'te bu oran, Bursa'ya göre oldukça yüksek, Ankara ile aşağı yukarı aynı, diğer Anadolu şehirlerinden Kastamonu, Tokat ve Kırşehir'e göre biraz daha düşüktür.

Tekrar tabloya bakacak olursak, bu 19 kişiden sadece iki tanesinin çocuksuz ve toplam 64 çocuktan 30 tanesinin erkek olduğunu anlıyoruz. Bunlardan 7 kişinin, büyük bir ihtimalle birinci eşinden erkek çocuğu olmadığı için ikinci eşiyle evlenmiş olabileceğini söyleyebiliriz. Bunların bir iki tanesi müstesna olmak üzere genelde sosyal statüleri iyi durumda olan, orta ve üst gelir düzeyine mensup kişiler oldukları görülmektedir.

İki eşliliğin, köylerden ziyade şehir merkezinde daha çok görülmesi, tahmin edilenin aksine kırsal kesimde -eğer evlilik kayıtlarının şehirlerdeki kadar muntazam

---

[152] 21 tane evli zimmi erkek dahil edilmemiştir. Zimmiler içerisinde iki ve daha fazla kadınla evlenen bulunmamaktadır. Eğer bunlar da evli erkekler olarak Müslüman erkeklere dahil olunursa Karahisar-ı Sahib'de iki evli erkeklerin oranı %11'e düşmektedir.

[153] Ahmet Rıfat Güzey, Şer'iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyıl Sonları- XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu, Gazi Ün. Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2000, s. 82. Burada yüzde olarak verilen miktar, yazarın 57 evlilik kaydından 7 si iki evli, 2 si üç evli olarak belirttiği rakamlara istinaden, tarafımızdan tespit edilmiştir.

[154] Ömer Demirel, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı" *Belleten*, LTV/211, Ankara, 1991, s.950

[155] Rifat Özdemir, a.g.m., s.424

[156] Abdurrahman Kurt, a.g.e., s.87. Yazar bu oranın diğer şehirlere göre çok daha düşük olmasını, bir sanayi kenti olarak Bursa'da gelişmiş kadın haklarına sahip bir toplumun mevcudiyeti ile izah etmeye çalışmıştır.

[157] Rifat Özdemir, "Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1880-1906), *Aile Yazıları I*, Ankara, 1990, s.485.

yapıldığı vaki ise[158]- çok eşliliğe rağbetin daha az olduğunun bir göstergesi olsa gerektir.

Taaddüd-i zevcât olarak da ifade edilen birden fazla eşle evlenmenin sebepleri arasında çocuk sahibi olmak düşüncesinin yanında hiç şüphesiz başka amiller de etkilidir. Harp, ticaret, hac vs. amaçlarla "diyar-ı ahere" gidip uzun süre dönmeyen ve kendisinden ümit kesilen pek çok erkek olduğu göz önüne alınırsa, genç dul kadınların bekar yaşamasını hoş görmeyen geleneksel yapının da tesiri ile, kadınlar için ikinci evlilik, erkekler için de iki eşlilik kaçınılmaz değilse bile gayet tabi bir durum olarak izah edilebilir. Öyle ki, kocası evden 13 sene önce ayrılmış ve bu süre zarfında haber alınamayıp en sonunda ölüm haberi kendisine iletilen kadınlar bulunmaktadır[159].

Karahisar-ı Sahib'de bu dönemde, ölen kardeşin dul kalan eşi ile veya çocuksuz üvey anne ile evlenme şeklinde (levitarus) bir evlenme hadisesine rastlanılmamıştır. Ancak bir belgede, ölen kocasının kardeşi tarafından nikahsız bir şekilde zifaf edilerek daha sonra kovulan ve üstelik taliplerine de verilmeyerek mağdure edilen bir kadının mahkemeye müracaatından bahsedilmektedir ki[160], böyle bir muameleyi de -gayesi dul kadınları himaye etmek, onların hayatlarını teminat altına almak ve aile mülkünün parçalanmasını önlemek olan[161]- levitarus ile bağdaştırmamız mümkün değildir.

---

[158] Tespit ettiğimiz toplam 250 adet nikah akdi kaydından sadece 74 tanesi merkez kaza ve diğer kazaların köylerine aittir.

[159] AŞS., 546/437

[160] AŞS., 547/246; "Arz-ı hâl-i cariyeleri Karahisâr-ı Sahib kazasına tâbi İsmail nâm karye sakinelerinden olup bundan akdem bu cariyelerinin zevcem Hacı Ahmed oğlu nâm kimesne bi-emrillahi teâla fevt olup iddet içinde iken müteveffa-yı merkumun sağir karındaşı Mehmed nâm kimesne bila-akd-ı nikah bu cariyelerini dürlü tezvîrât ile dühûl ve zifâf idüp andan hamile olup yine iddet içinde iken yine bu cariyelerini kovup aher yerden bu cariyelerine namzed olup almak murad eyledikte virmeyüp yine cebr ile alup bu cariyelerine ziyade gadr-ı külli ve havf murad itmeğin arz-ı hâle cesaret olundu. Merahim-i aliyyelerinden mercudur ki, mübaşir kulları tayin ve Divan-ı Anadolu'ya ihzar ve huzur-ı saadetinizde mürafaa-i şer' ve hakkım ihkâk-ı hak olunmak babında bâkî emr ü fermân Sultanımındır."

[161] Abdülkadir Donuk, a.g.m., s.297

4- Aile Nüfusu

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib'de aile nüfusu ile ilgili bilgileri tereke kayıtlarına müracaat ederek verebilmemiz mümkündür. Bu cümleden olarak sicillerde kayıtlı toplam 210 adet tereke kaydı değerlendirilmeye tabi tutulmuştur[162].

Bu 210 tereke kaydından 180 tanesi müslümanlara, 30 tanesi de gayr-ı müslimlere mahsustur.

180 müslüman tereke sahibinden 148 (%82)'i evli, 8 (%4.4)'i dul, 24 (13.3)'ü bekardır. Evli ve dul tereke sahiplerinin toplam 368 çocuğu olup, bunlardan 165 (%44.8)'i erkek, 203 (%55.2)'ü kız çocuğudur. Çocuksuz aile sayısı ise 26 (%16.6[163])'dır.

Gayr-ı müslimlerde ise, 30 tereke sahibinden 21 (%70) tanesi evli, 5 (%16.6) tanesi dul, 4 (%13.3) tanesi de bekardır. Evli ve dullara ait toplam 64 çocuktan 28 (%43.7)'i erkek, 36 (%56.3)'sı kız çocuktur. Çocuksuz aile sayısı ise 4 (%15.4[164])'tür.

Bu açıklamaları tablolar halinde şu şekilde gösterebiliriz:

Tablo-8. Terekelere Göre Müslüman Erkeklerin Medeni Durumları ve Çocuk Sayıları

MEDENİ DURUMU	Adet	%	Erkek çocuk		Kız Çocuk	
			Adet	%	Adet	%
EVLİ	148	82	165	44.8	203	55.2
DUL	8	4.4				
BEKAR	24	13.3	--	--	--	--
TOPLAM	180	100	368 (Toplam çocuk sayısı)			

[162] Bu rakam 1750-1800 yıllarına ait ve mevcut Karahisar-ı Sahib şer'iyye sicillerinin tamamından tespit edilmiştir.
[163] Bu oran evli ve dullar toplamı olan 156' ya nispeten tespit edilmiştir.
[164] Evli ve dullar toplamı olan 26'ya nispetle.

Tablo-9. Terekelere Göre Gayr-ı Müslim Erkeklerin Medeni Durumları ve Çocuk Sayıları

MEDENİ DURUMU	Adet	%	Erkek Çocuk		Kız Çocuk	
			Adet	%	Adet	%
EVLİ	21	70	28	43.7	36	56.3
DUL	5	16.6				
BEKAR	4	13.3	--	--	--	--
TOPLAM	30	100	64 (Toplam çocuk sayısı)			

Evli ve dul tereke sahiplerinin gelir dağılımlarına göre sahip oldukları çocuk miktarları karşısındaki durumlarını da tablo halinde şu şekilde gösterebiliriz:

Tablo-10. Müslim ve Gayr-ı Müslim Ailelere Göre Çocuk Dağılımları

Çocuk adedi	0 - 100 (kuruş)				100 - 1000				1000 – 10000				10000 +				TOPLAM			
	MÜSLİM		G.MÜSLİM		MÜSLİM		G.MÜSLİM		MÜSLİM		G.MÜSLİM		MÜSLİM		G.MÜSLİM		MÜSLİM		G.MÜSLİM	
	Aile Adedi	%	Aile Adedi	%	Aile Adedi	%	Aile Adedi	%	Aile Adedi	%	Aile Adedi	%	Aile Adedi	%	Aile Adedi	%	Aile Adedi	%	Aile Adedi	%
1	5	3.87	1	4.76	27	20.9	-	-	3	2.3	-	-	-	-	-	-	**35**	**27.1**	**1**	**4.76**
2	2	1.5	2	9.5	18	14	2	9.5	7	5.4	-	-	-	-	1	4.76	**27**	**21**	**5**	**23.8**
3	1	0.77	-	-	18	14	5	23.8	5	3.87	6	28.57	4	3.1	-	-	**28**	**21.7**	**11**	**52.4**
4	2	1.5	-	-	10	7.75	1	4.76	6	4.65	1	4.76	-	-	-	-	**18**	**14**	**2**	**9.52**
5	1	0.77	-	-	4	3.1	1	4.76	5	3.87	-	-	-	-	-	-	**10**	**7.75**	**1**	**4.76**
6	-	-	-	-	3	2.3	-	-	5	3.87	-	-	-	-	-	-	**8**	**6.2**	-	-
7	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0.77	1	4.76	-	-	-	-	**1**	**0.77**	**1**	**4.76**
8	-	-	-	-	1	0.77	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**	**0.77**	-	-
9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	**1**	**0.77**	-	-
TOP	**9**	**6.97**	**3**	**14.28**	**81**	**62.8**	**9**	**42.85**	**33**	**25.58**	**8**	**38**	**4**	**3.1**	**1**	**4.76**	**129**	**100**	**21**	**100**
Ç.O.	**6**		**2**		**15**		**2**		**5**		-		-		-		**26**		**4**	

Ç. O: Çocuğu Olmayan Aile

Yukarıdaki tabloya baktığımızda müslümanlar arasında %27.1'lik oranla 1 çocuklu aile sayısının çoğunlukta olduğunu görmekteyiz. Çok az bir farkla, %21.7 ve %21 oranları ile 3 çocuklu ve 2 çocuklu aileler birbirini takip etmektedirler. 4 çocuklu aileler %14 ile 4. sırayı alırken, 5 çocuklular %7.75 ile 5., 6 çocuklular %6.2 ile 6., 7, 8 ve 10 çocuğa sahip aileler de %0.77' lik eşit oranlarla sıralanmaktadırlar. 9 çocuklu aile bulunmamaktadır.

Gayr-ı müslimlerde %52.4 gibi büyük bir oranla 3 çocuklu aileler başı çekmektedir. 2 çocuklu aileler %23.8 ile 2., 4 çocuklu aileler %9.52 ile 3. sırada yer almaktadırlar. 1, 5 ve 7 çocuklu aileler %4.76' lık eşit oranlarla sıralanmaktadırlar. 6, 8, 9 ve 10 çocuklu aile mevcut değildir.

Müslüman aileler içerisinde tespit edilen en fazla çocuk sayısı 10' dur[165]. Gayr-ı müslimlerde ise bu rakam 7' dir.

Çocuk sayıları ile tereke sahiplerinin gelir düzeyi arasındaki orantıya baktığımızda, müslüman ailelerde genel görünüş itibarı ile orta halli ve zengin diyebileceğimiz kesimde çocuk sayısının fazla olduğunu, fakir[166] ve çok zengin olarak nitelendirebileceğimiz kesimde ise, çocuk sayısının daha az olduğunu söyleyebiliriz. Başka bir ifade ile, zenginlik ve fakirlik düzeyi arttıkça çocuk sayısı azalmaktadır.

Gayr-ı müslimlerde de aşağı yukarı aynı durum söz konusudur.

Her bir aileye düşen çocuk sayısı ise müslümanlarda 2.68, gayr-ı müslimlerde 2.46'dır. Yani ortalama çocuk sayısı itibarı ile müslüman ve gayr-ı müslim aileler hemen hemen eşittir. Bu rakama anne-babayı da dahil edecek olursak incelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib'de ortalama aile nüfusunun 4.6 civarında olduğunu söyleyebiliriz[167].

---

[165] 3 eşli eski bir miralaya ait bir tereke kaydından tespit ettiğimiz bu rakamdan 9' unun erkek çocuk olması, bu kişinin, kız çocuğu olmadığı için defaatle evlenmiş olması ihtimalini akla getirmektedir. Bkz., AŞS., 549/103

[166] Bir koyunun ortalama fiyatı olan 2.5 kuruş baz alınarak 40 koyun karşılığı olan 100 kuruştan aşağı paraya malik olanlar fakir olarak telakki olunmuştur.

[167] Osmanlı ailesi için genel kabul gören ortalama nüfus miktarı ise 5' tir. Bkz. Ö. L. Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X (1953), s.1-26; Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", *İÜEF Tarih Dergisi*, Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, XXXII (1979), s.331-348.

II- Lâkab ve Sülale İsimleri:

Lâkab, Arapça menşeli bir kelime olup, bir adamın asıl isminden başkaca aynı adı taşıyanlardan ayırt edilmek için verilmiş diğer ismidir[168]. Lâkablar şahıslara münhasır olduğu gibi aile ve sülalelere de verilmekte, böylece hem şahıslar hem de sülaleler birbirlerinden ayırt edilebilmekteydiler. 21 Haziran 1934'te Soyadı Kanunu'nun kabul edilişine kadar hukuki ve örfi değerini muhafaza eden lâkablar, Soyadı Kanunu'ndan sonra da bir kısmı resmi soyadı olarak, bir kısmı da gayr-ı resmi olarak halk arasında kullanılmak suretiyle canlılığını devam ettirmiştir[169].

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın merkez kaza, merkeze bağlı köyler, diğer kazalar ve köylerinde şahıs, aile ve sülale bazında muhtelif lâkab ve isimler kullanılmakta idi. Bazen ailevi ve yöresel deyimler de içeren bu lâkab ve isimler bunların, etnik menşelerine, geldikleri yerlere, fiziki ya da ruhi bir takım özür ve hastalıklarına, mesleklerine, toplumsal statülerine vs. matuf idi.

Bu kısa izahattan sonra, şer'iyye sicillerinden tespit edebildiğimiz kadarıyla, incelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib'de kullanılan lâkab ve sülale isimlerini alfabetik olarak şöyle sıralayabiliriz:

---

[168] Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, s. 1243.

[169] Karahisar-ı Sahib'de bu gün de kullanılmakta olan lâkab ve sülale isimleri hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. Müjdat Kayayerli, "Afyonkarahisar'da Kullanılan Lâkaplar ve Sülale Adları", *3. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (22-24 Ekim 1993), Afyonkarahisar, 1994, s.269-279; Latif Daşdemir, "Afyonkarahisar'da Kullanılan Lakaplar", *Afyonkarahisar Kütüğü*, c.II, Afyon, 2001, s.39-48.

1-Şahıslara Ait Lâkablar:

Açıkbaş	Çeribaşı	Hammal	Kel
Ağdacı	Çırık	Hatip	Keloğlan
Ağzıkaralı	Çizmeci	İpek	Kıllı
Akçainli	Çoban	İplikçi	Kırbaş
Akkavuklu	Çolak	Kabasakal	Koca
Alaca	Çubukçu	Kahveci	Kocabıçak
Anaç	Çukadar	Kal'alı	Kocaoğlan
Anbarcı	Çürük	Kalaycı	Koçağa
Arap	Danacı	Kaltakçı	Korkak
Arık	Debbağ	Kanbur	Koyuncu
Arpacı	Deli	Kapıcı	Köçekçi
Bağcıvan	Dellal	Kara	Kör
Bakkal	Demirci	Kara Arnavud	Köse
Bayrakdar	Deveci	Karabacak	Kula
Bebek	Doğulşan	Karacanlı	Kumartaşlı
Bezzazbaşı	Döbürşek	Karagöz	Kurşuncu
Berber	Duhancı	Karaköse	Kuşçu
Boşnak	Dülger	Karamani	Kuyumcu
Boynueğri	Eşekçi	Karaoğlan	Külahcı
Börekçi	Etmekçi	Karga	Külhancı
Burunlu	Fındık	Karık	Kürekçi
Cevizci	Furtına	Kart	Leblebici
Culuk	Gazzaz	Kasabalı	Malak
Cüce	Gedik	Kasap	Mankafa
Cüzcü	Gökçe	Katırcı	Mazlum
Çakır	Güllabcı	Katip	Menzilci
Çalık	Gümüş	Kavakçı	Mısırlı
Çayçak	Haffaf	Kebapcı	Mumcu
Çengelci	Hancı	Keçeci	Muytaf
Çerçi	Hamami	Kekeç	Müezzin

Mütevelli	Soluğan	Tiryaki	Yanık
Oruç	Suhte	Topal	Yazıcı
Öksüz	Sürücü	Topçu	Yılan kırkan
Pabuççu	Şerbetçi	Tuzcu	Yörük
Pehlüvan	Tahmisci	Tüfenkçi	
Sağrıcı	Tatar	Türkmen	
Saraç	Tavil	Tütüncü	
Sarı	Tavşan	Tüysüz	
Sarıoğlu	Temürcü	Uyuz	
Semerci	Tıruk	Uzun	
Sevindik	Terzi	Yağcı	
Sipahi	Tilki	Yağlıkçı	

2-Aile ve Sülale İsimleri (Bugün hala kullanılan sülale isimleri, * ile belirtilmiştir):

Abdalzade	Baltacıoğlu	Çerçelzade*	Doncuoğlu
Acemoğlu	Baltaoğlu	Çerioğlu	Dönbelcioğlu
Ağaçayakoğlu	Basdırmaoğlu	Çeşmecizade	Dülgerzade
Akçaoğlu	Bayrakdarzade	Çinganeoğlu	Eberlizade
Akıllıoğlu	Benderlizade	Çizmecioğlu	Ebulkasımzade*
Altıparmakoğlu	Berberzade	Çobanoğlu*	Edremidzade
Anasıgüzeloğlu*	Boyalızade	Çolakoğlu*	Efendioğlu
Arslanoğlu	Budakoğlu	Çomçaoğlu	Eşekçioğlu
Arzmanzade	Cadıoğlu	Çopuroğlu	Ekşioğlu*
Ayakoğlu	Celeboğlu	Çörezlizade	Felezade
Ayanoğlu	Çakışmazoğlu	Çörtenzade	Gebecelerlizade
Badioğlu	Çalıkzade*	Danabaşoğlu	Gedikzade*
Bakalıoğlu	Çatçatoğlu	Dedeoğlu	Genelizade
Bakkalzade	Çavdarlılıoğlu	Delioğlanoğlu	Gevrekoğlu
Balcızade	Çavdarlıoğlu	Deliosmanoğlu	Gödemenoğlu
Balandızzade	Çelikoğlu*	Demircioğlu	Gödenoğlu

Güfteoğlu
Gümüşzade*
Güneşoğlu
Hacıbekdaşzade
Hacı Kasımoğlu
Hacı Recebzade
Hafizzade
Hamamcızade
Hancıoğlu
Hubezade
İncekaraoğlu
İplikçioğlu
Kabakulakoğlu
Kabasakaloğlu
Kalaycızade*
Kalıpçıoğlu
Kandilcizade*
Kantarcıoğlu
Kaplanoğlu
Karacaahmedlizade
Karakadızade
Karakurdoğlu
Karaoruçzade
Kargazade
Karnıbüyükzade
Kavakçızade
Kayyumoğlu
Kazancıoğlu
Kendigelenoğlu
Kılcıoğlu
Kılçıklıoğlu
Kırlızade
Kocaağazade
Koparanoğlu
Kölemenzade
Kösezade
Kuloğlu
Kundakçıoğlu
Kuzucuoğlu
Kürdoğlu
Lalaoğlu
Leblebicioğlu*
Leylekzade
Lülecioğlu
Malakoğlu
Manavoğlu
Mandaoğlu*
Marulcuzade
Mehterbaşıoğlu
Mercimekçioğlu
Mısırlıoğlu
Mimaroğlu
Mirahurzade
Miralayoğulları
Miraszade*
Mollazade*
Mumcuoğlu
Mürselzade
Nalbandzade
Nalçacıoğlu
Nakilcioğlu*
Nardibencizade
Neferoğlu
Odabaşızade
Oruçoğlu*
Otayatanoğlu
Otçuzade
Peynircioğlu
Posdalcıoğlu
Potukoğlu
Poturzade
Poyrazoğlu
Salıngaçoğlu
Sarıhimmetoğlu
Sarıoğlu
Servanoğlu*
Sandıkçızade
Sarıklıoğlu
Sucuoğlu
Şamdanzade
Şamoğlu
Şeftalioğlu*
Şirinoğlu
Tahmanoğlu
Tataroğlu
Taycıoğlu
Teberrükoğlu
Tiryakioğlu*
Tonbalcızade
Tonkuroğlu
Topçuzade*
Torbakcıoğlu
Turunçzade
Türkmanoğlu
Ulufecioğlu
Voyvodazade
Yağcıoğlu*
Yağmuroğlu
Yakalızade
Yamalıoğlu
Yavanoğlu
Yazıcıoğlu*
Yılancıoğlu
Yolpazoğlu*
Yörükzade*

III- Giyim ve Ev Eşyaları:

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib halkının sosyo-kültürel ve iktisadi yapısını göstermesi bakımından giyim-kuşam ve evlerinde kullandıkları eşyalar mühim bir yer tutmaktadır. Bunları, sicillerde yer alan tereke kayıtlarından[170] gayet açık bir şekilde tespit edebilmekteyiz. Söz konusu kayıtlardan bu eşyaların sadece isimlerini değil, eski, yeni, kullanılmış olup olmadığını, büyüklüğünü, küçüklüğünü, cinsini, rengini, fiyatlarını, hatta imal edildikleri malzemenin türünü dahi öğrenebilmemiz mümkün olabilmektedir.

1- Giyim Eşyaları

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib'de kullanılan giyim eşyalarına geçmeden önce elbiselerin imal edildiği kumaş türlerine baktığımızda bunların, kahir ekseriyetle yerli kumaşlardan teşekkül ettiği görülmektedir. Bunlar içerisinde kullanım yaygınlığı dikkate alınarak bir sıralama yapılacak olursa, "çuka", "alaca", "boğası", "kutnu", "keremsud", "aba" olarak sıralanabilir.

Çuka ya da çuha, yünden yapılmış bir kumaş türü olup[171] özellikle şalvar, çakşır, entari, cübbe ve yağmurluk gibi kıyafetlerin yapımında kullanılmaktadır.

Alaca, genellikle eksiz, dayanıklı ve kıymetli bir nevi pamuklu kumaş olup[172], en çok entari yapımında kullanılmaktaydı. Şam alacası, Manisa alacası, Antalya alacası, Haleb alacası ve iplik alacası meşhur idi.

Pamuk ipliğinden dokunan ve kaput bezini andıran boğası[173], daha ziyade kaftan ve anteride kullanılmaktaydı. Denizli, Isparta, Yalvaç ve Halep boğasısı yaygın olarak kullanılmaktaydı.

---

[170] İncelediğimiz döneme ait Karahisar-ı Sahib'in muhtelif şer'iyye sicil defterlerinde 180 Müslim ve 30 gayr-ı müslim olmak üzere toplam 210 tereke kaydı mevcut olup, konuyla ilgili bilgiler bu belgelere istinaden verilmiştir.
[171] Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e., c.I, s.384.
[172] A.g.e., c. I, s. 43
[173] A.g.e., c. I, s, 237

Kutnu ya da kutni, ipekli, kalın ve eni dar bir kumaş idi. Genellikle fes rengi zemin üzerine sarı çubuklu olan bu kumaş türü İstanbul'da döşemelikte kullanılırken, Anadolu'da entari yapımında kullanılmakta idi[174]. Kaftan yapımında kullanıldığı da görülen kutnu, Osmanlı Devleti'nin başlıca tekstil sanayi merkezlerinden Şam, Halep, Bağdat, Bursa ve İstanbul'da önemli ölçüde dokunup ihraç edildiği gibi Hindistan'dan da ithal edilmekteydi[175].

İpekli bir kumaş türü de "keremsud" idi. Halep ve Şam'da imal edilenleri meşhur olup, daha ziyade tüccar terekelerinde müstakil kumaşlar olarak geçmektedir.

Kaba ve kalın olarak yünden dokunan bir kumaş türü olan "aba"[176] nın su geçirmez olanından yağmurluk yapılmaktaydı.

Bunlardan başka ayrıca üzeri çiçekli ve şekilli pamuk bez (basma) olan "çit", "beledi" ve ipekli bir kumaş türü olan " Hatayi" nin de kullanıldığını görmekteyiz. Bu kısa malumattan sonra Karahisar-ı Sahib'de yaşayan insanların baştan ayağa giydikleri kıyafetlerin neler olduğuna bakabiliriz:

a- Başlıklar:

Müslüman erkeklerin başlarına giydikleri giyecekler içerisinde en yaygın olanları sarık ve kavuktur. Bunlar arasında Antalya sarığı, Isparta sarığı, destar olarak da adlandırılan Hind ve Şam sarığı gibi sarık çeşitlerine rastlanmaktadır.

Müslüman kadınlar ise başlarını çenber, yaşmak, peçe, çatkı, yemeni, dülbend ile örtmekteydiler.

"Ter-pûş" denilen, püsküllü fese benzeyen ve genellikle çukadan yapılan bir çeşit başlık da müslüman erkek ve kadınların terekelerinde zikredilmektedir.

Gayr-ı müslim erkekler tarafından kalpak[177] ve fes yaygın olarak kullanılmakta olup, nadiren kalın keçeden ve yünden yapılmış "başlık", "külah" ve

---

[174] A.g.e., c. II, s. 333

[175] Halil İnalcık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü" *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomisi*, İstanbul, 1996, s.296.

[176] Şemseddin Sami, *Kamus-i Türki*, s. 925.

[177] İncelediğimiz terekeler içerisinde, müslüman terekelerinin hiç birisinde kalpak bulunmazken gayr-ı müslim erkek terekelerinin pek çoğunda mevcut olduğu görülmektedir.

"kellepuş" tesmiye edilen giyecekler de kullanılmaktaydı. Daha çok dini gayelerle kullanılan ve müslümanlara mahsus olduğu malum olan "sarık", bazı gayr-ı müslim terekelerinde de bulunmaktadır.

Gayr-ı müslim kadınlarının başlarında kırmızı, üzeri çiçekli ve şekilli pamuklu bezden mamul cenber kullandıkları ve nadiren de –süs ve aksesuar olarak olsa gerek- peçe ve yaşmak kullandıkları anlaşılmaktadır.

b- İç kıyafet:

İç kıyafet olarak hem erkek hem de kadınlar tarafından "don", "gömlek" ve "zıbun" kullanılmaktaydı.

Gerek müslimlerde ve gerekse gayr-ı müslimlerde en yaygın iç çamaşırı olan donun pek çok çeşitleri bulunmaktaydı. Bunlardan dize kadar olan kısa donlara "dizlik" denilmekteydi.

Gayr-ı müslim kadın ve erkelerde bunların çok daha muhtelifleri mevcut idi. Erkeklerde mai ve bez don, kadınlarda ise nakışlı, işlemeli, dokuma donlar yaygın olarak kullanılmaktaydı.

Kolay eskimeyen ve eskiden en makbul çamaşırlık sayılan "bürüncük"ten yapılan gömlekler kadınlar tarafından çok yaygın olarak kullanılan iç kıyafetlerden birisi idi. Kıvratma denilen bükülmüş ipekten kıvırcık olarak dokunan bu bezin[178] erkekler tarafından kullanılmadığını görmekteyiz. Bunda İslam Dini'nin erkeklere, altın gibi ipeği de men' etmesi en etkin amildir. Bununla beraber, bürüncük, ham ipekle keten ipliği karışık dokunarak, giyilmesi haram olmaktan çıkarıldığı için "helâli" adını alarak erkeklerin de giyebileceği bir giyim malzemesi haline dönüştürülmüştür[179].

Kolsuz yelek şeklinde pamuklu bir giyecek olan zıbun, müslim ve gayr-ı müslimler tarafından çokça kullanılan bir kıyafet türüdür. Manisa alacası, iplik alacası, çit, ve kutnudan yapılmış çeşitleri kullanılmaktadır.

---

[178] M. Zeki Pakalın, a.g.e., c. I, s. 250

[179] Bahaeddin Yediyıldız, "Samsun Halkının Kullandığı Eşyalar Üzerinde Bir Tahlil Denemesi", *II. Milletler Arası Türk Folklör Kongresi Bildirileri*, V, Ankara, 1983, s. 276.

c- Dış Kıyafet:

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib'de erkeklerin kullandıkları dış kıyafet olarak en çok entari, gömlek, kemer ve kuşak, çakşır, şalvar, cübbe, biniş, kaftan, kürk, kebe, yağmurluk gibi giysilere rastlanmaktadır.

Ekseriyetle alacadan imal edilen entari ya da anteri, çakşır ve şalvar üzerine giyilmekteydi. İmal edildikleri kumaşın mahalline atfen "Şam alacası anteri", "Manisa alacası anteri", "Halep alacası anteri" gibi isimler almakta idi. Ayrıca kutnu, boğası ve çukadan yapılanları da kullanılmaktaydı.

Entari, hem kadın hem de erkekler tarafından giyilmekteydi. Ancak terekelerde "zenne entarisi", "kız entarisi" nitelendirmelerinden erkek entarilerinin kadınlarınkinden farklı olduğunu anlamaktayız.

Gömlek ve mintan da hem erkek hem de kadınlar tarafından giyilen ve etekleri çakşır veya şalvarın içine konulan bir üst giyecek olarak kullanılmaktaydı. Aynı zamanda bir iç çamaşırı olarak da kullanılan gömleğin, -mevcut tereke kayıtlarında bu fark belirtilmemekle beraber- daha çok dış kıyafet olarak kullanıldığını tahmin ediyoruz.

Vücudun bel kısmını tutmak için kullanılan kuşak, kemer ve uçkur, hem erkek hem de kadınlar tarafından oldukça yaygın olarak kullanılmaktaydı.

Kuşak ve kemerler yapıldıkları maddelere ve yerlere göre çok çeşitli isimler almaktaydı: "Kumaş kuşak", "şal kuşak", "aba kuşak", "kuzu kürkü kuşak", "sim kuşak", "incili kuşak", "Engürü kuşağı", "Antalya kuşağı", "Mısır kuşağı", "Trablus kuşağı", "Hama kuşağı" gibi. Ayrıca "plavüzerd (پلاوزرد) kuşak" ve "gayret kuşağı" da terekelerde zaman zaman karşımıza çıkmaktadır.

Erkeklerden farklı olarak kadınların daha ziyade gümüşlü, incili ve nakışlı kemer ve kuşaklar kullandıkları dikkat çekmektedir. Bilhassa varlıklı kadınların terekelerinde bu tür kıyafetlere sıkça rastlanmaktadır.

"Uçkur", don ve şalvarı bele bağlamak için uçkurluğun içine geçirilen uzun bir kuşaktan ibaretti.

Belden aşağı kısma giyilen, paçaları mestli ve dar bir tür şalvar olan ve genellikle çukadan yapılan "çakşır"[180], erkekler tarafından sıkça giyilen bir giysi idi. Nadiren kadınlar tarafından giyildiği de anlaşılmaktadır. Çok dayanıklı olan ve her zaman giyilmeyen bu giysinin kadınlara mahsus olanlarının cep ağızları ve uçkurları sırma kaytan ve klapdanlarla süslenmekteydi[181]. Kadınlar –özellikle köylü kadınlar- bir de "çintiyan" denilen paçası büzgülü uzun ve genişçe bir şalvar[182] giymekteydiler. Bunların da "kandilli kutnu çintiyan", "iplik alacası çintiyan" ve "Hatayî çintiyan" gibi çeşitleri mevcut idi.

Kürk, bilindiği üzere muhtelif hayvanların derilerinden imal edilen ve kışın giyilen bir giyecek türüdür. İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib'de hem erkek hem de kadınlar tarafından kullanıldığını görmekteyiz. Pahalı bir giyecek olması dolayısıyla genellikle maddi durumu orta ve üst düzeydeki kimseler tarafından giyilmekteydi.

Pek çok çeşidi bulunan kürkün, en çok kullanılanları, "kuzu kürkü" ve "nafe kürk" [183] idi. En pahalı olanları çukaya dikilmiş samur, sincap ve kakumdan yapılan ve "kontoş kürk" olarak tesmiye edilenler idi[184].

"Cübbe" her ne kadar umumiyetle ilmiyeye mensub kişilerin giydikleri bir giysi olarak bilinmesine rağmen incelediğimiz dönemde gayr-ı müslim terekelerinde -özellikle kadınlarda- sıkça rastlanması dikkat çekicidir. Boğası, kadife, kuzu kürkü ve en çok da çukadan yapılanları mevcuttur.

Cübbeden daha geniş ve kolları daha uzun bir giyecek olan "biniş"[185], müslim ve gayr-ı müslim erkekler arasında yaygın olarak kullanılan bir giyecek türünü oluşturmaktadır.

---

[180] M. Zeki Pakalın, a.g.e., c. I, s. 323
[181] Nurettin Rüştü Büngül, *Eski Eserler Ansiklopedisi*, (Tercüman 1001 Temel Eser), c.I, s.77.
[182] Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, s.516
[183] Tilki, samur, tavşan ve sair hayvanların göbek tarafından çıkarılan kürk. Bkz., M. Zeki Pakalın, a.g.e., c.II, s.642.
[184] Karahisar-ı Sahib'de Tuz Pazarı Hanı'nda müsafereten sakin iken vefat eden Esbkeşan mukataası mültezimi olan el-Hac Ali Ağa'ya ait terekede zikredilen "yeşil çukaya kaplı beyaz delikli kontoş kürk" ün fiyatı 55 kuruştur ki bu rakam yaklaşık 22 koyun parasına tekabül etmektedir. Bkz. AŞS., 550/51
[185] M. Zeki Pakalın, a.g.e., c.I, s.235

Kaftan, müslim, gayr-ı müslim, kadın, erkek herkes tarafından giyilen bir giyecek olarak karşımıza çıkmaktadır. "Şam alacası kaftan", "boğası kaftan", "kutnu kaftan", "Hatayi kaftan" ve "zencirli kaftan" en çok giyilenleri idi.

"Kebe", kalın keçeden yapılan ve daha ziyade çobanların giydiği bir tür gocuk idi[186]. Bir çeşit kısa palto olarak da tasavvur edebileceğimiz kebe, pek çok tereke kaydında geçmektedir. En meşhuru ise, Bulgaristan'daki Yanbolu işi olan "Yanbolu kebesi" idi.

Yağmurluk, adından da anlaşılacağı üzere yağmurdan korunmak amacıyla giyilen başlıklı bir manto idi. Genellikle su geçirmez aba ve çukadan imal edilmekteydi.

Ayağa giyilen eşyalar olarak, deriden yapılan ve dize kadar uzanan çizme, yine bir çizme türü olan ve genellikle sefere giderken giyilen "edik"[187], kışın abdest alırken ayakların üşümemesi için –İslamın sağladığı bir kolaylık olarak üzerine mesh yapılan ve bugün de yaygın olarak kullanılan- "mest" ve altına giyilen bir nevi ökçesiz ayakkabı olan "pabuç" kullanılmaktaydı. "Edik-pabuç" olarak tesmiye edilen bir giyecek türünün de kadınlar tarafından çokça giyildiğini görmekteyiz. Ayrıca ayak giyeceği olarak çorap, nalın ve terlik de terekelerde nadiren geçmektedir.

Yukarıda verilen bu bilgiler dahilinde, 1750-1800 yılları arasında Karahisar-ı Sahib'de yaşayan müslim ve gayr-ı müslimler arasında çok fazla bir kıyafet farklılığının bulunmadığı söylenebilir[188]. Aynı şekilde esnaf arasındaki mesleki gruplara göre de giyim farklılığı olmadığı görülmektedir. Giyim-kuşamdaki farklılığı tayin eden en önemli unsurun tereke sahiplerinin ekonomik durumlarının olduğu dikkati çekmektedir.

---

[186] M. Zeki Pakalın, a.g.e., c.II, s.236

[187] A.g.e., c.I, s.505

[188] Bu tespitimiz, 1835-1839 arasında Türkiye'de bulunan Helmut von Motke'nin, Ermenilerin Türk adetlerini ve dilini benimsemiş olmaları dolayısıyla "Hristiyan Türkler" olarak isimlendirilebileceği yönündeki görüşlerini teyid eder mahiyettedir. Hatta, Motke'nin Ermeni kadınlarının sokakta Türk kadınlarından fark edilemediği, onlar gibi tesettüre riayet edip sadece gözlerini ve burunlarının üst kısmını gösterdikleri şeklindeki ifadesi, Ermeni kadın terekelerinde zaman zaman rastladığımız çenber, peçe, yaşmak gibi giyeceklerin hangi gaye ile bulundurulduklarını da izah etmektedir. Bkz., Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul, 1983, s. 50. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz., M. D'ohsson, 18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler, çev. Zerhan Yüksel, s.103 (Tercüman 1001 Eser).

d- Ziynet ve Süs Eşyaları:

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı sahib'te yaşayan kadın ve erkeklerin o dönemde yaygın olarak kullanılan süs, mücevherat ve aksesuarları maddi imkanları ölçüsünde kullandıklarını tesbit etmekteyiz.

Hiç şüphesiz kadın mücevheratının başında altın ve gümüş takılar gelmekteydi. Bunlar arasında bilezik, yüzük, küpe, gerdanlık, pazubend ve başa takılan bazı takı ve aksesuarlar en yaygın olanları idi. Bunların hammaddesi ekseriyetle altın olmakla beraber inci, boncuk, mercan, yakut, zümrüt gibi kıymetli maddelerle de tezyin edilmiş şekilleri mevcut idi.

Hem müslim hem de gayr-ı müslim kadınlar başlarına "zülüflük" ve "asgı" olarak tesmiye edilen ve başa sallandırılan incili ve zincirli mücevherat takmakta idiler[189]. Ayrıca, başlarına "istefan" denilen altından mamul bir tac takmaktaydılar[190]. Bunların yanında seyrek olarak "saçak", "saçlık", "meftul" tabir olunan takılar da kullanılmaktaydı[191].

Küpe, altın toplu, zümrüt, sim, incili altın çeşitleriyle kadınların kulaklarına taktıkları bir takı olarak o zaman da yaygın idi.

Boyunlarına altın ve incilerle süslenmiş gerdanlıklar takıyorlardı.

Yüzük, hem erkekler hem de kadınlar tarafından kullanılmakta olup, aralarındaki en büyük fark, şüphesiz kadınların daha ziyade sade altın ve değerli taşlarla müzeyyen yüzükler kullanırken erkeklerin (özellikle müslüman erkeklerin) gümüş yüzük kullanmaları idi. Bunun en önemli sebebi de İslam Dini'nin erkeklere altın takmayı men' etmiş olması olmalıdır.

Terekelerde "hatem"[192] ve "zihgir"[193] olarak da geçen yüzük, bir takı ya da aksesuar olmanın ötesinde, malum olduğu üzere, kadın ve erkek arasındaki evlilik bağının da sembolü durumundadır. Terekelerde altın ve gümüş türü yüzükler çokça geçmektedir.

---

[189] AŞS., 548/323, 549/94, 551/108, 550/230, 551/10, 549/88, 546/334, 546/87
[190] AŞS., 549/60, 549/94, 550/85, 551/87, 551/42, 550/230, 551/10
[191] AŞS., 548/164, 547/36, 547/191
[192] AŞS., 546/42, 548/323, 549/34, 549/94, 550/85, 551/57, 551/102
[193] AŞS., 549/34, 549/94

Aslen "bilek bezeği" olan ve daha sonra bilezik adını alan takılar[194], incelediğimiz dönemde de kadınların vazgeçilmez takılarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların da altın ve gümüş olanları yaygındır.

"Bazubend" ya da "pazubend" denilen ve "kol bağı" anlamına gelen bir takı da hem kadınlar hem de erkekler tarafından kullanılmaktaydı[195]. Bir tür muska olan pazubend, adından da anlaşılacağı üzere kola takılmaktaydı. 8-10 santim uzunluğunda, 2 santim genişliğinde, içi boş, bir ucu kapalı, diğer ucu kapaklı boru gibi yuvarlak olup, kapağı açılarak içine muska konur ve iki ucundan zincirle kola takılırdı. Borunun etrafı kabartmalarla işlenmiş olup alt tarafında altın takmak için küçük halkalar mevcuttur[196]. Ayrıca üç köşe gümüşten yapılanlar da bulunmaktaydı. Bunlar da kabartma ve telkari sanatlarla tezyin olunarak içine -ya hastalıktan kurtulmak veya çocuğun yaşamasına çare olmak için- muska konulan kutucuklar idi. Kola takılabildiği gibi boyuna da takılabilmekteydi[197]. Genellikle gümüşten yapılmakla beraber, çok sert bir taş olan "yeşim" den de yapılmaktaydı[198].

Bunlardan başka kadın süs eşyası olarak terekelerde, müstakil olarak inci, mercan, boncuk, düğme, gibi eşyalara da rastlanmaktadır. Makyaj malzemesi olarak da kadınların kirpik ve göz kenarlarına sürdükleri siyahî boya olan "sürme" yi kullandıkları anlaşılmaktadır.

Erkeklerin kullandıkları ziynet ve süs eşyaları içerisinde gümüş aksamlı takı ve eşyalar ilk sırayı almaktadır. Zira daha önce de bahsettiğimiz gibi, İslam Dininin altının erkekler tarafından kullanımını yasaklamış olması bununla beraber gümüş kullanmanın sünnet olarak teşviki bunda en etkin amil olmaktadır. Bu cümleden olarak yüzük, pazubend ve tesbih erkekler tarafından en çok kullanılan eşyalar olarak karşımıza çıkmaktadır[199].

---

[194] Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara, 1967, s. 38

[195] AŞS., 546/42, 546/64, 550/85

[196] Şerif Korkmaz, Çorum'un İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (Tanzimat–II. Meşrutiyet), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Ün. Sos. Bil. Enst., Ankara, 2002, s.239.

[197] Nurettin Rüştü Büngül, a.g.e., c.I, s.44; M. Zeki Pakalın, a.g.e., c.I, s.183.

[198] AŞS., 546/42. Yeşim, eski Türklerde de kutsal addedilen ve sihir, kehanet anlamına gelen "yat" adı ile kullanılmakta idi. Türkler, bu taşla sihir yaparak yağmur yağdırmaktaydılar. Bir tür muska olarak kullanılan bu taşın Osmanlılarda da bu gayeye matuf takılarda istimal edilmesi tesadüfi olmaktan maada eski Türklerdeki bu inancın bir tezahürü olsa gerektir.

[199] AŞS., 546/64, 548/323, 549/47, 549/78, 550/51, 550/85, 551/57, 551/114, 552/245.

Pazubend, daha önce de bahsettiğimiz üzere kadınlar gibi erkeklerin de kullandıkları bir takı idi. Erkekler bunu daha çok kola kuvvet versin diye takmaktaydılar[200]. Terekelerde bu takının kadın ve erkek için ayrı bir türünden bahsedilmemekle beraber, aralarında bariz bir fark olmayıp sadece kullanım gayesinin farklı olduğunu tahmin ediyoruz[201].

Tesbihi hem bir ibadet aleti olarak hem de bir aksesuar olarak değerlendirebiliriz. Her ne kadar terekelerde bu hususta bir tasnif söz kunusu edilmemiş ise de mütevazı tesbihler yanında kıymetli maddelerden yapılmış olanlarının da mevcudiyeti bu düşüncemizi teyid etmektedir. Öyle ki, 12 tanesi 1,5 kuruş olan tesbihler yanında[202], 1 tanesi 5 kuruşu (yaklaşık iki koyun fiyatı) aşan fiyatlarda tesbihler bulunmaktaydı[203]. Ham maddeleri taş, ağaç ve hayvani maddeler olan, "kehribar tesbih", "kalenbek tesbih", "mercan tesbih", "naka tesbih" ve "yesrî tesbih" gibi muhtelif isimlerde tesbih çeşitleri zikredilmektedir.

Tarak ve ayna, kadın ve erkekler tarafından kullanılmaktaydı. Terekelerde "saç tarağı", "baş tarağı" ve "sakal tarağı" olarak ayrı ayrı belirtilen taraklar simli ve sırmalı kese ve kılıflarda muhafaza edilmekteydi. Erkekler, sünnet olması hasebiyle kahir ekseriyetle sakal uzatmakta ve bunun bakımı için de "sakal tarağı" kullanmaktaydılar. Sakallarını düzeltmek için ise "ustura" kullanmaktaydılar.

Ayna, -kadın terekelerinde daha çok olmak üzere- hem erkek hem de kadın terekelerinde karşılaştığımız bir eşyadır. "Küçük ayna" ve boy aynası olarak kullanılan "endam aynası" yanında "simli ayna", "pirinç ayna", "bartalı pirinç ayna" ve "sadefli ayna" gibi türlerinden bahsedilmektedir[204].

Bunlardan başka, "telatin" denilen, kendine has kokusu olan sağlam ve yumuşak sahtiyandan[205] mamul cüzdanlar[206] ve nakışlı, nakışsız akça keseleri[207],

---

[200] M. Zeki Pakalın, a.g.e., c.I, s.183.
[201] Her ne kadar bir muska olarak kullanılıyor idiyse de, bazı gayr-ı müslimlerin terekesinde de pazubend bulunması, bu takının muska olma özelliğinden farklı olarak da kullanıldığını akla getirmektedir. Bkz., AŞS., 546/64, 550/85. Nitekim, Nurettin Rüştü Büngül, bu muskaların Avrupalılara da satıldığını ifade etmektedir, bkz., a.g.e., s.44.
[202] AŞS., 551/114
[203] AŞS., 550/51
[204] AŞS., 549/60, 551/114, 552/69
[205] Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, s.432.
[206] AŞS., 551/114, 551/103

erkeklerin paralarını muhafaza etmek için kullandıkları eşyalardandı. Ayrıca tütün kesesi, duhan kesesi, kahve kesesi, saat kesesi ve yağlık gibi eşyalar da erkeklere ait terekelerde karşımıza çıkan bazı aksesuarlar cümlesine dahil edilebilir[208].

Terekelerde, genellikle zengin müslüman erkeklerin kullandıkları saat çeşitlerine de rastlamaktayız. İslam dininde namaz vakitlerinin tayin edilmesi için belli vakitlerin tespitinin mühim bir yer tutması dolayısı ile saat, ehemmiyeti haizdir. Gayr-ı müslim terekelerinde çok ender rastlanmasına rağmen[209], hali vakti yerinde pek çok müslüman terekesinde saatin mevcudiyeti, bu aletin kullanım gayesinin daha ziyade bu yönde temerküz ettiğinin göstergesi olabilir.

Menşei tam olarak tespit edilememekle beraber, çoğunlukla yabancı menşeli olduklarını tahmin ettiğimiz muhtelif isimlerle tesmiye edilen saatler kullanılmaktaydı. En yaygın olarak kullanılanları fiyatı 10 kuruş ile 30 kuruş arasında değişen "sim pandol saat" idi. "Akrep saat" tabir olunanlar da simli olup olmamasına eski ve yeniliklerine göre 2 ile 5 kuruş arasında bir değere sahip idi. Fiyatlarının çok daha yüksek olduğunu tahmin ettiğimiz "altın pandol saat" ve "basma çalar sim pandol saat" ise sadece Karahisar-ı Sahib Mutasarrıfı Halid Paşa'nın terekesinde mevcut idi[210]. Bunlar haricinde "hilali pandol saat", "gümüş saat", "pirinç saat" olarak isimlendirilenler de bulunmaktaydı. Terekelerde geçen "saat kesesi", "saat kılıfı", "polad zincirli", "sim zincirli" gibi ifadelerden, bahsedilen bu saatlerin cep saati olduklarını anlamaktayız.

Bir saatçıya ait tereke kaydında da saat yapımında kullanılan bazı malzeme ve farklı saat türlerine tesadüf etmekteyiz[211]. Söz konusu terekede ağaç ve demirden saat çarh ve çıkrıkları ile beraber "çalar ağaç saat" zikredilmektedir.

---

[207] AŞS., 546/42, 550/85, 551/114, 551/106, 546/280
[208] AŞS., 552/69, 552/245, 546/280, 551/103
[209] 30 gayr-ı müslim terekesinden sadece 1 tanesinde saat tespit edilmiştir. Bkz., AŞS., 552/245.
[210] Bkz, AŞS., 546/280. Bu terekede eşya fiyatları verilmemiş, sadece miktarları belirtilmiştir.
[211] AŞS., 550/210

2- Ev Eşyaları

a-Yatak Takımları:

Karahisar-ı Sahib halkının yatak odalarında en yaygın olarak kullanılan eşyalar tabiatıyle döşek, yorgan, yastık ve çarşaftır.

Bugünkü karyola ve kanepelerin işlevini "sedir" ve "makad"[212] denilen sekiler görmekteydi. Pencere önlerinde, tahtadan yapılan, hem oturma hem de yatma amacıyla kullanılabilen az yükseklikteki sedirler[213], bazı müslim ve gayr-ı müslim evlerinde mevcut idi. Bunların üzerine yün veya pamukla doldurulmuş şilteler ve minderler konurdu. Ayrıca üzerine "sedir kaliçası" denilen küçük halılar serilmekteydi.

Karahisar-ı Sahib halkının ekseriyetle yere serilen yataklarda yattıklarını söyleyebiliriz. Yatağın altına serilen döşek, genellikle üzeri çiçekli ve şekilli pamuk bez (basma) olan "çit" ve "beledi" denilen yerli kumaşlarla kaplanmaktaydı. Nadiren kadife de kullanılmaktaydı. Köylülerde ve gayr-ı müslimlerde daha fazla olmak üzere aba ile kaplanmış döşeklere de rastlamaktayız. Döşeğin içine konulan malzeme hakkında terekelerde fazla bilgi verilmemekle beraber, kişilerin ekonomik durumlarına göre yün, pamuk, çabut, vs. kullandıklarını tahmin ediyoruz.

Döşeğin üzerine sade, işleme, nakışlı, dokuma gibi çeşitleri bulunan "çarşeb" serilmekteydi. Rumeli'nde yapılan ve inceleri yatak çarşafı olarak kullanılan "velense" denilen bir tür[214] de yaygın idi.

Yorganlar, yapıldıkları kumaşlara göre "çit yorgan", "kutnu yorgan", "basma yorgan", "kumaş yorgan" gibi çeşitlere ayrılmakta idi. "Dökme yorgan" ise, muhtemelen yorganın yapılış tarzına göre verilmiş bir isim olsa gerektir.

Bir başka yatak eşyası olan yastıklar, incelediğimiz tereke kayıtları içerisinde sayı olarak en çok karşımıza çıkan eşyadır. Pek çoğunun evsafı belirtilmemekle beraber içlerine konulan malzemeye göre yün ve pamuk yastık olarak, yapıldıkları

---

[212] Makad, küçük sedir anlamında kullanıldığı gibi, aynı zamanda üstüne oturulacak yerlere serilen ve kaplanan halı ve kumaş türü örtü anlamında da kullanılmaktadır. Bkz., M. Zeki Pakalın, a.g.e., c.II, s. 393. İncelediğimiz terekelerde de genellikle bu ikinci anlamda kullanılmaktadır.

[213] M. Zeki Pakalın, a.g.e., c.III, s.137.

[214] Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, s. 1498.

kumaşın nevine göre de "beledi yastık", "kadife yastık", "aba yastık" (özellikle köylülerde ve gayr-ı müslimlerde), "kutnu yastık", "bez yastık" olarak adlandırılmaktaydı. Ayrıca "Borî yastık", "küçük yastık", nakışlı ve nakışsız "yüz yastığı", "meşin yastık" gibi farklı isim ve özelliklerde yastıklar da zikredilmektedir.

b-Mefrûşât:

Karahisar-ı Sahib halkının kullandığı sergi eşyaları içerisinde kilim ilk sırayı almaktadır. Hem müslim hem de gayr-ı müslim evlerinin vazgeçilmez eşyasıdır diyebiliriz. Terekelerde "Türkmen kilimi", "Türk kilimi", "Uşak'ın orta kilimi", "Uşak deryası kilim", "yan kilimi", "yarım kilim", "parça kilim", "yün çırpısı kilim", "aba kilim" gibi bir çok çeşitlerine rastladığımız kilimler içerisinde en pahalı olanları Uşak kilimleri[215] ve Türkmen kilimidir[216]. En ucuz olanlar ise (0,5 krş), "palas" tabir olunan ve daha çok köylülere ait terekelerde rastladığımız kilimlerdir[217].

Halı, zenginlerde bile çok nadir olarak rastladığımız bir eşya olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar da genellikle yere serilen türden olmayıp, "yan halısı", "sedir halısı", "halı seccade" gibi çeşitlerden oluşmakta idi.

Küçük halı demek olan "kaliça"nın da daha ziyade sedir örtüsü olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. "Orta kaliçası" ve "oda kaliçası" isimlendirmesi muhtemelen yere serilen küçük halılar için kullanılmaktaydı. Bunlara ilaveten "minder kaliçası", "sandık kaliçası" gibi çeşitleri de mevcuttu.

"Cacim" denilen muhtelif renkli ipliklerden dokunan bir çeşit döşeme eşyası[218] da nadiren kullanılmaktadır.

Yere serilen eşyalar cümlesinden olarak "döşeme" tabir olunan sergileri de burada zikretmek yerinde olacaktır. "Hamam döşemesi", "yer döşemesi", "dükkan döşemesi" olarak bahsedilen bu eşyalar kullanıldıkları yerler için lüzumlu ayak altı

---

[215] Uşak ortası kilimin fiyatı, 12 kuruş, Uşak deryası kilimin fiyatı, 7 kuruşa kadar çıkmaktaydı. Bkz., AŞS., 551/91, 552/79, 550/40.
[216] 5 ile 8 kuruş arasında değişmekteydi. Bkz., AŞS., 551/91
[217] AŞS., 548/146, 549/59
[218] Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.150.

sergileri idi. Sade, nakışlı, başları işlemeli türleri olan bu eşyalar belki de paspas vazifesi gören, ama bugünkü paspaslardan daha büyük sergiler idi.

Seccade ve namazlağı da sıkça rastladığımız eşyalardandır[220]. Bunların, müslüman ailelerin evlerinde her hal u karda mevcud olması gayet tabiidir. Ancak gayr-ı müslimlerin evlerinde de seccade bulunması -hem de tahminlerimizin üzerinde- oldukça dikkat çekicidir. Öyle ki incelediğimiz 30 gayr-ı müslim terekesinden 9 tanesinde seccade mevcuttur[221]. Üstelik bunlardan bazılarında birden fazla seccade dahi bulunmaktadır[222].

Müslim ve gayr-ı müslim terekelerinden tespit ettiğimiz seccade türleri şunlardır: "Halı seccade", "kilim seccade", "zeyli seccade", "mihrablı seccade", "Kıbrıs seccadesi".

Zeyli tabir olunan bir sergi eşyasının da kullanıldığını görmekteyiz. Bunun da "yan zeylisi", "zeyli seccade" gibi çeşitleri mevcuttur.

Mısır'dan getirilen "Mısır hasırı", "keçe" ve "orta keçesi" de sergi eşyası olarak kullanılmaktaydı.

Minder, genellikle içi yün ve pamuk doldurulmuş olarak bazen sedirlerin üzerine, bazen de yerdeki sergilerin duvar taraflarına konurdu. Bu kullanımıyla günümüzdeki sandalye ve koltukların görevini yerine getirmekteydi. Bununla beraber, iskemlenin de genellikle orta halli ve zengin diyebileceğimiz kişilerin evlerinde mevcut olduğunu görüyoruz[223]. Demir, ağaç, pirinç gibi malzemelerden

---

[220] Bazı terekelerde "seccade mea namazlağı" şeklinde ifade olunması, ikisi arasında bir nüans olabileceğini çağrıştırmaktadır (Mesela bkz., AŞS., 550/232). Öyle tahmin ediyoruz ki namazlağı, sadece namaz kılmak amacına matuf olmakla beraber seccade, namaz kılmak gayesi haricinde bir eşya olarak da kullanılmaktadır. Dipnot 222'de de bahsedildiği üzere gayr-ı müslim terekelerinde de seccadeye -ama namazlağı değil- tesadüf edilmesi bu mantıkla izah olunabilir.

[221] AŞS., 546/64, 546/318, 548/323, 549/5, 549/31, 549/72, 551/83, 551/91, 552/245. Bunlardan sonuncusu muhtemelen bir papaza aitti.

[222] AŞS., 546/64, 548/323. Rifat Özdemir bu durumu, müslümanlar ile gayr-ı müslimler arasındaki iyi komşuluk ve karşılıklı misafirliklere gidip gelmenin bir neticesi olarak, gayr-ı müslimlerin evlerine gelen müslüman misafirleri için seccade bulundurdukları şeklinde izah etmektedir. (Bkz. "Kırşehir'de Ailenin Sosyo Ekonomik Yapısı" *Aile Yazıları*, s. 516). Ancak, Karahisar-ı Sahib'de Aşağı Acem Hanı'nda müsafereten sakin iken ölen Karabet isimli gayr-ı müslimin terekesinde de eski bir seccadenin bulunması (bkz., AŞS., 546/318), bu izahatın -doğru olma ihtimali ile beraber- eksik kaldığını göstermektedir. Bu da akla iki şey getirmektedir. Ya seccade olarak isimlendirilen eşya, başka amaçlarla da kullanılmakta, ya da bazı gayr-ı müslimler namaz kılmaktadırlar.

[223] Çok da pahalı olmayan iskemlenin, fazla yaygın olmamasını ekonomik gerekçelerle değil, o zaman insanının bu tür eşyalara alışkın olmamalarıyla izah edebiliriz. Nitekim, D'ohsson da 18. yüzyılda

yapılan iskemleler yanında zengin ve nüfuzlu kimselerin kullandıkları "sedefkari iskemle" de mevcuttur.

İncelediğimiz dönemde perde olarak da genellikle çit ve abadan yapılma perdeler kullanılmaktaydı. Pencere perdesinin yanında, kapı perdesi, ocak perdesi ve yatak, yorgan vs' nin içine konduğu yüklüğü örtmek için kullanılan yük perdesi gibi çeşitli amaçlarla kullanılan perdeler de vardı.

Bohça, bugün de kullanılan içine çehiz ya da elbise konan işlemeli bezlere denilmekteydi. "Nakışlı bohça", "mavi bohça", "hara bohça" gibi çeşitleri vardı. Bohçalar, sandıklarda muhafaza edilirdi. En çok kullanılan sandık türü "sepet sandık" idi. Ayrıca "tahta sandık" ve "demirli sandık" da kullanılmaktaydı.

c- Mutfak Eşyaları:

Mutfak eşyası olarak kullanılan kap-kacaklar içerisinde, "evani-i nühasiyye" olarak isimlendirilen bakır kaplar ilk sırayı almakta idi. Terekelerde bu isim altında zikredilen eşyaların çeşitleri ve sayı olarak miktarları belirtilmeksizin sadece ağırlıkları (kıyye cinsinden) dikkate alınarak fiyatlandırılmıştır[223]. Bununla beraber, bakırdan ve diğer maddelerden mamul mutfak eşyaları bazen müstakil olarak da verilmiştir.

Bu cümleden olarak en fazla kahve ile ilgili kaplarla karşılaşmaktayız. Terekelerin pek çoğunda rastladığımız bu türden eşyalar, incelediğimiz dönemde ekonomik durumu, statüsü ne olursa olsun her kesimden insanın yaygın olarak kahve tükettiğini göstermektedir[224]. Pek çoğu artık bu gün kullanılmayan "kahve ibriği", "fincan zarfi" gibi aynı zamanda sanat değeri de olan bu eşyalar, Karahisar-ı Sahib

---

İstanbul dahil olmak üzere Osmanlı ülkesindeki bütün evlerde iskemleye nadiren rastlandığını, bunların yerine evdeki tek mobilya olan "sofa" nın kullanıldığını ifade etmektedir bkz., a.g.e., s.110-111.

[223] Aynı terekede hem "evani-i nühasiyye" adı altında hem de müstakilen bazı bakır kaplardan bahsedilmesi, bu isim altında verilen kapların değerlendirilmeye tabi olamayacak kadar eski ya da kıymetsiz kap-kacaklardan mürekkeb olabileceğini akla getirmektedir.

[224] Mesela, 12701 kuruşluk terekesiyle oldukça zengin görünen Fakihpaşa Mahallesinden Hacı Hasan oğlu Hacı Hüseyin'in ve 125 kuruşluk terekesiyle İmaret Mahallesinden Abdullah oğlu Mehmet'in terekeleri mukayese edildiğinde bunu rahatlıkla görebilmekteyiz krş., AŞS., 549/47, 546/32.

halkının ne derecede zengin bir kahve kültürüne sahip olduğunun da göstergesi olsa gerektir[225].

"Kahve değirmeni"nde çekilen kahveler, "kahve tavası"nda kavruluyor, "kahve güğümü" ve "kahve ibriği"nde pişirildikten sonra "Kâbe fincanı", "Kütahya fincanı", "küp fincan" ya da "fağfurî fincan"[226] a doldurularak -eğer fincan kulpsuz ise el yakmaması için gayet süslü ve sanatkarane bir şekilde yapılmış gümüş, bakır, pirinç, ağaç ve ceviz "zarf"lara konularak- "kahve tepsisi" ya da "fincan tepsisi" ile misafirlere ve ev ahalisine servis yapılıyordu.

Yemen'den getirilen "Yemen kahvesi"nin yanında, daha ucuz olan "Frenk kahvesi" de içilmekteydi[227].

Terekelerden elde ettiğimiz bilgiler dahilinde, kahve haricinde içeceklerin kahve kadar çok yaygın kullanılmadığını söyleyebiliriz. Ancak, kahve harici içeceklerin onun kadar muhtelif kap-kacak ve aksesuara ihtiyaç duyulmadan tüketilebileceği ihtimalini de dikkate almak gerekmektedir. Bir kaç terekede geçen "şerbet ibriği", "şerbet güğümü" ve "şerbet fincanı" ndan, kahve haricinde bir içecek olarak şerbet içildiğini de anlıyoruz[228].

Yemek pişirme ile ilgili olarak kazan, tencere, tava gibi kaplar kullanılmaktaydı. Kazanlar ve tencereler genellikle bakır olup, büyük, küçük olarak nitelendirilmekteydiler[229].

Tavalar, yapıldıkları malzeme, şekil ve kullanım amaçlarına göre muhtelif isimler almaktaydı. "Demir tava", "bakır tava", "kulplu tava", "kahve tavası", "yol tavası" gibi.

Yemek yemek amacıyla kullanılan kaplar cümlesinden olarak sahan, lengeri, tabak ve tas göze çarpmaktadır. Sahan, büyük ve küçük olanından başka, "kapaklı

---

[225] Satış hüccetleri ve vakfiye sureti nev'inden belgelerde pek çok kahvehane ve tahmishaneden bahsedilmesi de bu durumu te'yid eder mahiyettedir.

[226] Çini'ye göre daha şeffaf bir tür porselen olan fağfur veya fağfurî fincan, herkeste bulunmayıp zengin ve yüksek statüde insanların mutfaklarında bulunmaktadır. Bkz, AŞS., 546/280, 547/162.

[227] Yemen kahvesinin 1 kıyyesi (1282 gr.) ortalama 1,5 kuruş 10 para iken, Frenk kahvesinin 1 kıyyesi 1 kuruş 10 para idi. Bkz., AŞS., 549/19, 546/ 76. Kahve çeşitlerinin fiyatları hk. bkz., 4. bölüm, Hububat, Afyon ve Kahve Fiyatları başlıklı kısım.

[228] AŞS., 549/105, 549/52, 548/342, 551/31, 546/280

[229] Kazanların, ağda kazanı, yağ kazanı gibi çeşitleri de bulunmakta olup, bunlar daha ziyade ağdacı, yağcı esnafının terekelerinde karşımıza çıkmaktadır.

sahan", "sade sahan", "tunç sahan", "mahzıri sahan" gibi çeşitleri haiz idi. Ayrıca "lengeri" tabir olunan kenarı yayvan büyük sahanlar[230] da kullanılmaktaydı.

Taslar, bu grubun belki de en çok çeşidi olan kap-kacaklardandı. Bunlar da kullanım amaçlarına göre çeşitli ebad ve şekillerde olmaktaydı. Kapaklı ve kapaksız olarak "çorba tası", "hoşaf tası", "kulplu tas"ın yanında "yol tası" ya da "yol seferesi" olarak isimlendirilen ve herhangi bir gaye ile evinden ayrılan kişilerin yanlarında azık olarak götürdükleri yiyecekleri muhafaza etmek için kullandıkları, elde taşımaya müsait bir dizaynda yapılmış, üstü kapaklı taslar da kullanılmaktaydı.

Tepsi, kahve tepsisi gibi servis amaçlı kullanıldığı gibi, helva, kadayıf, börek gibi tatlı ve hamurlu yiyeceklerin pişirilmesinde de kullanılmakta idi. Bunlar genellikle bakırdan yapılmaktaydı.

Su içmek ve muhafaza etmek için bardaktan büyük, kulplu bir nevi su kabı olan "maşraba"[231], küçük desti ya da yuvarlak madeni sürahi olan "kumkuma"[232], "billur bardak", "kâse bardak", cam ve gümüşten yapılan "su tası" kullanılmaktaydı.

Tabak ismi çok fazla geçmemekle beraber bazı terekelerde "Kütahya tabağı"na tesadüf etmekteyiz.

Kaşık, pek çok çeşidi ile zengin ailelerin terekelerinde daha çok geçmektedir[233]. Ağaç[234], bağa[235], fildişi, balık dişi, kemik ve gümüşten mamul, yemek kaşığı, hoşaf kaşığı, tatlı kaşığı ve kahve kaşığı gibi nevileri zikredilmektedir.

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib'de yemekler yerde yenilmekte ve bunun için hazırlanan malzemelere müştemilatıyla beraber "sofra" denilmekteydi. Müstakilen, ekmek kırıntısı vs. dökülmesin diye yere serilen, çeşitli kumaş türlerinden mamul örtülere de bu ad verilmekteydi. "Basma çit sofra", "bez sofra" ve "sofra peşkiri" şeklindeki isimlendirmelerden bunu rahatlıkla anlamaktayız. Bu

---

[230] M. Zeki Pakalın, a.g.e., c.II, s.358.
[231] A.g.e., c.II, s.415.
[232] A.g.e., c.II, s.322. Kumkuma, terekelerde daha ziyade içerisine zemzem konulan bir kap olarak geçmektedir. Bkz, AŞS., 546/42, 551/29.
[233] AŞS., 547/162, 546/280, 548/100, 551/103.
[234] En çok, hakke elverişli, yaz ve kış yaprağını dökmeyen kısa bir ağaç olan "çimşir"den yapılmaktadır. Bkz., Şemseddin Sami, a.g.e., s. 515.
[235] Kaplumbağa cinsinden bazı deniz hayvanlarının kabuğu olup, sadeften daha yumuşak ve siyahımsıdır. Bkz, a.g.e., s. 271.

örtünün üzerine genellikle bakırdan yapılan "sini"ler konulmaktaydı[236]. Bu, aile nüfusuna veya misafirlerin sayısına göre büyük ya da küçük "meydan sinisi" olabilmekteydi.

Bunlardan başka terekelerde zikredilen diğer bazı mutfak eşyaları da şunlardı: İçerisinde baharat dövülen tunç ve pirinç havanlar, bakraç ve bakracalar, küp ve küpecekler, çömlekler, şişeler, kavanozlar ve çeşitli kutular.

d- Temizlik Eşyaları:

Temizlik eşyası olarak değerlendirebileceğimiz eşyalar içerisinde terekelerde en sık rastladığımız eşyalar, leğen, ibrik ve leğen-ibrik olarak geçen kap-kacaklardır.

Leğen, hem el yüz yıkamak, abdest almak, hem de çamaşır yıkamak amacıyla kullanılmaktaydı. El yüz yıkamakta kullanılanına "el leğeni" adı verilmekteydi. Muhtelif madenlerden yapılan el leğeni geniş kenarlı büyücek ve çukurca, aynı zamanda kapaklı idi[237].

İbrik, daha önce mutfak eşyaları arasında bahsettiğimiz ibrikten farklı olarak el yüz temizliği ve abdest almak için kullanılmakta idi. Zaten bu amaçla kullanılan ibrikler terekelerde ya "el ibriği", "abdest ibriği" diye ayırt edilmekte ya da diğer temizlik eşyaları ile aynı grupta verilmekteydi. Bunlar da diğerleri gibi genellikle bakırdan yapılmaktaydılar.

"Leğen-ibrik" de aynı şekilde el yüz yıkamaya ve abdest almaya mahsus leğenli ibrik idi. Hem leğen hem de ibrik aynı madenden yapılmak suretiyle bir takım oluşturdukları için böyle isimlendirilmekteydi[238].

Temizlikle ilgili eşyalar içerisinde hamam eşyaları da terekelerde önemli bir yer tutmaktadır. Bu cümleden olarak "peşkir", "makrama", "peştamal", "hamam kesesi", "hamam tası"nı sıralayabiliriz.

---

[236] Konuyla ilgili bazı çalışmalarda sofra bezinin üzerine siniyi yükseltmek için "sofra ayağı" ve "irtifa tahtası" denilen küçük bir iskemle konulduğundan bahsedilmektedir. Bkz., M Emin Yolalıcı a.g.e., s 43; L. Fekete, "XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi", çev. Sadrettin Karatay, *Belleten*, XXIX/116, 1965, s.628. Karahisar-ı Sahib'de, incelediğimiz terekelerde böyle bir eşyaya rastlayamadık.

[237] M. Zeki Pakalın, a.g.e., c.II., s.357.

[238] A.g.e., c.II, s.357

Peşkir, bugün kullandığımız havludur. Aynı zamanda daha önce bahsettiğimiz gibi sofra bezi olarak kullanılan örtüye de bu isim verilmekte idi[239]. Bazı terekelerde bu farkı belirtmek için "sade havlu peşkir", "işleme havlu peşkir", "simli havlu peşkir", "sofra peşkiri" gibi nitelemeler yapılmıştır. Bu anlamda, "makrama" da peşkir ile aynı işlevi haiz olup, aynı isim altında muhtelif alanlarda kullanılan bir eşyadır[240].

Peştamal, kelime anlamı "arka örten" demek olan "püşt-mal" den gelen[241], hamamda yıkanırken avret yerlerini örtmek için kullanılan bir tür hamam peşkiri idi.

Hamam kesesi, hamam tası ve sabun[242] da nadir olarak terekelerde geçmektedir.

Bunlardan başka, hem el hem de ev temizliği için kullanılan mendil ve el bezi türünde eşyalar da mevcut idi. Bunlar terekelerde "yağlık", "silecek", "destmal" olarak zikredilmektedir.

Yemekten kalkınca el ve ağzın silinmesinde kullanılmış olmasından dolayı bu adı almış olduğu tahmin edilen yağlık, şimdiki mendillerden büyük, ipek ve sırma ile işlenmiş bir mendil idi[243]. "Münakkaş yağlık", "dokuma yağlık" ve "mai yağlık" gibi çeşitleri mevcuttur. "Duvar yağlığı" ise, muhtemelen duvarların toz ve kirini temizlemede kullanılan bir tür temizlik bezi olsa gerektir.

Ayrıca ev ve çevre temizliğinde kullanılan süpürge ve faraş da nadiren terekelerde geçmektedir.

Diğer eşyalarda olduğu gibi kullanılan temizlik eşyalarında da nitelik olarak müslümanlarla gayr-ı müslimler arasında bariz bir fark görülmemektedir. Bununla beraber bazı gayr-ı müslim terekelerinde bir kısım temizlik eşyasının -özellikle peşkir, yağlık, ve peştamal gibi- çok daha çeşitli olması ve sayıca fazlalığı dikkat çekicidir.

---

[239] Bkz., Mutfak Eşyaları.
[240] Makrama'nın farklı anlamları için bkz., M. Zeki Pakalın, c.II, s.393
[241] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s.1043.
[242] Girid sabunu ve Arap sabunu en yaygın olanları idi, bkz., AŞS., 546/366, 551/103, 551/94.
[243] M. Zeki Pakalın, a.g.e., c.III., s.600.

e- Aydınlatma ve Isıtma Eşyaları:

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib halkının en belli başlı aydınlatma eşyaları şamdan, fener ve mum idi.

Karahisar-ı Sahib evlerinin çoğunda bulunan şamdan, petrolün icadından evvel aydınlanma vasıtası olarak kullanılan mumun dikilmesi için muhtelif madenlerden yapılmış bir eşya idi. Bir tek mum dikilenleri olduğu gibi, birkaç mum konmaya mahsus olanları da mevcuttu. 20-30 santimden 2 metreye kadar uzanan ebatlarda büyük ve küçük şamdanlar olduğu gibi çeşitli resimlerle süslenmiş sanat değeri taşıyan şamdanlar da bulunmaktaydı[245]. Terekelerde büyük ve küçük şamdanlardan başka bir de "buhurdan şamdan"[246] ve "mengeneli fiske şamdanı"[247] denilen şamdan türleri ile karşılaşmaktayız.

Fener, içine mum veya gaz yağı konan, etrafı camlı ışık mahfazasına denilmekteydi. Bakır, demir ve pirinçten yapılan şamdanın, sokakta, evde, bahçede kullanılanları olduğu gibi daha başka çeşitleri de mevcuttu.

Terekelere göre şamdan ve fener, evlerin pek çoğunda bulunmasına rağmen, mumun çok az zikredilmesi dikkat çekicidir.

Terekelerin birisinde[248] de "şem'a" tabir olunan beyaz balmumundan yapılmış ya da muma batırılmış bir fitilin mevcudiyeti bahis konusudur.

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib'de ısınma aracı olarak sobaya tesadüf edilmemiştir. Soba görevini ocak ve mangalların yerine getirdiğini görmekteyiz[249].

Terekelerde demir, bakır ve büyük, küçük olarak nitelendirilen mangallar, içinde yakılan odun ya da kömürü muhafaza eden ve istenilen yere taşınabilen, yakın zamana kadar da kullanılagelen eşyalardan idi.

---

[245] A.g.e., c.III., s.307.
[246] AŞS., 549/31. Bu, içine kül ve ateş konularak üzerinde buhur denilen güzel kokulu şeyin yakıldığı bir eşya idi. Teferruatlı bilgi için bkz., Nurettin Rüştü Büngül, a.g.e., s.67-68.
[247] AŞS., 546/280.
[248] AŞS., 551/103.
[249] D'ohsson da bu dönemde müslümanların sobayı bilmediklerini ifade etmektedir. Krş., a.g.e., s.112.

Ocak ve mangallarda yakılan malzeme genellikle odun idi. Terekelerden edindiğimiz bilgilere göre kömür çok nadir olarak kullanılmaktaydı. Odunu tutuşturmak için de "çıra" kullanılmaktaydı.

Bunlardan başka, maşa, ocak demiri ve sac ayak denilen aletler de bulunmaktaydı. Terekelerde "oda maşası", "büyük maşa", "eğserane maşa", "kahveci maşası" gibi çeşitlerine rastladığımız maşa, ocaktaki ya da mangaldaki ateşi karıştırmak, belki içine pişirmek veya közlemek için bir şeyler koymak amacıyla kullanılmaktaydı.

Ocak demiri ve sac ayak da ocağın üzerine konularak yemek pişirmede istifade edilen eşyalar idi.

f- Silahlar:

XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında Karahisar-ı Sahib'de yaşayan müslim ve gayr-ı müslimlerin terekelerinde ateşli ve kesici muhtelif silahlar bulunmaktadır. Bu silahlar ister kesici olsun isterse ateşli olsun bir harp aleti olmalarının ötesinde simli, hareli, kakmalı, incili vs. yapıları ile zevkli bir sanat eseri olarak da dikkat çekmektedirler[249].

Türk süsleme sanatının ve geleneksel el sanatlarımızın mükemmel örneklerinden olan bu silahlardaki süslemeler, insanların kendilerini korumak gibi bir duygu içerisinde kullanılan bir araçta dahi en zarif, en içli ve en güzel bir işçilikle ortaya koyması bakımından ehemmiyet arz etmektedir[250].

Bu silahlardaki süslemeler, maden, ahşap, kumaş, kemik, bağa, bafon vb. malzemeler üzerinde, kakma, kazma, kabartma, savat vb. teknikler uygulanarak gerçekleştirilmiştir[251].

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib'de kullanılan ateşli silahlar içerisinde tüfenk ve piştov (tabanca), ilk sırayı almaktadır. Tüfenk çeşidi olarak

---

[249] Yavuz Cezar, "Bir Ayanın Muhallefatı. Havza ve Köprü Kazaları Ayanı Kör İsmail Oğlu Hüseyin ", *Belleten*, XLI/161, (Ocak 1977), s. 63.
[250] Gülsün Parlar, "Afyonkarahisar Müzesinde Bulunan Silahlardaki Süslemeler", *IV. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (29-30 Eylül 1995), Afyonkarahisar, s.55.
[251] Gülsün Parlar, a.g.teb., s.58.

"filinta tüfenk", "simli tüfenk" "kara tüfenk", "Kara Mahmud kârı simli tüfenk", "altın kakmalı Danıska kârı kundağı sim kubareli filinta tüfenk", piştov çeşidi olarak da "incili piştov", "simli piştov", "kafesli piştov", "altın kakmalı piştov", "sim kubareli piştov" a rastlamaktayız.

Kesici silahlar olarak da "simli kılıç", "sim kılıç", "kürd kılıç", "Frengi demirli kılıç", "kara kınlı kılıç", "Mısır kârı silahdar kılıcı", "pirinç kemerli Acem kılıcı", "ağzı simlice kara kılıç", "beyaz balık dişi kabzalı simli ve sim kemerli kılıç", "Dımışkî takım üzerine altın kakma kara Acem kılıcı" çeşitleriyle kılıçlar ve "Dımışkî bıçak", "küçük bıçak", "simli küçük bıçak", "Çerkes bıçağı" türleri ile de bıçaklar zikredilmektedir. Bunlardan, Şam'da yapılan Dımışkî kılıç ve bıçaklar en pahalı ve meşhur olanları idi[252].

Haiz oldukları sanat değerlerini yukarıdaki tesmiye ediliş şekillerinden bile kolaylıkla tahmin edebileceğimiz bu silahlar da diğer eşyalar gibi sahiplerinin nüfuz ve maddi güçlerinin tezahür ölçütü olarak değerlendirilebilir.

Bunlardan başka silahlarla beraber kullanılan eşyalar olarak "kubur" denilen tabanca kılıfları, içerisine kurşun konulan "kurşun kabı", tabancanın bele takılmasını sağlamak için "palaska", muhtemelen kılıcı bele veya omuza asmak için kullanılan işlemeli kayış olan "kılıç kaytanı" da kullanılmaktaydı. Ayrıca barut ve kurşun da bazı terekelerde geçmektedir.

g- Kitaplar:

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib'de hem müslim hem de gayr-ı müslim terekelerinde bazı kitap isimlerine rastlamaktayız. Genellikle dini içerikli bu kitapların ekseriyetle sosyal statüsü yüksek ve varlıklı kimselere ait olduğunu görmekteyiz.

Müslüman terekelerinde bulunan kitapların başında hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm gelmektedir. Evlerin hemen hepsinde olması muhtemel olmasına rağmen 180

---

[252] Bir Dımışkî sim bıçağın fiyatı 5 kuruşa kadar çıkmaktaydı. Bkz, AŞS., 551/114. En iyi kılıç ve bıçakların Dımışk denilen Şam'da imal edilmesinden dolayı Kılıçhaneye de Dımışkıhane adı verilmiştir. Bkz, M. Zeki Pakalın a.g.e., c.II., s.265.

müslüman terekesinden sadece 23 tanesinde (% 12.7) Kur'ân-ı Kerîm bulunmaktadır. Bu oran, takdir edileceği üzere oldukça düşük görünmektedir. Bazen "Kelâm-ı Kadîm" olarak da isimlendirilen Kur'ân-ı Kerîm genellikle terekelerde ilk sırada yer almakta ve diğer kitaplardan farklı olarak –fiyat biçilemeyeceği düşüncesi ile- maddi değeri, "hediyesi" ifadesi ile tespit olunmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'den sonra terekelerde en çok zikredilen kitap "En'am-ı Şerîf" tir. Bu, içerisinde -güzel bir yazı ile yazılmış- En'am suresi ile diğer bazı sureler bulunan, tezhip ve cilt olunmuş küçük ebatlı bir kitap idi. Umumiyetle koyun cebinde taşınan En'am-ı Şerîf, muhtelif malzemelerden yapılmış kılıf ve kaplarda muhafaza edilmekteydi[253].

İncelediğimiz döneme ait tereke kayıtlarından toplam 180 Müslüman terekesinde herhangi bir kitaba sahip olanların sayısı 38'dir (% 21). Kur'ân-ı Kerîm ve En'am-ı Şerîf'ten başkaca kitap ve kitaplara sahip olanların sayısı ise 18'dir (% 10). Bu ikinci gruba dahil olanları tablo halinde şöyle gösterebiliriz:

[253] "Yeşil atlas kılıflı En'am-ı Şerîf", "simli En'am-ı Şerîf kılıfı" gibi. Bkz, AŞS., 546/280, 550/51.

Tablo-11. Terekelerinde Kitap Bulunan Müslümanlar

Adı, Sosyal Sınıfı ve Ünvanı	Mesleği	Kitapların İsimleri	Tereke Miktarı (krş)
Ahmed Efendi b. Hacı Mehmed Efendi[254]	Kâtip	Kelâm-ı Kadim (kendi hattıyla), Kelâm-ı Kadim (2 adet), Şarkı kitabı, Mecmua-i Risail, Şerh-i Ebyat, Delâil-i Şerîf, İzahü'd-Delayil, Hısn-ı Hasîn, Şerh-i Mukaddime, Cüz-i Tefsir, Kaside-i Büride Şerhi, İstiare, Vakiye kitabı, Fıkıhtan bir risale, Tasavvurat, Mirkat Lügati (tamamlanmamış), Mev'iza, Avamil-i Arabî, Hindî, Şerh-i İzhar, Türkî Mev'iza, Hadis, Aruzdan Kâfi, Tevarih, Dibaceoğlu, Lügat (tamamlanmamış), Hikmetten risale, Şemseddin Te'lifi, Rub' risaleler, Hüseyniye, Velediyye, Lügat-ı Mirkat, Kitab-ı Farsî, Kenz-i Dekayık, Mev'iza, Emani ve Şerhi, Divan-ı Ebu Yusuf, Kul Ahmed (tamamlanmamış, Parça Mev'iza, Sakk, Mevlidü'n-Nebî, Dürr-i Meknûn, Amme Cüzü Tefsiri, Zübdetü'l-? , Nahvden Hidaye, Köhne Sarf (tamamlanmamış, Münebbihü'l-Musallî, Fıkıh Kitabı, Fetâva, Fıkıhtan bir kitab, Usulden kitab (tamamlanmamış), Cem'u'l-Cevâmî, Fetâva, Sülüs Kelam-ı Kadim, Mev'iza, Mecmua (3 adet), Mecmua (kendi hattıyla), Varak-ı perîşan (isimleri belli değil), En'am-ı Şerîf, Ali Efendi Kaydı, Sakk mea Kanûn, Keşfü'l-Ezhad, Divan-ı Na't-ı Nübüvvet, Sarf Cümlesi, Pend-i Attar, Küçük Mecmua, Sakk Mecmuası, Cedîd (?) Mecmuası, Kafiye, Ebu'l-Münteha.	2545
Mustafa Efendi b. Ali Efendi (Müftüzade)[255]	—	Kelam-ı Kadim, Dürer-i Gurer, Sadru'ş-Şerîa, Fetâva-yı Ali Efendi, Fetâva-yı Ataullah Efendi, Behcetü'l-Fetâva, Fetâva-yı Abdülkadir Efendi, Fetâva-yı Mü'minzade, cild-i sâbi' mine'l-Keşşâf, Hall-i Müşkîlât, Mülteka'l-Ebhar, Nushatü'l-Müslimîn-i Şerh-i Birgivî, Dürrü'l-Müntehab, Dürrü'l-Müntehab fi'l-Ed'iyye, Mecmau'l-Ahkâm, Sukûk-ı Hâcibzade, Kanun-nâme, Kitab-ı Mühimme, Bidâyetü'l-Mübtedî, Vakıatü'l-Müfteyn, Kitab-ı Sarf, Kitab-ı Denkoz, Telhîs, Nefâyisü't-Tensîs, Şerh-i Kasîdetü'l-Bürde, Muhtar-ı Metîn-i İhtiyar, Kitab-ı Hayâlî Çelebi, Kitab-ı İnşa, Müşkîlâtü'l-İ'râb, Vasiyyet-i İmam-ı A'zam ve Kanun-name, Etıbbâu'l-Fukara, Kitab-ı Şakayık, Felekıyâta müteallık kitab, Hakâyık mea Şatbî (?), Şerh-i Manzumetü'l-İbn-i Rehban, Şerhü'l-Kur'ân bi'l-Farisiyye, Pend-i Attar, Ravzü'l-Ahyâr, Kitab-ı Mecmua, Dîvân-ı Nadirî, Tasavvurât-ı Seydî, Dîvân-ı Nef'î, Şem'î Şerh-i Hâfız, Hadîkatü's-Süadâ, Ta'bîr-nâme, Telhîs-i Kâdiyân,	9513,5

[254] AŞS, 551/76
[255] AŞS, 547/117

		Risale-i Türkiyye, Şerh-i Pend, Risale-i sâlis fi cild-i vâhid, Kitab-ı Hâfız, Mes'ûdî fi'l-Âdâb, İrşâd-ı fi'n-Nahv, Risale-i Şeyh Yusuf, Mecmua-i fi'd-Da'vât, Türkî Manzûme, Miftâhü'n-Nûr, Hâşiye-i Şerh-i Akayid, Mecmua, Manzûme-i Hilâfiyât, Risale-i sâlis fi'l-Hey'et, Risale-i Tıb, Kitab-ı Şâhidî, Fetâva-yı Abdullah Efendi, Ferâyiz-i Seydî.	
es-Seyyid Halid Paşa[256]	Karahisar-ı Sahib Mutasarrıfı	Mushaf-ı Şerîf, Sancak Mushafı, En'am-ı Şerîf, Buhârî Şerîf, Şifâ-i Şerîf, Vazîhan-ı cild-i sânî, Fetâva-yı Yahya Efendi, Kitab-ı Tuhfe, Delâilü'l-Hayrât, Kitab-ı Tezkiretü'l-Evliya, Silsile-nâme, Türkî Fetâva, Tarîh-i Naîma, Kitab-ı Siyer-i Nebî, Birgivî Şerhi, Tevârih-i Taberî, Hikâye-i Battal Gâzî, Hikâye-i Şâh-ı Geda, Tıbba müteallık kitab, Mecmua, Dîvân, Manzûm kitab, Kitab-ı Gülistân.	—
el-Hac Ahmed Efendi b. el-Hac Mürsel[257]	---	Dürer-i Gurer, Sadru'ş-Şerîa, Fetâva-yı Ali Efendi, Kitab-ı İbrahim (?), Kitab-ı Kudûrî, Tenbîhü'l-Gâfilîn, Muhtâr-ı Sıhah, Kitab-ı Mutavvel, Kitab-ı Kâfiye, Kitab-ı Molla Câmi, Kitab-ı Tasvvurât, Kitab-ı Tasavvurât-ı Seydî, Kitab-ı Hacı Baba, Kitab-ı İftitah, Kitab-ı Misbah, Kitab-ı Mirâciyye, Kitab-ı Sarf Cümlesi, Tehzîbü'l-Mantık, Adudiye Şerhi, Kitab-ı Hasan Paşa, Hâşiye-i Küçek, Kitab-ı Mu'reb, Risale-i Birgivî.	**6651**
Molla Mustafa b. Molla Mahmud[258]	---	Şerhü'l-Misbah, Şemsiyye ve Tasavvurât, Seyyid Aliyyü'l-Ferâiz, Muhtasarü'l-Meânî, Bostânü'l-Ârifîn, Şerhü'l-Maksûd, Hacı Baba, Zayyık-ı Misbah, Seyyid Alizade, Fıkha müteallık kitab, Kitab-ı Celâl ve Tehzib, Hidâye ve Şerh-i Sarf Cümlesi, Lügat-i Mirkat, Şerh-i Akâyid, Misbah Şerhi İftitâhı.	**211,5**
Osman b. el-Hac Hasan[259]	Yağcı	Sadru'ş-Şerîa, Ferâiz, Netâyic, Ömer Nesefî fi'l-Akâid, Ahvâlü'l-Kasime mea Risâlât, Ferâiz mea Sakk, Nahv Cümlesi, Kudûrî, Eski Avâmil Mu'rebi.	**441**
Molla Veli b. Abdullah[260]	Esnaf	Kitab-ı Şerh-i Vikâye, Kitab-ı Kâfiye, Kitab-ı Misbah, Risale-i Fevâid, Nahv Cümlesi, Kitab-ı Birgivî, Mücemmi'u'l-Menâsik, Keşfü'l-Ezhâr.	**810**
el-Hac Abdülkadir Efendi b. Arif Mehmed Efendi[261]	—	Kelam-ı Kadîm, Kitab-ı (?), Kitab-ı Molla Cami, Kitab-ı İmadiyü'l-İslam, Dürer-i Gurer, Mecmua.	**5245,5**
Vezir Ali Paşa[262]	K.Sahib Mutasarrıfı	Kelâm-ı Kadîm, Sancak Kelâm-ı Kadîmi, En'am-ı Şerîf, Delâilü'l-Hayrât, Buhârî Şerîf.	**845**
Mehmed Ali b. Ahmed[263]	—	En'am-ı Şerîf, Türkü Kitabı, Mecmua, Amme Cüzü.	—

[256] AŞS, 546/280.
[257] AŞS, 548/291.
[258] AŞS, 549/101.
[259] AŞS, 549/81.
[260] AŞS, 551/103.
[261] AŞS, 547/91.
[262] AŞS, 547/163.

Molla Süleyman b. Hanefi[265]	---	En'am-ı Şerîf, Kitab-ı Tarîk-i Muhammediyye, Mev'iza Mecmuası.	279
Hacı Mehmed b. Hacı Ali[266]	Keçeci	Kelâm-ı Kadîm, Sadru'ş-Şerîa, En'am-ı Şerîf.	6271,5
Mahmud Efendi b. Abdullah Efendi[267]	Cami görevlisi	Sancak Mushafi, babası Abdullah Efendi ve ceddi el-Hac Ahmed Efedi'den intikal eden isimleri belirtilmemiş muhtelif kitaplar.	3746
es-Seyyid el-Hac Ahmed Efendi b. Mehmed Ağa[268]	Sincanlı kazası naibi	Fetâva-yı Ali Efendi.	104
El-Hac Ömer b. Şaban[269]	---	Kelâm-ı Kadîm, Kitab-ı Muhammediyye.	4269
Rıdvan b. Osman[270]	Debbağ	Kelâm-ı Kadîm, Birgivî Risalesi.	326
Mustafa Ağa b. Ahmed Ağa[271]	---	En'am-ı Şerîf, Delâyil-i Şerîf.	3595
Hacı Süleyman b. Ramazan[272]	Kazzaz	Mushaf-ı Şerîf, ismi belirtilmemiş 6 adet kitap.	1280
Ümmü bint-i Hacı Mehmed(Nakilcizade zevcesi)[273]	Ev kadını	Evrâk-ı perişan kitab.	780

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi kitap sahibi olanlar genellikle varlıklı ve üst tabakaya mensup kimselerdir. Bunlar içerisinde iki tanesi ümeraya mensup kişiler olarak Karahisar-ı Sahib mutasarrıfları olan Seyyid Halid Paşa ve Ali Paşa'dır. Ulemadan ise Sincanlı kazası Naibi Seyyid Ahmed Efendi görülmektedir.

En fazla kitap ihtiva eden tereke, 75 ciltlik kütüphanesiyle Ahmed Efendi isminde bir katibe aittir. Kitapları arasında, mesleğinin icabı kendi el yazısıyla yazılmış kitaplar da mevcuttur. Ekseriyeti dini mahiyette olmakla birlikte dil, tarih, tıp kitapları ve muhtevası belirtilmemiş mecmualardan müteşekkildir.

Terekesinde kitap bulunan kişiler içerisinde umera ve ulema haricinde bazı esnaf mensupları da mevcuttur. Bunlar da yine genellikle maddi durumları iyi olan kimselerdir.

---

[264] AŞS, 549/67.
[265] AŞS, 546/450.
[266] AŞS, 553/215.
[267] AŞS, 546/113.
[268] AŞS, 548/22.
[269] AŞS, 548/329.
[270] AŞS, 551/109.
[271] AŞS, 551/99.
[272] AŞS, 551/114.
[273] AŞS, 546/42.

Çok az olmakla birlikte terekesinde kitap bulunan sadece bir tane kadına rastlanmıştır. Onun da Karahisar-ı Sahib'in nüfuzlu ailelerinden bir kimsenin karısı olduğu anlaşılmaktadır.

Gayr-ı müslim terekelerinde ise, "İncil Kitabı" ve muhtevası belirtilmeyen başkaca kitaplar yer almaktadır. İncelediğimiz döneme ait mevcut 30 adet gayr-ı müslim terekesinden sadece 3 tanesinde (%10) kitap bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesinde 5 adet incil kitabı[273], bir başkasında 21 ciltlik basma kitap[274], diğer bir tanesinde de 5 ciltten oluşan kitaplar bulunmaktadır[275]. Kitap sahibi bu kişilerin de - açıkça belirtilmemekle beraber- tüccar ve esnaftan olmaları kuvvetle muhtemeldir.

[273] AŞS., 546/76
[274] AŞS., 549/58
[275] AŞS., 549/60

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
MALİ VE İKTİSADÎ DURUM

A- PARA VE FİYAT HAREKETLERİ

I- Para:

Osmanlı Devleti'nde uzun süre para birimi olarak akça kullanılmıştır. Zamanla bunun değeri düşmüş ve yerini para ile kuruşa bırakmıştır. XVIII. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde kuruş denilen sikkenin ana para durumuna geldiğini görmekteyiz. Diğer para ve altınlar kuruşa göre ayarlanmakta, her türlü ödeme kuruş, para ve akça düzeni içinde yapılmaktaydı[1].

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'a kadar, altın ve gümüş gibi değerli madenlerden yapılma saf veya az karışık bir para sistemi kullanılmıştır. Paranın değeri, içindeki altın veya gümüşün değerine göre değişmekteydi. Avrupa'da basılan Macar altını, İspanyol riyali gibi altın paralar ve Macar, Fransız, İspanyol gümüş sikkeleri de Osmanlı akçası ile birlikte tedavül edilmekteydi[2].

Paraların gerçek ve farz edilmiş değerlerini tespit etmek devlet elinde ve denetiminde idi. Fiyatlardaki dalgalanmalar, doğu ve orta doğuya kıymetli madenlerin kaçırılması ve kalpazanlık gibi çeşitli iç ve dış etkenler Osmanlı Devleti'nde paranın değer kaybetmesine sebep olmaktaydı. Bu yüzden devlet tarafından "sikke tashihi" denilen ayarlamalar yapılmaktaydı. Nitekim, 5 Safer 1165 / 24 Aralık 1751 tarihli bir belgeye göre, bu tarihlerde Yaldız Altını bazı yerlerde 155 para ve bazı vilayetlerde de 160 paraya tedavül edilmekte olup bu durum miri mukataa tahsildarları ve sair muhassılların halka eziyet etmelerine vesile olduğu için bundan sonra Yaldız Altınının 155 paraya tedavül edilmesini karara bağlayan ferman

---

[1] Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara, 1986, s.246.
[2] Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara, 1997, s.107.

gereği Kütahya'da münadiler vasıtasıyla ve ayrıca civarda bulunan liva ve kazalara da buyuruldular gönderilerek yöneticiler ve halk bu durumdan haberdar edilmiştir[3].

Devlet, paralar üzerinde tashih yaptığı gibi bazan da değeri düşmüş olan paraları tedavülden kaldırmaktaydı. Mesela, evasıt-ı Şevval 1166 / (10-20) Ağustos 1753'te çıkarılan Hatt-ı Hümayun ile, halk arasında 10 paraya rayic olan Nemçe sikkesiyle darp edilmiş "maryaş"* olarak isimlendirilen paranın değerinin düşük olduğu ve 10'ar 15'er paraya ulaşamadığı görüldüğünden tedavülden kaldırılması ve kullanımının yasaklanması emredilmiştir[4].

Buna rağmen yaklaşık 11 sene sonra bu paranın hala bazı yerlerde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bazı madrabazların 10 akçaya toplayarak başka yerlerde 5 paraya sarfettiklerinden insanlar arasında niza ve anlaşmazlığa sebep oldukları bu paralar, Darp-hane-i Amire'de incelendiğinde 12 akçalık halis gümüş olduğu tespit edilmiş ve evahir-i Rebiu'l-ahir 1178 / (17-27) Ekim 1764'te gönderilen emir ile tedavülden kaldırılarak halkın elinde mevcut olan bu paraların cizyedarlar tarafından 12'şer akçaya mübayaa edilerek Darp-hane-i Amire'ye gönderilmesi emredilmiştir[5].

Bu akçanın 9 ve 10 akçalık iki çeşidi daha bulunmakta idi. Her bir tanesi 1 dirhem olarak 4 paraya ve dirhemi eksik olup 1 dirhem gelmeyenlerin de ağırlığına göre 1 dirhemi 4 paraya olmak üzere tasrih olunmuş ve bundan sonra alış-verişte kullanılmamak üzere tamamen kaldırılmıştır[6].

Tedavülden kaldırılan paralardan birisi de "yetmişlik" olarak tabir edilen paralar idi. "Kefere sikkesi"yle darb olunmuş bu paranın, Cemaziye'l-ahir 1196 / 14 Mayıs 1782'de yayınlanan bir fermanla, "teklif ve mübaşirler dahi istinkaf ve İstanbul'a getirdiklerinde meskuk-ı mezburun zarar ve hasaratı nümayan olduğuna binaen tahsilatı emval-i miriyede giriftar-ı ukde-i te'hir idüği ve ahali-yi memleket

---

[3] AŞS., 547/228.

* Belgelerde çok net bir şekilde ( ) olarak belirtilen bu paranın ismi bazı araştırmacılar tarafından ya sehven ya da nazar-ı itibara aldıkları belgelerdeki yazılış biçimlerinden dolayı "marbaş" olarak okunmuştur. Krş., Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara, 1985, s.283, 285; Bekir Sıtkı Baykal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni İle İlgili Belgeler, *Belgeler*, XIII / 17, Ankara, 1988, s.88. Bahis konusu paranın tedavülden kaldırılması ile ilgili belgenin metni ve transkripsiyonu için bkz., Ek 8.

[4] AŞS., 546/77.

[5] AŞS., 550/42.

[6] A.g.b.

dahi bu hususta muztarrü'l- ahval olup günden güne memalik-i Anadolu'ya kefere sikkesiyle meskuk yetmişlik neşri ibadullahın ahz u i'tada sikletini mucib" olduğu için her nerede bulunursa Darb-hâne-i Amire'ye teslim ettirilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu paranın bir adedi 6 dirhem, 14 kırat, ayarı 77 ve rayici 65 para olmak üzere toplandığı surette Darb-hane-i Amire'de i'mal ve idaresinin mümkün olacağı, aksi takdirde imal ve kat'ının mümkün olmayacağı da belirtilmiştir[7].

İncelediğimiz dönemde, sık sık altın cinsleri ve belirli akça fiyatlarına riayet etmeyen ve hileye başvurmak suretiyle ellerindeki paralara diledikleri gibi zam yapıp, bunları fazla fiyatla piyasaya süren kimselerin eksik olmadığını görüyoruz. Bu durum halka ve Darb-hane-i Amire'ye büyük zararlar vermekteydi. Bu gibi hareketlerin önlenmesi için sık sık Hatt-ı Hümayunlar çıkarıldığını görmekteyiz. Nitekim, evail-i Şevval 1180 / 2-12 Mart 1767'de yayınlanan bir fermanla, eksik vezinli altınların eskiden beri kullanımının yasak olmasına rağmen müsamaha ve umursamazlıktan dolayı bazı tamahkar kimselerin tam vezinli altınları kabzederek halkın zarara girmesine sebep oldukları, böyle devam edecek olursa neredeyse memlekette tam vezinli altın kalmayacağı ifade edilerek, eksik vezinli altınların kullanımının tamamen yasaklandığı hatırlatılmakta ve ellerinde eksik vezinli altın olanların sarraf bulunan yerlerde sarraflara, bulunmayan yerlerde de mukataa, zeamet ve timar mültezimleri, cizyedarlara ve sair tahsildarlara teslim ederek Darb-hane-i Amire'ye ulaştırmaları istenmektedir. Bu eksik vezinli altınlar, rayic pahasına tatbik ile noksanının pahası takdir olunduğundan dolayı, Yaldız, Macar, Fındık, Zer-i Mahbub ve İstanbul Zencirlisi altınlarının her bir eksik kıratı 25 akça düşülerek değiştirilecekti. Bu altınları alan sarraf ve sair tahsildarlar bunları kimseye vermeyerek Darb-hane-i Amire'ye göndereceklerdi[8].

Yaklaşık 10 yıl sonra, 8 Rebiu'l-ahir 1190 / 27 Mayıs 1776'da gönderilen bir fermandan, yukarıda bahsedilen nizama mugayir olarak davrananların hala mevcud olduğu anlaşılmaktadır. Bahis konusu fermanda, müste'min taifesinden İzmir'de oturan konsolos ve tüccarların mahkemeye vararak halk arasında çok sayıda eksik vezinli altının tedavülde olduğunu ihbar etmeleri üzerine, kadının i'lamı ile eksik

[7] AŞS., 553/212
[8] AŞS., 550/241.

vezinli altınların yasak olduğuna dair tekraren ferman talebinde bulunulduğu ifade edilerek, İstanbul zer-i mahbubu, Yaldız, Macar ve Fındıklı altınların her bir noksan kıratı 27,5 akça ve Mısır zencirlisi, Mısır tuğralısı, Mısır zer-i mahbubu ve Tunus altınlarının da her bir noksan kıratının 20 akça indirilmek suretiyle sarraflar ve sair tahsildarlar tarafından değiştirilerek Darb-hane-i Amire'ye teslim ettirilmesi istenmektedir[9].

Araştırma konusu yaptığımız dönemde para sıkıntısı ile karşılaşıldığından hazineye gelir temin etmek amacıyla bazı tedbirler alınmaktaydı. Bu cümleden olarak III. Selim döneminde Cezayir ve Tunus hazinelerinden borç para alma teşebbüsleri netice vermeyince, başta İstanbul'da ikamet eden devlet ileri gelenleriyle zenginler olmak üzere bütün halktan ellerinde bulundurdukları altın ve gümüş eşyaları hazineye satmaları istendi. Bu kararın herkese tatbik edilmesini temin etmek için de Şeyhülislamdan fetva alındı. Toplanan altın ve gümüşten düşük ayarlı sikke kesilerek piyasaya sürülmesine rağmen bu da beklentileri karşılayamadığı gibi büyük fiyat artışlarına da sebep oldu[10].

Bu açıklamalardan sonra incelediğimiz dönemde kullanımda olan paraların haiz oldukları resmi değerleri –belgelerden tespit edebildiğimiz kadarıyla- kronolojik olarak şöyle gösterebiliriz:

Tablo-1. XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Tedavüldeki Paraların Resmi Rayicleri[11]

Yıllar (H./ M.)	Sikkenin cinsi	Kuruş	Para	Akça
1165 / 1751	Yaldız altını	--	115	--
1175 / 1762	Yaldız altını	4	--	--
1178 / 1764	Zer-i mahbub	--	110	--
1180 / 1767	Zer-i mahbub	--	110	--

[9] AŞS., 552/159.

[10] Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları –Nizam-ı Cedid- 1789-1807*, Ankara 1988, s.84; Musa Çadırcı, a.g.e, s.108; Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara, 1985, s.287.

[11] Şu belgelere istinaden düzenlenmiştir. AŞS., 547/228, 549/47, 552/159, 553/212, 551/57, 551/114, 551/101, 555/197, 556/90, 557/36. Bu paraların XIX. yüzyıl başlarında ve ortalarındaki durumu için bkz., Mehmet Güneş, "XIX Yüzyıl Başlarında Afyon'da Fiyatlar (1806-1830)", *AKÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*, I / 2, (Mayıs 1999), s. 91-95; Özer Küpeli, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Karahisar-ı Sahib'de Fiyatlar (1844-1854)", *AKÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*, II / 1, (Nisan 2000), s.118-120.

1181 / 1767	Nısfiyesi	1,375	--	--
1183 / 1769	Yaldız altını	3,875	--	--
	Fındık altını	3,875	--	--
	Tuğralı altın	2,625	--	--
	Zencirli altın	2,75	--	--
1189 / 1775	Yaldız altını	3	--	105
	Zer-i mahbub	--	110	--
	Fındık altını	3	35	--
	Macar altını	3	--	50
1190 / 1776	İst. zer-i mahbubu	3	--	--
1196 / 1782	Yetmişlik	--	65	--
1202 / 1787	Yaldız altını	5	10	--
	Zer-i mahbub	3,5	--	--
	Nısfiyyesi	--	70	--
	Rub'iyyesi	--	50	--
	İst. zer-i mahbubu	3,5	--	--
	Fındık altını	5	--	--
	Macar altını	5	--	--
	Mısır zer-i mahbubu	3	--	--
	Riyal	--	100	--
1204 / 1790	Riyal	--	100	--
1208 / 1794	Yaldız altını	7	--	--
	İst. zer-i mahbubu	5	--	--
	Nısfiyyesi	--	100	--
	Fındık altını	7	--	--
	Rub'iyyesi	--	70	--
	Macar altını	7	--	--
	Mısır zer-i mahbubu	4	--	--
	Fındık Mısır altını	6	--	--
1213 / 1798	Yaldız altını	7	--	--
	İst. zer-i mahbubu	5	--	--

	Fındık altını	7	--	--
	Macar altını	7	--	--
	Mısır zer-i mahbubu	4	--	--
	Fındık Mısır altını	6	--	--
1216 / 1801	İst. zer-i mahbubu	5	--	--

Bunlardan başka, incelediğimiz dönemde "ikilik (çifte kuruş)", "altmışlık (çifte zolota)" ve "otuzluk (zolota)" tabir olunan gümüş paralar da kullanılmaktaydı[12].

II- Fiyat Hareketleri:

Osmanlı Devleti'nin fiyat politikası iki şekilde tezahür etmekteydi. Birincisi umumu veya devleti ilgilendiren konularda müdahaleci bir tutumla belirlenen resmi fiyat politikası, ikincisi ise sadece tarafları ilgilendiren hususlarda serbest denilebilecek bir fiyat politikası idi. Bunlardan birinci gruba girenleri şeriata dayandırılmış örfi fiyatlar, ikinci gruba girenleri de şer'î hukuka dayalı fiyatlar olarak telakkî etmek mümkündür[13].

Tedavülde olan altın ve gümüş paraların fiyatları, devlet tarafından tespit edilen resmi fiyatlardır. Ancak bu resmi fiyatlardan farklı olarak, sikkelerin piyasa fiyatlarının olduğu da bilinmektedir[14].

Temel ihtiyaç maddelerinin uygun fiyatlarla sağlanması Osmanlı devlet yönetiminin başlıca amaçlarından birisini oluşturmaktaydı. Bilhassa İstanbul için hayati ehemmiyet arz eden bu meselenin taşrada da zaman zaman büyük boyutlara ulaştığı görülmektedir. Bu amaçla ekonomik ve sosyal bir tedbir olarak üretici ve aracı olanlarla tüketici arasındaki alım-satım ilişkisine doğrudan müdahale edilerek

---

[12] Mustafa Öztürk, "Tokat'ta Fiyatlar (1772-1823)", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu* (2-6 Temmuz 1986), s.187.
[13] Mustafa Öztürk, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili", *Belleten*, LV / 212, (Nisan 1991), s.91-92.
[14] A.g.m., s.97-98.

fiyatlar denetim altında tutulmuştur. Bu şekilde bir mal veya hizmet için ilgili resmi makamların tespit ettiği fiyata "narh" denilmekteydi[15].

Narh koyma işinde umumiyetle kadılar vazifelendirilmekteydi. Fakat kadılar, bunda tek yetkili olmayıp, muhtesib, şehir kethudası, ayan, eşraf ve hirfet görevlilerinden oluşan "narh komisyonu" nun kabul ettiği fiyatı tescil etmekteydiler[16].

İstanbul halkının ve ordunun zahire, et ve nakliye gibi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla devletin , hububat ve canlı hayvan satın almak için belirlediği "mübayaa fiyatları" da narh fiyatları gibi resmi fiyatlardandır.

Bir başka fiyat çeşidi ise mahkeme marifeti ile, ölen kişinin geride bıraktığı mallara takdir edilen ve bu münasebetle malın cinsine ve niteliğine göre farklılık arz eden tereke fiyatlarıdır[17]. Terekede resmi fiyata tabi bir mal varsa narh fiyatından, bunların haricindeki mallar da günün piyasa değeri üzerinden değerlendirilirdi[18].

Karşılıklı olarak malın kalitesi ile değeri üzerinde yapılan ticari anlaşmadan doğan fiyatlar ve zaman zaman "sûk-ı sultani" denilen mezad meydanlarında açık artırma usulü ile yapılan satışlar neticesinde belirlenen fiyatlar da serbest piyasa fiyatlarındandı[19].

Fiyatlar hakkında verdiğimiz bu malumattan sonra, XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında Karahisar-ı Sahib'de cari olan fiyatlar hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

1- Bazı Gıda Maddelerinin Fiyatları:

Gıda maddelerinin fiyatlarını, sicillerde yer alan narh kayıtlarından muntazam bir şekilde tespit etmemiz mümkün olmaktadır. İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı

---

[15] Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul, 1983, s.3.
[16] Yaşar Yücel, *Es'ar Defteri (1640 Tarihli)*, Ankara 1992, s.23-24.
[17] Tereke fiyatlarının gerçek piyasa fiyatlarını yansıtmaktan uzak ve tahmini fiyatlardan ibaret olduğu ve bundan dolayı da ihtiyatla kullanılması gerektiği bazı yazarlar tarafından ifade edilmektedir. Mesela bkz., Yavuz Cezar, "Bir Ayanın Muhallefatı", *Belleten*, XLI/161, (Ankara, 1977), s.66.
[18] Mustafa Öztürk, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Orta Anadolu'da Fiyatlar", *X. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV, Ankara, 1993, s.1822.
[19] Rifat Özdemir, a.g.e., s.254.

Sahib'e ait sicil defterlerinin genellikle sonunda yer alan bu kayıtlar, gıda maddelerinin kıyye[20] ya da dirhem[21] olarak belirlenen miktarları için -yukarıda bahsettiğimiz vechile- tespit edilen fiyatlarını muhtevidir. Bunlarda, bir narh dönemine ait kayıtlar bazan muntazam bir liste halinde verilirken[22] bazan da bir liste üzerinde birkaç döneme –hatta seneye- ait narh fiyatları birlikte verilmiştir[23]. Ayrıca, bir narh döneminde yapılan bazı zam ve indirimler de, tarihi belirtilmek suretiyle bu listeler üzerinde verilmiştir.

Genellikle yılda iki defa verilmesi yaygın olmakla birlikte[24] incelediğimiz dönemin muhtelif zamanlarında senede ikiden fazla narh verildiğini de görmekteyiz. Ancak bu, bir önceki narh döneminde fiyat verilen malların tamamından ziyade bazı larının fiyatlarında yapılan ayarlamalar şeklinde ortaya çıkmaktaydı[25]. Mevsim şartları, kıtlık, para ayarlaması, harp gibi bazı fevkalade durumlar narh fiyatlarında sık sık düzenlemeler yapılmasını gerekli kılan en önemli amillerdendi[26].

İncelediğimiz dönemin muhtelif zamanlarında verilen narhlara göre bazı gıda maddelerinin fiyatları şöyleydi:

1166 yılı 2 Safer / 9 Aralık 1752 ve 22 Cemaziye'l-evvel / 27 Mart 1753 tarihlerinde verilen narha[27] göre,

Cinsi	Ağırlık birimi	Fiyatı (akça)
Has ekmek	105 dirhem	1 (1 kıyyesi 3,8 akça)
Mahalle ekmeği	150 dirhem	1 (1 kıyyesi 2,66 akça)
Çörek	60 dirhem	1 (1 kıyyesi 6,66 akça)
Kâhi*	30 dirhem	1 (1 kıyyesi 13,3 akça)
Koyun eti	1 kıyye	14-18

[20] 1 kıyye=1282 gr. = 400 dirhem.
[21] 1 dirhem=3,207 gr.
[22] Mesela bkz., AŞS., 547/313, 547/315.
[23] Mesela bkz., AŞS., 553/320, 553/323, 553/331, 255/262.
[24] Musa Çadırcı, a.g.e., s.126.
[25] Mesela, 1179' da 1 Receb / 14 Aralık 1765, 27 Şaban / 8 Şubat 1766 ve 15 Zi'l-hicce / 25 Mayıs 1766 tarihlerinde olmak üzere üç defa narh verilmiştir. Bkz., AŞS., 550/394, 550/392, 550/397.
[26] Yaşar Yücel, a.g.e., s.23.
[27] AŞS., 547/315, 547/316.
* Kuru poğaça nev'inden üç köşeli çarşı böreği; bir çeşit simit.

Sığır eti	”	12-16
İnek eti	”	8-9
Keçi eti	”	12
Don yağı	”	32-34
Sadeyağ	”	44-48
Susam yağı (şîr-i revgan)	”	32-38
Haşhaş yağı	”	30
Zeytin yağı	”	32
Ağda	”	7-8
Pirinç	”	16
Tuz	”	1
Leblebi	”	10
Tahan helvası	”	22-26

1179 yılı 1 Receb / 14 Aralık 1765, 27 Şaban / 8 Şubat 1766, 15 Zi'l-hicce / 25 Mayıs 1766 tarihlerinde verilen narha[28] göre,

Cinsi	Ağırlık birimi	Fiyatı (akça)
Has ekmek	90 dirhem	1 (1 kıyyesi 4,4 akça)
Çörek	60 dirhem	1 (1 kıyyesi 6,66 akça)
Kâhi	30 dirhem	1(1 kıyyesi 13,3 akça)
Koyun eti	1 kıyye	14-18
Sığır eti	”	14-16
İnek eti	”	8-10
Keçi eti	”	12
Don yağı	”	32
Sadeyağ	”	48
Susam yağı (şîr-i revgan)	”	46
Zeytin yağı	”	36
Ağda	”	10-12
Pirinç	”	20

[28] AŞS., 550/394, 550/392, 550/397, 550/396.

Tuz	"	2
Leblebi	"	8

18 Muharrem 1190 / 9 Mart 1776 tarihinde verilen narha[29] göre,

Cinsi	Ağırlık birimi	Fiyatı (akça)
Has ekmek	90 dirhem	1 (1 kıyyesi 4,4 akça)
Mahalle ekmeği	100 dirhem	1 (1 kıyyesi 4 akça)
Çörek	45dirhem	1 (1 kıyyesi 8,8 akça)
Kâhi	25 dirhem	1 (1 kıyyesi 16 akça)
Koyun eti	1 kıyye	21
Sığır eti	"	21
İnek eti	"	12
Sadeyağ	"	72
Susam yağı (şîr-i revgan)	"	54
Haşhaş yağı	"	50
Ağda	"	18
Tahan helvası	"	40

1211 yılı 16 Şaban / 14 Şubat 1797 ve 26 Şevval / 24 Nisan 1797 tarihli narh kayıtlarına göre[30] ise durum şöyle idi.

Cinsi	Ağırlık birimi	Fiyatı (akça)
Has ekmek	1 kıyye (400 dirhem)	9-10
Mahalle ekmeği	"	8-9
Çörek	60 dirhem	3 (1 kıyyesi 20 akça)
Kâhi	30 dirhem	3 (1 kıyyesi 40 akça)
Koyun eti	1 kıyye	40
Sığır eti	"	36
İnek eti	"	18
Don yağı	"	120

[29] AŞS., 552/365.
[30] AŞS., 557/202.

Sadeyağ	"	135
Susam yağı (şîr-i revgan)	"	108
Haşhaş yağı	"	90
Ağda	"	12
Tuz	"	5
Tahan helvası	"	84

Yukarıda verdiğimiz yiyecek maddelerinin zaman içerisindeki artış miktar ve oranlarını da tablo halinde şöyle gösterebiliriz:

Tablo-2. XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib'de Bazı Gıda Maddelerinin Fiyatları ve Artış Oranları[31]

Cinsi	1166 (1752-53)	1179 (1765-66)	Bir öncekine göre artış oranı	1190 (1776-77)	Bir öncekine göre artış oranı	1211 (1796-97)	Bir öncekine göre artış oranı	Toplam artış oranı
Has ekmek	3,8	4,4	% 15,7	4,4	% 0	9	% 104,5	% 136,8
Mah. ekmeği	2,6	-	-	4	% 53,8	8	% 100	% 207,6
Çörek	6,6	6,6	% 0	8,8	% 33,3	20	% 152,2	% 203
Kâhi	13,3	13,3	% 0	16	% 20,3	40	% 150	% 200,7
Koyun eti	14	16	% 14,2	21	% 31,2	40	% 90,4	% 185,7
Sığır eti	12	14	% 16,6	21	% 50	36	% 71,4	% 200
İnek eti	8	9	% 12,5	12	% 33,3	18	% 50	% 125
Don yağı	34	32	% -6,2	-	-	120	% 275	% 252,9
Sade yağı	48	48	% 0	72	% 50	135	% 87,5	% 181,2
Susam yağı	38	46	% 21	54	% 17,3	108	% 100	% 184,2
Haşhaş yağı	30	-	-	50	% 66,6	90	% 80	% 200
Ağda	8	10	% 25	18	% 80	12	% -50	% 50
Pirinç	16	20	% 25	-	-	45	% 125	% 181,2
Tuz	1	2	% 100	-	-	5	% 150	% 400
Tahan helvası	26	-	-	40	% 53,8	84	% 110	% 223

[31] Her bir kıyyesinin akça olarak değeri esas alınmıştır.

Yukarıdaki tabloya göre 1166 (1752-53) – 1179 (1765-66) yıllarındaki fiyatlar mukayese edildiğinde bazı yiyecek maddelerinin fiyatlarının hiç değişmediği, bazılarının ise çok az oranlarda arttığı görülmektedir. 1190 (1776-77) yılı fiyatlarında ise bir önceki tarihte verilen fiyatlara oranla % 17 ile % 80 arasında değişen bir fiyat artışı dikkat çekmektedir. 1211 (1796-97) yılında ise, yaklaşık 11 yıl önceki fiyatlara göre büyük oranlarda fiyat artışları gözlemlenmektedir. 1166 (1752-53) – 1211 (1796-97) yıllarında verilen fiyatlara göre yaklaşık 45 yıllık bir zaman dilimi içerisinde büyük oranlarda fiyat artışları olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar içerisinde en büyük artış oranları tuz, don yağı, tahan helvası, mahalle ekmeği, ve çörek türündeki yiyecek maddelerinde olmuştur. Daha sonra sırasıyla, kâhi, sığır eti, haşhaş yağı, koyun eti, susam yağı, sade yağ, pirinç, has ekmek, inek eti ve ağda yer almaktadır.

2- Hububat, Afyon ve Kahve Fiyatları:

Araştırma konusu yaptığımız dönemde Karahisar-ı Sahib'de hububat, afyon ve kahve fiyatları ile ilgili bilgileri tereke kayıtlarında verilen piyasa fiyatlarından elde etmekteyiz. Hububat fiyatları hakkında, daha önce bahsettiğimiz, devlet tarafından öngörülen resmi fiyatlar olan mübayaa fiyatlarının belirtildiği "hınta ve şair emirleri" nden de bilgi edinebilmekteyiz. Ancak aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere bu fiyatlar çok düşük olarak gerçek piyasa fiyatlarını yansıtmadığı için nazar-ı itibara alınmamış olup, en azından piyasa fiyatları ile mukayese olunabilmesi açısından verilmesi faydalı görülmüştür:

Tablo-3. XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib'de Hububat, Afyon ve Kahve Fiyatları (kuruş olarak)[32]

Sıra no	Tarih	Hınta (buğday)		Şair (arpa)		Afyon		Yemen kahvesi		Frenk kahvesi	
	Hicri /Miladi	Birimi	Fiyatı	Birimi	Fiyatı	Birimi	Fiyatı	Birimi	Fiyatı	Birimi	Fiyatı
1	1162/1748-49	Kile(İst)	1	-	-						
2	1166/1752-53	"	0,75	Kile(İst)	0,33					Kıyye	1

[32] Sıra numarası üzere, Karahisar-ı Sahib şer'iyye sicillerindeki şu belgelere göre düzenlenmiştir: 1) 446/42, 2) 546/64, 546/76, 3) 548/153, 4) 548/260, 5) 549/17, 549/47, 549/19, 6) 549/79, 549/72, 7) 550/40, 8) 550/85, 9) 551/114, 10) 550/329, 11) 552/295, 12) 553/18, 13) 553/118, 14) 553/321, 15) 556/9, 16) 557/97, 17) 557/88, 18) 557/121.

3	1173/1759-60	"	1,5	"	1						
4	1174/1760-61	"	1	"	0,5						
5	1175/1761-62	"	1,25	"	0,5	Çeki**	3,5	Kıyye	1,75		
6	1176/1762-63	"	1,5	"	0,5	Çeki	2,7***			Kıyye	1,5
7	1178/1764-65	"	2,85	"	1,25						
8	1179/1765-66	"	2	"	-			Kıyye	1,5		
9	1183/1769-70	"	1,5	"	-						
10	1183*/1769-70	"	0,5	"	-						
11	1192*/1778	"	0,5	"	-						
12	1193*/1779	"	0,5	"	-						
13	1194*/1780	"	0,5	"	-						
14	1195/1780-81	"	5,5	"	-						
15	1202*/1787-88	"	0,5	"	-						
16	1209/1794-95	"	5	"	3						
17	1210*/1795-96	"	2	"	-						
18	1211*/1796-97	"	6	"	4						

Yukarıdaki tabloya baktığımızda, ağırlık birimi İstanbul kilesi[34] olarak belirtilen buğdayın fiyatında 1162 / (1748-49) – 1176 / (1762-63) yılları arasında ufak-tefek farklarla azalma ve çoğalmalar olduğu görülmektedir. 1178 / (1764-65) yılında yaklaşık %100'lük bir artış dikkati çekmektedir. Daha sonraki 5 yıl içerisinde tekrar bir düşüş meydana gelmektedir. 1183 / (1769-70) -1202 / (1787-88) yılları arasında verilen fiyatlar mübayaa fiyatları olup, tereke fiyatlarından çok daha düşük rakamlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa, 1183 / (1769-70) yılına ait bir tereke kaydında bir kilesi 1,5 kuruş olan buğdayın aynı seneye ait mübayaa fiyatının 0,5 kuruş olması, bu iki fiyatlandırma arasındaki bariz farkı ortaya koymaktadır. 1195 / (1780-81) yılına gelindiğinde buğday fiyatında çok büyük bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Bu durumun, bu tarihte meydana gelmiş olan çekirge

---

* Mübayaa fiyatlarıdır.

** Afyon için 1 çeki = 250 dirhem + %5 = 763 gr.'dır. Bkz, Halil İnalcık, Osmanlı Metrolojisine Giriş, çev. Eşref Bengi Özbilen, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 73, (Ağustos, 1991), s. 45.

*** Belgede, 2 çeki 50 dirhem afyon 6 kuruş olarak verilmiş olup, bu hesap üzere 1 çeki afyonun fiyatı yaklaşık olarak 2,715 kuruşa tekabül etmektedir. Aynı sene, 1 kıyye (1282 gr) afyon da yaklaşık 4,5 kuruş etmekteydi. Bkz., AŞS., 549/72.

[34] 1 İstanbul kilesi = 25,7 kg'dır.

istilasından kaynaklandığı belgelerden anlaşılmaktadır[35]. 1202 / (1787-88) yılında, önceki yıllarda olduğu gibi tayin edilen 0,5 kuruşluk mübayaa fiyatı bir tarafa bırakılacak olursa, bundan sonraki tarihlerde buğday için belirlenen mübayaa fiyatlarında fevkalade artışlar olduğu dikkat çekmektedir. Hatta, 1211 / (1796-97)'de mübayaa fiyatlarının, tereke fiyatlarına galebe çaldığını da söyleyebiliriz. Buğday fiyatlarının böylesine artmasına, bu tarihlerde Karahisar-ı Sahib'de büyük bir zahire kıtlığı yaşanmasının sebep olduğunu tespit etmekteyiz[36].

Buğday fiyatları ile arpa fiyatları arasında 1176 / (1762-63)'ya kadar genellikle 1/3 'e yakın bir orantının bulunduğu görülmektedir. Ancak daha sonraki yıllarda arpadaki fiyat artışlarının buğdaydan daha fazla olarak bu orantının değiştiğini söyleyebiliriz.

Netice itibarıyla piyasa fiyatlarını dikkate aldığımızda, 1162 / (1748-49)'de kilesi 1 kuruş olan buğday, 1209 / (1794-95)'da 5 kuruşa yükselerek yaklaşık 47 yıllık zaman içerisinde %500'lük bir artış göstermiştir. Buğdayın yıllık artış oranı ise %10,63 olarak karşımıza çıkmaktadır. 1166'da kilesi takriben 0,33 kuruş olan arpa ise, yine piyasa fiyatları nazar-ı itibara alındığında, 1209 yılında 3 kuruşa çıkarak %909 gibi büyük bir artış sergilemektedir. Bu rakamlara göre arpanın yıllık artış oranı ise %21 olmuştur[37].

Afyon ve kahve fiyatları hakkında maalesef hububat fiyatları kadar ayrıntılı bilgi edinememekteyiz. Tablo 3'te de görüldüğü üzere 1175 / (1761-62) -1176 / (1762-63) yılları arasında 1 çeki afyonun 2,7 ile 3,5 kuruş civarında, 1175 / (1761-62) –1179 / (1765-66) yılları arasında 1 kıyye Yemen kahvesinin 1,5-1,75 kuruş dolaylarında ve 1166 / (1752-53) – 1177 / (1763-64) yılları arasında da 1 kıyye Frenk kahvesinin 1-1,5 kuruş arasında değiştiğini tespit edebilmekteyiz.

---

[35] Bkz., AŞS., 553/321. Bu tarihlerde Anadolu'da meydana gelen çekirge istilası münasebetiyle mahsul az olduğu için İstanbul halkının zahire ihtiyacının Sofya ve civarı kazalarından tedarik edilmesi yoluna gidilmiştir. Bkz., BOA., Cevdet, Belediye, 4768.

[36] Bkz., AŞS., 557/121.

[37] İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib'deki hububat fiyatlarını diğer bazı Anadolu kentlerindeki hububat fiyatları ile mukayese etmek için bkz., Mustafa Öztürk, "Bursa'da Hububat Fiyatları (1775-1840)", *XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül, 1990), Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV, Ankara, 1994, s.1715-1736.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

3- Canlı Hayvan Fiyatları:

İncelediğimiz dönemde canlı hayvan fiyatlarını tereke kayıtlarında yer alan fiyatlardan, yani resmi olmayan piyasa fiyatlarından tespit etmekteyiz. Canlı hayvan mübayaası için (özellikle İstanbul halkının ihtiyacı için talep olunan koyun mübayaası için) gönderilen emir ve fermanlarda belirtilen fiyatların da hububat fiyatlarında olduğu gibi, piyasa fiyatlarına göre çok düşük oldukları için burada da yine tereke fiyatlarını kullanmayı daha uygun bulduk. Canlı hayvan fiyatlarının belirlenmesinde hiç şüphesiz öncelikle, hayvanın yaşı, sağlık durumu, fiziki yapısı vs. nin önemli etkenler olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Tablo-4a. XVIII. Yüzyılda Karahisar-ı Sahib'de Bazı Canlı Hayvan Fiyatları (kuruş olarak)[38]

Sıra no	TARİH	AT		MERKEP		ÖKÜZ (1 çift)	
	H. / M.	Cinsi	Fiyatı	Cinsi	Fiyatı	Cinsi	Fiyatı
1	1166/1752-53	İğdiş bargir	25				
2	1167/1753-54					Karasığır öküzü	40
3	1168/1754-55			Merkeb	5,5	Karasığır öküzü	30
4	1173/1759-60	Tay	25	Merkeb	7	Camız öküzü Karasığır öküzü	70 22,5
5	1174/1760-61	Al kısrak mea tay	20			Karasığır öküzü	25
6	1175/1761-62	İğdiş bargir İğdiş bargir Kısrak	25 30 15	Merkeb	6	Camız öküzü Karasığır öküzü	60 23,3
7	1176/1762-63	Kır at Ay kır at	30 20				
8	1178/1764-65	Kır at Yağız bargir At	34,25 15 45				
9	1181/1767-68	Kır at	120	Merkeb	14		
10	1183/1769-70	Al at	30				
11	1189/1775-76	Kula at Kır aygır at Al tay Doru tay Tay (3 yaşında) Kısrak	60 50 50 50 40 20	Merkeb Sıpa (1 yaşında)	8 4	Camız öküzü Karasığır öküzü	32 15
12	1193/1779	İğdiş bargir	40				
13	1209/1794-95					Karasığır öküzü	27,25

[38] Sıra numarası üzere, Karahisar-ı Sahib şer'iyye sicillerindeki şu belgelere göre düzenlenmiştir: 1) 546/64, 2) 546/146, 3) 546/180, 546/226, 4) 548/153, 5) 548/260, 6) 549/19, 549/31, 546/118, 549/17, 7) 549/78, 8) 550/51, 550/40, 9) 551/48, 551/54, 10) 551/83, 11) 552/79, 12) 552/245, 13) 557/51.

Tablo-4b. XVIII. Yüzyılda Karahisar-ı Sahib'de Bazı Canlı Hayvan Fiyatları (kuruş olarak)[39]

Sıra no	TARİH	İNEK		KOYUN		KEÇİ	
	H. / M.	Cinsi	Fiyatı	Cinsi	Fiyatı	Cinsi	Fiyatı
1	1166/1752-53	Karasığır ineği	10				
2	1167/1753-54	Karasığır ineği Karasığır döğesi Karasığır tosunu	10 3 3	Kuzulu koyun Toklu	2-3 1,5	Oğlak	1
3	1168/1754-55	Karasığır danası Karasığır ineği	4 7,5-8,5	Kuzulu koyun Toklu	3 2,5		
4	1173/1759-60	Tosun Dana Döğe	10 3 8	Boz koyun Toklu	1,25 1	Boz keçi Oğlak	1,5 1,75
5	1174/1760-61	Karasığır ineği(buzağılı	10	Kuzulu koyun	2,26	Oğlaklı keçi	2
6	1175/1761-62	Camız ineği Camız ineği(malaklı) Camız ineği(malaksız) Camız ineği döğesi Camız danası İnek (buzağılı) İnek (buzağılı) Karasığır ineği Karasığır ineği(danalı) Karasığır ineği(buzağılı Karasığır tosunu Karasığır danası Tosun Malak İnek Döğe	16-32 35-40 15 15 15 9,5 7,25 8 10 10 6,25 2 7,5-15 15 10 8	Kuzulu koyun Kısır koyun Toklu Şişek	2,5 2 1,5 2	Kuzulu keçi Oğlak Erkek çebiş Oğlaklı keçi Kısır keçi	2 1 2 2,5 2
7	1176/1762-63	Camız ineği Camız ineği(malaklı) Karasığır ineği(sade) Karasığır tosunu(koşum Küçük tosun	25 45 10 10 8,3				
8	1181/1767-68			Koyun	3,6		
9	1183/1769-70			Koca koyun	1,5		
10	1189/1775-76	Camız ineği(malaklı) Camız ineği(malaksız) Karasığır ineği Dana(1 yaşında) Camız döğesi(2 yaşında Tosun(2 yaşında)	40 25 10 5 20 5	Sağmal koyun Boz koyun Koç Kancık toklu Kancık şişek	3,5 2,7 4 2,7 2,75	Sağmal keçi Seyis Kısır keçi Kancık çebiş	3 4 3 2
11	1209/1794-95	Camız ineği Karasığır döğesi	40 8				

[39] Sıra numarası üzere, Karahisar-ı Sahib şer'iyye sicillerindeki şu belgelere göre düzenlenmiştir: 1) 546/64, 546/146, 2) 546/118, 3) 546/226, 546/180, 4) 548/153, 5) 548/260, 6) 548/323, 549/17, 549/47, 7) 549/105, 549/104, 8) 551/45, 9) 551/100, 10) 552/79, 11) 557/51, 557/97.

Yukarıdaki tablolarda, genel anlamda münakale, ziraat ve besin amaçlarına yönelik olarak tasnif edebileceğimiz hayvanların ayrıntılı bir şekilde türlerinin –hatta bazılarının özelliklerinin de- belirtilerek takdir edilen fiyatlarını görmekteyiz. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, hayvanların özelliklerine göre fiyatları farklılık arz ettiğinden, zaman içerisindeki fiyat artışları hususunda kesin rakamlar vermek oldukça zor görünmektedir. Ancak, bu iki tabloya çok genel olarak baktığımızda canlı hayvan fiyatlarında, daha önce hububat ve bazı gıda maddelerinde tespit ettiğimiz oran ve miktarlar kadar büyük bir fiyat artışı olmadığı dikkati çekmektedir. Bununla birlikte, bu tablolara göre 1166 / (1752-53) – 1209 / (1794-95) yılları arasında Karahisar-ı Sahib'de canlı hayvan fiyatlarının azami ve asgari limitlerini şu şekilde tespit edebiliriz:

İğdiş bargir: 25-40 kuruş, tay: 25-50 kuruş, kısrak: 15-20 kuruş, kır at: 20-120 kuruş, merkep: 5,5-14 kuruş, karasığır öküzü: 15-40 kuruş, camız öküzü: 32-70 kuruş, karasığır ineği: 7,5- 10 kuruş, karasığır tosunu: 3-10 kuruş, karasığır döğesi: 3-8 kuruş, karasığır danası: 2-4 kuruş, camız ineği (malaklı ve malaksız olarak): 16-45 kuruş arasında değişmektedir. Koyun ve keçi fiyatları da, hayvanın kuzulu, kısır, koca, sağmal ve sair hususiyetleri ve cinsiyetine göre 1 ile 4 kuruş arasında değişen fiyatlar arz etmektedir.

4- Kumaş, Bez ve İplik Fiyatları:

Karahisar-ı Sahib, daha önce de belirtildiği üzere, Orta Anadolu'dan batıya uzanan yolların üzerinde bulunması ve bu münasebetle tüccar taifesinin devamlı kullandıkları bir güzergah olması vesilesi ile pek çok kumaş ve bez türlerinin yaygın bir şekilde alınıp satıldığı, kullanıldığı bir şehir olarak karşımıza çıkmaktadır.

Karahisar-ı Sahib'de müsafereten ya da yerleşik olarak ticaretle uğraştığı anlaşılan gayr-ı müslim terekelerinde[40], terzi, kazzaz gibi esnaf gruplarına mensub

[40] Mesela bkz., AŞS., 546/318, 549/59, 550/85, 549/72.

kişilerin[41] ve bazı ev kadınlarının terekelerinde[42] çok çeşitli evsaf ve miktarlarda kumaş ve bez türlerine rastlanılmaktadır.

Şimdi bunların türlerini ve fiyatlarını bir tablo halinde gösterelim:

Tablo-5. XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib'de Bazı Kumaş, Bez ve İplik Türlerinin Fiyatları (kuruş olarak)[43]

Sıra no	Tarih	Cinsi	Birimi	Fiyatı
1	1166/1752-53	Manisa alacası	top	1,6
		Beyaz pamuk ipliği	kıyye	0,63
2	1175/1761-62	Şam alacası	top	8
3	1176/1762-63	Şam alacası	"	8
		Manisa alacası	"	2,16
		Antalya alacası	"	0,63
		Antalya'nın küçük alaca	"	0,66
		Antalya'nın büyük alaca	"	1,62
		Kırmızı boğası	"	1,5
		Yalvaç boğasısı	"	1,23
		Denizli'nin 6 arşın boğasısı	"	1,55
		Halep boğasısı	"	1,25
		İsparta boğasısı	"	0,77
		Çeyrek enli boğası	"	1,75
		Denizli boğasısı	"	2,25
		Beyaz boğası	"	2
		Beyaz çarpık enli boğası	"	1,75
		Çit	"	0,75
		Bağlı çit	"	1,25
		Küçük çit	"	0,75
		Kırmızı çit	değirmi	0,16
		İplik	deste	0,66
		Pamuk ipliği	kıyye	1
		Keten ipliği	"	1,2
4	1179/1765-66	Beyaz Denizli boğasısı	top	2,2
		Mor Denizli boğasısı	"	2,25
		Beyaz ipek	20 dirhem	1
5	1181/1767-68	Keten bezi	top	1,25
6	1182/1768-69	Manisa alacası	top	2
7	1183/1769-70	Şam alacası	"	6

[41] AŞS., 549/79, 551/114.
[42] AŞS., 549/66, 551/57.
[43] Sıra numarası üzere, Karahisar-ı Sahib şer'iyye sicillerindeki şu belgelere göre düzenlenmiştir: 1) 546/64, 546/14, 2) 549/47, 3) 549/60, 549/59, 549/79, 549/72, 549/66, 4) 550/85, 5) 551/57, 6) 551/78, 7) 551/114, 551/102, 8) 552/69.

		Halep alacası	"	4
		Keten	kıyye	0,16
		Pamuk bezi	top	1,5
8	1189/1775-76	Kaba ipek	100 dirhem	1,7
		Elvan ipek	"	2,5

Tabloya dikkat edilecek olursa kumaş türlerinin[44] ekseriyetini Karahisar-ı Sahib'e pek de uzak olmayan, Denizli, Manisa, İsparta, Yalvaç ve Antalya gibi şehirlere matuf alaca ve boğası nev'inden yerli kumaşlar teşkil etmektedir. Bunun yanında Halep ve Şam gibi uzak yerlerin dokumalarının da mevcut olduğu görülmektedir.

Kumaş çeşitlerinin birim miktarları genellikle top ve kıyye olarak, ipekliler ise -kıymetine binaen- dirhem hesabı üzere fiyatlandırılmıştır.

1166 / (1752-53)'da topu 1,6 kuruş olan Manisa alacası, 1175 / (1761-62)'te 2,16 kuruş, 1182 / (1768-69)'de de 2 kuruş olmuştur. 1175 / (1761-62) ve 1176 / (1762-63) yıllarında 1 topu 8 kuruş olan Şam alacası, 1183 / (1769-70) yılında 6 kuruşa düşmüştür. Antalya alacasının 1176 yılı dahilinde büyük ve küçük türlerinin 1 topu ise, 0,63 kuruş ile 1,62 kuruş arasında fiyat bulmaktadır. Denizli boğasısının sade ve mor çeşitlerinin 1 topu, 1176 / (1762-63) ve 1179 / (1765-66) yıllarında 2,25 kuruşluk fiyat ile boğası türleri içerisinde en pahalı olanları teşkil etmektedir.

Diğer kumaş ve ipek türlerinin farklı yıllara ait muntazam fiyatları tespit olunamadığı için bunların fiyatlarında artış olup olmadığı hususunda bir yorumda bulunmak oldukça güç görünmektedir. Ancak, tereke kayıtlarından elde ettiğimiz bu rakamlara göre genel anlamda kumaş fiyatlarında –tıpkı canlı hayvan fiyatlarında tespit ettiğimiz gibi- 1166 / (1752-53) - 1189 / (1775-76) yılları arasında çok fazla oranlarda bir fiyat artışı olmadığını tahmin ediyoruz.

5- Gayr-ı Menkul Fiyatları:

Gayr-ı menkul fiyatlarının tespit edilmesinde iki belge türünden istifade etmekteyiz. Bunlardan birisi daha önceki fiyat tespitlerinde de kullandığımız tereke

[44] Tabloda geçen kumaş türleri hakkında daha önce bilgi verildiği için burada tekrar etmeğe gerek görmüyoruz. Bkz., 3. bölüm, Giyim Eşyaları başlıklı kısım.

kayıtlarıdır. Ancak bu tür belgelerde gayr-ı menkulün nitelikleri teferruatlı bir biçimde belirtilmediği için diğer bir belge türü olan satış i'lamlarını daha ziyade kullanmayı tercih ediyoruz. Bu ikinci tür belgelerde alış-verişe konu edilen gayr-ı menkulün sınırları, eğer ev ise, kaç katlı olduğu, oda sayısı, ve sair müştemilatı[45], dükkan ise, bulunduğu mahalle ya da çarşı, varsa içerisindeki alet, edevat vs. belirtildiği için daha sağlıklı bilgiler elde edebilmemiz mümkün olabilmektedir.

Bu izahattan sonra, bulundukları mahalle ve özelliklerine göre XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında Karahisar-ı Sahib'de ev fiyatlarını kronolojik bir sıra üzere şu şekilde tablolaştırabiliriz:

Tablo-6. XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib'de Ev fiyatları (kuruş olarak)[46]

Sıra no	Tarih H./ M.	Evin bulunduğu mahalle	Evin müştemilatı	Fiyatı
1	1166/1752-53	Ardıç	--	500
2		Ardıç	--	400
3		Ardıç	--	160
4		Akmescid	--	250
5		İmaret	--	60
6		İmaret	--	800
7	1167/1753-54	İmaret	2 bab fevkani oda, 2 bab tahtani oda, bir miktar havlu, kenef	90
8	1173/1759-60	Kahil	3 fevkani oda, 1 yazlık, 1 fevkani oda, 2 akarsu, 1 kenef, bir miktar havlu	480
9		Kahil	2 bab tahtani oda, 1 bab fevkani oda, 1 yazla, 1 çardak, 2 yerde akarsu, 1 kenef, bir miktar havlu.	300
10		Cami-i Kebir	2 bab fevkani beyt, 1 kiler, 1 ahır.	300
11		Cami-i Kebir	2 bab tahtani beyt, 1 çardak, bir miktar havlu.	118

[45] İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib evlerinin nitelikleri hakkında daha önce bilgi verilmiştir. Bkz., 2. bölüm, Ev mimarisi başlıklı kısım.

[46] Sıra numarası üzere, Karahisar-ı Sahib şer'iyye sicillerindeki şu belgelere göre düzenlenmiştir: 1) 546/76, 2) 546/64, 3) 546/73, 4) 546/14, 5) 546/32, 6) 546/42, 7) 546/120, 8) 548/217, 9) 548/216, 10) 548/313, 11) 548/363, 12), 548/289, 13) 548/264, 14) 549/6, 15) 549/50, 16) 549/17, 17) 549/47, 18) 549/31, 19) 549/19, 20) 548/323, 21) 549/79, 22) 549/84, 23) 549/94, 24) 549/105, 25) 549/99, 26) 549/59, 27) 549/99, 28) 549/83, 29) 549/100, 30) 549/91, 31) 549/74, 32) 549/104, 33) 550/40, 34) 550/37, 35) 550/376, 36) 551/21, 37) 551/19, 38) 551/64, 39) 551/56, 40) 551/45, 41) 551/40, 42) 551/15, 43) 551/36, 44) 551/64, 45) 551/29, 46) 551/60, 47) 551/47, 48) 551/70, 49) 551/72, 50) 551/75, 51) 551/71, 52) 551/74, 53) 551/77, 54) 551/95, 55) 551/98, 56) 551/102, 57) 551/81, 58) 551/84, 59) 551/91, 60) 551/101, 61) 551/96, 62) 551/96, 63) 551/97, 64) 551/81, 65) 551/118, 66) 551/119, 67) 551/78, 68) 551/119, 69) 551/117, 70) 552/79, 71) 552/273, 72) 552/284, 73) 553/325, 74) 553/155, 75) 553/170, 76) 553/225, 77) 556/161.

12		Cami-i Kebir	1 bab fevkani beyt, 1 bab tahtani beyt, bir miktar çardak, bir miktar havlu.	100
13	1174/1760-61	Cami-i Kebir	--	201
14	1175/1761-62	İmaret	1 bab fevkani beyt, 1 ahır, bir miktar havlu	130
15		Tac Ahmed	2 bab fevkani beyt, 2 bab tahtani beyt, bir miktar havlu.	128
16		Sofular	--	250
17		Fakih Paşa	--	1200
18		Nasara	--	450
19		Nasara	--	200
20		Nasara	--	550
21	1176/1762-63	Nasara	--	550
22		İmaret	2 bab fevkani beyt, 1 ahır, 1 samanhane, bir miktar çardak.	55
23		İmaret	2 bab fevkani beyt, 1 bab tahtani beyt, 1 ahır, 1 anbar, 1 kenef, bir miktar çardak, bir miktar havlu.	140
24		İmaret	--	400
25		Efecik	1 bab fevkani beyt, 1 kiler, bir miktar havlu.	22
26		Yukarıpazar	--	250
27		Akmescid	2 bab fevkani beyt, 1 bab tahtani beyt, 1 ahır, bir miktar çardak, ma-i cari, 1 kenef, bir miktar havlu.	410
28		Akmescid	2 bab tahtani beyt, 1 çardak, 1 kenef, bir miktar havlu.	110
29		Tac Ahmed	1 bab tahtani beyt, bir miktar çardak, 1 kenef, bir miktar havlu.	200
30		Tac Ahmed	2 bab fevkani beyt, 2 bab tahtani beyt, 1 yazlık, 1 samanhane, 1 ahır, 2 göz tahta anbar, 1 odunhane, bir miktar çardak, 1 kenef, bir miktar havlu*.	714,5
31		Fakih Paşa	2 bab fevkani beyt, 1 bab tahtani beyt, 1 ahır.	80
32		Cami-i Kebir	2 bab tahtani beyt, 1 çardak, bir miktar havlu.	115
33	1178/1764-65	Akmescid	--	450
34		İmaret	1 bab fevkani beyt, 1 bab tahtani beyt, fevkani ve tahtani 2 çardak, bir miktar havlu, su kuyusu.	120
35	1179/1765-66	Kahil	2 bab fevkani beyt, 1 bab fevkani oda, 1 yazlık, 1 çardak, 2 mevzide akarsu, 1 kenef, bir miktar havlu.	525
36	1181/1767-68	Sofular	2 bab tahtani beyt, 1 yazyık, 1 çardak, bir miktar havlu.	104
37		Sofular	1 bab tahtani beyt, 1 bab sofa, bir miktar havlu.	100
38		Karaman	2 bab fevkani beyt, altında 1 bab ahır, 1	100

* Sûk-ı Sultânî'de müzayede ile satılmıştır.

			bab samanlık.	
39		Karaman	1 bab fevkani beyt, 1 bab tahtani beyt, 1 kenef, bir miktar havlu.	125
40		İmaret	2 bab tahtani beyt, 3 bab fevkani beyt, 1 çardak, 2 ahır, 1 kiler, bir miktar havlu.	430
41		Hacı Mahmud	2 bab tahtani beyt, bir miktar çardak, bir miktar havlu.	180
42		Doğancı	1 bab fevkani beyt, altında ahır ve bir miktar havlu.	45
43		Cami-i Kebir	2 bab tahtani beyt, 1 yazla, bir miktar bahçe, 1 kenef, havlu.	190
44		Bedrik	1 bab fevkani beyt, 1 ahır.	16
45		Arab Mescidi	1 bab tahtani beyt, bir miktar havlu.	30
46		Arab Mescidi	2 bab tahtani beyt, 1 ahır, bir miktar çardak, bir miktar havlu.	140
47		Burmalı	1 bab tahtani beyt, 1 çardak, havlu.	40
48	1182/1768-69	Burmalı	3 bab tahtani beyt, 1 çardak, bir miktar havlu.	73
49		Bedrik	2 bab fevkani beyt, 2 bab tahtani beyt, 1 çardak, 1 yazla, 1 ahır, bir miktar havlu.	100
50		Sofular	1 bab fevkani beyt, 1 tahtani beyt, 1 kiler, 1 yazla, 1 ahır, 1 çardak, bir miktar havlu.	118
51		Sofular	1 bab tahtani beyt, 1 çardak, 1 kenef, bir miktar havlu.	106
52		İmaret	1 bab fevkani beyt, 2 bab tahtani beyt, 1 yazla, 1 ahır, 1 bab samanlık, yarım hisse akarsu, bir havlu.	560
53		İmaret	2 bab fevkani beyt, önünde 1 yazla, 1 ahır, 1 bab çardak, 1 kenef, 1 göz anbar, akarsu, bir miktar havlu.	600
54	1183/1769-70	İmaret	1 bab fevkani beyt, 1 çardak, 1 ahır.	100
55		İmaret	1 bab tahtani beyt, 1 ahır, 1 çardak, bir miktar havlu.	103,5
56		Yukarıpazar	--	80
57		Başçeşme	1 bab tahtani beyt, 1 çardak, 1 havlu.	35
58		Fakih Paşa	2 bab fevkani beyt, 1 bab tahtani beyt, 1 yazla, akarsu, bir miktar havlu.	200
59		Nasara	--	600
60		Nasara	--	300
61		Efecik	1 bab fevkani beyt, 1 bab tahtani beyt, 1 çardak, bir miktar havlu.	30
62		Hisarönü	1 bab fevkani beyt, 1 bab tahtani beyt, 1 çardak, bir miktar havlu.	120
63		Arab Mescidi	--	100
64		Hacı Yahya	1 bab fevkani beyt, önünde yazla, 1 bab tahtani beyt, 1,5 çardak, havlu.	60
65		Hacı Evtal	1 bab fevkani beyt, 1 kahve odası, 1 bab samanlık, 1 ahır.	220
66		Sofular	1 bab tahtani beyt, 1 bab fırın, bir miktar havlu	95

67		Sofular	1 bab tahtani beyt, bir miktar havlu.	20
68		Mollabahşı	1 bab fevkani oda, 1 ahır, bir miktar havlu.	320
69		Çavuşoğlu	1 bab fevkani beyt, 1 bab tahtani beyt, bir miktar çardak, bir miktar havlu.	60
70	1189/1775-76	İmaret	Dahiliyye ve hariciyye menzil	1750
71	1192/1178	Hacı Mahmud	--	160
72		Cami-i Kebir	--	120
73	1195/1780-81	İmaret	1 bab tahtani oda, bir miktar havlu, dut ağacı, akarsu.	125
74		Nasara	1 bab fevkani oda, 1 bab tahtani oda, 1 kenef, bir miktar havlu.	350
75		Ekeste	2 bab fevkani oda, 1 bab tahtani oda, 1 kenef, 1 kuyu, bir miktar havlu.	525
76	1197/1782-83	Kahil	2 bab fevkani beyt, bir miktar sofa, 3 bab tahtani beyt, bir miktar havlu.	420
77	1206/1791-92	Arab Mescidi	2 bab fevkani beyt, 1 bab tahtani beyt, 1 ahır, 1 kiler, bir miktar havlu.	210

Tabloya baktığımızda evlerin fiyatlarında en belirleyici unsurun evin müştemilatı ve içerisinde bulunduğu mahallenin olduğu açıkça gözlemlenmektedir. Bu münasebetle fiyat artışlarını gösterebilmek için aynı mahallede ve aynı özellikleri haiz evleri tespit ederek mukayese etmenin daha sağlıklı sonuçlara götüreceği muhakkaktır.

Mesela, 1173 / (1759-60) yılında Kahil mahallesinde 2 bab tahtani oda, 1 bab fevkani oda, 1 yazla, 1 çardak, 2 yerde akarsu, 1 kenef ve bir miktar havluyu müştemil ev 300 kuruşa satılırken[47], 1179 / (1765-66) yılında aynı mahallede ve hemen hemen aynı özellikleri haiz bir başka ev 525 kuruşa satılmıştır[48]. 1173 / (1759-60)'te Cami-i Kebir mahallesinde 2 bab tahtani beyt, 1 çardak ve bir miktar havlusu olan bir ev 118 kuruşa satılmışken[49], 1176 / (1762-63) yılında aynı mahallede ve aynı nitelikte bir başka ev 115 kuruşa satılmıştır[50]. 1181 / (1767-68) 'de Arap Mescidi mahallesinde 2 bab tahtani beyt, 1 ahır, bir miktar çardak ve bir miktar havluyu müştemil ev 140 kuruşa satılırken[51], 1206 / (1791-92)'da aynı

[47] AŞS., 548/216.
[48] AŞS., 550/376.
[49] AŞS., 548/363.
[50] AŞS., 549/104.
[51] AŞS., 551/60.

mahallede 2 bab fevkani beyt, 1 bab tahtani beyt, 1 ahır, 1 kiler ve bir miktar havluyu müştemil bir ev 210 kuruşa alıcı bulmuştur[52].

Yukarıdaki tabloya göre her bir mahalledeki ev fiyatlarının asgari ve azami limitlerini şöyle sıralayabiliriz:

Akmescid mahallesi: 110-450 kuruş,
Arap Mescidi mahallesi: 30-210 kuruş,
Ardıç mahallesi: 160-500 kuruş,
Başçeşme mahallesi: 35 kuruş,
Bedrik mahallesi: 16-100 kuruş,
Burmalı mahallesi: 40-73 kuruş,
Cami-i Kebir mahallesi: 100-300 kuruş,
Çavuşoğlu mahallesi: 60 kuruş,
Doğancı mahallesi: 45 kuruş,
Efecik mahallesi: 22-30 kuruş,
Ekeste mahallesi: 525 kuruş,
Fakih Paşa mahallesi: 80-1200 kuruş,
Hacı Evtal mahallesi: 220 kuruş,
Hacı Mahmud mahallesi: 160-180 kuruş,
Hacı Yahya mahallesi: 60 kuruş,
Hisarönü mahallesi: 120 kuruş,
İmaret mahallesi: 60-800 kuruş,
Kahil mahallesi: 300-525 kuruş,
Karaman mahallesi: 100-125 kuruş,
Mollabahşı mahallesi: 320 kuruş,
Nasara mahallesi: 200-600 kuruş,
Sofular mahallesi: 20-250 kuruş,
Tac Ahmed mahallesi: 128-714,5 kuruş,
Yukarı Pazar mahallesi: 80-250 kuruş.

Bazı dükkan fiyatları da şöyleydi:

1166 / (1752-53)'da Yukarı Bedesten'de iki dükkan 50 kuruş[53], aynı yıl Aşağı Bedesten'de bir dükkan 50 kuruş[54], 1175 / (1761-62) yılında Mollabahşı mahallesinde içindeki aletleri ile beraber bir yağhane 200 kuruş[55], aynı yıl Tuz Pazarı'nda bir tuzcu dükkanı 200 kuruş[56], Kasaplar Çarşısı'nda bir kebapçı dükkanı 515 kuruş idi[57]. 1176 / (1762-63) yılında bir sağırcı dükkanı 60 kuruş[58], 1182 / (1768-69)'de Fakih Paşa mahallesinde içinde iki kazan, iki batman güğümü, 2 tahan batçası, iki yağ batçası, bir tepsi, bir bakraca, yedi küp, beş göz anbar, bir üzüm tası,

---

[52] AŞS., 556/161.
[53] AŞS., 546/64.
[54] AŞS., 546/14.
[55] AŞS., 549/47.
[56] A.g.b.
[57] AŞS., 548/312.
[58] AŞS., 549/95.

iki yağ tası ve iki fırını müştemil bir yağhanenin 2/3 hissesi 900 kuruşa satılmıştır[59]. 1183 / (1769-70)'te ise, Terziler Çarşısı'nda 1 adet dükkan 400 kuruşa satılmıştır[60].

6- Ücretler:

İncelediğimiz döneme ait belgelerde yeterli bilgi verilmediği için, fiyatlarda olduğu gibi ücretlerin her yıl takip edilmesi mümkün olamamaktadır. Bununla beraber, usta, amele gibi bazı görevlilerin ücretlerini tespit edebilmekteyiz. Bunların bir kısmını narh kayıtlarından bir kısmını da herhangi bir binanın tamiratı vesilesiyle tutulan masrafları muhtevi kayıtlardan tespit edebilmekteyiz.

Bu cümleden olarak, 15 Rebiu'l-ahir 1181/ 10 Eylül 1767 tarihinde Karahisar-ı Sahib'de bulunan Paşa Sarayı'nın tamiri masraflarını beyan eden bir belgeye göre, yapıcı ustaları ve dülgerlerin günlük ücret ve taamiyyeleri 16 para 1 akça (49 akça), ırgadların ise 13 para (39 akça) idi[61]. 27 Rebiu'l-evvel 1182 / 11 Ağustos 1768 tarihinde "cümle marifeti ile yapıcı dülgerler ve ırgadlara verilen nizama" göre de dülger ve yapıcı ustalarının günlük 45 akça, ırgadların ise 24 akça ücret almaları kararlaştırılmıştı[62].

Yukarıda tespit ettiğimiz ücretlerle alınabilecek bazı gıda ve ihtiyaç maddelerinin miktarlarına bakarak bahis konusu görevlilerin alım güçleri hakkında – kısmen de olsa- bir fikir verebilmemiz mümkündür. Bunun için 1181 / (1767-68) yılı ücret ve fiyatlarını esas alacağız. Buna göre, 1181 yılında günlük 16 para 1 akça (49 akça), ücret alan bir yapıcı ustası ve dülgerin, 13 para (39 akça) alan bir ırgadın birer gündelikleri ile aynı senenin narh fiyatlarına göre[63] alabilecekleri bazı gıda ve ihtiyaç maddelerini şu şekilde gösterebiliriz:

---

[59] AŞS., 551/70.
[60] AŞS., 551/102.
[61] AŞS., 550/253.
[62] AŞS., 550/119.
[63] Bkz., Fiyat Hareketleri başlıklı kısım.

Tablo-7. Bazı Ücretlilerin Birer Gündelikleriyle Alabilecekleri Bazı Gıda ve İhtiyaç Maddeleri:

Cinsi	Yapıcı ve dülger ustası	Irgad
Ekmek	49 adet	39 adet
Koyun eti	3,06 kıyye	2,43 kıyye
Don yağı	1,16 "	0,92 "
Sade yağ	0,81 "	0,65 "
Haşhaş yağı	1,28 "	1 "
Mısır pirinci	2,04 "	1,62 "
İzmir sabunu	1,02 "	0,81 "
Sahil balı	1,63 "	1,3 "

Bir kısım görevlilerin ücretleri hakkında da vakıflarla ilgili belgelerden bilgi edinebilmemiz mümkün olabilmektedir. Ancak burada hemen şunu belirtmek gerekir ki, bu tür belgelerde verilen ücretler vakıfta bulunan kimselerin (vâkıfin) takdirinde olduğundan yukarıda bahsettiğimiz ücretlerden çok az olabilmekle birlikte, aynı vazifeyi yapan kimseler arasında ücret farklılıkları da bulunmaktadır. Bu münasebetle vakıf gelirlerinden ücret alan muallim, imam, hatip, vaiz vs. görevlilerin ücretleri hususunda kesin rakamlar vermek mümkün olamamaktadır. Ayrıca bu görevlilerin asıl görevleri haricinde yaptıkları diğer bazı hizmetler için de vakıf gelirlerinden ücret aldıklarını göz ardı etmemek gerekmektedir. Meselâ bir imam, imamlık ücreti yanında, görev yaptığı cami vakfının mütevellisi olarak mütevellilik ücreti de alabilmektedir.

Şimdi bu açıklamaları göz önünde bulundurarak vakıf gelirlerinden ücret alan bazı görevlilerin ne kadar ücret aldıklarına bir bakalım: Bir mektep muallimi günlük olarak, 1163 / (1749-50)'te 7 akça[64], 1176 / (1762-63)'da 4 akça[65], 1181 / (1767-68)'de 5 akça[66], 1199 / (1784-85)'da 1 akça[67] ücret almakta idi. Cami ya da mescidde görevli bir imam ise günlük, 1163 / (1749-50)'te 2 akça[68], 1176 / (1762-63)'da, 1181 / (1767-68)'de, 1199 / (1784-85)'da 5 akça[69] ücret almaktaydı. Yine camide görevli bir hatip, 1165 / (1751-52)'te 1-3 akça arasında[70], 1190 / (1776-77)'da 1 akça[71], bir

[64] AŞS., 547/121.
[65] AŞS., 548/377.
[66] AŞS., 551/5.
[67] AŞS., 555/51
[68] AŞS., 547/138.
[69] AŞS., 548/357, 551/5, 555/44.
[70] AŞS., 547/235, 547/279.
[71] AŞS., 552/155.

vaiz ise, 1165 / (1751-52)'te 1,5 akça[72], 1201 / (1786-87)'de 1 akça[73] ücret almaktaydı.

B- VERGİLER VE DİĞER MÜKELLEFİYETLER

I- Avarız-ı Dîvâniyye:

Avarız-ı Divaniyye, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ilanına kadar olağanüstü durumlarda bilhassa harp masraflarını karşılamak üzere padişahın emri ile halkın doğrudan doğruya devlete vermeğe mecbur olduğu her türlü hizmet, eşya ve para şeklindeki tekalife verilen isimdir[74].

Osmanlı Devleti, olağanüstü durumlarda elinde bulunan kaynaklardan mutad olduğu üzere masraf ve ihtiyaçlarını karşılayamayacağını anlayınca fevkalade tedbirler alarak kendine lazım gelen para, hizmet, eşya ve mahsul miktarını tespit edip, divanda bulunan bazı defterlere göre dağılımını yapmaktaydı. Memleket nüfusu daha önce bu tür tevzi ve taksimin yapılabileceği şekilde "avarız hanelerine" bölünmüştü[75].

Başlangıçta fevkalade vaziyetler karşısında geçici olarak tesis edilmiş olan bu mükellefiyetler, zamanla daimi bir hale gelmiş ve gittikçe daha fazla suistimale uğrayarak çeşitli vesilelerle, çeşitli şekillerde, devamlı olarak alınan bir vergiye dönüşmüştür.

İncelediğimiz dönemde de Karahisar-ı Sahib sancağından bu tip vergiler "tarh u tevzi" olunmaktaydı. Şehir ve köy farkı gözetilmeksizin bütün halktan alınan ve miktarları vaziyete göre değişen bu vergiler şunlardı: Avarız ve nüzül akçası, imdad-ı seferiyye, imdad-ı hazeriyye, ordunun ve İstanbul halkının ihtiyaçlarını temin etmek için duruma göre toplanan zahire, koyun, sığır veya bunların bedelleri, orduda

---

[72] AŞS., 547/271.
[73] AŞS., 555/173.
[74] Ö. Lütfi Barkan, "Avarız", *İA*, MEB., II, s.13.
[75] Rifat Özdemir, "Avarız ve Gerçek Hane Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması üzerine Bazı Bilgiler", *X. Türk Tarih Kongresi(22-26 Eylül 1986) Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV, Ankara 1993, s.1583-1584.

istihdam edilmek üzere taleb edilen kürekçi ve kalyoncu neferi veya bedeliyyesi, barut yapımında kullanılan güherçile veya bedeliyyesi, ref-i menzil bedeliyyesi, Karahisar-ı Sahib'den geçen paşalar ve maiyyetleri için sarf olunun para, yiyecek ve konaklama masrafları, teftiş, asker tedariki vs hususlarla gelip giden görevlilerin, mübaşirlerin hizmet ve tayinat masrafları, saray, mahkeme tamir ve mefruşat masrafları gibi pek çok tekalifi bu cümleye dahil edebiliriz.

Rûz-ı Hızır (Nisan) ve Rûz-ı Kasım itibarı ile senede iki defa tanzim olunan bu masraflar "tevzi defteri" adı altında şer'iyye sicillerine kaydedilirdi. "salyane defteri" olarak da tesmiye edilen bu kayıtlar, günümüzdeki anlamıyla müstakil bir defteri ifade etmemektedir.

Tevzi defterleri vali, mütesellim ve voyvodalar tarafından, şehir kethudası, ayan, esnaf temsilcileri, ve kaza ileri gelenleri hazır bulunduğu halde kadının huzurunda hazırlanarak mahalli şer'iyye mahkemesinin siciline kaydedilirdi[76]. Masraflar, nereye, kimler tarafından yapıldığı ve ne kadar olduğu ayrı ayrı yazılarak bazı kazalarda hane, bazı mahallerde çift itibarıyla, reaya köylerinde de evrak hesabıyla tevzi edilirdi[77].

Yolsuzlukları ve halkın yasa dışı vergi ödemesini önlemek amacı ile her kazanın tevzi defterlerinin Rûz-ı Hızır ve Rûz-ı Kasım itibarıyla yılda iki kez düzenlenerek, bunların birer suretinin altı ayda bir defa İstanbul'a gönderilmesi ve bu defterlerin sadaret makamı tarafından incelenerek gereksiz veya haddinden fazla görülen masrafları tenzilinden sonra tahsiline izin verilmesi neticesinde halktan bu vergilerin toplanması hususunda dönemin padişahı III. Selim tarafından evasıt-ı Cemaziye'l-evvel 1207 / (24 Aralık 1792)-(3 Ocak 1793) tarihinden itibaren Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki valiler, kadılar, naibler, ayan, voyvodalar, memleket ileri gelenleri ve köy ihtiyarlarına hitaben "te'kiden, isti'calen, tahziren ve inzaren" defaatle emirler gönderilmiştir. Buna rağmen iki seneden beri Anadolu'nun muhtelif yerlerinden 5-10 kaza haricinde hiçbir kazanın defteri İstanbul'a

---

[76] M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.III, İstanbul, 1993, s.486.
[77] Mehmet Güneş, Tanzimat Dönemi Öncesinde Karahisar-ı Sahib Sancağı, Gazi Ün. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1995, s.76-77.

gönderilmemiş, gönderilenlerin de bir sene hatta daha fazla süreyi kapsayan defterler olduğu görülmüştür[78].

Karahisar-ı Sahib'de de ayandan bazı kimselerin yukarıda bahsettiğimiz emir ve düzenlemelere uymayarak tevzi defterlerine usulsüz vergiler dahil ettikleri yapılan kontrollerle tespit edilmiştir. Nitekim, Karahisar-ı Sahib kazasının 1207 / (1792-93) senesinden beri salyane defterleri İstanbul'a gönderilmemiş, ancak bu defterlerin sicillerden birer suretleri çıkartılarak İstanbul'a gönderilmeleri hususunda sadır olan emr-i şerif gereğince 1 Zilkade 1208 / (31 Mayıs 1794) – 21 Safer 1212 / (15 Ağustos 1797) tarihleri arasında yapılan masrafların toplam 180115 kuruş olduğunu gösteren 5 adet imzalı defter takdim edilmiştir. Bunlardan 1209 / (1794-95) senesi masraflarını muhtevi defter kontrol edildiğinde Karahisar-ı Sahib ayanı Mollazade Ahmed'in kendi elinden 250 nefer asker techiziyle eski Rumeli valisi Hakkı Paşa maiyyetine memur olduğunda, ferman-ı ali hilafına, talep olunan askerlerin mîrisi diyerek ve sicillere kaydettirmeyerek açıktan kaza halkından 35000 kuruş tahsil etmiş olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca bir önceki sene müftü, müderris ve ulemadan birkaç kişi İstanbul'a arz göndererek Mollazade Ahmed'in gerek İstanbul'da ve gerek yol esnasında yapılan masraflar olarak gösterilen 32500 kuruşu dahi tevzi defterine idhal ve tahsil ettirdiğini bildirmeleri üzerine Mollazade Ahmed'in zimmetinde olan toplam 67500 kuruşun mübaşir marifetiyle geri alınması ferman olunmuştur[79].

Evahir-i Rebiu'l-evvel 1208 / (26 Ekim)-(5 Kasım) 1793 tarihli bir fermana göre[80] de, Karahisar-ı Sahib'in 1 Safer 1207 / 18 Eylül 1792'den aynı yılın Zi'l-hiccesi / Temmuz 1793 sonuna kadar geçen 10 aylık toplam 28578,5 kuruşa ulaşan masraflarının[81], Anadolu tarafının tevzi defterlerini kontrol etmeye memur olan Şerif Mehmed Efendi tarafından yapılan denetim sonucunda 6375,5 kuruşu çok bulunarak çıkartılmıştır. Bu fazla masraflardan mahalli ve kabz edeni malum olan ve geri alınması mümkün olabileceklerin mahkeme ve kaza ileri gelenleri marifetiyle

[78] AŞS., 557/90.
[79] AŞS., 557/195.
[80] AŞS., 557/20.
[81] Bkz., tablo 8, 42 nolu satır.

alınarak emin bir yerde muhafaza olunarak, gelecek dönemin tevzi defterine aktarılması istenmiştir.

Bahis konusu olan belgede ayrıca, sancak mutasarrıfları ve Anadolu valileri taraflarından gereksiz yere mübaşir görevlendirerek fakir halkı "mübaşiriyye" masraflarına maruz bırakmak, şahsi işleri ya da başka yerlerde olan memuriyetleri için görevli olarak gelip geçen görevlilerin tayinatını halkın üzerine yıkmak gibi lüzumsuz masraflar ihdas ederek, fakir halkı zarara sokmamaları da tenbih edilmiştir.

Belgenin devamında, tevzi defterlerinin nasıl düzenlenmesi gerektiğine dair hususlar da belirtilmiştir. Buna göre, senede iki defadan hariç "aralık tevzii" adı ile tevzi yapılmayacak, defter tevzii başka, verilen yafta ve pusulalar başka türlü olmayacak, bundan böyle tevzi defteri gereğince mahkemeden verilen yaftalar hakimin (kadı/naib) mührü ile mühürlenip, talep olunan akçanın rakamı belirtildikten sonra Türkçe şerhi dahi yazılacak ve tevzi olunan salyanenin miktarları ve her haneye ne kadar isabet ettiği açık bir şekilde yazılarak hile ve desiseye mahal bırakılmayacak. Bu vechile mahkemeden verilen sahih yafta ve pusula sonradan değiştirilerek sahte yafta yazılmayacak veyahud mahallinde tevzi defteri başka olup İstanbul'a başkası gönderilmeyecektir. Bu uygulamaya muhalif davrananlara aman verilmeyecektir. Bahsedilen defterin İstanbul'a gelip-gitmesinden dolayı herhangi bir ek masraf taleb olunmayacaktır.

Belgenin sonunda, Karahisar-ı Sahib kadısı, ayan ve kaza ileri gelenlerinden, bu düzenlemelerle birlikte gelecek seneki salyane defterinin havi olduğu meblağın belgenin başında zikredilenin yarısı mertebesinde ve hatta belki daha az olmasına gayret gösterilmesi de istenmiştir[82].

Bütün bu uyarılara rağmen ne tevzi defterlerinin senede iki defadan fazla tevzi olunmaması, ne de altı ayda bir İstanbul'a gönderilerek kontrol ettirilmesi kuralına tam manasıyla riayet olunmadığını görmekteyiz. Nitekim, evasıt-ı Rebiu'l-evvel 1212 / 2-12 Eylül 1797 tarihinde Karahisar-ı Sahib kadı, naib, ayan ve kaza

[82]Bir sonraki dönem bu rakamın yarıya düşürülmesi mümkün olmadığı gibi bilakis, %30'ları aşan bir artışla 41754 gibi yüksek bir rakama ulaştığı görülmektedir. Bkz., Tablo 8, 43 no'lu satır.

ileri gelenlerine gönderilen fermandan, 3 yıl gibi uzun bir zamandır tevziat defterinin İstanbul'a gönderilmediği anlaşılmaktadır[83].

Tevzi defterlerinin zamanında İstanbul'a ulaştırılamamasında kadı, mütesellim, mutasarrıf vs yöneticilerin ihmalleri yanında hiç şüphesiz, dönemin ulaşım zorluklarını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Tevzi defterlerinde, hesaplanan genel gider toplamına "harc-ı defter", "harc-ı i'lamat", "katibiyye", "eminiyye", "hüddamiyye", "muhzıriyye" gibi giderler[84] de eklendikten sonra hasıl olan yekün, şehirlere, kasabalara ve köylere bölüştürülmekteydi. Bölüştürme ameliyyesinde "kaide-i belde" denilen ve kentten kente ufak tefek farklılıklar arzeden bir yöntem uygulanmakta idi. İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib'de 1164 / (1750-51) – 1171 / (1757-58) yılları istisnai olmak üzere mahalle ve köyler arasında eşit bir dağılım yapıldığı görülmektedir[85].

Karahisar-ı Sahib'in genel masrafları haricinde, bazı özel durumlarda , birkaç köy ya da mahalleyi ilgilendiren masraflar için de tevziat yapıldığı görülmektedir. Bunları -yukarıdaki belgelerde yasaklanan "aralık tevzii" ile bağdaştırılıp bağdaştırılamayacağı bir tarafa- adeta nezr mesabesinde telakki etmek bir bakıma uygun olabilir. Nitekim, 10 Cemaziye'l-evvel 1176 / 27 Kasım 1762 tarihli bir belgede bahsi geçen bir hadise böyle bir uygulamayı ortaya koymaktadır. Bahis konusu belgeye göre, Nasara mahallesi sakinlerinden olan Abraham veled-i Kaluset isimli zimmi, Muradhanlar isimli köyden gelip yol esnasında Akviran köyünde gecelerken boğazlanarak ve yaralanarak öldürülmüş ve cesedi Dereboğazı isimli mevkide bulunmuştur. Bu hadise üzerine Anadolu valisi Kapukıran Mehmed Paşa tarafından maktulün teftişi için bir mübaşir tayin olunmuş, bu mübaşirin masrafları

---

[83] AŞS., 557/165.

[84] Mesela, 6 Rebiu'l-ahir 1181 / 1 Eylül 1767 tarihinde Karahisar-ı Sahib'in masrafı tevzi defterine toplam 11511 kuruş olarak geçmiş, bunun 750 kuruşu harc-ı defter, 250 kuruşu harc-ı i'lâmât, 40 kuruşu katibiyye, 50 kuruşu eminiyye, 60 kuruşu hüddamiyye ve 23 kuruşu da muhzıriyye olarak bu meblağa dahil olunmuştur. Bkz., AŞS., 550/239.

[85] Bkz., tablo 8. Diğer bazı Anadolu kentlerindeki uygulamalar için bkz., Musa Çadırcı, a.g.e., s.164 ve M. Çağatay Uluçay, *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, 1955, s.50-54.

ve i'lam, hüddamiyye vs masraflarla beraber 695 kuruşa ulaşan meblağ, sadece hadisenin cereyan ettiği civardaki köylere taksim olunmuştur[86].

Tevzi defterleri hakkındaki bu izahattan sonra ele aldığımız yaklaşık 50 yıllık dönem içerisinde "tevzi defterleri" gereğince Karahisar-ı Sahib'in köy ve mahallelerine tevzi edilen "vilayet masrafları"nı tablo halinde şu şekilde gösterebiliriz:

[86] AŞS., 549/109. Ayrıca bkz., 547/338.

Tablo-8. Tevzi Defterlerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında (1749 – 1798) Karahisar-ı Sahib Kazası Mahalle ve Köylerine Tevzi Olunan Masraflar*. (Kuruş olarak)

Sıra no	Mahsup olduğu tarih		Mahalleler	Köyler	Toplam
	Yıllar (H.)	Aylar**			
1	1162	18 M (8 Ocak 1749)	2626,5	2750	5376,5
		10 CA (28 Nisan 1749)	2829,5	2886,5	5716
		10 N (24 Ağustos 1749)	2009,5	2031	4040,5
2	1163	26 M (5 Ocak 1750)	3286,5	3283	6569,5
		10 CA (17 Nisan 1750)	4253	4249,5	8502,5
3	1164	5 M (4 Aralık 1750)	3144	2504	5648
		27 B (21 Haziran 1751)	6001,5	3500	9501,5
		1 ZA (21 Eylül 1751)	700	408	1108
4	1165	4 M (23 Kasım 1751)	1137,5	666	1803,5
		1 B (15 Mayıs 1752)	2665	1555	4220
		15 ZA (24 Eylül 1752)	3278	1907	5185
5	1166	7 CA (12 Mart 1753)	3419,5	2000	5419,5
		4 ZA (2 Eylül 1753)	6844,5	4031,5	10876
6	1167	9 M (6 Kasım 1753)	1920	1148,5	3068,5
		Selh-i C(23 Nisan 1754)	1920	1220	3140
		6 L (27 Temmuz 1754)	2638	1659,5	4297,5
7	1168	8 M (25 Ekim 1754)	1721,5	1472,5	3194
		14 L (24 Temmuz 1755)	3770	3240,5	7010,5
8	1169	20 M (26 Ekim 1755)	2546	2203,5	4749,5
		12 CA (13 Şubat 1756)	1527,5	1321	2848,5
		9 ZA (5 Ağustos 1756)	4880	4407,5	9287,5
9	1170	23 C (15 Mart 1757)	3829,5	3339	7168,5
		11 L (29 Haziran 1757)	7991	6913,5	14904,5
10	1171	16 RA (28 Kasım 1757)	3794	3221	7015
		--			
11	1172	8 M (11 Eylül 1758)	7991,5	8007,5	15999
		24 C (22 Şubat 1759)	3172,5	3198	6370,5
12	1173	1 M (25 Ağustos 1759)	4767	4822	9589
		20 L (5 Haziran 1760)	3599,5	3598	7197,5
13	1174	16 Z (19 Temmuz 1761)	7320	7324,5	14644,5
		--			
14	1175	17 B (11 Şubat 1762)	3504	3486	6990
		--			
15	1176	15 M (6 Ağustos 1762)	3241	3227	6468
		23 L (7 Mayıs 1763)	4480,5	4477	8957,5
16	1177	11 L (13 Nisan 1764)	8961,5	8936,5	17898
		--			
17	1178	16 R (13 Ekim 1764)	4728,5	4739	9467,5
		--			
18	1179	2 M (21 Haziran 1765)	7089,5	7148	14237,5
		4 ZA (14 Nisan 1766)	7330	7346	14676

19	1180	1 B (3 Aralık 1766)	5481,5	5495	10976,5
		--			
20	1181	6 R (1 Eylül 1767)	5785,5	5733,5	11519
		18 Z (6 Mayıs 1768)	8050	8064	16114
21	1182	6 B (16 Kasım 1768)	5863	5851,5	11714,5
		--			
22	1183	23 M (29 Mayıs 1769)	8789,5	8788,5	17578
		8 ZA (5 Mart 1770)	9219,5	9115,5	18335
23	1184	17 R (10 Ağustos 1770)	7362	7362	14724
		--			
24	1188	18 L (22 Aralık 1774)	16745	16823	33568
		--			
25	1189	18 R (18 Haziran 1775)	9073,5	9074	18147,5
		--			
26	1190	23 S (13 Nisan 1776)	16745	16823	33568
		10 ZA (21 Aralık 1776)	16523,5	16556,5	33080
27	1192	4 RA (2 Nisan 1778)	17213	17190	34403
		13 L (4 Kasım 1778)	13017	13000	26017
28	1193	8 L (19 Ekim 1779)	9385,5	9359	18744,5
		--			
29	1194	22 B (24 Temmuz 1780)	9385,5	9359	18744,5
		--			
30	1195	12 M (8 Ocak 1781)	9329	9272	18601
		11 ZA (29 Ekim 1781)	9329	9272,5	18601,5
31	1196	18 B (29 Haziran 1782)	13993,5	13909	27902,5
		--			
32	1197	11 S (16 Ocak 1783)	7004,5	6875,5	13880
		25 L (23 Eylül 1783)	13993,5	13909	27902,5
33	1198	26 M (21 Aralık 1783)	17490	17386	34876
		--			
34	1199	12 B (21 Mayıs 1785)	8582,5	8466	17048,5
		--			
35	1200	15 B (14 Mayıs 1786)	10707,5	10583	21290,5
		--			
36	1201	1 C (21 Mart 1787)	17133,5	16816,5	33950
		--			
37	1202	1 C (9 Mart 1788)	12850	12613	25463
		28 L (1 Ağustos 1788)	8252,5	8056,5	16309
38	1203	19 M (20 Ekim 1788)	16505	16113	32618
		14 B (10 Nisan 1789)	9624	9400	19024
39	1204	23 M (13 Ekim 1789)	16230,5	16370	32600,5
		19 B (4 Nisan 1790)	16230,5	16370	32600,5
40	1205	14 M (23 Eylül 1790)	15971	16824,5	32255,5
		Evail-i B (6-16 Mart 1791)	17598	18095	35694

41	1206	5 S[c] (4 Ekim 1791)	17628	17975	35573
		--			
42	1207	9 M (27 Ağustos 1792)	17478	18095	35573
		1 S (18 Eylül 1792)	14135	14443,5	28578,5
43	1208	1 ZA (31 Mayıs 1794)	19969,5	21784,5	41754
		--			
44	1209	8 L (28 Nisan 1795)	16477,5	17915	34392,5
		--			
45	1210	20 L (28 Nisan 1796)	16477	17915	34392
		--			
46	1211	1 ZA (28 Nisan 1797)	11441,5	12373,5	23815
		--			
47	1212	21 S (15 Ağustos 1797)	17301	18699	36000
		27 Z (12 Haziran 1798)	30826,5	33031	63857,5

Yukarıdaki tabloya baktığımızda, 1162 (1748-49), 1164 (1750-51), 1165 (1751-52), 1167 (1753-54), 1169 (1755-56) yıllarında 3 defa, 1171 (1757-58), 1174 (1760-61), 1175 (1761-62), 1177 (1763-64), 1178 1764-65), 1180 (1766-67), 1182 (1768-69), 1184 (1770-71), 1188 (1774-75), 1189 (1775-76), 1193 (1779), 1194 (1780), 1196 (1781-82), 1198 (1783-84), 1199 (1784-85), 1200 (1785-86), 1201 (1786-87), 1206 (1791-92), 1208 (1793-94), 1209 (1794-95), 1210 (1795-96), 1211 (1796-97) yıllarında ise birer defa tevzi defteri düzenlendiğini görmekteyiz. 1185 (1771-72) – 1187 (1773-74) yılları dahil olmak üzere bu tarihler arasında tevzi defterlerine rastlanamamıştır. Dönemimize ait şer'iyye sicil defterlerinin tamamı tetkik olunmasına rağmen bu kayıtların yokluğunu -eğer gerçekten bir defaya mahsus olarak tanzim edilmiş değiller ise- kayıtlı oldukları defterlerin kaybolmuş

*Tablodaki sıra numaraları üzere, Karahisar-ı Sahib şer'iyye sicillerindeki şu belgelere istinaden tanzim olunmuştur: 1) 545/197, 545/221, 547/32. 2) 547/70, 547/104, 3) 547/151, 547/208, 547/209. 4) 547/224, 547/253, 547/287. 5) 547/312, 546/75. 6) 546/95, 546/138, 546/156. 7) 546/181, 546/250. 8) 546/290, 546/314, 546/329. 9) 546/390, 546/421. 10) 548/28. 11) 548/95, 548/114. 12) 548/142, 548/199. 13) 548/272, 14) 548/320, 15) 548/353, 548/378. 16) 548/386. 17) 550/38. 18) 550/71, 550/138. 19) 550/174. 20) 550/239, 550/267. 21) 550/291. 22) 550/336, 550/351. 23) 550/369. 24) 552/19. 25) 552/75. 26) 552/148, 552/186. 27) 552/311, 553/2. 28) 553/57. 29) 553/124. 30) 553/140, 553/175. 31) 553/207. 32) 553/233, 553/293. 33) 555/36. 34) 555/58. 35) 555/98. 36) 555/139. 37) 555/195, 555/245. 38) 556/19, 556/48. 39) 556/74, 556/102. 40) 556/110, 556/128. 41) 556/146. 42) 556/174, 557/17. 43) 557/44. 44) 557/71. 45) 557/96. 46) 557/135. 47) 557/163, 557/191.

** M: Muharrem, S: Safer, RA: Rebiu'l-evvel, R: Rebiu'l-ahir, CA: Cemaziye'l-evvel, C: Cemaziye'l-ahir, B: Receb, Ş: Şaban, N: Ramazan, L: Şevval, ZA: Zi'l-ka'de, Z: Zi'l-hicce.

olabileceği, ya da başka sicil defterlerine karışmış olabilecekleri şeklinde izah edebiliriz.

Tevziatın yapıldığı tarihlere baktığımızda –senede 3 defa ve 1 defa yapılanlar bir tarafa bırakılacak olursa- "Rûz-ı Hızır" ve "Rûz-ı Kasım" kuralına pek de riayet edilmediği görülmektedir.

Yine tabloya bakacak olursak, Karahisar-ı Sahib'in mahalle ve köyleri arasındaki dağılımın daha önce de belirttiğimiz gibi, 1164 (1750-51) –1171(1757-58) tarihleri arası hariç olmak üzere eşit miktarlarda olduğu dikkat çekmektedir.

1- Avarız ve Nüzül Akçası:

Avarız-ı divaniyye adı altında alınan vergiler arasında "avarız akçası", para halinde tarh ve cibayet edilen ve devlet masraflarının memleket nüfusuna dağılımı ile ortaya çıkan bu günkü vergilerin esasını teşkil eden vergidir[87].

Doğrudan doğruya devlet tarafından görevlendirilen mübaşirler tarafından toplanarak ilgili hazineye veya kişiye teslim edilen bu verginin belirlenmesinde daha önce de bahsettiğimiz gibi "avarız hanesi" birim olarak kabul edilmekteydi. Avarız-hanesi tek ailenin ikamet ettiği bir ev manasına gelmeyip, emlaki bulunan, arazi tasarruf eden kişilerden belirli bir orana göre tanzim edilmiş, bekar ve evli, belli bir erkekler gurubunu ifade eden, sayısı beldeden beldeye değişen, hakiki bir hane olmayıp, itibari bir haneyi ifade etmektedir. Bir avarız-hanesi içerisinde yerine göre bazan 3, bazan 5, bazan 10, bazan da 15 hakiki hane bulunabildiği gibi daha fazla da olabilmekteydi[88].

Her sancakta kaç avarız-hanesinin bulunduğu Hazine-i Amire'de mahfuz bulunan defterlerde kayıtlıydı. Vergi toplanacağı zaman bu kayıtlara müracaat edilir ve yöneticilere hitaben yazılan fermanda sancak içerisindeki avarız-hane miktarları, her avarız-haneden alınacak avarız ve nüzül miktarları ile "mübaşiriyye" oranı belirtilirdi. Ayrıca mübaşirin yaptığı masraflar da vergiye ilave edilirdi.

---

[87] Ö. Lütfi Barakan, "Avarız", *İA*, II, s.16.
[88] Ö. Lütfi Barkan, a.g.mad., s.14-15.

1162 / (1748-49) – 1209 / (1794-95) tarihleri arasında Karahisar-ı Sahib Sancağı avarız akçasını toplamakla görevlendirilen mübaşirlerin ellerindeki mühürlü ve nişanlı "mevkufat defteri sureti"nde yazılı olduğu üzere Karahisar-ı Sahib Sancağı'nda bulunan kazaların 679,5 ve buçuk sülüs avarız-hanesi bulunmaktadır. Bu kazaların 82900 akça "bedel-i avarız-ı mütekaidin"leri olup, bu meblağın yukarıda bahsettiğimiz senelere mahsuben, her bir haneden 500 akça olarak toplanması, toplanan bu paranın "Arpa Eminliği"ne teslim ettirilmesi istenmektedir. Ayrıca mübaşir olarak tayin edilen kişiye maaş için her bir avarız hanesinden 50'şer akça aldırılıp, tahsil esnasında avarız için alınan akçanın her 110 akçasından 1 "esedi guruş' alınması ve Hazine-i Amire'ye alınacak belirli miktardan fazla ve az alınmaması emredilmektedir[89].

1209 / (1794-95) – 1211 / (1796-97) tarihleri arasında Karahisar-ı Sahib Sancağı kazalarının toplam avarız-hanesinin 697,5 ve buçuk sülüs'e çıktığını görmekteyiz. Bununla beraber, 82900 akçalık "bedel-i avarız-ı mütekaidin" ile bu dönem zarfında her bir haneden 500 akça ve mübaşir maaşı olarak 50'şer akça, tahsil esnasında avarız için alınan akçanın her 110 akçasından bir esedi kuruş alınması kuralının sabit bir şekilde devam ettiğini tespit etmekteyiz[90].

1162 / (1748-49) – 1211 / (1796-97) tarihleri arasında Karahisar-ı Sahib kazasının avarız-hane sayısında herhangi bir değişiklik olmamış, bu süreç içerisinde 255,5 ve buçuk sülüs olarak devam etmiştir[91].

İncelediğimiz dönemde "nüzül-hane" sayılarında gerek sancak bazında gerekse kaza bazında hiçbir değişiklik olmamıştır. 1162 / (1748-49) – 1211 / (1796-97) tarihleri arasında Karahisar-ı Sahib Sancağına bağlı kazaların 677,5 ve buçuk sülüs nüzül-hanesi mevcut olup, her bir haneden 600 akça bedel-i nüzül tahsil olunmaktaydı. Ayrıca mübaşire maaş olarak her bir nüzül-hanesinden 30 akça

---

[89] Mesela bkz., AŞS., 547/66. Karahisar-ı Sahib kazasının mahalle ve köylerinin avarız-hane sayıları daha önce belirtildiği için burada tekrar vermeye gerek görmüyoruz. Bkz., 3. bölüm, Nüfusun Mahallelere Göre Dağılımı ve Nüfusun Köylere Göre Dağılımı başlıklı kısımlar.
[90] Mesela, bkz., AŞS., 557/106.
[91] Mesela, bkz., AŞS., 547/68.

alınmakta ve avarız akçasında olduğu gibi bedel-i nüzül için alınan akçanın da her 110 akçasından 1 esedi kuruş alınması emredilmiştir[92].

Karahisar-ı Sahib kazasının nüzül-hane sayısı da, bahsi geçen dönemde herhangi bir artma ya da eksilme olmaksızın 255,5 ve buçuk rub' olarak avarız-hane sayısı ile atbaşı olarak seyretmiştir.

Karahisar-ı Sahib Sancağının diğer kazalarının nüzül-haneleri de 1173 / (1759-60) ve 1210 / (1795-96) yılları nazar-ı itibara alınarak şöyle tespit edilmiştir:

Sincanlı kazası: 49 ve 1 rub', Sandıklı kazası: 183, Şuhud kazası: 125,5 ve 1 rub', Çöleabad kazası: 8, Karamık kazası: 12,5, Çay kazası: 20, Nevahi Barçınlı kazası: 23,5 idi. Han Barçınlı ve Bolvadin kazaları ise muaf idi[93].

Daha önce de bahsedildiği üzere, avarız ve nüzül akçası gibi para halinde ödenen vergilerin, bir mahalle veya köy halkının müşterek mesuliyyetleri altında bulunması, halk arasındaki dayanışma hislerini arttırmış ve bazı hayırseverlerin mensup oldukları köy veya mahalleleri halkının ödemede güçlük çektikleri avarız borçlarını temin edecek şekilde akar veya para vakfetmelerine vesile olmuştur[94].

2- İmdâd-ı Hazeriyye:

Muharebe olmadığı zamanlarda bütçe açığını kapatmak için halka tarh ve tahsil olunan vergilere "imdâd-ı hazeriyye" adı verilmekteydi[95]. Hazer zamanı olarak da adlandırılan bu zamanlarda daha çok valilerin bir kısım giderlerini karşılamak için toplanan bu vergi, incelediğimiz dönemden çok önceleri ihdas olunmuştur. İlk zamanlar lüzumlu görüldükçe alınmış iken, zamanla sürekli ve düzenli bir şekilde alınmaya başlanmıştır.

---

[92] Mesela, bkz., AŞS., 552/125.
[93] BOA, MAD, 2813, s.39-40; MAD, 3795, s.25.
[94] Bkz., 2. bölüm, Bazı Vakıf Çeşitleri başlıklı kısım.
[95] M. Zeki Pakalın, a.g.e, c. II, s.63.

Her eyalet ve sancağın ödeyebileceği miktarı tespit edilmiş olan bu vergiler, tevzi defterlerine eklenmekte, gerek görüldüğünde tayin edilen mübaşirler tarafından ayrıca tahsil edilmekteydi[96].

Halkın en çok yakındığı, tahsil edilmesinde kanun dışı uygulamaların yapıldığı vergilerin başında imdâd-ı hazeriyye gelmekte idi. Bilhassa, valilerin vergi toplamakla görevlendirdikleri mübaşirlerin "mübaşiriyye" adı altında halktan çokça para, yem ve yiyecek talep etmeleri zaten zor durumda olan halkı daha da sıkıntıya sokmakta idi[97]. "Vedîa-i Cenâb-ı Bârî olan fukara-yı raiyyete bahane ile ziyade nesne tarh u tevziinden ittika u mübâadet eylenmesi" hususunda gerek İstanbul'dan fermanlar, gerekse Kütahya'dan buyuruldular sadır olmasına rağmen bu ve benzeri şekillerde fazladan vergi tahsil edilmesinin önüne bir türlü geçilememekteydi[98].

İmdâd-ı hazeriyye Anadolu valileri ve Karahisar-ı Sahib mutasarrıfları için ayrı ayrı tahsil edilmekteydi. Bu tahsilat, Muharrem ayı başlangıç olmak üzere, Anadolu valileri için senede iki taksit, Karahisar-ı Sahib mutasarrıfları için de senede üç taksit halinde ödenmekteydi[99].

İncelediğimiz dönemde gerek valiler ve gerekse mutasarrıflar için tahsil olunan hazeriyye miktarlarında zaman zaman değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler bazı kazaların ekonomik güçlerinin zayıflığı dolayısı ile bu vergiyi ödeyemedikleri için muaf tutulmalarından kaynaklanmaktaydı.

1162 / (1748-49)'den 1166 / (1752-53) yılına kadar Karahisar-ı Sahib sancağının Anadolu valilerine senede iki defaya mahsuben ödediği imdad-ı hazeriyyenin her bir taksidi 1297,5 kuruştan yıllık toplamı 2595 kuruş, senede üç taksit ile Karahisar-ı Sahib mutasarrıflarına ödediği imdad-ı hazeriyyenin beher taksidi de 1666 kuruştan toplam 5000 kuruşa erişmekteydi. Bu süreç içerisinde toplam miktarlar sabit kalmakla beraber -yukarıda bahsettiğimiz gibi bazı kazaların ekonomik yetersizlikleri münasebetiyle- kazalar arasında zaman zaman artma ve eksilmeler de olmakta idi. Mesela, 2 Cemaziye'l-ahir 1165 / 17 Nisan 1752 tarihinde

---

[96] Musa Çadırcı, a.g.e., s.147.
[97] Gös. yer.
[98] AŞS., 557/22. Mehmet Güneş, a.g.t, s.89.
[99] Mesela bkz., AŞS., 557/5, 557/22.

Sandıklı kazası sakinlerinden bazı kişilerin mahkemeye gelerek, ödemekte oldukları imdâd-ı hazeriyye ve seferiyyeyi ödemeye güçlerinin yetmeyeceğini ve bu vergilerde indirim yapılmasını talep etmeleri üzerine Anadolu valileri taksitlerinden ellişer kuruş, harçlarından beşer kuruş, mutasarrıf taksitlerinin her birisinden yirmi beşer kuruş indirilmesi ve birkaç seneye kadar bu uygulamanın cari olması kararlaştırılmıştır. Sandıklı kazasından tenzil olunan bu meblağ ise Karahisar-ı Sahib kazasına zam olunmuştur[100].

Evasıt-ı Rebiu'l-evvel 1166 / (15-25) Ocak 1753 tarihinden itibaren Barçınlı ve Nevahi-i Barçınlı kazası ahalileri, Hüsrev Paşa Menzili'ne "imdad ve ianetleri" olup, zaten zayıf kazalar olmaları dolayısı ile hem bahsi geçen menzile hem de hazeriyye ve seferiyye vergilerine tahammüllleri olmadığı için bu vergilerden muaf tutulmuşlardır[101]. Bunlara ayrıca Bolvadin kazası da ilave edilmiş, böylece bu üç kazanın hisseleri çıkarıldığında, valiler için verilen her bir hazeriyye taksidi, 1102, 875 kuruşa, mutasarrıflar için verilen her bir hazeriyye taksidi de 1466 kuruşa düşmüştür.

15 Rebiu'l-evvel 1169 / 19 Aralık 1755'te Karahisar-ı Sahib mutasarrıfı Ebubekir Paşa, bizzat mahkemeye gelerek Çöleabad kazasının köylerinin harab ve halkının perişan olmaları münasebetiyle hisselerine düşen imdad-ı hazeriyyeyi ödeyemediklerini ve bu meblağın yarısını bu kaza yakınlarında sakin olan Cevanşir Türkmen aşiretinden tahsil olunmasını istemiştir. Bu cemaatin bu kazada sakin

---

[100] AŞS., 547/252, 547/267.

[101] AŞS., 547/307. Barçınlı ve Nevahi Barçınlı kazaları ahalilerinin Hüsrev Paşa Menzili'ne olan "imdâd ve iânetleri" karşılığında Anadolu valileri ve sancak mutasarrıflarının hazeriyye ve seferiyyesinden muafiyetlerini belirten müteaddid emirler verilmiş iken 1160 senesinde Karahisar-ı Sahib mutasarrıfı olan Ebubekir Paşa, 1159 senesine mahsuben bu iki kazanın hisselerine isabet eden seferiyyelerinin tahsil olunması hususunda arz-ı halde bulunmuş, bunun üzerine 1159'da seferiyye, 1160'ta da hazeriyye tahsil olunması için emr-i şerif verilmiştir. Lakin "Hüsrev Paşa Menzili beriyyede ve Anadolu'nun orta kolunda umur-ı mühimme ile mürur u ubur eden ulakların memerrinde vaki olduğuna binaen menzili rü'yet edecek etrafında kura ve reayası olmayıp idaresi be-herhal bu kazaların ianetine muhtac olup ve kazaeyn-i mezbureyn fi'l-asl zaif kazalardan olduğundan ahalilerinin hem menzili rü'yete ve hem imdad-ı seferiyye ve hazeriyye edasına kudretleri olmadığından el-yevm menzil-i mezburdan mürur u ubur eden ulaklar süvar olucak bargir bulamadıklarından Bolvadin menzilinin bargirleri Seydigazi ve Seydigazi bargirleri Bolvadin'e geçip uzun mesafe olmak takribiyle bir türlü takat getiremediklerinden kat'-ı nazar-ı müddet-i kalilede Seydigazi menzili dahi perakende ve perişan olup mürur eden ulaklar Eskişehr'e değin gitmek iktiza etmekle" bundan böyle bu iki kaza halkının "rü'yet-i umur-ı menzile mukayyed olup nizamına bir türlü halel getirmemeleri şartıyla" önceden olduğu gibi hazeriyye ve seferiyyeden muaf tutulmaları hususunda Divan-ı Hümayun'dan emr-i şerif sadır olmuştur.

oldukları sürece imarına sebep olacakları ve Karahisar-ı Sahib şehrine de azami derecede faydalı olacakları düşünülerek Çöleabad kazasının 66 kuruş 80 akçalık hazeriyye hissesinin yarısının 5 senelik bir süre için adı geçen cemaattan tahsil edilmesine, ayan ve eşrafla beraber, karar verilmiştir[102].

Bu izahattan sonra incelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib Sancağının ödemekle mükellef olduğu imdâd-ı hazeriyye miktarlarının kazalara göre dağılımını şu şekilde verebiliriz:

[102] AŞS., 546/304. 1174 / (1760-61) yılından sonra da bu uygulamanın devam ettiğini görmekteyiz, bkz., 548/246.

Tablo-9. 1162 / 1748-49 – 1211 / 1796-97 Tarihleri Arasında Anadolu Valileri ve Karahisar-ı Sahib Sancağı Mutasarrıfları İçin Karahisar-ı Sahib Sancağından Tahsil Olunan İmdâd-ı Hazeriyye Miktarları

Mahsub olduğu yıllar		Taksit sırası	Kazalar																				Toplam	
			K. Sahib		Sandıklı		Şuhud		Sincanlı		Çay		Çöleabad		Karamık		Bolvadin		H. Barçınlı		N. Barçınlı			
			Krş	Para	Krş	Para	Krş	Para	Krş	Para	Krş	Para	Krş	Para	Krş	Para	Krş	Para	Krş	Para	Krş	Para	Krş	Para
Anadolu valileri için	1162-1164 (1748-1751)		311	17	297	16	181	27	128	70	77	14	51	35	51	35	64	35	64	35	64	35	**1297,5**	-
	1164 (1750-51)	2	337	19	323	16	196	35	138	104	84	14	55	48	55	48	69	52	69	52	69	52	**1404,5**	-
	1165-1166 (1751-1753)		371	17	238	16	181	27	129	30	77	14	51	35	51	35	64	35	64	35	64	35	**1404,5**	-
	1166-1211 (1752-1797)		311	17	297	16	181	27	128	70	77	14	51	35	51	35	Muaf		Muaf		Muaf		**1102,875**	
K. S. mutasarrıfları için	1162 (1748-49)	3	534	16	511	32	311	16	222	8	133	24	88	16	88	16	111	4	83	4	83	4	**2223,5**	-
	1162-1165 (1748-1752)		400	-	383	4	233	4	166	8	100	-	66	8	66	8	83	4	83	4	83	4	**1666**	**8**
	1165 (1751-52)	3	425	-	358	4	233	4	166	8	100	-	66	8	66	8	83	4	83	4	83	4	**1666**	**8**
	1166-1171 (1752-1758)		400	-	383	4	233	4	166	8	100	-	33	4	66	8	83	4	Muaf		Muaf		**1466**	-
	1171-1172 (1757-1759)		400	-	383	4	233	4	166	8	100	-	33	4	66	8	Muaf		Muaf		Muaf		**1383**	-
	1173-1211 (1759-1797)		400	-	383	4	233	4	166	8	100	-	66	8	66	8	Muaf		Muaf		Muaf		**1616**	-

3- İmdâd-ı Seferiyye:

Savaş zamanında valilerin sefere katılmaları istendiğinde yapacakları olağanüstü giderleri karşılamak için alınan vergiye imdâd-ı seferiyye adı verilmekteydi. Örfî vergiler grubuna giren bu vergi, Osmanlı Devleti'nde, hazinede askeri masrafları karşılayacak para bulunmadığı zamanlardan itibaren tahsil olunmaya başlanmıştır[103].

İmdâd-ı seferiyyenin dağıtım ve toplanmasında da imdad-ı hazeriyye için uygulanan kurallar aynen geçerli idi. Ancak bu vergi savaş yıllarında alınmakta ve miktarı da vaziyete göre hükümet merkezince tespit edilmekte idi. Hazeriyye gibi bu da, zaman müsait ise tevzi defterlerine eklenerek, değilse doğrudan doğruya mübaşirler gönderilerek toplanmakta idi.

Toplanan imdadiyyeler bazan hazineye gönderilir, bazan doğrudan doğruya orduya memur olan müşir ve vezirlere verilirdi. Bu vergiden Hz Peygamber soyundan gelenler, imamlar, hatipler, ruhban ve fakirler muaf tutulmaktaydı. Ayrıca köprücülük, derbentçilik ve su yolculuk gibi hizmetlerle muvazzaf olmaları hasebiyle bir çeşit asker addedilen kimseler ve devlete kereste, zahire ve kendir gibi ayniyat vermekle mükellef olan köylüler de bu vergiden muaftılar[104].

Sefersiz zamanlarda alınan hazeriyyeler gerek görüldüğünde seferiyyeye dönüştürülebilmekte idi. Mesela, 1198 / (1783-84) senesine mahsuben Karahisar-ı Sahib Mutasarrıfı Süleyman Paşa için 5000 kuruş imdad-ı hazeriyye ödenmesi hususunda daha önce emr-i şerif gönderilmiş, ancak Süleyman Paşa kapı halkı ile İshakçı muhafazasına görevlendirildiğinden ve bu vesile ile çok masrafa duçar olduğundan dolayı, bu hazeriyye emrinin kaydı "terkîn" olunarak, bu verginin imdâd-ı seferiyye şartları üzere tahsil olunması hususunda yeniden emr-i şerîf sadır olmuştur[105].

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib sancağından -imdad-ı hazeriyyede olduğu gibi- eyalet valileri ve sancak mutasarrıfları için ayrı ayrı vergi tahsil

---

[103] M. Zeki Pakalın, a.g.e, c. II, s.63.
[104] Ziya Karamürsel, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara 1989, s.182.
[105] AŞS., 553/311. Ayrıca bkz., 550/295, 553/27-28.

olunmakta idi. Ancak hazeriyyeden farklı olarak bu vergiler, senede iki veya üç defada değil, Muharrem ayı başı itibarıyla bir defada alınmakta idi[106].

İncelediğimiz dönemin muhtelif zamanlarında Karahisar-ı Sahib sancağından -"mübaşiriyye-i devlet" ve "harc-ı bâb" dahil- Anadolu eyaleti valileri için, senelik 6847 kuruş, sancak mutasarrıfları için de 11670 kuruş alınmaktaydı[107]. Bununla beraber, imdad-ı hazeriyyede görüldüğü gibi bazı kazalar bazı zamanlarda muaf tutulmakta ve bu miktarlar o nispette azalmakta idi[108]. Ayrıca, Vali ya da mutasarrıfın memuriyeti sene ortasında vaki olmuş ise tahsis edilen seferiyyenin yarısı tahsil olunmakta idi[109].

Şimdi bu vergilerin tahsilat gerekçeleriyle beraber Karahisar-ı Sahib sancağı kazalarına dağılımlarını bir tablo üzerinde göstermeye çalışalım.

---

[106] AŞS., 556/68.

[107] XVIII yüzyılın ikinci yarısında valiler için Anadolu Eyaletinden toplam 306 ile 330 kese arasında değişen miktarlarda seferiyye tahsil edilmekte olup, bu dönemde 1 kesenin 500 kuruş olduğu göz önüne alındığında bu miktarlar, 153000 ile 165000 kuruş gibi rakamlara tekabül etmektedir. Bu hesaba göre, Karahisar-ı Sahib Sancağı, hissesine düşen 5706 kuruş (mübaşiriyye ve harçlar hariç) ile toplam eyalet seferiyyesinin %3,4 ile %3,7'lik bir oranını teşkil etmektedir.

[108] Bkz., AŞS., 553/28. Bu kazalar, aşağıdaki tablolarda da görüleceği üzere "menzil umuruna iânetleri" münasebetiyle, Bolvadin, Han Barçınlı ve Nevahi Barçınlı kazaları idi.

[109] AŞS., 550/307, 550/312, 550/294.

Tablo-10. Karahisar-ı Sahib Sancağı Mutasarrıfları İçin Tahsil Olunan İmdad-ı Seferiyyenin Kazalara Göre Dağılımı (kuruş olarak)

Mahsub ol. sene	Kazalar										Toplam	Kime, ne için tahsil olunduğu
	K.Sahib	Sandıklı	Şuhud	Sincanlı	Çay	Çöleabad	Karamık	Bolvadin	Han Barçınlı	Nevahi Barçınlı		
1182 (1768-69)	1320	1265	770	550	330	220	220	275	275	275	**5500***	Rusya seferine görevlendirilen Mehmed Paşa'ya
1183 (1769-70)	2800	2800	1749	1286	645	396	396	561	561	466,5	**11670****	"
1184 (1770-71)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
1192 (1778	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	Özi muhafızı maiyyetine memur kılınan Ali Zevt Paşa'ya
1193 (1779)	"	"	"	"	"	"	"	Muaf	Muaf	Muaf	**7995,5*****	Özi Kalesi muhafzasında görevli Gögüzade İsmail Paşa'ya
1198 (1783-84)	"	"	"	"	"	"	"	561	561	466,5	**11670**	İshakçı muhafazasına memur olan Süleyman Paşa'ya
1203 (1788-89)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	Fethul İslam muhafazasına memur olan Mehmed Paşa'ya
1204 (1789-90)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	Rusçuk muhafazasına memur olan Abdullah Paşa'ya
1205 (1790-91)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	Rahva muhafazasına memur olan Bağdadî Ahmed Paşa'ya

* Bu miktar altı aylık olup, aynı senenin imdad-ı hazeriyye 2 taksidinin Receb ve Şaban'a mahsuben iki aylık miktarı olan 708 kuruş 40 akçası seferiyye ile takas olunarak tenzil edilmiş ve 4792 kuruş olarak tahsil edilmiştir.

** Mübaşiriyye-i devlet ve harc-ı bab dahildir.

*** Aynı yıla mahsuben 1666 kuruşluk hazeriyye tenzil edilerek bu hasıl elde edilmiştir.

Tablo-11. Anadolu Eyaleti Valileri İçin Karahisar-ı Sahib Sancağı'ndan Tahsil Olunan İmdad-ı Seferiyyenin Kazalara Göre Dağılımı (kuruş olarak)

Mahsub ol. sene	Kazalar										Toplam	Kime, ne için tahsil olunduğu
	K.Sahib	Sandıklı	Şuhud	Sincanlı	Çay	Çöleabad	Karamık	Bolvadin	Han Barçınlı	Nevahi Barçınlı		
1182 (1768-69)	839	802,5	513,5	375,5	192	116	116	Muaf	Muaf	Muaf	**2959***	Rusya ile yapılan muharebe dolayısı ile Feyzullah Paşa'ya
1183 (1769-70)	1678	1606	1027,5	752	386	233,5	233,5	329	272,5	329	**6847****	"
1184 (1770-71)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	Kırım canibi seraskeri olan İbrahim Paşa'ya
1189 (1775-76)	527	504	332	246	115	64,5	64,5	99,5	99,5	71	**2123*****	Bağdad canibinde Acem taifesini def için memur olan Abdi Paşa'ya
1192 (1778)	1678	1606	1027,5	752	386	233,5	233,5	329	272,5	329	**6847**	İbrail Kalesi muhafazasına memur olan Seyyid Mehmed Paşa'ya
1193 (1779)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	Özi Kalesi muhafazasına memur olan Yeğen Mehmed Paşa'ya
1198 (1783-84)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	İsmail canibi muhafazasına memur olan Abdi Paşa'ya
1202 (1787-88)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	İsmail canibi Seraskeri Ali Paşa'ya
1203 (1788-89)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	Rusya seferi seraskeri Hasan Paşa'ya
1204 (1789-90)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	Özi canibi seraskeri olan Gazi Hasan Paşa'ya
1205 (1790-91)	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	İsmail Canibi Seraskeri Seyyid Mehmed Paşa'ya

* Bu meblağ altı aylık olup, mübaşiriyye ve harc-ı bab dahildir.
** Mübaşiriyye ve harc-ı bab dahildir
*** Bu meblağ altı aylık olup, aynı yılın hazeriyye ikinci taksidi tenzil, mübaşiriyye ve harc-ı bab dahildir.

4- Diğer Avarız Vergileri:

Yukarıda bahsettiğimiz vergiler haricinde özellikle seferler zamanında ordunun yiyecek, içecek, münakale, asker, kalyoncu, güherçile vs ihtiyaçlarının aynen ya da nakten temini için çeşitli isimler altında vergiler tahsil olunmakta idi. Ayrıca İstanbul halkının yiyecek ihtiyacının temin edilmesi hususunda talep edilen zahireyi de bu cümleye dahil edebiliriz.

Bu konuyla ilgili elimizde pek çok belge bulunmaktadır. Özellikle 1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşından itibaren devam eden uzun savaş yıllarında ordunun ve İstanbul halkının ihtiyaçlarının temini hususunda çok sayıda emir ve ferman sadır olduğunu görmekteyiz. Şimdi bunlar hakkında bilgi vermeye çalışalım:

a- Nüzül Zahiresi:

Kelime manası itibarıyla bir yere inme, konma manasına gelen nüzül, askeri ve mali bir terim olarak bir askeri kıt'anın beslenmesi için belirli miktardaki zahirenin temin edilmesi ve belirli bir yerde hazır ve amade bulundurulması anlamına gelmektedir. Hareket halindeki bir şahsın veya topluluğun ilk hareket noktasından itibaren bir günlük yürüyüşten sonra ulaştığı ve istirahat edeceği yer manasına gelen "menzil" kelimesi de bu kelimeden türemiş olup, böylece nüzül, askeri ve mali bir terim olarak menzillerde askerin iaşesi için hazırlanan erzak manasına gelmektedir[110]. Bir başka ifade ile, Osmanlı ordusunun sefere çıkarken konakladığı menzillerde genellikle un ve arpa nev'inden muayyen miktarda zahirenin tedarük edilerek hazır bulundurulmasıdır[111].

Bu vergi, kadılar tarafından, görev alanlarına dahil olan kent, kasaba, köy, mezraa ve çiftliklere avarız hanesi esası üzerinden, tarh, tahsil ve menzillere teslim edilirdi. Bunlar, genellikle ülkenin savaş bölgesine yakın veya ordunun geçeceği

---

[110] Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meslesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul, 1964, s. 69.

[111] Nitekim, İran'ın Bağdad ve Basra'ya taarruzu münasebetiyle bölgeye sevk edilecek askerin Kütahya Sahrasında çadır kurarak oradan Karahisar-ı Sahib üzerine nüzül edeceği vechile bu askerlerin zahire ve tayinatının tedarük edilmesi hususunda 25 Ramazan 1189 tarihinde, Divan-ı Anadolu (Kütahya)'dan Karahisar-ı Sahib kadısı, voyvoda, ayan, zabıtan ve sairlerine hitaben bir buyuruldu gönderilmiştir. Bkz., AŞS., 552/100

güzergah üzerindeki konaklara komşu bölgeler için aynî bir yükümlülük, bu bölgeler haricinde kalan yerler için ise nakdî bir yükümlülük haline dönüşmekteydi[112].

b- Sürsat:

Kelime olarak, belli miktardaki erzakın belirli bir yere sürülmesi, nakledilmesi, birliklere satılması işini ifade etmektedir. Istılahî olarak da sürsat, yürüyüş halinde bulunan orduların yol boyunca iaşelerini (un, ekmek, arpa, koyun, yağ, bal, ot, saman, odun vs) temin etmek üzere halktan alınan aynî mükellefiyete[113] delalet etmektedir.

Sürsat mükellefiyeti, nüzülün tam aksine mutlak bir mükellefiyet olmayıp, bedeli bulunan bir mükellefiyettir. Bunda, halkın belirli bir amme hizmeti için devlet tarafından tespit edilen bedeller karşılığında belirli miktarlarda mal teslim etme mecburiyeti söz konusudur[114]. Nüzül, yalnız un ve arpayı muhtevi olduğu halde sürsat mükellefiyeti, bunlar da dahil olmak üzere ekmek, et, erz, sade yağ, bal, odun ve saman nev'inden şeyleri de kapsamaktaydı[115].

Sürsat, hukukî sözleşmeye dayanan bir yükümlülük idi. Kanunnameler ve sürsat hakkındaki fermanlar bunu, ordunun zahire ihtiyacını gidermeye yönelik ticarî bir faaliyet olarak vasıflandırarak avarız muafiyetinin dışında tutuyordu. Bu sebeple sürsat mükellefiyeti avarız-hanesi hesabına dayanmaz ve dolayısı ile avarızdan muaf zümreler bundan muaf tutulmazlardı[116].

Sürsatın aynen tahsili, tayin edilen miktardaki yiyecek ve diğer ihtiyaç maddelerinin bir kadılık yerden (kaza) reayanın, seferde hünkarın bulunduğu yere

---

[112] Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, 1985, s.157.

[113] Ahmet Tabakoğlu, yukarıda bahsi geçen eserinde sürsatın bazı durumlarda nakden tahsil olunduğunu da ifade etmektedir. Bkz., s.158.

[114] Nitekim, 1193/1779 ilkbaharında İsmail havalisinde olmak üzere Larende Ayanı Karamanlı Abidinzade Ağa'nın marifeti ile 1000 nefer süvari askeri yazılmış ve kendisi de başbuğ tayin edilmiş olup, bu askrelerin yola çıktıkları yerden itibaren yol güzergahında uğradıkları yerlerden günlük tayinatlarının (ekmek, et, erz, sade yağ, arpa) kaza halkı tarafından tedarük ve teslim edilmesi ve bunların ücretlerinin eski fiyat üzere, Başbuğ Abidinzade tarafından nakit olarak sahiplerine ödenmesi, 25 Zi'l-ka'de 1192 / 15 Aralık 1778 tarihli bir fermanda konu edinmiştir. Bkz., AŞS., 552/306.

[115] Lütfi Güçer, a.g.e., s.93-95. Misaller için bkz., AŞS., 550/373, 552/305, 552/306, 552/309.

[116] Ahmet Tabakoğlu, a.g.e., s.158.

getirip yığması suretiyle olurdu. Bu maddelerin bedelinin bir kısmı nakit olarak ödenir bir kısmı da senede bağlanırdı[117].

II- Cizye

Cizye, İslam Devleti'nin hakimiyeti altına giren gayr-ı müslimlere, bu devlet tarafından sağlanan emniyyet ve hakların bir karşılığı olarak alınan şer'î bir vergidir. Cizye ödeyen bir zimminin dini ve hukuki hakları garanti altına alınarak, hem içeriye hem de dışarıya karşı can ve mal emniyyeti korunmuş olurdu. Düşmanlarına karşı himaye edilmeleri karşılığında alındığından, bu vergiyi ödeyen gayr-ı müslimler askerlik yapmak zorunda değillerdi[118].

Geleneksel şer'î bir vergi olan cizyenin geçmiş İslam devletlerindeki uygulama şekli ile Osmanlı Devleti'ndeki uygulama şekli arasında bariz bir fark yoktur. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat'ın ilanına kadar geçen beş yüz yılı aşkın bir zaman içerisinde önemli bir değişikliğe uğramamıştır. Hiçbir zaman timar ve zeamet sahiplerine bırakılmamış, daima cizyedarlar, tahsildarlar ve sair memurlar vasıtasıyla hazine namına cibâyet olunmuştur.

Cizye, Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir kaynaklarından birini teşkil etmekteydi. Bilhassa 1690 cizye reformunu izleyen yıllarda cizye gelirlerinde görülen büyük artışlar incelediğimiz döneme yakın zamanlarda bütçe gelirlerinin en büyük kısmını oluşturmaktaydı[119].

Cizye gelirleri genellikle askeri amaçlar için harcanıyordu. Nitekim, II. Mahmud zamanında toplanan cizyeler, Asakir-i Mansure masraflarına tahsis edilmek

---

[117] Ziya Karamürsel, a.g.e., Ankara, 1989, s. 183. Konumuzla ilgili belgelerde, sürsat mükellefiyetinin aynî olarak tatbik edilmiş olduğunu ve alınan emtianın ücretlerinin, sahiplerine tamamen nakit olarak ödendiğini görmekteyiz. Bkz., dipdot 115'te zikredilen belgeler.

[118] Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul, 1990, s. 112.

[119] 1691-1748 yılları arasındaki cizye gelirlerindeki artış miktarı ve oranları için bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, 1985, s.146. Araştırma konusu yaptığımız dönemde de Karahisar-ı Sahib'den tahsil olunan diğer vergilerle mukayese ettiğimizde cizye gelirlerinin bir hayli yekün teşkil ettiğini görmekteyiz. Mesela, Anadolu valileri için Karahisar-ı Sahib'den senelik 622 kuruş imdad-ı hazeriyye, 1678 kuruş imdad-ı seferiyye tahsil olunurken, aynı zaman diliminde cibayet olunan cizye miktarları en düşük 1749, en yüksek olarak da 3025 kuruşa erişmekteydi. Krş., tablo 11, tablo 12.

için mukataat hazinesine gönderilmekteydi[120]. İncelediğimiz dönemde, 12 Zi'l-ka'de 1171 / 18 Temmuz 1758 tarihli bir belgede[121] kale neferatının mevâciblerinin tahsil olunan cizyeden karşılandığına bakılırsa, cizyenin ocaklık olarak askeri birimlere yapılan ödemelere de tahsis edildiğini söyleyebiliriz. Ayrıca, tekke ve medrese gibi müesseselerin bazı giderlerinin de cizyelerden karşılandığını belgelerden tespit etmekteyiz. Mesela, 25 Rebiu'l-ahir 1173 / 16 Aralık 1759 tarihli bir belgeye göre, Karahisar-ı Sahib'de bulunan Divani Mehmed Efendi tekkesi fukarasının taamiyyeleri için Karahisar-ı Sahib cizyesinden 40 nefer ehl-i zimmet reayanın cizyelerinden her bir sene muayyen olan 120 kuruşun mütevelliler tarafından cizyedarlardan alınması istenmekteydi[122]. 27 Muharrem 1241 / 11 Eylül 1825 tarihli bir başka belgede de, Karahisar-ı Sahib'de Otpazarı yakınında Hacı İsmail'in bina eylediği medresenin müderrislerine 3800 akça maaş tahsis edilmiş olup, bu paranın cizyedarlar tarafından medreseye eda edilmesi gerekirken ödenmediği ve Karahisar-ı Sahib cizyedarının mahkemeye çağırılarak bu parayı ödemesinin tenbih olunduğu görülmektedir[123].

Bazı bayındırlık masraflarının da cizye gelirlerinden tahsis edilen paralarla karşılandığını belgelerden tespit etmekteyiz. Nitekim, 16 Safer 1172 / 19 Ekim 1758 tarihinde, Anadolu'nun orta kolunun geçiş yolu üzerinde bulunan Bolvadin köprüsü ve kaldırımlarının tamir ve tecdid masrafları olan 18448,5 kuruşun 5000 kuruşunun 1172 senesi Kütahya cizyesinden karşılanması hususunda mübaşir Mısrî Mehmed Ağa tarafından tezkere talebinde bulunulmuştur[124].

Cizyenin mahsub olduğu senenin Muharrem ayı başında tahsil olunmaya başlanması esas olmakla beraber, mevsim farklılaşmasından ve hazinenin acil ihtiyaçlarından doğan zaruret sebebiyle bir yıl öncesinden alınmaya başlandığı da görülmektedir[125]. Nitekim, incelediğimiz dönemin muhtelif zamanlarında "Kütahya, Karahisar-ı Sahib ve Sultanönü sancaklarında ve tevabiinde sakin ve mütemekkin ve mürûr u ubur eden ehl-i zimmet kefere, Yahud ve Eramine-i Acem taifelerinin şer'an

---

[120] Mehmet Güneş, a.g.t., s.97.
[121] AŞS., 548/83.
[122] AŞS., 548/163.
[123] Mehmet Güneş, a.g.t., s.97-98.
[124] BOA., Cevdet, Nafia, 1993. Bu hususta verilen hüküm için bkz., BOA., Cevdet, Nafia, 2560.
[125] Ahmet Tabakoğlu, a.g.e., s.143.

üzerlerine edası lazım gelen cizyeleri"nden, 1163 senesine mahsub olanı 1 Zi'l-ka'de 1162 / 13 Ekim 1749'dan[126], 1165 senesine mahsub olan 1 Ramazan 1164 / 24 Temmuz 1751'den[127], 1167'ye mahsub olanı 1 Receb 1166 / 4 Mayıs 1753'ten[128], 1168'e mahsub olanı 1 Receb 1167 / 24 Nisan 1754'ten[129] ve 1172'ye mahsub olanı 1 Rebiu'l-evvel 1171 / 13 Kasım 1757'den[130] itibaren toplanmaya başlanmıştır.

İstanbul'da her kazanın cizye evrakı bohçalar halinde mühürlenmek suretiyle hazırlandıktan sonra, cizyeyi iltizam eden cizyedar, mühürlü evrak bohçasını kazaya getirmekte ve bohça kadı huzurunda kontrol edilerek açılmaktaydı[131]. Daha sonra evrakta olan mühür ile tatbik olunarak bir keseye koyulup kadı tarafından mühürlenerek tekrar İstanbul'a gönderilmekteydi[132]. Tahsil olunacak cizye, gayr-ı müslimlerin mali durumlarına göre "a'la" (zengin), "evsat" (orta halli) ve "edna" (fakir) olmak üzere üç grupta toplanmaktaydı[133]. Bunun için mükelleflerin ellerine verilmek üzere a'la, evsat ve edna mühürlerini taşıyan renkli tevzi kağıtları hazırlanmıştı.

İncelediğimiz dönemde a'la sınıfına dahil olanlardan 4 zer-i mahbub, evsat sınıfına dahil olanlardan 2 zer-i mahbub, edna'ya dahil olanlardan da 1 zer-i mahbub alınmaktaydı. Zer-i mahbub tedarikinde sıkıntı çekenlerden ise, zer-i mahbub karşılığında a'la'dan 11 kuruş, evsattan 5,5 kuruş, edna'dan da 2,5 kuruş 10 para (= 2,75 kuruş) tahsil olunmaktaydı[134]. "Ecnas-ı nukud" olarak ise, Müdevver Cedid İslambol Altını 440 akça, Zencirli Mısır Altını 330 akça, Tuğralı Mısır Altını 315 akça ve Tuğralı Sağ Para'nın her 40 adedi 1 kuruş hesabı üzerinden alınmaktaydı[135].

---

[126] AŞS., 547/45
[127] AŞS., 547/194
[128] AŞS., 546/20
[129] AŞS., 546/131
[130] AŞS., 548/21
[131] Mehmet Güneş, a.g.t, s.95.
[132] AŞS., 545/27.
[133] 1691 yılına kadar cizye vergisi, hane hesabı üzerinden ve ortalama alınarak tahsil ediliyordu. Bu uygulama, nüfus değişmeleri hesaba katılmadığı için haksızlıklara neden olmaktaydı. Köprülüzade Mustafa Paşa'nın 1690 yılında uygulamaya koyduğu reform ile cizye yukarıda bahseldiği üzere mükelleflerin maddi durumlarına göre alınmaya başlandı.
[134] Bu miktarlar, 1804 yılından itibaren çok kısa zaman aralıklarıyla peyder-pey artırılmıştır. Bkz., Halil inalcık, "Cizye (Osmanlılarda Cizye)", *İA*, TDV. Yay., VIII, s.47. Nihayet 1258/1842'de Karahisar-ı Sahib'de bu rakamların a'la'da 60, evsat'ta 30, edna'da ise 15 kuruşa çıktığını görmekteyiz. Krş., BOA, Kamil Kepeci, 3860.
[135] AŞS., 545/27.

Cizye mükelleflerinden ayrıca cizyedarlar, cizye muhasebecisi ve katipleri için, cizye gelirlerindeki artışa göre oranı tespit edilen, "maîşet", "resm-i hesab" ve "resm-i kitabet" gibi harçlar da alınmaktaydı. Nitekim incelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib'de bulunan ehl-i zimmet keferenin cizyesini cibayete memur olan kişilere, a'la'dan 12, evsat'tan 9 ve edna'dan 6 para "maişet", cizye muhasebecisi ve katiplerine de her bir varakta 1'er para "ücret-i kitabet" tayin olunmaktaydı[136].

Cizye ödemekle mükellef olanlar, sadece bedenen ve zihnen sağlam ve ödeme kudretini haiz ve reşid olan erkeklerdir. Harp etmekle mükellef olmadıkları için kadınlar, çocuklar ve yaşlı erkekler muaftırlar. Kör, sakat ve maluller ancak servet sahibi iseler, bu vergiyi ödemekle mükelleftirler[137]. "İktisab ve amele kadir olup iktisaba mani olur zemanda ve zararet ve felç ve yahud ekser-mande mariz olmaklık gibi a'zar-ı sahihası olmayan" Rahip, patrik, kasis (keşiş) ve "bir tarikle ellerinde berat olup" tercümanlık yapan gayr-ı müslimler de[138], istisna olunmayarak cizye ödemekle mükellef idiler[139].

Başka bir bölgede bulunan yabancı ve yolcular da bulundukları yerde cizyelerini ödeyebilmekteydiler. Bu kişilerin ve cizyeyi bir def'ada ödemeye kudreti olmayanların bu vergiyi dört taksitte ödeyebilmelerini mümkün kılacak kolaylıklar da sağlanmaktaydı[140].

Cizye için her üç yılda bir "nev yâfte yılı" adıyla genel bir teftiş yapılır, ölenler kayıttan silinir, daha önce gözden kaçırılarak deftere işlenmeyenler ve yeni cizye mükellefi olanlar "nev yâfte" olarak kaydedilirdi. Bu teftişler sırasında, hükümetin talimatı gereği, daha önce tespit edilmiş olan mükellef sayısının aşağıya düşürülmemesine dikkat edilirdi[141].

Diğer vergilerde olduğu gibi cizye tahsilinde de gerek mükellefler ve gerekse câbiler tarafından bir takım yolsuzluklar yapılmaktaydı. Bunu önlemek için

---

[136] A.g.b.
[137] C. H. Becker, "Cizye", *İA*, MEB, III, s.200.
[138] Kapitülasyonlara göre yabancı elçilerin tercümanı olan zimmiler cizyeden muaftılar. Bu münasebetle bir çok zimmi cizye ödememek için hile ile tercümanlık beratı elde etmeye çalışmaktaydı.
[139] AŞS., 548/203.
[140] A.g.b.
[141] Halil İnalcık, a.g.mad., s.46.

İstanbul'dan sık sık "cizye emri" gönderilmekteydi. Bu cümleden olarak, cizye mükelleflerinin, mali durumlarını olduğundan aşağı göstererek veya kendilerini gizleyerek vergi kaçırmaları, bazı zengin zimmilerin cizyedarlara rüşvet vererek kendilerinin daha alt seviyeden gösterilmelerini sağlayarak daha az vergi ödedikleri, bazı kudret sahibi kimselerin bağ, bahçe, çiftlik, değirmen ve mandıralarında çoban ve ter oğlanı ismi vs bahane ile ehl-i zimmet istishab ve cizyelerini verdirmedikleri, bazı mahalle ve köylerin kocabaşılarının kendi cizyelerini tahfif için toptan evrak alarak evrakın herkesin istihkakına göre tevzi edilmediği ayrıca, cizye mükelleflerinden "maişet ve zahire", "katibiyye", "sarrafiyye", "kalem akçası", "harc-ı mahkeme" ismiyle para talep edilmesi vs. yolsuzlukların engellenmesi ve bunlara cesaret edenlerin şiddetle cezalandırılacakları te'kiden ifade edilmekteydi[142].

Bu yolsuzluklara fırsat vermemek için cizyedarların başkaca bir defter tutup, kazada olan cizye mükelleflerini mahalleleriyle, köyde olanları köyleriyle ve gelip geçenleri de isim ve suretleriyle kaydederek Cizye Muhasebesi kalemine teslim etmek üzere İstanbul'a göndermeleri istenmekteydi. Ayrıca, cizyedarların görevli oldukları kaza ve nahiyelere tevzi ettikleri evrak daha sonra kolcular tarafından mühürlenecekti. Bu mühürleme ameliyyesi, herhangi bir şüpheye mahal bırakmamak için cizye kaleminde saklı bulunan mühür ile yapılacaktı[143].

Cizye, 1856 yılında, Islahat Fermanı'nın Osmanlı tebası arasında müsavatın tesis edilmesi prensibinin bir neticesi olarak kaldırılmıştır. Çünkü müsavat gereği gayr-ı müslimlerin de askerlik hizmetine dahil edilmeleri gerekmekteydi. Bu tarihten sonra, gayr-ı müslimlerden, belirli bir vergi alınmak suretiyle askerlik hizmetinden muafiyetleri (bedel-i askeri) karara bağlanmış ve böylece ilga edilen cizye vergisi bu isimle mahiyet değiştirerek 1907'ye kadar payidar olmuştur[144].

Cizye hakkında verdiğimiz bu malumattan sonra araştırma konusu yaptığımız dönemde a'la, evsat ve edna tasnifi muvacehesinde Karahisar-ı Sahib'den tahsil olunan cizye miktarlarını, oranlarını ve cizyedarların isimlerini kronolojik olarak tablo halinde şu şekilde gösterebiliriz:

---

[142] AŞS., 545/27.
[143] A.g.b.
[144] Halil İnalcık, a.g.mad., s.48

Tablo-12. XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib'den Tahsil Olunan Cizye Miktarları ve Cizyedarları.

Sıra no	MAHSUB OLDUĞU YILLAR H. / M.	CİZYEDARI	CİZYE EVRAKININ EVSAFI									TOPLAM	
			A'LA			EVSAT			EDNA				
			Adet	Toplam Vergi Miktarı (Krş)	Toplam Evrak İçindeki Yüzdesi	Adet	Toplam Vergi Miktarı (Krş)	Toplam Evrak İçindeki Yüzdesi	Adet	Toplam Vergi Miktarı (Krş)	Toplam Evrak İçindeki Yüzdesi	Adet	Toplam Vergi Miktarı (Krş)
1	1161/1748	--	**25**	275	% 7,14	**300**	1650	% 85,7	**25**	68,75	% 7,14	**350**	1993,75
2	1162/1749	Kütahyalı Hasan Ağa	**40**	440	% 7	**400**	2200	% 70	**125**	343,75	% 22,12	**565**	2983,75
3	1163/1750	Kütahyalı Hasan Ağa	**40**	440	% 8,94	**350**	1925	% 78,3	**57**	156,75	% 12,75	**447**	2521,75
4	1166/1753	Rahtivan-zade	**40**	440	% 9	**300**	1650	% 68,18	**100**	275	% 22,72	**440**	2365
5	1167/1754	Genç Hüseyin Ağa	**40**	440	% 9,95	**300**	1650	% 74,6	**62**	170,5	% 15,42	**402**	2260,5
6	1172/1758-1759	Kütlıyalı Süleyman Ağa	**40**	440	% 7	**380**	2090	% 66,6	**150**	412,5	% 26,3	**570**	2942,5
7	1172/1758-1759	--	**45**	495	% 10,1	**350**	1925	% 78,65	**50**	137,5	% 11,23	**445**	2557,5
8	1173/1759-1760	Kütahyalı Mustafa Ağa	**35**	385	% 6,54	**400**	2200	% 74,76	**100**	275	% 18,7	**535**	2860
9	1174/1760-1761	Kütahyalı Mustafa Ağa	**40**	440	% 8,98	**360**	1980	% 80,9	**45**	123,75	% 10,11	**445**	2543,75
10	1180/1766-1767	Kütahyalı Seyyid Ömer	**43**	473	% 8,75	**348**	1914	% 70,87	**100**	275	% 20,36	**491**	2662
11	1184/1770-1771	Kütahyalı Seyyid Ömer	**50**	550	% 9	**400**	2200	% 72,72	**100**	275	% 18,18	**550**	3025
12	1192/1778	Kütlıyalı Mehmet Ağa	**44**	484	% 9	**400**	2200	% 82	**44**	121	% 9	**488**	2805
13	1193/1779	Osman Ağa	**50**	550	% 10	**400**	2200	% 80	**50**	137,5	% 10	**500**	2887,5

Sıra no	MAHSUB OLDUĞU YILLAR H. / M.	CİZYEDARI	CİZYE EVRAKININ EVSAFI									TOPLAM	
			A'LA			EVSAT			EDNA				
			Adet	Toplam Vergi Miktarı (Krş)	Toplam Evrak İçindeki Yüzdesi	Adet	Toplam Vergi Miktarı (Krş)	Toplam Evrak İçindeki Yüzdesi	Adet	Toplam Vergi Miktarı (Krş)	Toplam Evrak İçindeki Yüzdesi	Adet	Toplam Vergi Miktarı (Krş)
14	1194/1780	Kütahyalı Memiş Ağa	**45**	495	% 9,12	**400**	2200	% 81,13	**48**	132	% 9.73	**493**	2827
15	1197/1783	Hacı Mustafa Ef.	**35**	385	% 10,57	**200**	1100	% 60,4	**96**	264	% 29	**331**	1749
16	1198/1784	Honazlı Mehmed	**30**	330	% 5,66	**400**	2200	% 75,47	**100**	275	% 18,86	**530**	2805
17	1200/1786	Kütahyalı Hasan Ağa	**35**	385	% 6,25	**450**	2475	% 80,35	**75**	206,25	% 13,4	**560**	3066,25
18	1205/1790-1791	Küthyalı Hacı Mehmed	**20**	220	% 4,15	**356**	1958	% 73,85	**106**	291,5	% 22	**482**	2469,5
19	1209/1794-1795	Küthyalı Hacı Mehmed	**20**	220	% 3.76	**356**	1958	% 67	**156**	429	% 29,32	**532**	2607
20	1212/1797-1798	Arapkirli Seyyid Mazlum	**20**	220	% 3,76	**356**	1958	% 67	**156**	429	% 29,32	**532**	2607
21	1213/1798-1799	İbrahim Alemdar Ağa	**20**	220	% 3,76	**356**	1958	% 67	**156**	429	% 29,32	**532**	2607

Bu tablo, sıra numarası üzere Karahisar-ı Sahib şer'iyye sicillerindeki şu belgelere istinaden düzenlenmiştir: 1) 545/27, 1)545/186, 3) 547/44, 4) 546/20, 5) 546/131, 6) 548/21, 7) 548/82, 8) 548/141, 9) 548/203, 10) 550/4, 11) 550/6, 12) 552/271, 13) 553/12, 14) 553/73, 15) 553/219, 16) 553/337, 17) 555/189, 18) 556/202, 19) 557/215, 20) 557/146, 21) 557/187.

* A'la'dan 11 kuruş, evsat'tan 5,5 kuruş, edna'dan 2,75 kuruş olarak hesaplanmıştır.

III- İstanbul Halkı ve Ordunun İhtiyaçlarının Temini:

1- Zahire Temini:

İstanbul, yiyecek tüketimi bakımından Osmanlı Devleti'nde ilk sırada yer almaktaydı. Bu büyük kentin ihtiyaçlarının karşılanması daha önceki asırlarda da mühim bir mesele olmuştu. XVI. yüzyıldan itibaren taşradan gelen nüfus ile, şehir nüfusu kalabalıklaşmış ve bu durum beraberinde bir çok sıkıntılar yaratmıştır. Hatta, Kanuni zamanında İstanbul'un suya kavuşturulması meselesinde bile bunun taşradan nüfus akınını arttıracağı ve iaşe sıkıntısı yaratacağı düşüncesi ile tereddütler hasıl olmuştu[145]. Bu mesele, XVIII. Yüzyıldan itibaren daha da büyük boyutlara ulaşmıştır. Bilhassa bu yüzyılda taşradan İstanbul'a göçlerin artması, şehrin nüfusunu daha da artırmış ve bu durum, halkı zaman zaman açlık tehlikesi ile karşı karşıya bırakmıştır[146].

İstanbul nüfusunun sayısal büyüklüğü ve iaşesinin mutlaka temin edilmesinin zorunluluğu, eyaletlerin pek çoğunun başkentin iaşesine büyük ölçüde iştiraklerini zorunlu kılmıştır. Bu konuyla ilgili elimizde pek çok belge bulunmaktadır. Bu belgelerde umumiyetle "Asitane-i Saadette mukîm ibadullahın tevsi'-i ekvat-ı yevmiyyeleri" için zahirenin lüzumundan bahsedilerek, bu zahirenin kilesi (İstanbul kilesi olarak) 60 akça üzerinden nakid olarak anbar, çiftlik ve sair zahiresi olanlardan bu iş için görevlendirilen mübayaacılar tarafından satın alınarak Karamürsel, İznikmid ve Mudanya iskelelerine ve oradan da İstanbul'a geciktirilmeden ulaştırılması[147] bu iş için görevlendirilen memurlara ve yöneticilere emredilmekteydi[148].

---

[145] Rukıye Bulut, "18. Yüzyılda İstanbul Nüfusunun Artmaması İçin Alınan Tedbirler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 6, (Temmuz, 1997), s.27.

[146] Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara, 1985, s. 318.

[147] Karahisar-ı Sahib'in Karadeniz'e uzak mesafede olması ve en yakın iskele olan Karamürsel İskelesinin dahi 12 merhale mesafede olması bahsedilen hıntanın araba ile nakledilmesini mümkün kılmamakta, bunun için deve ve katırlar kullanılmaktaydı. Nitekim, 29 Rebiu'l-evvel 1183 / 2 Ağustos 1769 tarihli bir belgeye göre, Karahisar-ı Sahib ahalisinde İstanbul'a gönderilecek hıntayı taşıyacak deve ve katır bulunmadığı için bu sancakta "mukim ve müntefi" olan konar-göçer Türkmen taifesinden Donbaylı, Cevanşir, Ali Kavak, Kara Keçili ve Sarı Keçili aşiretlerinden –ücreti Karahisar-ı Sahib halkı tarafından ödenmek üzere- deve tedarik edilmesi için emr-i ali talebinde bulunulmuştur. Bkz., AŞS., 550/330

[148] AŞS., 552/323, 552/295, 553/18, 553/118, 556/9, 556/98.

İncelediğimiz dönemin 1182 / (1768-69), 1183 (1769-70), 1184 (1770-71), 1192 (1778), 1193 (1779), 1194 (1780), 1202 (1787-88) ve 1203 / (1788-89) senelerine mahsuben İstanbul halkının iaşesi için Karahisar-ı Sahib sancağından, her bir kilesi 60 akça olmak üzere toplam 6870 kile hınta mübayaa olunmaktaydı. Bu yekünün kazalara dağılım ise şöyleydi:

Karahisar-ı Sahib Kazası: 1681 kile, Sandıklı kazası: 1609 kile, Şuhud kazası: 1030,5 kile, Sincanlı kazası: 754 kile, Çay kazası: 388 kile, Çöleabad kazası: 235,5 kile, Karamık kazası: 235,5 kile, Bolvadin kazası: 331 kile, Nevahi Barçınlı: 274,5 kile, Han Barçınlı: 331 kile[149].

1210 / (1795-96) yılında Anadolu eyaletinde hadid mahsulünün bol ve bereketli olması münasebetiyle daha önce beher kilesi 60 akça (= 0,5 kuruş) dan mübayaa olunan hıntanın kilesi (İst. kilesi) 2 kuruştan olmak üzere Karahisar-ı Sahib sancağından 9000 kile hınta alınması emredilmiştir[150]. Bu 9000 kilenin kazalara dağılımı da şu şekilde idi:

Karahisar-ı Sahib Kazası: 2203 kile, Sandıklı kazası: 2107,5 kile, Şuhud kazası: 1350 kile, Sincanlı kazası: 987,5 kile, Çay kazası: 508,5 kile, Çöleabad kazası: 308,5 kile, Karamık kazası: 308,5 kile, Bolvadin kazası: 433 kile, Nevahi Barçınlı: 359,5 kile, Han Barçınlı: 433 kile[151]

Savaş ve kıtlık dönemlerinde devlet denetimi daha sık olmakta ve özellikle zahire gibi hayati ehemmiyet arz eden besin maddelerine ilişkin olarak bazı fevkalade tedbirler alınmaktaydı. Üreticilerin ürün teslim etme zorunluluğu, bazı hayati ürünlere ihraç yasağı veya bu ürünlerin mecburen ve özellikle İstanbul'a gönderilme şartı bu tedbirlerden bazıları idi[152]. Mesela, 1183 (1769-70) baharında vuku bulan sefer-i hümayun takribiyle Tuna ve Karadeniz sahilleri taraflarında toplanan askerlerin tayinatı için bu bölgelerden İstanbul'a gelen zahire önceki senelerden az olduğundan dolayı İstanbul'da yiyecek sıkıntısı meydana geldiği için

---

[149] AŞS., 550/328, 550/334, 552/298, 553/119, 556/9.
[150] AŞS., 557/88. 1211 / (1796-97) yılında ise, Karahisar-ı Sahib halkının zahire sıkıntısı çekmesi dolayısı ile a'la hıntanın kilesinin 6 kuruşa satılması buyurulmuştur. Bkz., AŞS., 557/121.
[151] AŞS., 557/89.
[152] Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, c.I, çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan, Ankara, 1990, s.172-173.

Anadolu Eyaleti'nden acilen 100 000 kile[153] hıntanın mübayaa edilmesi emredilmiştir[154].

Mübayaa esnasında bazı "tamahkar" ve "mefsedet" kimselerin, "zahire fiyatı artar" ve "mübayaaların küllisi affolundu" diyerek zahire tahsilini geciktirmekteydi[155]. Devlet, bu gibi gecikmelere fırsat vermemek için mahsulün bir an evvel harman yerlerinden mübayaa edilmesi için sıkı tedbirler almıştır. Zahirenin gönderilmesinde kusur ve ihmalkarlık gösteren yöneticiler, bu davranışları ile İstanbul halkının sıkıntıya düşmesine sebep olduklarından çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Mesela, Kütahya Sancağına bağlı Kula ve Çal kazaları naibleri ve voyvodaları, kazalarından Der-saadet'e gönderilmesi icap eden zahirenin ödenmesi hususunda müterreddid davranmaları sebebiyle sürgün edilmişlerdir[156].

İstanbul'un yiyecek ihtiyacının temin edilmesi ile ilgili olarak Karahisar-ı Sahib'den taleb edilen bir diğer yiyecek maddesi de nohut idi. Cemaziye'l-ahir 1217 / Ekim 1802 tarihli bir belgeye göre "matbah-ı âmire lazımesinden olan kabak nohudun bir müddetten berü adem-i vürudu ve kılleti olduğu için" Çanakkal'ası, Bandırma, Tekfurdağı, Tavşanlı, Edremid, Dağardı, Bandırma kazaları ile Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Sandıklı kazasından nohut gönderilmesi istenmekteydi[157].

2- İstanbul'un Et ve Koyun İhtiyacının Temini:

İstanbul'un iaşesinin temininde et ihtiyacı da mühim bir yer teşkil etmekteydi. Öyle ki Rumeli'nden getirilen koyunlar kifayet etmemekte, Anadolu'nun muhtelif yerlerinden de İstanbul'a koyun getirilmesi istenmekte idi[158]. Padişah bu hususta yöneticilere fermanlar göndererek Anadolu'nun muhtelif yerlerinde bulunan

---

[153] Anadolu Eyaletine bağlı 8 sancaktan mübayaa olunan bu 100 000 kile hıntadan, 6870 kilesinin Karahisar-ı Sahib sancağının hissesine isabet etiğine bakılırsa, %6,87'lik bir oranla Karahisar-ı Sahib'in çok az bir paya sahip olduğu görülmektedir.

[154] AŞS., 550/329. 1202 ve 1204 yıllarında da benzeri durumlar yaşanmıştır. Bkz. AŞS., 556/9, 556/98.

[155] Mehmet Güneş, "1822-1830 Yılları Arasında Afyon'da Zirai Faaliyetler ve İstanbul İle Ordunun İaşesi Temininde Afyon'un Yeri", *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, II / I, (Nisan 2000), Afyon, s. 75; AŞS., 552/335.

[156] Mehmet Güneş, a.g.m., s. 75.

[157] BOA., Cevdet, Belediye, 4166.

[158] Hatta, İstanbul'un ihtiyacı temin olunmadıkça başka taraflara koyun gönderilmesi yasaklanmış idi. Bkz., BOA., Cevdet, Belediye, 4219.

Türkmen, celeb[159] ve sair koyun sahiplerinin İstanbul'a koyun getirmelerinin teşvik edilmesini emretmekteydi. Bu cümleden olarak, Anadolu vilayetlerindeki belde, kasaba ve köylerde bulunan reaya, ticaret erbabı ve konar-göçer aşiretlerin ellerinde bulunan koyunları kendi arzuları ile peyderpey İstanbul'a getirip, kasapbaşıları tarafından müdahale olunmaksızın, diledikleri kimselere satabilmeleri temin edilmekteydi[160]. Ayrıca Anadolu tarafından gelen koyundan "çaşni tutulması"[161] men' edilmekte, koyun getiren kimselerden geçitlerde akça talep edilmemesi ve güvenli bir şekilde İstanbul'a ulaşabilmelerinin sağlanması istenmekteydi.

Satılan koyunların pahalarının peşin olarak, yeni ve "sağ akça"dan olmak üzere bizzat sahiplerine ödeneceği belirtilmekte ve böylece "hem Asitane-i Saadet'te mukîm olan ibadullahın def-i zarureti ve hem de koyun ashabının kesb-i maîşeti" sağlanmış olacaktı[162].

3- Ordu-yı Hümayun İçin Mekârî[163] Deve Temini:

Seferler vukuunda ordunun en büyük ihtiyaçlarından birisini askerlerin yiyecekleri ve mühimmatını taşımak için istihdam edilen münakale vasıtaları teşkil etmekteydi. Bunlar içerisinde deve, Karahisar-ı Sahib'den en çok talep edilen münakale vasıtası idi.

Bu hususta gönderilen fermanlarla, ihtiyaç duyulan cepheye mühimmat ve yiyecek sevkiyatı yapmak üzere, devlet tarafından sayıları ve fiyatları önceden tespit edilen deve miktarları ya da bedelleri her sancağa bağlı kazalara belirli oranlarda tevzi edilmekteydi. "Yüke girdikleri günden itibaren hizmette oldukları sürece ber-

---

[159] Kesilecek hayvanların ve özellikle koyun sürüsü celb ile kasaplara satan tacir. Bkz., Ş. Sami, Kamus-ı Türki, s.479.
[160] BOA., Cevdet, Belediye, 2483.
[161] "Çaşni" farsça bir kelime olarak "lezzet, tat" anlamına gelmektedir. "Çaşni tutmak" tabiri vaktiyle belediye tarafından ekmeğin cinsinin tespiti için yapılan deneme hakkında kullanılan bir tabir olup (bkz., M. Zeki Pakalın, a.g.e., c.I, s.331), buradaki anlamıyla, taşradan getirilen koyunların cinsinin ya da etlerinin lezzetinin test edilmesini ifade ettiğini tahmin ediyoruz.
[162] AŞS., 545/212, 546/335, 547/99, 548/328, 547/306.
[163] Aslı "mükârî" olup, kira ile tutulan hayvan, yük hayvanı anlamına gelmektedir. Bkz., Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s.721.

vech-i mu'tad lazım gelen ücretleri sarbanbaşı[164] yedinden sahiplerine verilmek şartıyla mevkufattan ihraç olunan imzalı ve mühürlü defter sureti gereğince" toplanan deve ya da bedeli, kaza halkı tarafından seçilen sarbanbaşının[165] taahhüdü doğrultusunda tadarik edilerek cepheye sevk edilmekteydi[166]. Bahis konusu fermanlarda, bu develerin "güzide, tüvana, yüke yarar, havt ve cevval, urgan ve sair aletlerinin yeni ve mükemmel olmaları" hassaten şart koşuluyordu[167].

Ancak, talep olunan develerin, yukarıda bahsedilen niteliklerde olmaması, istenilen zamanda yerlerine ulaşmaması gibi sorunlar pek de eksik olmuyordu. Buna sebep olarak da, bahsi geçen hayvanların, tertip olunan yerlerin belli başlı nüfuz sahibi kimselerinden talep olunmaması ve bu nüfuz sahibi olmayan kimselerin ihmalkar davranmaları, gösterilmekteydi[168]. Bu gecikmelere meydan vermemek ve sorumluları tespit etmek için İstanbul'dan mübaşirler tayin olunmaktaydı[169].

Daha önceden talep edilmiş olan develer ya da bedelleri, yerlerinden ihraç olunmadan sulh hasıl olmuş ise iptal edilmekte (belgedeki ifadesiyle affedilmekte), eğer tevzi ve tahsil olunmuş ise halka tekrar iade edilmekteydi[170].

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib sancağından talep olunan deve miktarlarını[171] tablo halinde şu şekilde gösterebiliriz:

---

[164] "Sârbân", farsça deveci anlamına gelmektedir. "Sârbânbaşı" da padişahın develerine bakan teşekkülün başına verilen isimdir. Bkz., M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.3, s. 128.

[165] Nitekim, 1183 / (1769-70)'te muhakkak olan Sefer-i Hümayun için Karahisar-ı Sahib sancağı'ndan tertibi emredilen 150 mehar mekari deveden Karahisar-ı Sahib kazası hissesine isabet eden 36 mehar devenin her bir meharı 85 kuruş olmak üzere tertib edilmesi işini, mezkur kaza ahalisi İmaret mahallesinden el-Hac Yusuf Ağa b. Abdullah'a deruhde ve ilzam etmiş ve onu sarbanbaşı nasb eylemişlerdir. O da, ayandan Turunçzade es-Seyyid Ahmed Ağa'nın kefaletiyle bu işi iltizam ve taahhüd etmiştir. Bkz., AŞS 550/106. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz., AŞS., 550/105, 550/297

[166] AŞS., 550/372.

[167] AŞS., 555/184, 555/195, 552/198, 552/199, 552/222.

[168] AŞS., 556/126.

[169] AŞS., 555/209

[170] AŞS., 556/156, 553/39.

[171] Belgelerde, develerin miktarları, yular manasına gelen "mehar" kelimesi ile ifade olunmaktadır.

Tablo-13. XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib Sancağından Seferler Zamanında Talep Olunan Mekâri Deve Miktarları[172]

Sıra no	Tarihi H./ M.	Kazalar										Toplam	Gönderileceği yer
		K.Sahib	Sandıklı	Şuhud	Sincanlı	Bolvadin	H.Barçın	N.Barçın	Karamık	Çöleabad	Çay		
1	1182/1768	36	34,5	21	15	7,5	7,5	7,5	6	6	9	150	Rusya ile harp münasebetiyle Davut Paşa Sahrası'na
2	1190/1776	24	23	14	10	5	5	5	4	4	6	100	Acem gailesini def için Diyarbakır canibine
3	1192/1778	24	23	14	10	5	5	5	4	4	6	100	İsmail canibi seraskerliğine
4	1201/1787	36	34,5	21	15	7,5	7,5	7,5	6	6	9	150	Rusya ile harp münasebetiyle Davut Paşa sahrası'na
5	1203/1788-1789	36	34,5	21	15	7,5	7,5	7,5	6	6	9	150+4*	Nemçe ve Rusya seferleri için
6	1203/1788-1789	36	--	21	8	7,5	7,5	--	6	3	9	98**	İsmail canibi seraskerliğine
7	1204/1789-1790	36	34,5	21	15	7,5	7,5	7,5	6	6	9	150+18***	Nemçe ve Rusya seferleri için
8	1205/1790-1791	30,5	30	18	13	6,5	6,5	6,5	5	5	8	130	--

[172] Tablo sırası üzere şu belgelere göre hazırlanmıştır. 1) AŞS., 550/84, 2) 552/199, 3) 553/10, 4) 555/186, 5) 556/32, 6) 556/1, 7) 556/84, 8) 556/126.

* 4 tanesi bir önceki seneden kalmış olup böylece 154 mehar deve etmektedir.

** Gömü ve Çuğu'dan 5 adet daha tertip olunmuş olarak toplam 103 mehar deve etmekte ancak bunlardan 8 tanesi yolda öldüğü için 96 tanesi teslim edilebilmiştir.

*** Bir önceki tertipten 18 mehar deve baki kalmış olup bu tertiple beraber toplam 168'e baliğ olmuştur.

SONUÇ

İlk yerleşimleri MÖ 3000'li yıllara dayanan Afyonkarahisar bölgesi, Hititler, Frigler ve daha sonra Bizans İmparatorluğu hakimiyeti altına girmiştir. Bu dönemde Arapların ve Türklerin akınlarına sahne olmuştur. Haçlı Seferleri sırasında aktif bir bölge olan Afyonkarahisar ve civarı, nihayet 1176 Miryakefalon Savaşı'nın akabinde kısa sürede Türkleşmiştir.

Diğer Anadolu şehirleri gibi Alaeddin Keykubad zamanında imar edilen şehir, daha sonra Sahib Ata namıyla meşhur Fahreddin Ali'ye ikta olarak verilmiş, bundan böyle Karahisar-ı Sahib ismini almıştır. Daha sonra şehir ve civarı kısa bir süre Eşrefoğulları'nın eline geçmiş, nihayet Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlı hakimiyetine girmiştir.

1428-29'da Karahisar-ı Sahib, merkezi Ankara olan Anadolu Beylerbeyliği'ne bağlı bir sancak olarak yönetilmiş, daha sonra merkezi Kütahya olan Anadolu Eyaletinin 14 sancağından birisi olarak 1826 yılına kadar Osmanlı idarî teşkilatı içerisindeki bu yerini muhafaza etmiştir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Karahisar-ı Sahib sancağı, merkezi Kütahya olan Anadolu eyaletine bağlı bir sancak merkezi olup, merkez kaza dahil 10 kaza ve 4 nahiyeden oluşmakta idi. Sancak, genellikle vezir rütbeli paşalara "ber-vech-i arpalık" olarak tevcih edilmekte, ancak bu paşalar aynı zamanda muhafızlık görevinde bulundukları ve tabiatıyla görev yerlerine gelemedikleri için yerlerine mütesellimler tayin etmekteydiler.

XVII. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı yönetim düzeni, toprak idaresi ve asker tedarik etme usullerinde meydana gelen önemli değişikliklere paralel olarak klasik dönemin bir çok müesseselerinin etkinliğini yitirmesi ile beraber hasıl olan boşluğun ortaya çıkardığı müesseselerden birisi olan ayanlık, incelediğimiz dönemde -Anadolu kentlerinin pek çoğunda olduğu gibi- Karahisar-ı Sahib'de de etkin bir müessese olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar halkın mümessilleri olarak devlet işlerinin pek çoğunda devlet tarafından muhatap alınmış ve bu meyanda kendilerine pek çok vazifeler yüklenmiştir. Ancak, bunlara devlet tarafından herhangi bir maaş

tahsis edilmemiş olması, bu kişilerin yaptıkları masrafları bölge halkına yükleyerek olmadık zulüm ve eziyetlerde bulunmalarına yol açmıştır. Ayanlık iddiası ile kendi aralarında hasıl olan çekişmeler de yine en çok halkı rahatsız etmiştir. Ayanların yolsuzlukları ve birbirleri ile mücadeleleri vesilesiyle halka ve devlete verdikleri zararları önleyebilmek için ayanlık seçimi ve ayanların hareketlerinin belirli bir nizama sokulması yolunda çeşitli düzenlemeler ihtiva eden Hatt-ı Hümayun'lar yayınlanmış ise de genellikle bunda aciz kalınmıştır. Bununla birlikte devlet, bu yerel güçlerin daha da güçlenerek bölgelerinde merkezi otoriteyi etkisiz kılacak bir güce erişmelerine mahal vermemek için aralarındaki mücadelelerden bir anlamda istifade etmeye çalışmıştır.

Sancakta timarlı sipahilerin en üst derecede amiri olarak alaybeyi bulunmakta ve bunlar, sefer zamanında hem kendi zeametlerindeki askerleri hem de sancaklarındaki sipahileri toplayarak orduya katılmak, sefere iştirak etmeyenlerin bedeliyyelerinin toplanmasını sağlamak, valinin emri altında vilayet dahilindeki asayişle ilgili askeri harekata iştirak etmek gibi vazifelerle yükümlü idiler.

Karahisar-ı Sahib kalesi ile ilgili her hususta sorumlu ve kalede görevli olan kethuda ve müstahfizlardan oluşan kale teşkilatının kumandanı olarak Karahisar-ı Sahib şehrinde bir de dizdar bulunmaktaydı. Bu kişiler inceleme dönemimizde Karahisar-ı Sahib'e kalebend olarak gönderilen mahkumların zapt u rapt altına alınmalarında bizzat muhatap olunan ve mes'ul tutulan görevliler idi.

Karahisar-ı Sahib sancağında yürütme gücü mutasarrıf adına mütesellim tarafından temsil edilirken, yargı gücü de kadı tarafından temsil edilmekteydi. Karahisar-ı Sahib kazası genellikle eski bir kadıaskere veya yüksek derecede bir ilmiye mensubuna tevcih edilmekteydi. Ancak bu kadılar da, mutasarrıflar gibi kazaya bizzat gitmeyerek yerlerine "naib" lerini göndermekteydiler. Bu usul, zamanla kadılık müessesesinin niteliğini yitirmesinde en büyük etken olmuştur.

İdari bakımdan diğer yöneticiler kadar etkili olmamakla beraber müftüler, görev yaptıkları kazalarda ortaya çıkan bazı sosyal huzursuzlukların çözüme kavuşturulmasında ve bilhassa vermiş oldukları fetvalarla kadılara yardımcı olmaktaydılar.

Karahisar-ı Sahib sancağı dahilinde merkez, Barçınlı, Nevahi-i Barçınlı ve Sincanlı kazalarında Hz. Peygamber soyundan gelen ve "sâdât" olarak isimlendirilen kimselerin sahip oldukları imtiyazların korunması ve bu zümreye dahil olmadıkları halde sahte berat tedarik ederek seyyidlik iddiasında bulunan kimselerin ber-taraf edilmesini sağlamak için nakîbü'l-eşrâf kaymakamı denilen bir görevli tayin edilmekte idi. Aynı zamanda kendisi de sâdâttan olan bu görevliler de halkı ilgilendiren mühim meselelerde etkili olup, bazı şehir yöneticilerinin seçilmesinde söz sahibi idiler.

Karahisar-ı Sahib şehrinin fizikî yapısını oluşturan temel unsurlar, kahir ekseriyetle incelediğimiz dönem öncesine ait yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu meyanda bir çok Anadolu kentinde olduğu gibi Karahisar-ı Sahib'in mekansal yapısının teşekkülünde "kale" nin ve vakıf müesseselerinin önemli bir role sahip oldukları görülmektedir. Ayrıca Karahisar-ı Sahib'in coğrafi konumunun ve ticaret yolları üzerinde olmasının tezahürleri olarak şehirde tesis edilmiş olan ticarî mekanlar da fizik yapıyı şekillendiren önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Şehrin fiziki yapısının temel unsurlarından olan mahalleler XVI. yüzyıldan itibaren incelediğimiz döneme kadar genel olarak nicelik ve onomastik açıdan özelliklerini muhafaza etmişlerdir. XIX. Yüzyılın son çeyreğinde ise bu mahallelere yenilerinin eklenmiş olduğu görülmektedir.

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Sahib'de tesis edilen vakıflar genellikle önceden kurulmuş olan vakıf eserlerinin korunması, yaşatılması ve bu müesseselerde vazife alan kimselerin maişet ve masraflarının karşılanması amacına yöneliktir. Vakıf kurucuları arasında %33,3'lük bir oranla ilmiye sınıfına mensup vâkıflar birinci sırayı alırken, %23,8 ile ümera, %4,76 ile meslek erbabı ve %9,5 ile de meslek ve statüsü belli olmayanlar yer almaktadırlar. Vakıf kuruculardan öncelikli olarak bizzat kendisini, evladını ve akrabasından herhangi birisini mütevellî tayin edenlerin oranı ise %76,2 olarak karşımıza çıkmaktadır.

Karahisar-ı Sahib şehrinin nüfusunun incelenen dönem itibarı ile 20000 civarında olduğu tahmin edilmiştir. Şehir nüfusunun büyük çoğunluğunu tabiatıyla müslüman halk teşkil etmekte olup, gayr-ı müslimlerin toplam nüfusa oranı takriben %8 olarak tespit edilmiştir. Bu gayr-ı müslimlerin müstakil olarak ikamet ettikleri iki

mahalle, müslümanlarla müştereken ikamet ettikleri on mahalle tespit edilmiştir. Sancağın diğer kaza ve köylerinde gayr-ı müslim nüfusun mevcudiyetine dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Karahisar-ı Sahib'de ailenin teşekkül aşamalarından olarak "namzedlik" tabir olunan uygulamanın oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Buna göre çok küçük yaştaki kız çocukları böyle bir uygulamaya maruz kalmışlar ancak, belli bir yaşa geldikten sonra mahkemeye müracaat ederek namzedliğin feshini talep etme ve istediği kişi ile evlenme hakkına sahip olmuşlardır.

İncelenen dönemde kadının gerek evlenme, gerekse boşanma hususunda erkekler ile hemen hemen eşit haklara sahip olduğu ve bu durumun hukukî düzenlemelerle teminat altına alındığı görülmektedir. Poligami denilen çok eşlilik ise nadiren görülmektedir. Gerek müslim gerekse gayr-ı müslim ailelerde ortalama çocuk sayısı 2-3 olarak, toplam aile nüfusu da 4-5 olarak tespit edilmiştir.

Karahisar-ı Sahib halkının kullandığı eşyalar dikkate alındığında ortaya çıkan farklılıklarda en önemli etkenlerin ekonomik faktörler, sosyal statü ve meslekî durum olduğu, bunun haricinde etnik yapının ikinci planda kaldığı söylenebilir.

Mahalle sakinleri arasında genel anlamda bir kaynaşma ve tesanüd mevcuttur. Mahallelerde oluşturulan avarız vakıfları bunun en güzel örneklerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

İncelediğimiz dönemde devlet, altın ve para konusunda sık sık müdahil olmakta ve "sikke tashihi" denilen ayarlamalar yapılmakta idi. Bu durum dönemin para politikasındaki istikrarsızlığın bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Fiyatlardaki dalgalanmalar, doğu ve orta doğuya kıymetli madenlerin kaçırılması ve kalpazanlık gibi iç ve dış etkenler, paranın değer kaybetmesindeki en önemli amiller idi.

Karahisar-ı Sahib'de fiyatlar, başında kadı'nın bulunduğu bir komisyon tarafından denetlenmekte, muhtelif zamanlarda bunlar üzerinde ayarlamalar yapılmakta idi. İnceleme dönemimizde bilhassa bazı yiyecek maddeleri ve hububat fiyatlarında zaman zaman büyük artışlar ortaya çıkmıştır. Bunun en önemli sebeplerinin muhtelif zamanlarda ortaya çıkan savaş durumu ve kıtlıklar olduğu

görülmektedir. Kumaş, bez, iplik fiyatlarında ise gözle görülür oranlarda bir artış olmadığı anlaşılmaktadır. Canlı hayvan ve gayr-ı menkul fiyat artışları hususunda ise, görecelik arz ettikleri için, herhangi bir yorumda bulunmak mümkün olamamaktadır.

İnceleme dönemimizde Osmanlı Devleti bünyesindeki pek çok sancakta olduğu gibi Karahisar-ı Sahib sancağından da muhtelif isim ve miktarlarda vergiler tahsil olunmaktaydı. Bunlardan avarız-ı dîvaniye türü vergiler başı çekmektedir. İstanbul halkının ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için talep edilen zahire, koyun ve mekâri deve gibi mübayaa usulü tahsil olunan mükellefiyetler de sancağın bu türlü talepleri karşılayabilme kapasitesi ile orantılı olarak tahsil olunmaktaydı. Dönemin siyasî gelişmeleri bu vergi ve mükellefiyetlerin azalıp çoğalmasında etkili olmakta ve bu dalgalanmalar doğrudan sancağın iktisadî hayatına yansımaktaydı.

KAYNAKÇA

A- ARŞİV VESİKALARI

1- ANKARA MİLLÎ KÜTÜPHANE

Afyonkarahisar Şer'iyye Sicilleri (AŞS)

545- H.1161-1162 (M.1748-1749), **546-** H.1166-1170 (M.1753-1757), **547-** H.1162-1166 (M.1749-1753), **548-** H.1170-1178 (M.1757-1764), **549-** H.1176-1177 (M.1762-1763), **550-** H.1178-1184 (M.1764-1770), **551-** H.1181-1183 (M.1767-1769), **552-** H.1188-1200 (M.1774-1785), **553-** H.1190-1200 (M.1776-1785), **555-** H.1198-1203 (M.1784-1788), **556-** H.1203-1207 (M.1788-1793), **557-** H.1208-1213 (M.1794-1799)

2- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

DEFTERLER:

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)

Nr. 2813, 3795.

Bab-ı Asafi Divan (Beylikçi) Kalemi (A.DVN)

Nr. 826.

Kamil Kepeci Tasnifi

Cizye Muhasebesi Kalemi:

Nr. 3860.

BELGELER:

Cevdet Tasnifi

Evkaf:

Nr. 2750, 3882, 5657, 6518, 9061, 11523, 13574, 16597, 18735, 18900, 24653, 24715, 25181, 25841, 28935.

Maarif:

Nr. 1225, 2085, 2262, 2715, 4007, 4055, 8349, 8445.

Dahiliye:

Nr. 309, 1409, 2548, 3308, 3620, 16828.

Belediye:

Nr. 2483, 4166, 4219, 4768, 5783, 6604.

Nafia:

Nr. 1993, 2560.

İbnülemin Tasnifi
Evkaf:
Nr. 2277.

3- VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİ (VGMA)

Vakıf Defterleri
Nr. 1/1212, 31, 228, 610, 1760, 1768, 2237.

B- ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

ABACI, Nurcan, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, Ankara, 2001.

Afyon İl Yıllığı 1967, İstanbul, 1968.

AKDAĞ, Mustafa "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *AÜDTCFD.*, XIII / 1-2, (1955).

----------"Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş Devrinde Esas Düzen", *TAD.*, III / 4-5, Ankara, 1965.

----------*Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi II (1453-1559)*, Ankara, 1999.

AKGÜNDÜZ, Ahmet / Heyet, *Şer'iyye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, c.I-II, İstanbul, 1988.

AKTÜRE, Sevgi, *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi*, Ankara, 1981.

AKYIL, Erhan, "Afyon'da Türk-İslam Uygarlığı Anıt Mimarisi", *Tarih İçinde Afyon*, Afyon, 1983.

ALİ BEY el-Abbassı, *Travels of Ali Bey in Morocco, Trıpolı, Cyprus, Egypt, Arabıa, Syrıa and Turkey, Between The Years 1803 and 1807*, vol. II.

ALTUNDAĞ, Şinasi, "Osmanlılarda Kadıların Salahiyet ve Vazifeleri Hakkında", *VI. T.T. Kongresi (20-26 Ekim 1961), Kogreye Sunulan Bildiriler*, Ankara, 1967.

Anılarda Afyonkarahisar, (haz. Muzaffer Uyan), AKÜ Yay., Afyon, tarihsiz.

ARDOS, Mehmet, *Afyonkarahisar Bölgesinin Jeomorfolojisi*, İstanbul, 1978.

AREL, Ayda, *Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar*, İzmir, 1982.

ASLANAPA, Oktay, *Türk Sanatı II*, İstanbul, 1973.

ATABEK, Ömer Faruk, "Afyonkarahisar'da Eski Şehiriçi Köprüleri, Şehrin Kanalizasyonunun Yapılması ve Bugün Mevcut Olan ve Olmayan Çeşmeleri", *IV. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (29-30 Eylül 1995), Afyonkarahisar.

ATABEK, Ömer Fevzi, *Afyon (Vilayeti) Tarihçesi*, (yay. haz. Turan Akkoyun), Afyon, 1997.

ATALAR, Münir, "Şe'iyye Mahkemelerine Dair Kısa Bir Tarihçe", *İslâmî İlimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 4.

AYDIN, M. Akif, "Osmanlı Hukukunda Nikah Akitleri", *Osmanlı Araştırmaları*, III, İstanbul, 1982.

----------"Osmanlı Hukukunda Kazaî Boşanma "Tefrik" ", *Osmanlı Araştırmaları*, V, İstanbul, 1986.

AYGEN, M. Saadettin, *Afyonkarahisar Camileri*, Ankara, 1973.

AYNÎ ALİ EFENDİ, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Eyalet Taksimatı, Toprak Dağıtımı ve Bunların Mali Güçleri*, (bugünkü dile çev. Hadiye Tuncer), Ankara, 1964.

ATAR, Fahrettin, *İslam Adliye Teşkilatı*, Ankara, 1991.

BAKI, Edip Ali , *Afyonkarahisar'da XVII-XVIII. Asırlarda Meçhul Halk Tarihinden Yapraklar*, Afyon, 1951.

BALTACI, Cahid, "Şer'iyye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi", *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul, 1985.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, II, İstanbul, 1940-41.

----------"Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri", *VD*, II, Ankara, 1942.

----------"Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X (1953).

----------"Avarız", *İA*, MEB., c.II, İstanbul, 1993.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul, 2000.

BAYAR, Muharrem, "Afyonkarahisar Vilayetinde Milli Eğitimin Tarihi", *3. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu*, (22-24 Ekim 1993), Afyonkarahisar, 1994.

BAYINDIR, Abdülaziz, *İslam Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, İstanbul, 1986.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni İle İlgili Belgeler, *Belgeler*, XIII / 17, Ankara, 1988.

BAYKARA, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara, 1988.

BECKER, C. H., "Cizye", *İA*, MEB, c.III, İstanbul, 1993.

BİCE, Hayati, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Ankara, 1991.

BİLGE, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1984.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye ve Islahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, c.II, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1968.

BİNLER, Hayati, "Döğer Kervansarayı", *V. Vakıf Haftası (7-13 Aralık 1987) Restorasyon ve Vakıfların Ekonomik ve Sosyal Etkileri Semineri.*

BULDUK, Üçler, XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib Sancağı, A.Ü. Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1993.

BULUT, Rukıye, "18. Yüzyılda İstanbul Nüfusunun Artmaması İçin Alınan Tedbirler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 6, Temmuz, 1997.

BÜNGÜL, Nurettin Rüştü, *Eski Eserler Ansiklopedisi*, c.I, (Tercüman 1001 Temel Eser).

CANAN, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, c.XI, İstanbul, tarihsiz.

CEZAR, Yavuz, "Bir Ayanın Muhallefatı. Havza ve Köprü Kazaları Ayanı Kör İsmail Oğlu Hüseyin ", *Belleten*, XLI / 161, (Ocak 1977).

CİN, Halil, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara, 1974.

————*Eski Hukukumuzda Boşanma*, Konya, 1988 (II. Baskı).

CİN, Halil ve A. AKGÜNDÜZ, *Türk Hukuk Tarihi*, c.II, İstanbul, 1990.

ÇADIRCI, Musa, "II. Mahmut Döneminde Müteselliimlik Kurumu". *AÜDTCFD*, XXVIII / 3-4 (1970).

----------"Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *Belleten*, LI / 201, Ankara, 1988.

----------*Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara, 1997.

ÇAĞATAY, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık" *VD.*, 9, (1971).

ÇAĞATAY, Tahir, "Evli Çiftler Arası Münasebetlerin Bazı Tezahürleri Etrafında", *Aile Yazıları IV*, (der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem), Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

ÇAL, Halit, "Tarih İçinde Afyonkarahisar Şehrinin Fiziki Gelişimi", *3. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (22-24 Ekim 1993), Afyonkarahisar, 1994.

ÇINAR, Hüseyin , *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İ.Ü. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000.

DARKOT, Besim, "Afyonkarahisar", *İA*, c.VI, MEB, İstanbul, 1993.

DAŞ, Ertan, Afyon'daki Türk Anıtları, Ege Ün. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1997.

DEMİREL, Ömer, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı" *Belleten,* LTV / 211, Ankara, 1991.

----------*Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Ankara, 2000.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1992.

DOĞAN, İsmail, *Osmanlı Ailesi*, Ankara, 2001.

D'OHSSON, M., *18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*, çev. Zerhan Yüksel, (Tercüman 1001 Eser).

DONUK, Abdülkadir, "Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile", *Aile Yazıları I,* (der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem), Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

ELDEM, Sedat Hakkı, *Türk Evi I*, İstanbul, 1984.

EMECEN, Feridun, "Afyonkarahisar", *İA*,I, TDV. Yay., İstanbul, 1988.

----------*XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara, 1989.

ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", *VIII. Türk Tarih Kongresi, (11-15 Ekim 1976), Kongreye Sunulan Bildiriler*, c.II, Ankara, 1981.

----------"Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve A'yan Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları,* III, İstanbul, 1982.

----------"Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, IV, İstanbul, 1984.

ERSOY, Osman, "Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", *TAD.*, XXI / 3-4, Ankara, 1975.

ERTEN, Hayri, *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y.İlk Yarısı)*, Ankara, 2001.

EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatname*, c.IX, İstanbul, 1935.

EYİCE, Semavi " Bedesten", *İA.*, c.V, TDV. Yay., İstanbul, 1992.

FAROQHİ, Suraiya , *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, (çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul, 1994.

FERİT, M. ve M. Mesut, *Sahib Ata İle Oğullarının Hayat ve Eserleri*, İstanbul, 1934.

FEKETE, L., "XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi", *Belleten,* XXIX / 116, 1965.

FINDIKOĞLU, Z. F., "Türklerde Aile İçtimaiyatı", *Aile Yazıları I,* (der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem), Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

GEMİCİ, Nurettin, Selçuklu Devri Afyon Çeşmeleri, Marmara Ün. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1993.

GÖKÇE, Birsen, "Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme", *Aile Yazıları I*, (der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem), Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

GÖKÇE, Turan, "Anadolu Vilayeti'ne Dair 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX, Ege Ün. Edb. Fak. Yay., İzmir, 1994.

----------*XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazası*, Ankara, 2000.

GÖNÇER, Süleyman, *Afyon İli Tarihi*, c.I, İzmir, 1971.

----------*Afyon İli Tarihi*, c.II, Afyon, 1991.

GÖYÜNÇ, Nejat, "Hane Deyimi Hakkında", *İÜEF Tarih Dergisi*, Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, XXXII, (1979).

----------*Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul, 1983.

----------*XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara, 1991.

GÜÇER, Lütfi, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meslesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul, 1964.

GÜNERİ, Hasan, "Vakıf Suları ve Su Vakıfları", *VD*, IX., (1971).

GÜNEŞ, Mehmet, *Tanzimat Dönemi Öncesinde Karahisar-ı Sahib Sancağı*, Gazi Ün. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1995.

----------"XIX. Yüzyıl Başlarında Afyon'da Fiyatlar (1806-1830)", *AKÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*, I / 2, (Mayıs 1999).

----------"1822-1830 Yılları Arasında Afyon'da Zirai Faaliyetler ve İstanbul İle Ordunun İaşesi Temininde Afyon'un Yeri", *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, II / 1, (Nisan 2000).

----------"1822 – 1830 Yılları Arasında Afyon'da İlmiye Sınıfına Mensup Yöneticiler", *AKÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*, III / 1, (Haziran 2001).

GÜZELBEY, Cemil Cahit, *Gaziantep Şer'î Mahkeme Sicilleri*, Gaziantep, 1966.

GÜZEY, Ahmet Rıfat, Şer'iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyıl Sonları - XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu, Gazi Ün. Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara, 2000.

HALAÇOĞLU, Yusuf, "Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru, Adana Şer'iyye Sicilleri ", *İÜEFD.*, sayı 30, İstanbul, 1975.

HAMİLTON, William J., *Asia Minor, Pontus and Armenia*, vol. I, London, 1842.

İBN-İ BİBİ, *El-Evamirü'l-Alaiyye Fi'l-Umuri'l-Alaiyye (Selçukname)*, II, çev. Mürsel Öztürk, 1996.

İLASLI, Ahmet, "Afyon'da MÖ. I. Binde Uygarlık", *Tarih İçinde Afyon*, Afyon, 1982.

İLGAR, *Yusuf, Karahisar-ı Sahib Sancağı'nda Şer'i Mahkeme Sicilleri ve Sicillerden Özetler,*

----------*Tarih İçinde Afyonkarahisar'da Kaybolan Eserlerimiz*, Afyon, 1991.

----------*Afyonkarahisar'da Mevlevilik*, Afyonkarahisar, 1992.

----------"Afyonkarahisar'da Kaybolan Eserlerimiz II. (Medrese, Mektep ve Mezarlıklar)", *3. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (22-24 Ekim 1993), Afyonkarahisar, 1994.

İNALCIK, Halil, "Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak", *AÜDTCFD*, I / 1, 1942.

----------"Osmanlı Metrolojisine Giriş", (çev. Eşref Bengi Özbilen), *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 73, Ağustos, 1991.

----------"Cizye (Osmanlılarda Cizye)", *İA*, TDV. Yay., c.VIII, İstanbul, 1993.

----------"Eyalet", *İA*, TDV. Yay., c.XI, İstanbul, 1995.

----------"Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü" *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomisi*, İstanbul, 1996.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul, 1993.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı1831*, Ankara, 1943.

----------*Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları –Nizam-ı Cedid- 1789-1807*, Ankara 1988.

KARAMÜRSEL, Ziya, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara 1989.

KARAZEYBEK, Mustafa, "1575 Tarihli Vakıf Tahrir Defteri'ne Göre Afyonkarahisar Ticaret Mahalleri", *V. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (13-14 Nisan 2000), Afyonkarahisar.

----------"Osmanlı Taşra Teşkilatında Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın İdari Yapısı", *AKÜ. Sos. Bil. Dergisi*, II / 1, (Nisan 2000).

----------"Afyonkarahisar Vakıfları", *Afyonkarahisar Kütüğü*, c.II, Afyon, 2001.

KARPAT, Kemal, "Ailede Devletçi ve Ferdiyetçi Görüş", *Aile Yazıları I*, (der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem), Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

KAYAYERLİ, Müjdat, "Afyonkarahisar'da Kullanılan Lâkab ve Sülale Adları", *3. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (22-24 Ekim 1993), Afyonkarahisar, 1994.

KAYIRAN, Mehmet, "Şer'iyye Sicillerinin Askerî Tarih Bakımından Önemi", *I.. Askerî Tarih Semineri Bildiriler I*, Ankara, 1983.

KAZICI, Ziya, *İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, İstanbul, 1985.

KOÇU, Reşat Ekrem, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara, 1967.

KORKMAZ, Şerif, Çorum'un İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (Tanzimat–II. Meşrutiyet), Gazi Ün. Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002.

KOZAK, İ. Erol, *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi olarak Vakıf*, İstanbul, 1985.

KÖPRÜLÜ, Fuad,"Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü", *VD.*, II, (1942).

Köy Envanter Etüdlerine Göre Afyon, İçişleri Bak. Yay. 120, Ankara, 1969.

KUBAN, Doğan, " Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler" *VD.*, VII, (1968).

KUNTER, Halim Baki, "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri", *VD.*, I, (1938).

----------"Bilinmeyen Bir Kervansaray Tipi (Düğer Kervansarayı), *VD*, VIII, (1969).

KURAN, Abdullah, *Anadolu Medreseleri*, c.I, ODTÜ Mimarlık Fak., Ankara, 1969.

----------"Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi", *Malazgirt Armağanı*, TTK., Ankara, 1993.

KUR'ÂN-I KERÎM

KURT, Abdurrahman, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa,1998.

KÜPELİ, Özer, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Karahisar-ı Sahib'de Fiyatlar (1844-1854)", *AKÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*, II / 1, (Nisan 2000).

----------"Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar", *Afyon Kütüğü*, c.I, Afyonkarahisar, 2001.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul, 1983.

MANTRAN, Robert, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, c.I, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan), Ankara, 1990.

MARDİN, Ebu'l-Ula, "Fetva", *İA*, MEB., IV, İstanbul, 1993.

MERİÇ, Atanur, "Afyonkarahisar Eski Eserlerinde Üslup ve Süsleme Unsurları", *3. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (22-24 Ekim 1993), Afyonkarahisar, 1994.

----------"Afyon ve Çevresi Eski Evleri ve Süslemeleri", *IV. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (29-30 Eylül 1995), Afyonkarahisar.

MERMERCİ, Doğu, "Afyon Bölgesi ve Hinterlandında MÖ. II. Bin Yerleşme Birimleri", *VIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 11-15 Ekim 1976), Kongreye Sunulan Bildiriler*, I, Ankara, 1979.

MUALLİM NÂCİ, *Lugât-ı Nâci*, İstanbul, 1987.

MUSTAFA NURİ PAŞA, *Netayicü'l- Vukuat*, c. III-IV, (sadeleştiren Neşet Çağatay), Ankara 1992.

NAGATA, Yuzo, *Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara, 1997.

NİEBUHR, Carsten, *Reisebeschreibung nach Arabien und Andern Umliegenden Landern*, Kopenhagen, 1774.

OĞUZOĞLU, Yusuf, "XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler", *19 Mayıs Ün. Eğt. Fak. Dergisi*, I, Samsun 1986.

----------"Dizdar", *İA*, IX, TDV. Yay., İstanbul, 1994.

ONGAN, Halit, *Ankara'nın Bir Numaralı Şer'iyye Sicili*, Ankara, 1958.

----------*Ankara'nın İki Numaralı Şer'iyye Sicili*, Ankara, 1974.

ORTAYLI, İlber, "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdaresi Dergisi*, IX / 1, (Mart 1976).

----------"Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme", AÜ., *Bülend Nuri Esen'e Armağan*, Ankara, 1977.

----------"Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerinde Bazı Gözlemler", *Aile Yazıları I*, (der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem), Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

----------*Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul, 2000.

OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret Işıltan), Ankara, 1986.

ÖLMEZ, Yalçın, *Karahisar-ı Sahib Sancağı'nda Ayanlık Müessesesi (1784-1848)*, Hacettepe Ün. Sosyal Bilimler Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1991.

ÖZDEĞER, Hüseyin, *1463-1640 Bursa Tereke Defterleri*, İstanbul, 1988.

ÖZDEMİR, Rifat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara, 1986.

----------"Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)", *Aile Yazıları.I*, (der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem), Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

----------"Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1880-1906), *Aile Yazıları I*, (der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem), Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

----------"Avarız ve Gerçek-Hane Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", *X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986) Kongreye Sumulan Bildiriler*, IV, Ankara, 1993.

----------"Osmanlı Döneminde Antakya'nın Fiziki ve Demografik Yapısı 1709-1860", *Belleten*, LVIII / 221, (Nisan 1994).

ÖZKAYA, Yücel, "XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi", *AÜDTCFD*, XXVIII / 3-4 (1970).

----------"XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnamelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", *Belleten*, XXXVIII / 159, (1974).

----------"Sofya Millî Kütüphanesi National Biblioteque'deki Şer'iyye Sicilleri", *TAD.*, XIII / 24, (1979-1980).

----------*XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara, 1985.

----------*Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Ankara, 1994.

ÖZTÜRK, Mustafa, "Tokat'ta Fiyatlar (1772-1823)", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu* (2-6 Temmuz 1986).

----------"Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili", *Belleten*, LV / 212, (Nisan 1991).

----------"XVIII. Yüzyılın Sonlarında Orta Anadolu'da Fiyatlar", *X. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV, Ankara, 1993.

----------"Bursa'da Hububat Fiyatları (1775-1840)", *XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül, 1990), Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV, Ankara, 1994.

ÖZTÜRK, Said, *Askerî Kassama Göre Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, İstanbul, 1995.

PAKALIN, Mehmed Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.I-III, İstanbul, 1993.

PARLAR, Gülsün, "Afyonkarahisar Müzesinde Bulunan Silahlardaki Süslemeler", *IV. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (29-30 Eylül 1995), Afyonkarahisar.

PEYAMİ SAFA, *Kadın-Aşk-Aile (Objektif:5)*, Ötüken Neşr., İstanbul, 1990.

SEVGEN, Nazmi, *Anadolu Kaleleri*, c.I, Ankara, 1959.

SEYİRCİ, Musa ve A. TOPBAŞ, *Afyonkarahisar Folklor-Etnografya-Arkeoloji-Sanat Tarihi Bibliyografyası*, Afyon, 1984.

ŞAHİN, Gürsoy, "Karahisar-ı Sahib Aile Yapısı (1840-50)", *A.K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, II / 1, (Nisan 2000).

ŞAHİN, Kamil, "Afyon'da İki Selçuklu Medresesi", *IV. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (29-30 Eylül 1995), Afyonkarahisar.

ŞAHİN, Naci, Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın Sonlarında (1875- 1900) Karahisar-ı Sahib Sancağı, A.Ü. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002.

ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kâmûs-ı Türki*, İstanbul, 1992.

----------*Kâmûsu'l-A'lâm*,c.V, Kaşgar Neşr., Ankara, 1996.

ŞENER, Abdüllatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul, 1990.

TABAKOĞLU, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, 1985.

TANYELİ, Uğur, Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci, (11-15. yy), Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1987.

TEXİER, Charles, *Küçük Asya*, (çev. Ali Suat), c.II.

TOPBAŞ, Ahmet, "Gedik Ahmet Paşa ve Vakfi", *II. Vakıf Haftası (3-9 Aralık 1984) Komuşmalar ve Tebliğler*, VGM. Yay., Ankara, 1985.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1993.

TURAN, Şerafettin, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Erzurum, 1961.

TUŞ, Muhiddin, Sosyal ve Ekonomik Açıdan Konya (1756-1856), A. Ü. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1993.

Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, c.I, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1972.

UÇANKUŞ, H. Tahsin, "Başlangıcından İkinci Bin Yılı Sonuna Kadar Afyon'un Uygarlık Tarihi", *Tarih İçinde Afyon*, Afyon, 1982.

ULUÇAY, M. Çağatay, *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da 'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, 1955.

UNAT, Faik Reşit, *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Ankara, 1994.

UYSAL, Zekiye, "Afyon Ulu Camii'nin Ahşap Üzerine Boyalı Nakışları", *3. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (22-24 Ekim 1993), Afyonkarahisar, 1994.

UZUNÇARŞILIOĞLU, İ. Hakkı, *Afyonkarahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay, İsaklı, Manisa, Birgi, Muğla, Milas, Peçin, Denizli, İsparta, Atabey ve Eğirdir'deki Kitabeler*, İstanbul, 1347.

----------"Şer'î Mahkeme Sicilleri", *Ülkü*, sayı 29, (Temmuz 1935).

----------*Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988.

----------*Osmanlı Tarihi*, c.I, Ankara, 1994.

ÜLGENER, F. Sabri, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul, 1981.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *VD*, IX, (1971).

ÜNAL, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara, 1989.

YAMAN, Talat Mümtaz, "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilatında Müteselimlik Müessesesine Dair", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, I, (Ankara 1944).

YAZICI, Nesimi, "Islah-ı Medaris Öncesi Karahisar-ı Sahib'de Medreseler", *3. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (22-24 Ekim 1993), Afyonkarahisar, 1994.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *VD.*, XIV, (1982).

----------"XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi", *VD.*, XV, (1982).

----------"Samsun Halkının Kullandığı Eşyalar Üzerinde Bir Tahlil Denemesi", *II. Milletler Arası Türk Folklör Kongresi Bildirileri,* c.V, Ankara, 1983.

----------"Türkiye'de Yer Adı Verme Usulleri ve Yer Adı Değişikliklerinin Tarihi Gelişimi", *Türk Yer Adı Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984),* Ankara, 1984.

----------"Vakıf", *İ.A.*, XIII, MEB., İstanbul, 1993.

YOLALICI, M. Emin, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara,1998.

YURT ANSİKLOPEDİSİ, Afyonkarahisar mad., c.I.

YÜCEL, Yaşar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, XXXVIII / 152, (Ekim 1974).

----------"XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İdari Yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler", *Belleten*, XLI / 163, (Temmuz 1977).

----------*Es'ar Defteri (1640 Tarihli)*, Ankara, 1992.

ZUHAYLİ, Vehbe, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi,* c.IX, Feza Yay., İstanbul, 1994.

438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937 / 1530) I., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müd. Osm. Arşivi Daire Başk. Yay., Ankara, 1993.

EKLER

EK-1: Karahisar-ı Sahib sancağına mutasarrıf ve mütesellim tayini:

Mefâhirü'l-kuzâti ve'l-hükkâm meâdinü'l-fezâili ve'l-kelâm Karahisar-ı Sahib kadısı ile livâ-i mezbûrede vâkı' kazaların kuzât ve nüvvâbı zîde fazluhüm tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki:

Karahisar-ı Sahib sancağı avâtıf-ı aliyye-i hüsrevâne ve avârıf-ı seniyye-i şâhânemden Rumili beylerbeyliği pâyesi olan emîrü'l-ümerâi'l-kirâm el-Hâc İbrâhim dâmet meâliyehuya doksan dokuz senesinin Şa'banının ikinci gününde ber-vech-i arpalık tevcîh u ihsân-ı pâdişâhânem olmağla paşa-yı mûmâ ileyh Sinop kal'ası muhafazasında olub livâ-i mezbûra mütesellim nasbı lâzım ve mukteza olmaktan nâşi Karahisar-ı Sahib sükkânından dergâh-ı mu'allâm gediklülerinden kıdvetü'l-emâcid ve'l-a'yân Turunç-zâde Süleyman zîde mecduhu mütesellim nasb u ta'yîn olunmak bâbında emr-i şerîfim sudûrunu paşa-yı müşârun ileyhin kapu kethudası dergâh-ı mu'allâm kapucubaşılarından iftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim Mustafa dâme mecduhü bâ-'arz-ı hâl istid'â itmekle ber-vech-i meşrûh mütesellim nasb olunmak fermânım olmağın imdi siz ki mevlânâ-yı mûmâ ileyhimâsız mütesellimlik-i mezbûru târîh-i merkûmeden mûmâ ileyh zabt ve paşa-yı mûmâ ileyh tarafına râci' âidât u tayyârâtı kadîmden olageldiği üzere ahz u kabz ve paşa-yı mûmâ ileyh tarafından kabzına me'mûra edâ u teslîm itdirdüb mütesellimliği umûruna âherden bir ferdi dahl u ta'arruz itdirmemek bâbında fermân-ı âl-i şânım sâdır olmuşdur, buyurdum ki:

Vusûl buldukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte sudûr iden fermân-ı şerîfle vâcibü'l-ittibâ' ve lâzımü'l-imtisâlimin mazmûn-ı itâat-makrûnuyla âmil olub hilâfından ittikâ u mubâadet eyliyesiz, şöyle bilesiz, alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız. Tahrîren evâhir-i şehr-i Muharrem, mieteyn ve elf.

Be-makâm-ı Kostantiniyyeti'l-mahrûse.

(AŞS., 555/81)

— 62 —

EK-2: Karahisar-ı Sahib sakinlerinden Molla oğlu Seyyid Ahmed ve avenelerinin şer ve mazarratlarının ber-taraf edilmesine dair i'lâm ve mahzar hülasası:

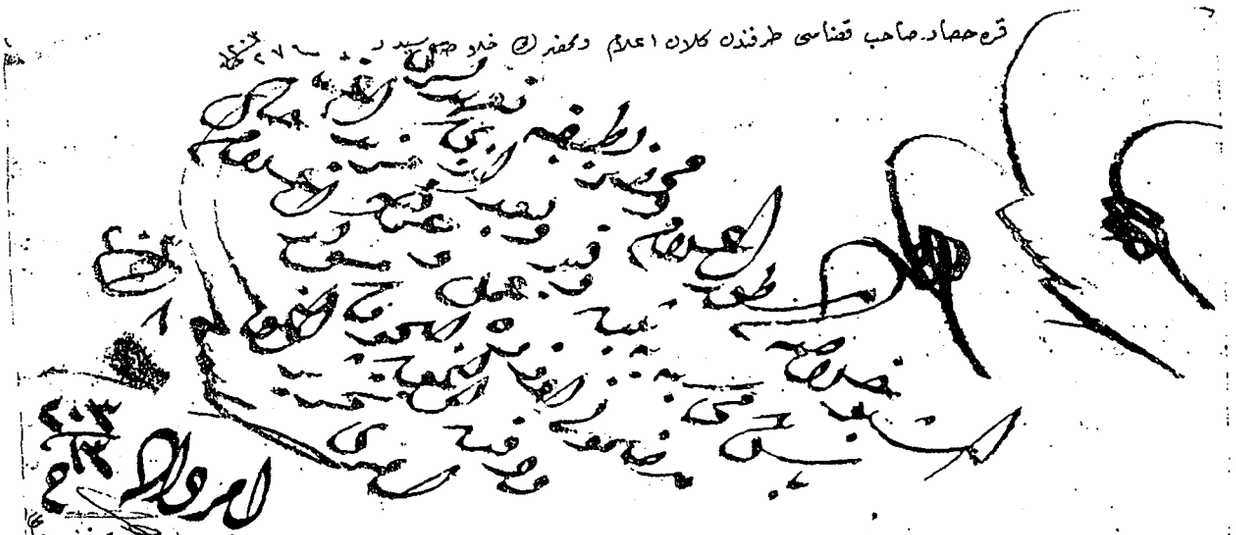
Karahisar-ı Sahib kazası tarafından gelen i'lâm ve mahzarın hülâsasıdır:

27 Cemâziye'l-evvel 1203

İşbu hülasa mastûr i'lâm u mahzar-ı latîfe Baş Muhasebe'ye sebt ü kayd ve ba'd-ezîn taahhüdleri mazmûnu üzere amel u harekete mezîd-i i'tina ve dikkat olunmak içün müekked i'lâm-ı hâl emri tahrîr olunmak. 8 Cemâziye'l-âhir 1203.

Karahisar kazası sükkânından Mollaoğlu Seyyid Ahmed Sefer-i Hümâyûn'a adem-i azîmet ve mugayir-i şürût a'yanlık iddiasıyla Karahisar civarında vâki' Şuhud ve Çay kazaları ahalîlerine zulm ü taaddîye ictisâr eylediği lede'l-inhâ bî-vech-i müdâhelesi men' olunmak babında bundan akdem emr-i âlî sâdır olmuş iken mütenebbih olmadığından başka, avenelerinden Çaruk Abdullah ve Cingâne Kasım ve Sarhoş İsmail ve Kör Ömer ve Bayram oğlu Ömer ve Kel Mustafa ve sâir altmış kadar haşarât ile kaza-i mezbûr ve kurâsında keşt-i güzâr ve fukarâya îsâl-i hasâr eylediği muştâ-yı Ordu-yı Hümâyûn'a bâ-arz u mahzar lede'l-inhâ tekrâr sâdır olan emr-i münîf hassa silahşörlerinden ve gediklülerden Selim Ağa mübâşeretiyle vârid oldukda ahâli-i memleketten merkûmun keyfiyyeti lede'l-istintâk vâkıa mutâbık olduğu zâhir ve mukaddemen Karahisar Sancağı alaybeyisi olup hilâf-ı şürût hareketine mebnî Kıbrıs'a nefyolunmuş iken bir takrîb halâs bulduğu ve aveneleri olan mefsedet-beşeler ile el-hâlet-i hazihi envâ' fesâdâta ictisârı bâhir ve bunların kat'-ı nazar başında olan yetmiş-seksen sekbân ile mahkemeyi basub hâkimü'l-vakti tahvîf ve bir mikdâr eşyasını yağmâ idüb kendüden emniyyet bir vechile câiz olmamağla merkûm Molla oğlu Seyyid Ahmed ve aveneleri ba'd-ezîn kaza-i mezbura dühûl itmemek üzere cânib-i mîrîye yirmi bin guruş virmek üzere nezre kat' ve baş muhasebeye kayd ve bu vechile şerr ü mazarratından emîn olunması husûsuna müsaade buyurulmasını Karahisar-ı Sahib kadısı bir kıt'a i'lâm ve ahâlîsi bir kıt'a mahzarlarında tahrîr ve istid'â-yı inâyet iderler.

(BOA., Cevdet, Dahiliye: 16828)

قره حصار قضاسی سکاندن مدلو اوغلی سید احمد سفر لهایون عدم عزیمت ومغایر شروط اعیاناتی ادعاسیله قره حصار جهاتدن واقع شهرودجاری
قضالری اهالیلرینه ظلم وتعدی یه اجتسار ایلدیکی لری الونها بیوجه مداخله سی منع اولنمق بابنده یونزن اقدم امرعلی حصار داولنیکن متبدلا اولنوب
بنفسه محضر لرنزن جاودی عبدالله وجنکاتن قاسم وسروش اسمعیل وکوزکمر وبیرام اوغلی عمر وکل مصطفی وسائر التمش قدر دخی اوان قضا
مزبور قراسندن کشت وکذار وفقرایه ایصال حسانه ایلدیکی مشتای اوزره هایون باعرض ومحضر لری الونها تکرار حصار داولنوب امر منیف
خاصه سلخور لرنزن وکدکاولرنی سلیم اغا میاشریله وارد اوقدن اهالی مملکتدن مرقومك کیفیتی لری اوستنطاق واقعه مطابق اولدیغی ظاهر
وبمقدما قره حصار سنجاغی الوی بکیسی اولوب خدمتی شروط حرکتنه مبنی قدیمه نفی اولنمیکن برتقریب خدمتی بوطریقی وجهله لری اولمق مقتضی
بیش لرایه الحالة لهذه انواع قضاداته اجتسار ایله باهر وبونلرك قطع نظر باشندن اولمق یتمش سکسان کیسان ایله محکمه یه باصوب حاکم الوقتی
تحویف وبرمقدار اتیاسی یغما ایدوب کندوسی امنیت بر وجهله جائز اولمامغله مرقوم مدلو اوغلی سید احمد وجهله لری بعدازین قضادن مزبور
وغول ایتمامك اوزره جانب میریه یکرمی بك غروش وبرمك اوزره تعهد ایلدیکی لری وجهله قطع وباشی محاسبه یه یتدیکی وبو وجهله شد ومضرتدن
امین اولمنی خصوصنه ساعت بیوردیسی قره حصار صاحب قاضیسی برقطع اعدام واهالیسی برقطعه محضر لرنزن تحریر واستدعای عنایت

ایدولر

قضاء مزبور وساکنلرندن مدلو اوغلاری سید محمد بن سید احمد وکیله اوغلی حاجی علی وسید محمد عابدی
نام کسنه لر اولوب دنبر وکندوسی اولمق اوزره شهر کتخدالغی داعیه سیله فضولی امورناسه
نارواشی اهل عرضه نفسه سی هوالرینه تابع اذل مقولیله منفقاً قدیم وکوناکون تکدیر
وبوسبیله اهالی قضابریشان اولمغلریله عنایت وجاکلر قره حصار نابی سید علی وکاب قولان
طرفنه مکتوب کوندرمکله مرقوم مشد ومضرتی منع ودفع اولنمق
بابنده اواخر رشکله نازیخدن امرعالی ویرلدیکی بالاکی اعدام
مذکوره دیوان هایون قلمندن وکخدا اولنمش

EK-3: Karahisar-ı Sahib'de oturan Ermenilerin ellerinde bulunan evleri kifayet etmediğinden ve şehir dışında yeni yerler inşa ederek oturmaları sakıncalı olduğundan kendilerine şehir içinde ev inşası için münasip bir yer gösterilmesi hususunda Ermeni Patriği Piskopos Matyus tarafından gönderilen takrîr:

Hâk-pây-ı himâye-intimâ-yı rahîmânelerine takrîr-i kullarıdır ki: Karahisar-ı Sahib kazasında mütemekkin Ermeniyan reayası kulları tekessür etmiş olmalarıyla yedlerinde bulunan hane ve buyut gayr-ı vâfi derecesine varmış ve haric-i şehrde müceddeden hane inşasıyla tavattun etmeleri dahi mehâzîr-i adîdeden gayr-ı salim bulunmuş olduğu beyanıyla kendilerine saye-i ihsanvaye-i hazret-i cihan-bânîde derûn-ı şehrde olarak münasib mahal irâesiyle kayd-ı zaruretten istihlâsları hususuna merhamet-i seniyye erzan buyurulması fukara-yı mersume kulları tarafından istirham olunmakta olduğundan olvechile iktizasının icrasına müsaade-i aliyyeleri seza ve fukara-yı mersume kullarının hane-harab ahvalleri bu yüzden dahi i'mar ve ihya buyurulmak üzere icab-ı halin ba-mazbata iş'ar olunması suretini aher mahalli kaimmekamına hitaben bir kıt'a emir-name-i samî-i arzına sadâret-penâhî tastîr buyurulmak niyazı babında ve her halde emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.

(BOA, Cevdet, Belediye, 6604. Tarihsiz)

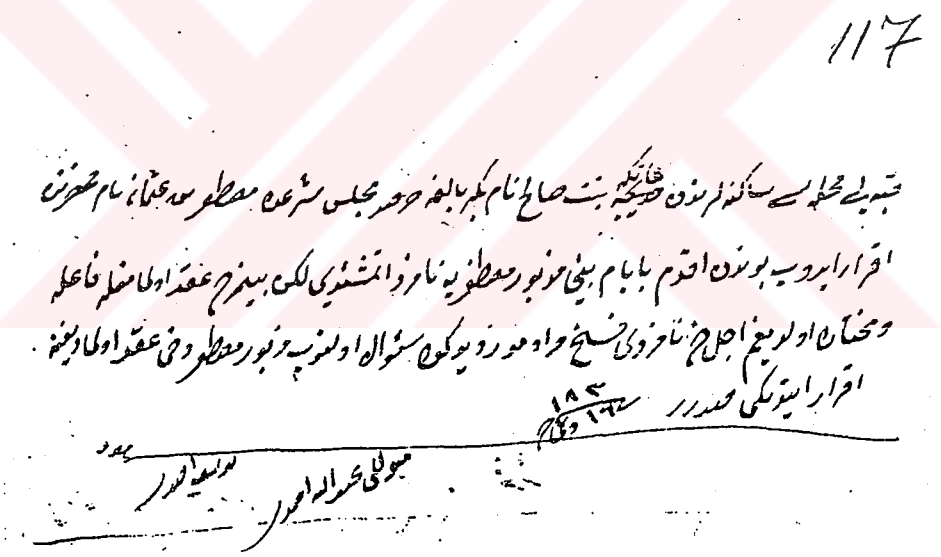
EK-4: Bir namzedlik feshi kaydı:

Kubeli mahallesi sâkinelerinden Âtike bint-i Salih nâm bikr-i bâliğa meclis-i şer'de Mustafa b. Osman nâm mahzarında ikrâr idüb, bundan akdem babam beni mezbûr Mustafa'ya namzed itmiş idi, lâkin beynimizde 'akd olmamağla fâile ve muhtâre olduğum ecilden namzedi fesh murâdımdır didikde suâl olunub mezbûr Mustafa dahi 'akd olmadığına ikrâr itdiği kayd şod. Fî 16 Zi'l-ka'de 183.

Şuhûdü'l-hâl

Mütevellî Abdullah Efendi Yusuf Efendi

(AŞS., 550/117)

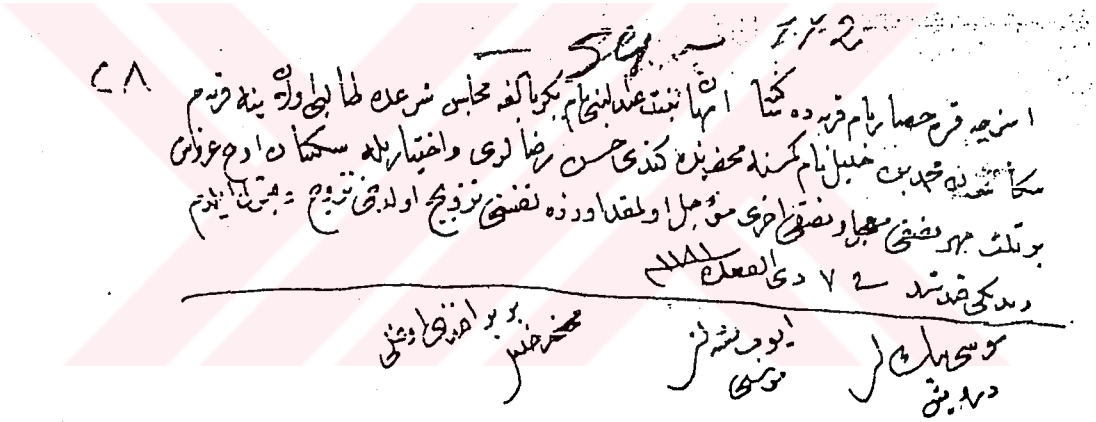
EK-5: Bir nikah akdi kaydı:

İssizce Karahisar nâm karyede sâkine Ümmühân bint-i Abdünnebî nâm bikr-i bâliğa meclis-i şer'de tâlibi olan yine karye-i mezkûr sükkânından Mehmed b. Halil nâm kimesne mahzarında kendi hüsn-i rızaları ve ihtiyârıyla seksen üç guruş bir sülüs mehr nısfi mu'accel ve nısf-ı âheri müeccel olmak üzere nefsini tezvîc, ol dahi tezevvüc ve kabûl eyledim didiği kayd şod. Fî 7 Zi'l-ka'de 1181.

Şuhûdü'l-hâl

Musa Bey b. Derviş, Eyüb Beşe b. Musa, Berber Efendi oğlu Muhzır Halil

(AŞS., 550/112)

EK-6: Bir boşanma kaydı:

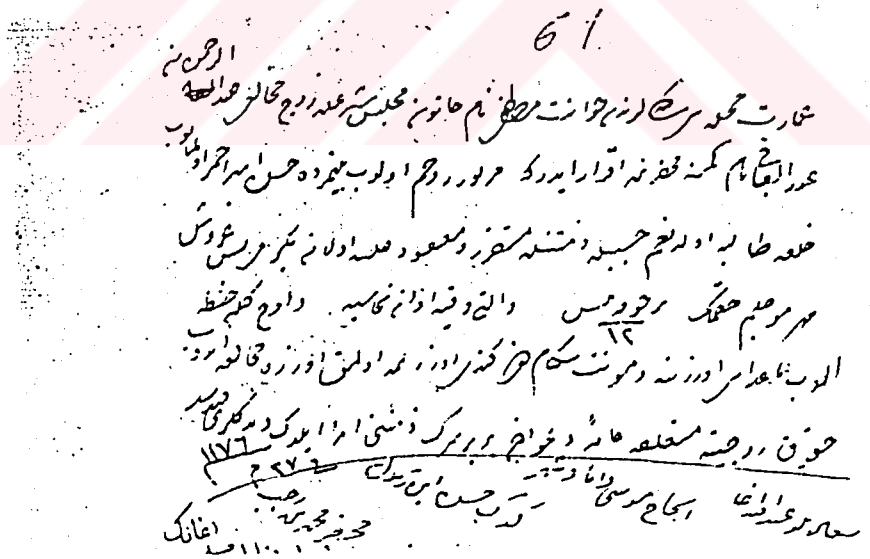
İmaret mahallesi sâkinelerinden Havva bint-i Mustafa nâm hatun meclis-i şer'de zevc-i muhâli'i Abdurrahman b. Abdülbâkî nâm kimesne mahzarında ikrâr ider ki, mezbûr zevcem olup beynimizde hüsn-i imtizâcımız olmayub hal'a tâlibe olduğum hasebiyle zimmetinde mütekarrer ve ma'kûdün aleyh olan yirmi beş guruş mehr-i müeccilem hakkımın bir çuka biniş (12 guruş), ve altı vukıyye evân-ı nühâsiyye ve üç kile hınta alub, mâadası üzerine ve meûnet-i süknâm dahi kendi üzerime olmak üzere muhâla'a idüb hukûk-ı zevciyyete müteallika âmme-i da'vâdan birbirimizin zimmetini ibrâ eyledik didikleri kayd şod. Fî 27 Muharrem 1176.

Şuhûdü'l-hâl

Saadetlü Abdullah Ağa el-Hâc Musa damad-ı Şehr Gedik Hasan ibn-i Resul

Muhzır Mehmed b. Receb

(AŞS., 549/61)

EK-7: Bir tereke kaydı.

Saatçi Ahmed Efendi'nin kassâm defteri:

Medîne-i Karahisar-ı Sahib mahallâtından İmâret mahallesi ahâlîsinden Serdâr-ı sabık el-Hâc İbrahim Ağa ibn-i el-Hâc Yusuf'un odasında sakin iken bundan akdem vefat iden Saatçi Ahmed Efendi ibn-i nâm müteveffânın zahirde vâris-i ma'rûfu olmamağla medîne-i mezbûrede hâlâ beytü'l-mâl emîni olan Ali Ağa ma'rifeti ve ma'rifet-i Şer'le tahrîr ve sûk-ı sultânîde ba'de'l-müzâyede ve'l-bey' hâsıl olan semeni emîn-i merkûma emâneten teslîm olunan muhallefâtı defteridir ki, ber-vech-i âtî zikr olunur: Hurrire fi'l-yevmi"l-'işrîn, min Zi'l-ka'deti'ş-şerîfe, li-sene semânîn ve miete ve elf.

Kurada sim saat 1 Kıymeti: 200 para	Kurada akrep pirinç saat 1 Kıymeti: 80 para	Çalar ağaç saat 2 Kıymeti: 123 para	Evrâk-ı perîşân risâleler Kıymeti: 33 para	Saatçı âlâtı Kıymeti:155 para
Def'a saatçı âlâtı ve saat çarhları Kıymeti: 137 para	Ağaç saat çarhları Kıymeti:14 para	Kabur divid 1, mea pirinç divid 1 Kıymeti:18 para	Dülger âlâtı Kıymeti: 24 para	Keser mea çekiç ve örs Kıymeti:26 para
Hırdavat saat Kıymeti:61 para	Demir çıkrık 1 Kıymeti:12 para	Saat bellüği (?) Kıymeti:23 para	Köhne kavuk mea kuşak Kıymeti:12 para	Müsta'mel çuka cübbe 1, Kıymeti 90 para
Köhne anteri mea zıbun Kıymeti:60 para	Köhne biniş mea köhne çakşır Kıymeti:60 para	Müsta'mel Manisa alacası anteri 2, Kıymeti:81 para	Köhne çarşaf mea köhne zıbun Kıymeti:40 para	Müsta'mel gömlek mea çarşaf 1, Kıymeti:42
Hırdavat bez bürümcük Kıymeti:11 para	Nühas sağir taba mea hırdavat Kıymeti:51	Mest-pabuç Kıymeti:32 para	Kahve ibriği 3, Kıymeti:17	Sağir bıçak Kıymeti:16 para
Hırdavat Kıymeti:60 para	Kahve kutusu içinde hırdavatıyla Kıymeti:21 para	Hırdavat tahta parçası Kıymeti:22 para	Nukûd-ı mevcud Kıymeti:30 para	
Cem'an yekün: 1555 para				

Minha'l-ihrâc:

Techîz ve tekfîn:280 para	Resm-i kısmet-i âdî:155 para	Kâtibiyye:40 para	Emîniyye ve hüddâmiyye:40 para	Çukadâriyye:40 para
Muhzıriyye:20 para	Resm-i emîn-i beytü'l-mâl:80 para	Hüdd^miyye-i emîn:25 para	Dellâliyye ve hammâliyye:30 para	Kahveci es-Seyyid Ahmed Çelebi'ye deyn-i müsbet:357 para
Sahhü'l-bâkî – Hüddâmiyye-i emînü'l-merkûm: 483 para				

(AŞS., 550/210)

97 2010

مدینهٔ قره حصار حاجب محلهٔ تدنی عمارت محله سحاها یسندن سرداری سابق الحاج ابرهیم آغا ابن الحاج یوسف آغا محله سنده مسکن ایکن
بن مذکور اقدم وفات ایدن ساعتچی احمد افندی ابن نام مترفانک ظاهرده وارث معروفی اولمامغله مدینهٔ مربوره ده مالایت املاک
ایسنی اولان علی افا معرفتی و معرفت شرعله تحریر و مومی سلطایده بعد المزایده والبیع حاصل اولان ثمنی اهالین مرقومه آمانه
تسلیم اولنان مخلفاتی و فقویدرکه بوجه آتی ذکر اولنور حرر فی الیوم العشرین من ذی القعدة الشریفة لسنة ثمانین ومائة والف

قوره دیم ساعت	قوره عمر بیچ ساعت	چلار اغاج ساعت	اوراق پریشان رسالر	ساعتچی آوتی	دفعه ساعتچی آوتی	ساعت چکاری	اغاج ساعت چکاری	قوره دیرمیچ بوچ دیوید	دولکر آوتی
۱	۱	۲						۱	
۱۰ پاره	۸۰ پاره	۱۲۲ پاره	۲۲ پاره	۱۰۵ پاره	۱۴۷ پاره	۱۲۴ پاره	۱۲۴ پاره	۱۲۸ پاره	۲۴ پاره

خرده وات ساعت	تیمور چقرق	ساعت بلاوری	کهنه قادیق بیچ توشاق	مستعمل چوقه جبه	کهنه غنتری بیچ طبون	کهنه نبش بیچ کهنه چیتلر	مستعمل نفیسه اتلس غنتری	کهنه جارشف بیچ کهنه طبون	مستعمل کوملان بیچ ماشف
۲۱	۱۲	۲۴	۱۲	۱	۲۰	۶۰	۸۱	۴۰	۱
۲۱ پاره	۱۲ پاره	۲۴ پاره	۱۲ پاره	۹۰ پاره	۲۰ پاره	۶۰ پاره	۸۱ پاره	۴۰ پاره	۴۲ پاره

خرده اغاچ بورمالی	خانم صغار تابه بیچ حرده	مستعمل بوغچه	قهوه اریخ صینی	صغیر بچاق	خرده وات	قهوه قطوسی بیچ بخلی	خرده وات تخته یازمه سی	نقود موجود کی	
۲۱	۵۰	۲۲	۱۲	۱۲	۶۰	۲۱	۲۲	۲۰	۱۰۵۵ پاره

الاخراجات

تجهیز و تکفین	رسم قسمت عاری	کاتبه	امینه خواصه	جرتیاریه	محضریه	رسم امین بیت المال	حذاقیه امین	دلالیه و تابید	
۲۸۰ پاره	۱۵۵ پاره	۴۰ پاره	۴۰ پاره	۴۰ پاره	۲۰ پاره	۸۰ پاره	۲۵ پاره	۴۰ پاره	

قهوه جی السید احمد حلوجی دیون ثبت ۲۵۵

مرده امین الرقوم ۴۸۳۰ پاره

EK-8: Maryaş denilen sikkenin kullanımdan kaldırılması hususunda ferman.

Nemçe sikkesi olan Maryaş didikleri rub'un ahz u i'tâdan men' fermânıdır:

Düstûrûn-ı mükerremûn müşîrûn-ı mufahhamûn nizâmü?l-âlem müdebbiru umûrü'l-cumhûr bi'l-fikri's-sâkıb mütemmimu fihâmü'l-enâm bi'r-re'yi's-âib mümehhidü bünyânü'd-devlete ve'l-ikbâl müşeyyidü erkânü's-saâdete ve'l-iclâl el-mahfûfûn-ı bisınûf-ı avâtıfü'l-meliki'l-a'lâ Üsküdar'dan Anadolu'nun sağ kolu nihayetine varınca vâki' olan vüzera-yı 'izâm edâmAllâhü Taeâla iclâlehum ve eâzımü'l- ümerâi'l-kirâm efâhimü'l-küberâi'l-fihhâm ûlü'l-kadri ve'l-ihtirâm ashâbü'l-'izzi ve'l-ihtişâm el-muhtassûn-ı bimezîd-i inâyeti'l-meliki'l-a'lâ mîr-i mîrân-ı kirâm dâme ikbâlühüm ve ekâdi-yi kuzâti'l-müslimîn ve evâli-yi vülâti'l-muvahhidîn meâdinü'l-fezâili ve'l-yakîn râbiu'l-a'lâmi'ş-şerîfe ve'd-dîn vârisû a'lâmü'l-enbiyâ-i ve'l-mürselîn el-muhtassûn-ı bi-mezîd-i 'inâyeti'l-meliki'l-muîn mevâli-yi fihâm zîdet fezâilühüm ve mefâhirü'l-kuzâti ve'l-hükkâm meadinü'l-fezâilü ve'l-kelâm kuzât ve nüvvâb zîde fazlühüm ve mefâhirü'l-emâsil ve'l-akrân iskele emînleri ve gümrükçüler ve sâir zâbıtân zîde kadruhüm tevkî'-i refî'-i Hümâyûn vâsıl olucak ma'lûm ola ki:

Nemçe sikkesiyle meskûk olub ibâdi-i nâsda onar paraya râyic olan Maryaş dimekle ma'rûf rub'un ayarı noksan ve onar ve on beşer paraya tahammülü olmadığı zâhir ve nümâyân olmakdan nâşî bundan akdem şeref-yâfte-i sudûr olan Hatt-ı Hümâyûn-ı şevket-makrûnum mûcebince memâlik-i mahrûsemde revâçdan ve ahz u i'tâdan külliyen men' u def' olunub fî-mâ ba'd zikr olunan Maryaş bir dürlü ahz u i'tâ olunmamak bâbında Anadolu ve Rumili'nin üçer kollarına ve sâir mahallere başka .aşka evâmir-i şerîfemle tenbîh ü te'kîd olunmuş idi el-hâlet-i hâzihi ba'zı mahallerde emr-i şerîfime mugâyir-i hareket zikr olunan rub'un ba'zan bir iki ahz u i'tâsına cesâret olunduğu bu def'a sahîhan der-i saâdetime ihbâr olunmağla husûs-ı mezbûra ihtimâm u dikkat ve mukaddemen şeref-bahş-ı sudûr olan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûnum mûcebince Maryaş ta'bîr olunan rub'un revâcından ve ahz u i'tâdan külliyen men' u def'ine ibtidâr olunmak husûsu der-i saâdetimde tenbîhi iktiza idenlere tenbîh olunduğundan mâadâ müceddeden emr-i hümâyûnum ısdârıyla

Anadolu ve Rumili'nin üçer kollarına ve sâir mahallere dahi tenbîh ü te'kîd olunmağla size dahi işbu emr-i şerîfim ısdâr ve silahşörân-ı hâssadan Ali Paşa yeğeni kıdvetü'l-emâcid ve'l-a'yân Ahmed zîde mecduhü ile irsâl olunmuşdur. Zikr olunan rub'un der-i saâdetimde ve bi'l-cümle memâlik-i mahrûsemde revâcına bir dürlü rızâ-yı hümâyûnum olmayub men'-i küllî ile men'-i ref'i matlûb-ı hümâyûnum idüği ve cümleye tenbîh olunduğu siz ki müşârun ve sâir mûmâ ileyhimsiz, kat'â ma'lûmunuz oldukda husûs-ı mezbûra her biriniz ihtimâm u dikkat ve fî-mâ ba'd taht-ı eyâlet ve havza-i hükümetinizde Maryaş ta'bîr olunan sâlifü'z-zikr rub'un revâc ve ahz u i'tâsına cidden cevâz u ruhsat göstermeyüb men'-i küllî ile men' u def'e mübâderet ve işbu emr-i şerîfimi sicill-i mahfûza sebt ile inşâAllahü Teâla mazmûn-ı münîfine ve icrâya sarf-ı ma'deret idüb hilâfından be-gâyet tehâşî ve mücânebet olunmak bâbında fermân-ı âl-i şânım sâdır olmuşdur, buyurdum ki:

Vusûl buldukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte-i sudûr olan fermân-ı vâcibü'l-ittibâ' ve lâzımü'l-imtisâlimin mazmûn-ı itâat-makrûnuyla âmil olub hilâfından be-gâyet tehâşî u mücânebet eyliyesiz, şöyle bilesiz, alâmet-i şerîfe i'timad kılasız. Tahrîren fî evâsıt-ı şehr-i Şevvâli'l-mükerrem li-sene sitte ve sittîn ve miete ve elf. Be-makâm-ı Kostantiniyyeti'l-mahrûse

Vasale ileyna ve kayd fî 18 Zi'l-ka'de 166

(AŞS., 546/77)

۴۷

۱۹

عمدة الكتاب مهد و بنيان الدولة و الاقبال مشير دار كان السعادة و الاجلال المخصوص بصنوف
عواطف الملك الاعلى اسكندر ذو القرنين اناطولى سلمه الله تعالى بتاريخه واقع اولمغين وزراء عظام
ادام الله تعالى اجلالهم و اعاظم الامراء الكرام افاخم الكرام الفخام اولوالتقدير و الاحترام اصحاب العز
و الاحتشام المخصوصون بمزيد عنايت الملك الاعلى مدبران كرام دام اقبالهم و اقاضل فضلا و المسلمين
و اولى دلالة الموصدين معادن الفضائل و اليقين را بعلوا اعلام الشريعة و الدين و ارثوا علوم الانبيا
و المرسلين المخصوصون بمزيد عنايت الملك المعين موالى فخام زيدت فضائلهم و مفاخر الفضائل و الحكام
معادن الفضائل و الكلام قضاة و نواب زيد فضلهم و مفاخرهم الاماثل و الاقران اسكله اميرى و كمركجيلر
و سائر ضابطان زيد قدرهم توقيع رفيع همايون واصل اولمغين معلوم اولاكه بمخه سكه سيله مسكوك
اولوب ايادن ناشده اوزه يارمه يه رايج اولمغين ماريشى ديمكله معروف ربعك عيارى نقصان
و اوزن واديسر يارمه يه تحملى اولمغين ظاهر و عيانى اولمقدن ناشى بونه نزاقدم شرفيافته صدور اولمغين
خط همايون شوكتمقرونم موجبنجه ممالك محروسه ده رواجدن و اخذ و اعطادن كليتا منع و دفع اولنمق
فيما بعد ذكر اولنمغين ماريشى ربعك لعيارى ايله اخذ و اعطا اولنماسى بابنده اناطولى و روم ايلنك اوجقولرنه
و سائر محلده بشقه بشقه اوامر شريفه تنبيه و تاكيد اولنمشدى الحال ذهن بعض محلاجى امر شريفه
مغاير حركت و ذكر اولنمغين ربعك لعيارى ايله اخذ و اعطاسنه جسارت اولنمغى بودفعه صحيحا و رعايته
احضار اولنمغله حضوص مزبوره اهتمام و دقت و مقدما تاكيد فخيمه صدور اولمغين خط همايون شوكتمقرونم موجبنجه
ماريشى تعبيرى اولنان ربعك رواجدن و اخذ و اعطادن كليتا منع و دفعه ابتدار اولنمق خصوصى
در سعادتمدن بيهاى اقتضا ايدوب تنبيه اولنمغدن ماعدا المجدد الامر همايونم صدار اولمغله اناطولى و روم
ايلنك اوجقولرنه و سائر محلده دخى تنبيه و تاكيد اولنمغله سزه دخى اشبو امر شريفم اصدار
و سلحشوراز خاصه دن على ياكيكنى قدوة الامائل و الاعيان احمد زيد مجده ايله ارسال اولنمشدر
ذكر اولنمغين ربعك در سعادتمدن و سائر محلده دخى تنبيه اولنمغين ماعدا المجدد الامر همايونم اولسبب
منع كلى ايله منع و دفعى مطلوب همايونم اولدوكى وجهايه تنبيه اولنمغى سزه كرمتمارو شاكرى ايلهم سز
قطعا و جزما معلومكز اولمغين خصوص مزبوره هر بركز اهتمام و دقت و فيما بعد تحت ايالت و حوزه حكومتكزده
ماريشى تعبيرى اولنمغين سالف الذكر ربعك رواج و اخذ و اعطاسنه جسارت اولنمغى باباده امر الهى ايله
منع كلى ايله منع و دفعه مبادرت و اشبو امر شريفم سجل محفوظه ثبت اولنمق باباده فرمان عالشانم
تنفيذ و اجرايه صرف مقدرت ايده و ب خلافندن غايت تحاشى و مجانبت اولنمق بابنده فرمان عالشانم
صادر اولمغين مقتضى العمل بوجهله يازيلدى

بو بابده وجه مشروح اورنج شرفيافته صدور اولمغين فرمانم واجب الاتباع و لازم الاطاعه اولمغين مضمونندن
عامل اولوب خلافندن غايت تحاشى و مجانبت ايلهسز مشروطه علامت سريفه اعتماد قلهسز

تحرير اوائل شهر شوال المكرم لسنة ست و سبعين و مائة و الف

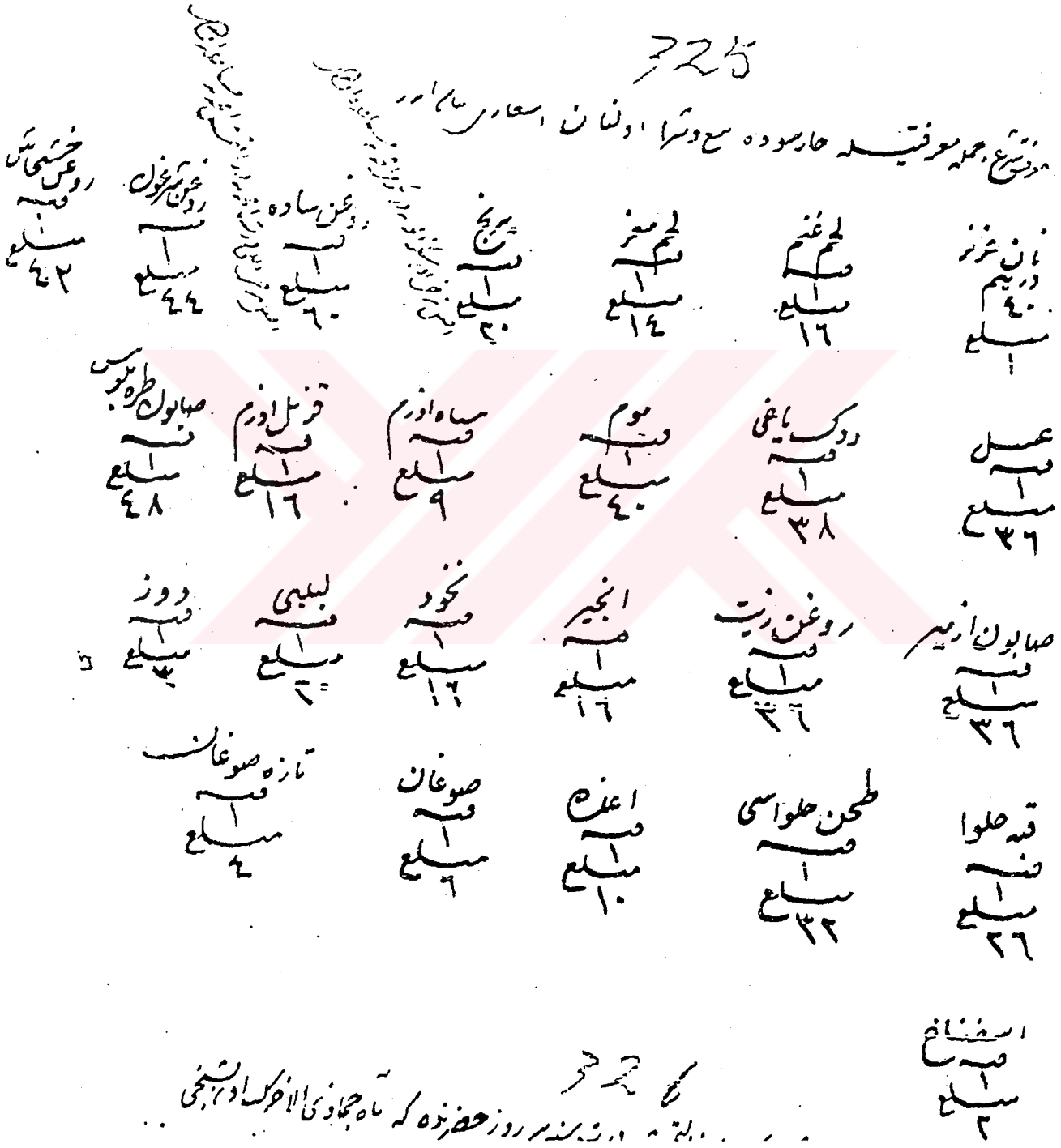
وصل الى صاحبه في ١٨ اوائل القعدة سنة ١١٧٦

EK-9: Bir narh kaydı:

Ma'rifet-i şer' ve cümle ma'rifetiyle çarşıda bey' u şırâ olunan es'ârı beyân ider:

Nân-ı azîz dirhem 40 meblağ 1	Lahm-ı ganem kıyye 1 meblağ 16	Lahm-i sığır kıyye 1 meblağ 14	Pirinç kıyye 1 meblağ 20	Revgan-ı sade kıyye 1 meblağ 60
Revgan-ı şîrgun kıyye 1 meblağ 44	Revgan-ı haşhaş kıyye 1 meblağ 42	Asel kıyye 1 meblağ 36	Don yağı kıyye 1 meblağ 38	Mum kıyye 1 meblağ 40
Siyah üzüm kıyye 1 meblağ 9	Kızıl üzüm kıyye 1 meblağ 16	Sabun-ı Trablus kıyye 1 meblağ 48	Sabun-ı İzmir kıyye 1 meblağ 36	Revgan-ı zeyt kıyye 1 meblağ 36
İncir kıyye 1 meblağ 16	Nohud kıyye 1 meblağ 16	Leblebi kıyye 1 meblağ 20	Derz kıyye 1 meblağ 3	Kaba helva kıyye 1 meblağ 26
Tahan helvası kıyye 1 meblağ 32	Ağda kıyye 1 meblağ 10	Soğan kıyye 1 meblağ 6	Taze soğan kıyye 1 meblağ 4	Isfanah kıyye 1 meblağ 2

(AŞS., 547/325)

EK-10: Bir ev satış hücceti:

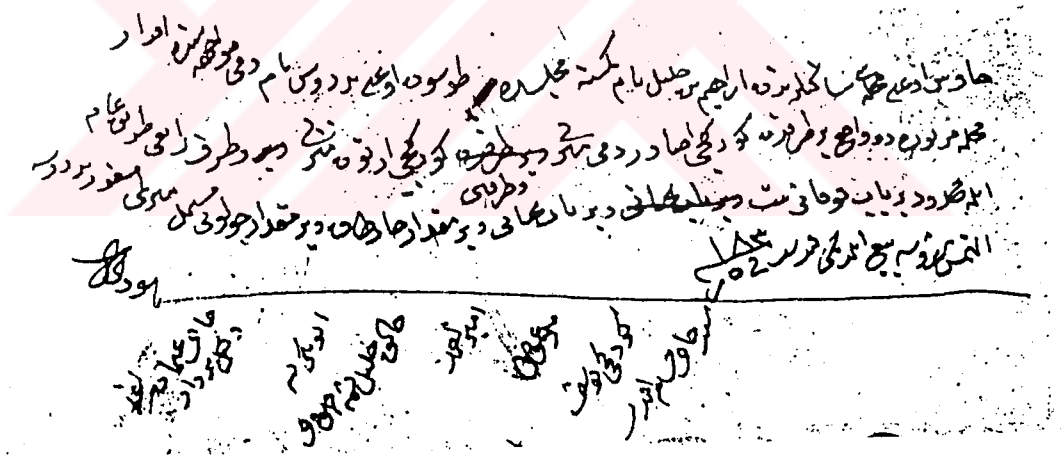
Çavuşoğlu mahallesi sakinlerinden İbrahim Halil nâm kimesne meclisde Tosun oğlu Bedros nâm zimmî muvâcehesinde ikrâr, mahalle-i mezbûrede vâki' bir taraftan Kürekçi Asadır zimmî menzili, tarafeyni Kürekçi Arton menzili ve taraf-ı râbi'i tarîk-i âmm ile mahdûd bir bâb fevkânî beyt ve bir bâb tahtânî ve bir mikdâr çardak ve bir mikdâr havluyu müştemil menzili, mesfûr Bedros'a altmış guruşa bey' eylediği kayd şod. 5 Rebîu'l-âhir 1183.

Şuhûdü'l-hâl

Seyyid Hacı Hüssâm Efendi	Kürekçi Yusuf	Molla İvaz
Emir Ahmed	Çalık Halil Beşe (kahveci)	Ebubekir Beşe

Hacı Osman Ağa (vekil-i serdar)

(AŞS., 551/117)

EK-11: Anadolu'nun orta kolunun geçiş yolu üzerinde bulunan Bolvadin köprüsü ve kaldırımlarının tamiri masraflarının Kütahya cizyesinden karşılanması hususunda tezkire talebi ile ilgili arz.

Arz-ı bendeleridir ki:

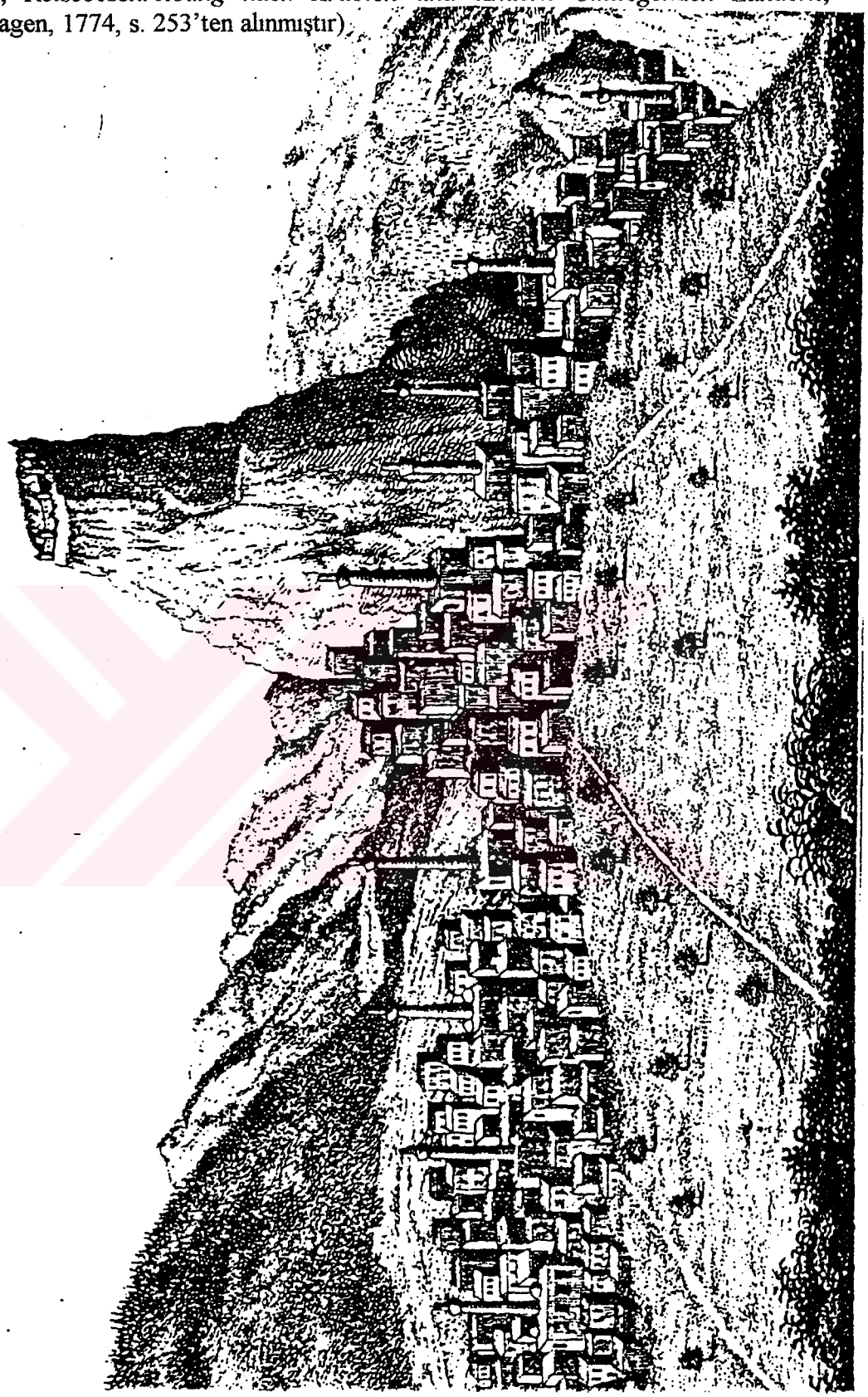
Bolvadin cisrinin ve kaldırımlarının ta'mîr u tecdîdleri masârıfi içün ber-mûceb-i defter-i keşf mukaddemen iki def'ada virilen on bin guruş ale'l-hesâbdan mâadâ kusûru dahi nakden Hazîne-i Âmire'den i'tâ olunmasını binâ emîni Mısrî Mehmed Ağa kulları işbu arz-ı hâliyle istid'â ider. Ebniyye-i mezbûrenin ber-mûceb-i defter-i keşf on sekiz bin dört yüz kırk sekiz buçuk guruş masârıfi içün iki def'ada ale'l-hesâb olmak üzere on bin kuruş virilüb mâada sekiz döt yüz kırk sekiz buçuk guruş bâkîsi kaldığı Baş Muhasebe'den der-kenâr olunmuştur. Ma'lûm-ı devletleri buyuruldukda bu def'a dahi ale'l-hesâb beş bin guruş yetmiş iki senesi Kütahya cizyesi malından havâle olunmak üzere tezkiresi virilmek bâbında fermân devletlü, saâdetlü sultanım hazretlerinindir. 11 Safer 1172.

(BOA. Cevdet, Nafia: 1993)

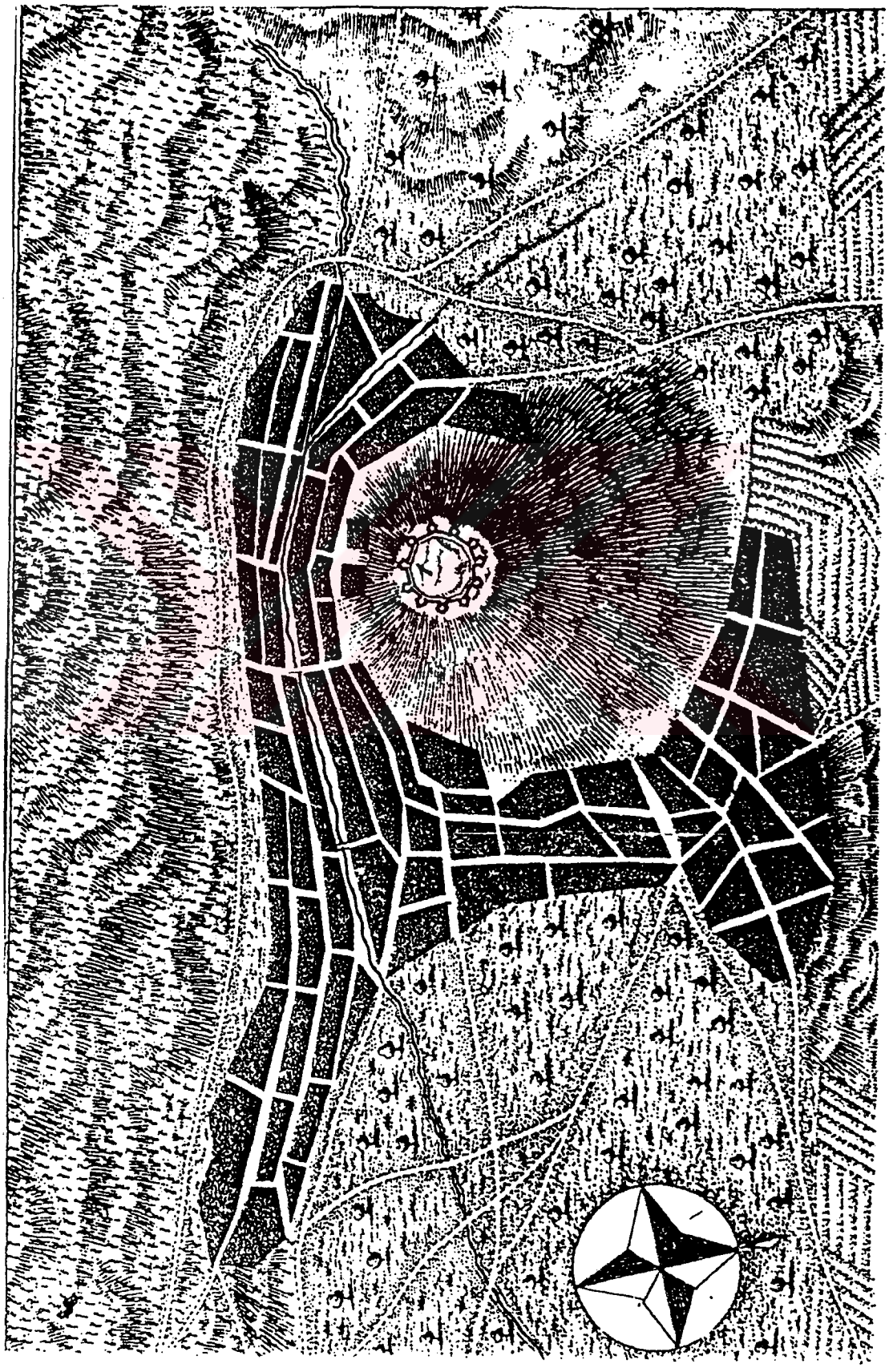
OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI

EK-12: 1766'da Karahisar-ı Sahib şehrinin resmedildiği bir gravür: (Carsten Niebuhr, *Reisebeschreibung nach Arabien und Andern Umliegenden Landern*, Kopenhagen, 1774, s. 253'ten alınmıştır).

EK-13: 1766'da Karahisar-ı Sahib şehrinin planını gösterir bir gravür: (Carsten Niebuhr, *Reisebeschreibung nach Arabien und Andern Umliegenden Landern*, Kopenhagen, 1774, s. 253'ten alınmıştır)

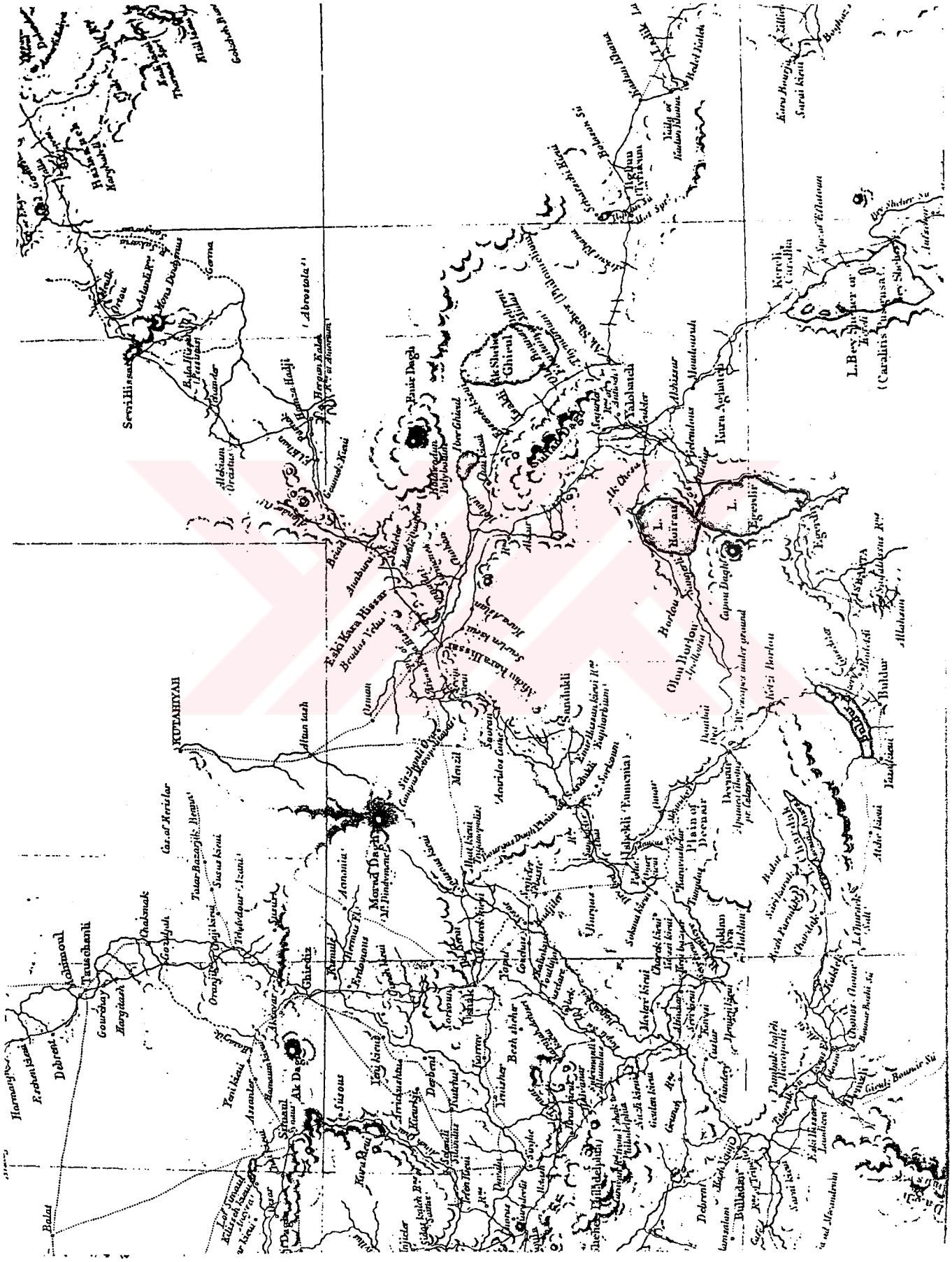

EK-14: Charles Texier'e göre Karahisar-ı Sahib şehri: (Charles, Texier *Küçük Asya*, çev. Ali Suat, c.II'den alınmıştır)

(AFYON) KARAHİSAR'IN GÖRÜNÜŞÜ

EK-15: 1836-1837'de Karahisar-ı Sahib sancağını gösterir harita: (William J., Hamilton, *Asia Minor, Pontus and Armenia*, vol. I, London, 1842'den alınmıştır)

ÖZET

Bu çalışmada Karahisar-ı Sahib sancağının XVIII. yüzyılın son yarısındaki idârî, fizikî, demografik, sosyal ve ekonomik durumu incelenmiştir. Çalışmada temel kaynak olarak bahsi geçen döneme ait 12 adet Şer'iyye Sicili'nden istifade edilmiştir. Ayrıca, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan muhtelif tasniflerdeki defter ve belgeler ile VGMA' da bulunan vakıf defterlerine de müracaat edilmiştir.

Giriş ve dört bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Karahisar-ı Sahib'in idarî yapısı ve idarecileri hakkında bilgi verilmiştir. Bu cümleden olarak sancağı meydana getiren alt birimler tespit edilerek, gerekli izahatta bulunulmuştur. Sancak ve kaza yönetiminde görev alan idareciler, askerî-idarî ve şer'î- idarî yapı göz önüne alınarak çeşitli yönleriyle incelenmiş, akabinde bunların isim ve görev tarihleri –kaynakların müsaade ettiği ölçüde- belirtilmiştir.

İkinci bölümde Karahisar-ı Sahib şehrinin fizik yapısını oluşturan temel unsurlar ele alınarak –yine kaynakların müsaade ettiği nispette- incelemeye tabi tutulmuştur. Bu unsurlar içerisinde mühim bir yere sahip olan vakıf eserlerin yapılması ve yaşatılması ile ilgili olarak, zaman zaman araştırma konumuzun tarihi sınırları dışına çıkarak, vakıflar ve vakfiyeler de bahis konusu edilmiştir. Daha sonra vakıflar mevzuu müstakil bir başlık altında incelenmiş, konunun sonunda Karahisar-ı Sahib Şer'iyye Sicilleri'nden tespit ettiğimiz vakfiye suretleri özet halinde tablolaştırılarak genel bir değerlendirmeye gidilmiştir.

Nüfus ve sosyal hayatın incelendiği üçüncü bölümde evvela Karahisar-ı Sahib kazasının ve alt birimlerinin, daha sonra da sancağı oluşturan diğer kazaların nüfus durumları, gayr-ı müslim nüfus da nazar-ı itibara alınarak incelenmiş ve tahmini bir nüfus tahlili yapılmıştır. Daha sonra Karahisar-ı Sahib'de aile yapısı, halkın kullandığı giyim ve ev eşyaları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Son bölüm olan dördüncü bölümde ise, mâlî ve iktisâdî durum ana başlığı altında önce alakasına binaen dönemin para durumu izah edilmiş, akabinde bazı emtia fiyatları dikkate alınarak sancakta câri olan fiyatlar ve bunların tarihi seyri tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra, bazı mahallî yöneticiler, İstanbul halkı ve Ordu-yı Hümayun için sancaktan tahsil olunan çeşitli isim ve nitelikteki vergi ve bazı mükellefiyetler tespit edilerek gerekli izahat ve değerlendirmeler yapılmıştır.

ABSTRACT

İn the study, the administrative, physical layout, population, social and economical situation of "The Sanjak of Karahisar-ı Sahib" have been investigated between the period of 1750-1800. İn this study, we especially took care twelve Şer'iyye Registers. İn additions to these, notebooks and documents which had been classified and grouped differently in Prime Minister Ottoman Arshives and some documents which are present in the Arshives of the General Direktorate of Foundations have been made use of.

Information about administrative structure of "The Sanjak of Karahisar-ı Sahib" and its governors was given in 1st chapter of the study that is formed from the introduction part and the 4 chapters. In this way, necessary explanations also were given determining the sub units constituting the Sanjak. Governors of the Sanjak and its subdivisions were studied with various points of view then their names and duty dates were mentioned.

In the 2nd chapter, the elements forming the physical structure of the City of Karahisar-ı Sahib were studied. In this scope, the foundations and the charters of foundations regarding construction and permanence of the religious charitable foundation arts having a great importance also were mentioned crossing the chronological borders of the subject of our study. Afterwards, the foundations were studied in a separate topic then an the result of the subject, an evaluation was made submitting copies of the charters of foundations that we determined from the Karahisar-ı Sahib Şer'iyye Registry in the brief tables.

In the 3rd chapter having studies about the population and the social life, an estimated population was obtained studying populations of the Subdivision of Karahisar-ı Sahib and its sub units taking precedence afterwards other subdivisions constituting the Sanjak considering non-Moslem population. Afterwards, familial structure in Afyon, used clothes and home objects were studied in details.

In the 4th chapter which is the last chapter of the study, firstly, monetary situation of this period based on its concern, following this, current prices in the Sanjak and conjectural structure of these in the main topic of the economic situation were tried to be determined. Consequently, necessary evaluations were made determining various taxes collected under miscellaneous names and characteristics and some obligations in the Sanjak.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ